

Doktori (PhD) értekezés

**A SZENT KERESZTRŐL NEVEZETT
IRGALMAS NŐVÉREK MAGYAR
RENDTARTOMÁNYA**

Ifj. Rabár Ferenc

Debreceni Egyetem

BTK

2008

**A SZENT KERESZTRŐL NEVEZETT IRGALMAS NŐVÉREK MAGYAR
RENDTARTOMÁNYA**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a tudományágban

Írta: okleveles

Készült a Debreceni Egyetem doktori iskolája
(..... programja) keretében

Témavezető: Dr.
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200...

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200...

Én Rabár Ferenc teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletbentartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtotta be és azt nem utasították el.

2008. július 1.

Ifj. Rabár Ferenc

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
I. Kutatástörténet.....	5
II. a A Keresztes Nővérek Kongregációjának kialakulása	12
II. b A keresztes nővérek letelepedése Magyarországon.....	17
II. c A novíciaközpont kiválasztása	35
II. d. A magyar noviciátus megalakítása.....	40
III. a A magyar rendtartomány megalakulása	50
A keresztes nővérek tevékenységének fejlődése	50
A lelki központ kialakítása Zsámbékon	56
Oktató-nevelő tevékenység Zsámbékon	58
A novíciaközpont fejlesztése	64
A magyar rendtartomány megalakulása.....	68
III. b A magyar tartomány megcsonkítása, fejlődése	72
A magyar tartomány az I. világháború alatt.....	72
A magyar tartomány végveszélyben (1918–1919).....	79
A magyar tartomány megcsonkítása (1918-1928).....	93
A tartomány fejlesztése (1920–1944)	100
III. c A tartományi ház fejlesztése	116
Infrastruktúra, ingatlan fejlesztés.....	126
III. d A tartomány irányítása.....	132
A tartományi főnöknők	132
A kongregáció anyagi viszonyai.....	134
A kongregáció tagjainak lelki felügyelete.....	136
Az egységes szellem biztosítása	142
A lelki élet eszközeinek biztosítása	144
A gyóntatók.....	145
A kápolna és szentmisehallgatás.....	150
Lelkigyakorlat	152
Gondoskodás idősekről, betegekről	153
IV. A kongregáció működési engedélyének megvonása.....	160
Élet az ostrom alatt.....	165
Az újrakezdés.....	167
A tartományi ház gazdasági ellehetetlenítése.....	169
Intézményeik államosítása.....	172
A kongregáció működési engedélyének megvonása	177
V. A kongregáció napjainkban	183
VI. Összegzés.....	185
VII. Rövidítések.....	218
VIII. Bibliográfia	220

I. Kutatástörténet

A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek Kongregációjáról a 19-20. században Svájcban jelentek meg Magyarországon hozzá nem férhető összefoglalók. Tudomásunk szerint az egyes tartományokról nem készültek monográfiák, így a magyar tartomány története is feltáratlan. A kutatást nehezítette, hogy a tartományi központ terjedelmes iratanyagát – a rendszerváltás utáni első magyar tartományi főnöknő, Kenéz Enikő közlése szerint – a szocializmus időszakában megsemmisítették. Az anyaházba, a svájci Ingenbohlba a magyar keresztes nővérek rendszeresen és mindenről jelentést tettek, számunkra azonban ez nem volt hozzáférhető.

A Székesfehérvári Püspöki és a Pest Megyei Levéltárban a tartományi központról jelentős iratanyag maradt fenn. A Székesfehérvári Püspöki Levéltárban külön, 322/b számú csomóba rendezték a keresztes nővérek iratait. Ez elsősorban a püspökhöz intézett jelentéseket, kérelmeket tartalmazza. Fontos, alapvető dokumentumokat tartalmaz a nővérek zsámbéki letelepedésével kapcsolatban: szerződéstervezet, az általános főnöknő, a püspökök és a miniszterek levelei. A nővérek mindennapi életével és lelkiiségével kapcsolatos információkat is tartalmaz: kilépések, kánoni vizsgálat, beöltözések, gyóntatók kinevezése, kápolnák építése, átalakítása, segélyek.

Külön csomókba rendezték az iskolákkal kapcsolatos iratokat Zsámbéki plébániai-iskolai iratok címmel 4580 SCH számmal, az SCH utal az iskolai jellegre. A többdoboznyi forrás sok információt nyújt a keresztes nővérek iskolahálózatának tárgyi és személyi feltételeinek megteremtéséről és működéséről. Részben személyi anyagokat tartalmaz (tanítónők kinevezése, áthelyezése, államsegély kérelem, új tanítói állások szervezése), tudósít az oktatás színvonaláról (iskolalátogatási jegyzőkönyvek, tanfelügyelői jelentések), a tárgyi feltételek bővítéséről, a különböző építkezésekről, beruházásokról. A keresztes nővéreknek nemcsak az anyaház, Ingenbohl hozzájárulását kellett elnyerniük, hanem a felügyeletüket gyakorló püspökét is, ezért nemcsak az ezzel kapcsolatos levelezések maradtak fenn, hanem részletes mérnöki leírások, költségvetések, tervrajzok is. Ez a sorozat 1941-től 7367/c szám alatt folytatódik.

A 4580. szám alatt zsámbéki plébániai iratok címmel külön sorozat található. A plébánosok jelentései, ha nem is nagy számban, de tartalmaznak utalásokat a keresztes nővérek tevékenységére, életére is.

A zsámbéki plébánia is sok iratot őriz. Ez azonban rendezetlen, kutatása nehézkes. Különösen gazdag, máshol fel nem lelhető anyag van a keresztes nővérek és a község között a fiú- illetve a leányiskola építéséről kialakult vitáról, illetve ezen iskolák építéséről.

A Pest Megyei Levéltárban található a zsámbéki képviselő-testületi jegyzőkönyvek. Ez részletesen tartalmazza a nővérek letelepedését megelőző tárgyalásokat, a kongregációra vonatko-

zó községi döntéseket, illetve a község és a nővérek között kialakult vitás kérdések részleteit (pl. a gazdasági kert ügye, infrastruktúra-fejlesztés stb.). A közigazgatási iratok tudósítanak ingatlanvásárlásokról, ingatlanbérletről, illetve olyan tulajdonjogi kérdésekről, amelyek a község vezetése és a keresztes nővérek között nemegyszer feszültséget és ellentéteket okozott. A II. világháború után a zsámbéki képviselő-testületet feloszlatták, a Zsámbéki Nemzeti Bizottság iratai, a Népi demokratikus közigazgatási iratok bizonyos mértékig pótolják a jegyzőkönyvek időleges hiányát.

A kongregáció betiltását megelőző időszak meglehetősen forráshiányos. A nővérek krónikájának negyedik kötete 1947-ben fejeződik be, tudomásunk van róla, hogy 1950-ig vezették, de az utolsó kötet lelőhelye ismeretlen. Sajnálatos módon az Állambiztonsági és Történelmi Levéltár is csak töredékes anyagot tartalmaz. A 018891/2. szám alatti Objektum dosszié a női szerzetesrendekre vonatkozó információkat gyűjti egybe. Tartalmaz általános, szerzetesrendekre vonatkozó határozatokat, utasításokat, a betiltás idejében felvett leltárokat, adatokat közöl a nővérek számáról, mellékeli névsorukat is. Fennmaradt és könnyen hozzáférhető a kongregáció utolsó, hivatalosan kinevezett tartományi főnöknőjének, Kerner Lúciának a megfigyelési anyaga 3.1.5. O – 9364. szám alatt, magyarosított nevével Szemlaci dosszié címmel. 1951–1956-ig vezették, nem csupán környezettanulmányt, helyzetleírást, Kerner tevékenységének jellemzését tartalmazza, hanem korábbi levelei közül is néhányat. A hatóságok a megfigyelést kiterjesztették környezetére is (a vele lakó nővértársak, szállásadói). Más nővérek megfigyelési anyagához nem jutottunk hozzá, még olyan esetekben sem, amikor ismereteink voltak arról, hogy valakit börtönbe zártak illegális határátlépési kísérlet miatt. Tudomásunk van olyan beépített, szorgalmas jelentgetőről, aki maga kérkedett ezzel, polgári neve alatt nem szerepel dosszié. Az 1965-ben kihallgatott nővérek vallomásairól felvett jegyzőkönyveknek sem jutottunk nyomára.

A többi, az országban működött szerzetesi ház iratanyaga jóval töredékesebb. Letelepedésükhöz, lelki életükhöz és főként iskolai oktató-nevelő tevékenységükhöz kapcsolódó források az illetékes püspöki levéltárakban találhatóak. Részben a tartományi vezetés, részben a helyi főnöknők fordultak főpásztorukhoz engedélyért, támogatásért, illetve ide küldték jelentéseiket is. A Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára értékes információkat tartalmaz az alapításban részt vevő és a keresztes nővéreket különösen támogató Cziráky családról: Dénesfai és ciráki Cziráky család iratai. 1821–1949. III. Családi és családtagokkal kapcsolatos iratok. A dénesfai és répceszemerei alapításokkal kapcsolatos iratokat a Győri Egyházmegyei Levéltár őrzi. Két külön sorozat érinti témánkat. Az egyházmegyei sorozat a letelepedéssel és lelki élettel kapcsolatos levélváltásokat tartalmazza (pl. gyóntató kinevezése, oltáriszentség kihelezése stb.). Az iskolai sorozat az épületbővítéseket, személyi kérdéseket és tanfelügyelői

véleményeket foglalja magában. Itt található az államosításkor felvett leltárak és jegyzőkönyvek is.

Az 1905–1920 közötti időszakra vonatkozóan különösen értékes az Esztergomi Prímási Levéltár állománya. Egyrészt a trianoni békeszerződés után elcsatolt városokról, falvakról közöl fontos adatokat (Pozsony, Zavar, Pethőfalva, Nagyszombat stb.), másrészt az egész kongregációt érintő döntések, határozatok is megtalálhatók itt. A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár csupán a kókai alapításhoz kapcsolódó iratokat tartalmazza Schola Koka elnevezés alatt, ez azonban gazdag, és más házakhoz viszonyítva jóval terjedelmesebb anyag. A Székesfehérvári Egyházmegye területén a két világháború között alapított Kisvelencei ház iratanyaga a püspökség levéltárában található 4577 SCH jelölés alatt; a törökbálinti, változó funkciójú alapítás történetét az ugyanitt, 4573 szám alatti, törökbálinti plébániai iratok alapján vázolhattuk fel. Nagyon gazdag a Veszprémi Érseki és Főkáptalan Levéltár állománya, a Nagyberényi, a Somogyvári nővérekről, de főként a nagyatádi polgári iskola alapításáról, működtetéséről, fejlesztéséről ismerhetünk meg ennek alapján számos részletet. Az egykori Temesi bánság területén működő nővérek jelentéseit (Temesvár Zsombolya, Detta) a Temesvári püspökség őrzi, kutatására azonban nem nyílt módunk.

A Kassai püspökséghez tartozó, de 1920-as években véglegesen elszakított kolostorokról (Enyicke, Semse, Kassa) a Kassai Püspöki Levéltár (Archidioceses Cassoviensis, Kosice) sok forrást őriz. Az enyickei plébánia irattára (Acta parochia Haniska) az enyickei alapítás körülményeit világítja meg, a püspökség általános sorozata (Ordinariatus Cassoviensis) pedig a Semsei családról, a semsei alapításról, valamint annak fejlesztéséről tudósít, és nyomon követhetjük a kassai letelepedés fontosabb mozzanatait is.

A levéltári forrásokat kéziratos források egészítik ki. A zsámbéki plébánián őrzött Historia Domus elszórtan közöl adatokat a keresztes nővérekről is, az 1944-es évektől azonban a bejegyzéseket csak fenntartásokkal lehet kezelni, „erősen kozmetikázott.” A Székesfehérvári Püspöki Levéltárban őrzött Házy Alajos gyűjtemény elsősorban a Canonica Visitatiók alapján a zsámbéki egyházközségről, épületeiről (pl. a nővérek kápolnájáról) tudósít. Ugyanitt a Kézirattárban őrzik, feltehetőleg a székesfehérvári püspök számára készült rövid rendtörténetet. Szerzője Barabás Ilona Aquinata, a feloszlás előtti utolsó tartományi főnöknő, Kerner (Szemplaki) Lúcia közvetlen munkatársa, a szocializmus időszakában pedig szobatársa. Később maga is tartományi főnöknő lett. A nővérek krónikája alapján röviden összefoglalta a kongregáció történetét. Két részből áll. Az első rész címe: *A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek zsámbéki tartományának megalakulása és fejlődése (1905–1928)*. A második rész 1950-ig ismerteti a kongregáció történetét. Címe: *A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek tartományának (székhelye Zsámbék) fejlődése 1927–1950-ig*. Az anyag hiteles, és

általános képet ad a tartomány megalakulásáról, fejlődéséről, fejlesztéséről. Fogytékossága azonban, hogy kizárólag az értesítők adatain és a Krónikán alapszik, számos részletkérdés tisztázatlan, és rövideje miatt sok kérdést nem is érint.

A noviciátus és a rendtartomány megalakulásáról rövid ismertetés jelent meg az 1912–13. évi értesítő elején. Címe: *A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek Magyarországon*. Közlésének apropóját a rendtartomány megalakulása adhatta, így a nővérek intézményeibe jelentkező gyerekek szülei általános képet kaphattak a kongregációról, ezzel is a választásukat akarták elősegíteni. Szerzője nincs feltüntetve, valószínűleg Radnich Imre zsámbéki plébános írta. Részletesen bemutatja a kongregáció fejlődését, a zsámbéki noviciátus, majd a tartomány megalakulását, a nővérek lelki életét. A szerző a nehézségekre és a problémákra is kitér. Az ismertetés végén kimutatás található 1865–1913 között az egyes házak alapításának helyéről, évről, közli az alapító nevét, a nővérek számát, és működési területüket, hasonló táblázat már csak az 1913/14-es értesítőben lelhető fel.

A szocializmus időszaka alatt sikerült elrejteniük és megőrizniük a keresztes nővéreknek a naplójukat. 1905-től 1950-ig vezették, heti, válságosabb történelmi időkben (Tanácsköztársaság, 1944–1945) napi rendszerességgel. Négy kötet, német nyelvű, nagyrészt írott gót. 1906-tól 1908-ig nem jelölték a hónapot és a napot, ezután dátum alapján lehet tájékozódni, oldal számmal nincs ellátva. A köteteket archív, korabeli képanyag is kiegészíti. Címe: I. *Theil. Die Chronik des Provinzhauses Zsambek in Ungarn*. Az első kötetet még a tartalomra utaló alcímmel is ellátták: *Entstehung des ungarischen Noviziathauses „Sacra de Couer” Zsambek*. A további köteteknek nincsenek alcímei. Meglehetősen nagy aprólékossággal számol be minden jelentősebb eseményről, rengeteg adatot tartalmaz az ellátásukról, az építkezéseikről, az elhalálozott nővérek életrajzát is közlik. A politikai eseményekről (Tanácsköztársaság, a világháborúk ideje, 1945 utáni hatalom és rendszerváltás) ez az egyetlen hiteles forrás. Az egykori magyar tartományi központban (Budapest, Városmajor u. 24.) őrzik.

A keresztes nővérek életét és mindennapjait szabályozó alapvető dokumentum a Róma által is megerősített, minden tartomány számára kötelező szabályzat. A nővérek szent szabálynak nevezték, és kötelességük volt szinte folyamatosan olvasni és tanulmányozni. Címe: *Assisi Szent Ferenc Harmadik rendjéhez tartozó Szent Keresztről nevezett Ingenbohli Keresztes Nővérek Társulatának szabványai*. Történetük során többször módosították, újították, mi az 1931-es kiadást használtuk. Az 1940-es években megjelent újabb változat nem tartalmaz jelentős módosítást, másrészt pedig egy évtized múlva a kongregációt be is tiltották. Ez volt életrendjük alapja, megfogalmazza a kongregáció célját, ismerteti szervezetét (vezetési struktúra, a belépés feltételei, fogadalmak rendszere), a fogadalmak tartalmát és követelményeit (engedelmesség, szüzesség, szegénység, közösségi és vallásos szellem). Az általános szabály-

zatot, a Zsámbékon kiadott, a magyarországi viszonyokhoz illesztett további rendelkezéseket, gyakorlati tanácsokat tartalmazó kis könyvecske egészítette ki. Címe: *Útmutató a Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek szabványainak hűséges megtartásához.*

Primér forrásnak tekinthető a szerzetesrendeknél szokásos, évről évre vezetett sematizmus is. Esetünkben ennek elnevezése *Katalog der Barmherzigen Schwestern von Ingenbohl*. Napjainkban *Schwesterverzeichnisnek* nevezik. Az évente megjelent, és a Székesfehérvári Püspöki Levéltár könyvtárában fellelhető kiadvány minden tartományt ismertet, feltünteti a nővérek nevét, születési és halálozási évét, ennek alapján tudtuk az életkori, illetve a halálozási adatokat összeállítani. Tartományi bontásban közli az egyes házak adatait, így a magyar tartomány területi változásait is, ami lehetővé tette részben az állomások pontosítását, illetve a Trianon után bekövetkezett átalakulások felvázolását.

Az első iskolaépület, a klauzúra, a noviciátus építéséről, a tartományi ház fejlesztéséről, bővítéséről a Műemlékek Országos Bizottságának irattára is tartalmaz jelentéseket, tudósít az ezekkel kapcsolatos bizottsági gyűlések határozatairól, vitáiról.

Naprakész adatokkal szolgálnak a miniszteri rendeletre elkészített, és a minisztériumhoz beküldött, az intézeti előjáróság kiadásában meg is jelentetett értesítők és évkönyvek. Címe: *A Szent Keresztről nevezett Irgalmas nővérek vezetése alatt álló polgári leányiskola, internátus, elemi népiskola és kiseddóvoda értesítője a ... iskolai évről.* 1930-tól ez bővült a Tanítónőképző adataival. Az 1915–1930-ig terjedő időszak kiadványai nem maradtak fenn. Az 1940/41-es tanévtől az értesítőket felváltották az évkönyvek, a sorozat 1944-ig hozzáférhető. Ezek tartalmazzák a főhatóság, a tantestület, a tanulók névsorát, az éves iskolai, osztályokra lebontott tananyagot, az iskolán kívüli eseményeket (értekezletek, ünnepélyek, szünetek), ismerteti a fegyelmi rendet, az intézet célját, a felvétel feltételeit. Évről évre tudósít az intézet fejlődéséről, a tárgyi feltételek módosulásairól, a fejlesztésekről. Egyes években évfordulók vagy jelentősebb történelmi események kapcsán a kötetet bevezető esszék is gazdagítják.

A Keresztes Nővérek Kongregációjának történetét egykori gyóntatójuk, Dezső István vázolta fel. 1926-ban megjelent könyvének címe: *P. Florentini Teodóz élete és a Keresztes nővérek szerzetesi társulata.* A szerző elsődleges célja az volt, hogy Teodozius atya életművét ismeresse, ennek részeként kitért a kongregáció svájci megalapítására és fejlődésére. Tény, hogy ez korában hiánypótló munka volt. Ehhez csatolt egy mindössze hatoldalas ismertetést a magyar nővérekről, ez a legfontosabb adatok összefűzéséből áll, ám még arra sem alkalmas, hogy általános képet kapjunk. Adattárként azonban jól használható: Dezső részletesen közli a magyar kongregáció 1926-os adatait (alapító, működési hely és terület).

Könyvészeti anyagok és levéltári források alapján résztanulmányok születtek. Kovács József László helytörténész könyvészeti és kéziratforrások alapján mutatta be vázlatosan a keresz-

tes nővérek magyarországi történetét és oktatási tevékenységét. Ez a Zsámbéki Tanítóképző Intézet Főiskolai füzetek című sorozatának 3. számú füzetében jelent meg 1984-ben, *Zsámbéki századok* címmel. A sorozat 7. füzetét az önállóvá vált Zsámbéki Tanítóképző Főiskola tíz éves jubileumának szentelték, az 1987-es ünnepi ülészak előadásait tartalmazza. Kovács József László *Fejezetek a Keresztes nővérek zsámbéki Tanítóképző Intézete történetéből* című tanulmánya vázlatosan ismerteti a nővérek letelepedését Magyarországon, tevékenységüket a Székesfehérvári püspökség területén. A nővérek által alapított Tanítóképző Intézet elemzésénél a Székesfehérvári Püspöki Levéltár forrásaira is támaszkodik. A két írás, jellegéből és terjedelméből adódóan, az egyes kérdéseket csak felszínesen érinti, levéltári forráskezelése is esetleges.

Nagyszabású és alapos monográfia jelent meg 1996-ban a zsámbéki származású Martin A. Jelli atya szerkesztésében és kiadásában. Elsősorban a kitelepített, Németországban élő zsámbéki német polgárok számára készült. Háromkötetes, német nyelvű. A német ajkú Zsámbékot sokoldalúan mutatja be: történeti, gazdasági, egyháztörténeti, néprajzi kérdéseket egyaránt elemez. A harmadik kötet a legfontosabb magyarországi és külföldi (pl. svájci anyaházból származó) kéziratok és a levéltári források dokumentumait közli. A középkori fejezeteket jeles magyar történészek, művészettörténészek írták (Valter Ilona, Fényi Ottó), a 20. századot zsámbéki származású, külföldön élő kutatók ismertették. A monográfia széles körű kutatáson, a Pest Megyei Levéltár, a Székesfehérvári Püspöki Levéltár és Zsámbéki plébánia irattárának anyagán alapul. A szerzők a még élő szemtanúk, kortársak beszámolóit, visszaemlékezéseit is beépítették munkájukba. A keresztes nővérek zsámbéki történetét, tevékenységét az első kötet egyháztörténeti, iskolatörténeti fejezetei mutatják be. Forrásfeltárása precíz, megállapításai helytállóak és pontosak. A mű összetett tartalma, terjedelmének korlátai miatt azonban az egyes kérdések részletező bemutatására nem volt mód, ám így is felettébb értékes forrása a kongregációnak.

A tartomány házainak története feldolgozatlan. Kivételt képez a Kassai püspökség. 2004-ben jelent meg Eperjesen egy összefoglaló munka: *Dejiny košického arcibiskupstva*. A második kötet ismerteti a szerzetesrendeket, a keresztes nővérekről szóló fejezet Murian Čížmar munkája: *Rehoľny život na územi Košického arcibiskupstva*. A tanulmány a rendelkezésre álló gazdag levéltári anyag ellenére vázlatos és felszínes. A szerző az alapítókról, az alapításról szinte semmit nem közöl, a házak történetét nem választja szét két történeti szakaszra (a magyar és a szlovák tartomány ideje), hanem teljesen egybemossa, az ismertetés szinte kimerül a nővérek szlovák és szlovákra fordított neveinek felsorolásában, tevékenységük egy-két mondatos jellemzésében.

Az egyes házak, állomások történetére a különböző könyvészeti anyagok csupán utalásokat

vagy nagyon rövid összefoglalásokat tartalmaznak. Ilyenek a vármegyetörténetek (pl Bars, Abaúj stb.) egyes helység-leírásai (Enyicke, Kassa, Aranyosmarót), valamint az egyházi névtárak, mint például A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve, A Kaloocsai-bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa. 1777–1923. A német többségű helységeknek gazdag a szakirodalma, ezt a feltáró munkát a kitelepített vagy otthonukat elhagyó, külföldön, német nyelvterületen élő kutatók végezték el. Különösen feldolgozott a zombolyai németség története és művelődéstörténete. Anton Peter Petri alapos monográfiában mutatja be a várost, címe: *Heimatbuch des Heidesstädtchens Hatzfeld im Banat*. A kisebb és jelentéktlenebb Detta ismertetését Josef Klinger végezte el *Unsere verlorene Heimat* címmel. Kiegészítő ismeretekkel szolgálnak a plébániatörténetek, így a körmendi és a nagybecskereki: Bundics Antal – Pataky László – Szántóné dr. Balázs Edit: *A körmendi egyházközségek és hitközség története*, Német Ferenc: *Negyed évezred az Úr szolgálatában. A nagybecskereki római katolikus egyházközség története (1753–2003)*. Különösen forráshiányos és feldolgozatlan a kórházak története. Több esetben a teljes iratanyaguk megsemmisült a háború során (pl. Fehér Kereszt Gyermekkórház), a szocializmus időszakában pedig kíméletlen selejtezést végeztek. Ezt a hiányt egy-egy megszállott orvos-történész pótolja, így jelent meg hagyaték alapján Kapronczay Károly - Remetei Filep Ferenc tollából *Körmend egészségügyének története*, illetve a jubileumok is felélesztik olykor az ilyen jellegű kutatásokat, így született meg Zsönyög József - Fazekas Árpád munkája, *a Szabolcs-Szatmár megyei kórház története*.

Kutatásaink során korlátozott mértékben támaszkodhattunk a még élő keresztes nővérek beszámolóira. Számuk egyre fogyatkozik, életkoruk pedig átlagosan meghaladta (meghaladja) a 80 évet. Nagy segítséget kaptunk azonban Kenéz Enikő nővértől, aki 1929-ben került Zsámbékra, személyesen ismerte részben azokat a nővéreket, akikre hivatkozunk (pl. tartományi főnöknők, főnöknők), és a nővérek elöljáróit is (Csúcs István egyházmegyei tanfelügyelő, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök). A Svájc által kinevezett utolsó tartományi főnöknő, Kerner Lúcia halála után Barabás Ilona irányította a kongregációt, betegsége alatt már Kenéz Enikő látta el feladatait, a rendszerváltást követően ő szervezte újjá a kongregációt. Ezért megfelelő és széles körű rálátása volt az egész kongregációra, nem csupán erről az időszakról, hanem a szocializmus alatt kialakult helyzetről is naprakész információkkal rendelkezett. Korábbi írásaink szakszerű lektorálását is ő végezte el.

Teljességre nem törekedhattünk. A Keresztes Nővérek Kongregációjának 42 háza volt Magyarországon, az ehhez kapcsolódó forrásanyag gyakorlatilag érinti az összes püspöki és megyei levéltárat. Úgy véljük, az általunk végzett részleges forrásfeltárás is lehetővé tette azt, hogy nagy vonalakban ismertessük a kongregáció megalakulását és fejlődését.

Kiemelten foglalkoztunk a tartományi központ, Zsámbék történetével. Ez több szempontból is indokolt volt. A kongregáció hierarchikus szervezete miatt nemcsak a tartomány egészét érintő határozatok hoztak itt, hanem a tartomány szívében döntöttek az ország különböző részein elhelyezkedő közösségek életét érintő minden kérdésben (fejlesztés, működési kör, lelki élet stb.). A tartományi központ forrásanyagának feltárása révén így az egyes házakról is számos részlet ismertté vált. Indokoltnak tűnt a tartományi központ részletes ismertetése azért is, mert művelődéstörténeti-oktatástörténeti értelemben is sajátos jelenség volt. A község kulturális fejlődését nagymértékben befolyásolta a keresztes nővérek letelepedése, tevékenysége, az így feltárt részletek talán árnyalhatják azt az általános képet, amely a szerzetesrendek művelődéstörténeti szerepéről a történetírásban kialakult. Oktatástörténeti értelemben kuriózumnak tekinthető kísérletek is történtek (gazdasági iskola, fiú polgári iskola).

A részleges forrásfeltárás lehetővé tette, hogy a magyar rendtartomány kialakulását, fejlődését történeti folyamatában ismertessük, és érzékeltesük azt, hogy az egyes fontosabb történelmi fordulópontokat hogyan élték meg a nővérek. Ezekről az eseményekről, személyes átélésükről érzékletesebb képet kaphatunk.

Célunk volt az is, hogy a kongregáció belső életét, mindennapjait feltárjuk. Ezáltal legalább részben választ kaphatunk arra, mi volt a keresztes nővérek sikerének, népszerűségének az oka.

II. a. A Keresztes Nővérek Kongregációjának kialakulása

A 19. században a francia forradalom eszméi, Napóleon politikája, a felvilágosodás eszmevilága felerősítette a szekularizációt, az antiklerikalizmust, és mindez nem csupán a katolikus egyház, hanem a katolikus szellem, értékrend és életérzés meggyengüléséhez is vezetett. Erre válaszul, a megújulás jegyében, a 19. század a szerzetesi eszmevilág feléledését, újjászületését és felvirágzását hozta magával. Változatosságában, sokszínűségében és elhivatottságában ezt az időszakot talán a középkorhoz lehetne hasonlítani. Részben a régi rendek éledtek újjá, részben új rendek születtek. A női szerzetesrendek története különösen gazdag és sokoldalú. Heimbucher kimutatása 1820 és 1850 között 64, a század második felében pedig 50 újonnan alapított női kongregációt sorol fel.¹ Ez volt a szociális szerzetesrendek és a misszionárius kongregációk nagy időszaka.²

¹ Dr. Max Heimbucher: Die Orden und Kongregationen der Katholische Kirche. Paderborn, 1897, Schöning, II. k. 450–466.

² Leonard Holtz OFM: Geschichte des christlichen Ordenslebens. Zürich, Einsiedeln, Köln, 1986, Benziger, 260–271.

Ebbe a sorba illeszkedett a Keresztes Nővérek Kongregációja is. Megszületése, szellemiségének kialakítása Florentini Teodozius kapucinus atyának (1806–1865);³ fennmaradása, elterjesztése és felvirágoztatása a boldoggá avatott Mária Teresia Scherernek (1825-1888) köszönhető.

Florentini Teodozius a társadalom békés megreformálását tűzte ki célul. Ennek érdekében olyan új szerzet megalapítására törekedett, amely a katolikus hit elvei alapján tanít; közvetíti a keresztény gondolkodást és világnézetet az ifjúságnak, a szegényeknek és elhagyatottaknak; tevékenysége a keresztény irgalmasság minden ágára kiterjed.

Az általa alapított közösségnek nem csupán szellemi vezetője volt, hanem személyes életével, fáradhatatlan és sokoldalú tevékenységével utat mutatott, példát adott. Méltán érdemelte ki a Svájc apostola megtisztelő címet.

A graubündeni Churi székesegyház plébánosaként a püspöki főiskolát átszervezte, a katolikus és a protestáns középiskolát egyesítette, az elemi iskolából kimaradt növendékek részére megalapította a háziipari iskolát,⁴ 1854-ben munkaiskolát szervezett.⁵ Megújította és megnyitotta a Segítő Szűz Máriáról nevezett katolikus gimnáziumot és kollégiumot Schwyzben. Árvaházat alapított, Neu-Aegeri „nevelő és dolgozó” intézetben 100-nál több gyerek váltakozva dolgozott és tanult, számukra takarékpénztárt hozott létre. Gyárat vásárolt Csehországban, amelynek irányítását a keresztes nővérekre bízta. Csak a keresztény élet és erkölcs iránt elkötelezett munkásokat vettek fel.

A leendő kongregáció csíráját a fislisbachi plébános, Rohner által Teodoziushoz küldött három lány jelentette, akiket a badeni Szűz Mária koronázása kolostorban taníttatott, a költségét is ő fedezte, részben irodalmi művei után kapott tiszteletdíjakból, részben adományokból. A Badenben kitört szerzetesellenes mozgalom során a kolostorokat feloszlatták, Theodozius Elzászba menekült, a Ribeauville-be átköltöző három növendéket ő maga készítette fel a szerzetesi életre.

1841-ben előljárói az Uri kantonban lévő Altorfba helyezték át. 1844-ben a három jelöltet is ide telepítette, október 16-án, a házfőnökének engedélyével beöltöztette és felvette őket a

³ Rövid életrajzát közli Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség–művelődéstörténeti enciklopédia. Bp., 1998, Dinasztia, I. k., 377. 100 éves születésére írt ismertetést Tóth Zenke: P. Theodosius Florentini. In: A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló zsámbéki polgári leányiskola, internátus, elemi népiskola és kiseddóvoda értesítője az 1908–1909. évről. (a továbbiakban: Zsért) 5-13. Életútját és a Keresztes Nővérek Kongregációjának megalakulását, fejlődését a zsámbéki nővérek egykori gyóntatója ismerteti. Ennek alapján vázoljuk a kongregáció történetét. Dezső István: P. Florentini Teodoz élete és a Keresztes Nővérek Társulata. Bp., 1926, a”Ferences Közlöny” kiadása.

⁴ Az ide jelentkező fiúk és lányok a szalmafonást, a gyapjú,- és selyemszövést, a csipkekészítést sajátíthatták el, és így kenyérkeresethez juthattak.

⁵ A célja az volt, hogy az árva és elhagyatott gyermekeket a koldulástól elvonja, és tisztességes munkára szoktassa. A lányok kötöttek, varrtak, az ügyesebbek hímeztek, a fiúk pedig a közeli gyufagyárban dolgoztak. A legnagyobb gyermekek már selyemszövással, szalmafonással is foglalkoztak.

Szent Ferenc harmadik rendjébe. A Szent Keresztről nevezett nővérek nevet adta a Társulatnak.⁶

A három szerzetes tanítónő és a két jelölt 1844. november 2-án a Zug kantonbeli Menzingenben átvette a 88 növendékes elemi iskolát. Ehhez a kis, de gyorsan növekvő kolostori közösséghez csatlakozott 1845 márciusában az akkor húsz esztendőes Scherer Katalin is. Teodozius Churban kórházat is alapított. Bérbe vett egy régi házat (Planaterra), a városi nőegylet tagjai bútort és fehérneműt gyűjtöttek. Így egy szobát már berendezhettek a betegek számára, és egy kis kápolnát is kialakítottak. A betegeket kezdetben az Innsbrucki Szt. Vince nővérek ápolták, ez azonban csak átmeneti megoldásnak bizonyult, mert a két nővér és a három jelölt nem volt hajlandó külön svájci anyaházat alapítani. Teodozius kitartó, csaknem egyéves kérelmezésére a menzingeni főnöknő Teresia nővért elbocsátotta, és így Mária Teresia Scherer 1852 márciusában, 26 évesen, 7 évvel szerzetbe lépése után, a churi kórház főnöknője lett.

1853 őszén megáldották az 50-60 ágyra berendezett, megfelelően felszerelt, és a kor igényeit kielégítő kórházat. A kórházat Teodozius a keresztes nővérek anyaházának szánta, itt akarta kialakítani a noviciátust is. A városi tanács megtiltotta a novíciák felvételét a kórházba, megtiltott minden szerzetesi gyakorlatot, csak annyi nővér és segítő ápolónő csak annyi tartózkodhatott a kórházban, amennyi a betegek ellátásához szükséges volt. Ezért az 1854-ben vásárolt házban (Ludwigshaus) jött létre Mária Teresia vezetése alatt a noviciátus. A hozzá kapcsolódó intézményrendszer (árvaház, öregek otthona, felsőbb leányiskola és kis nevelőintézet) biztosította, hogy a jelöltek és a nővérek felkészülhessenek hivatásukra (betegápolás, tanítás, árvák nevelése, öregek, gyengélkedők gondozása).

Teodozius a menzingeni tanító és churi irgalmas nővérek szerzetét egyesíteni akarta. Célja az volt, hogy a jelöltek közös házban, közös elöljáró vezetésével készülhessenek fel hivatásukra. Több kanton végiglátogatása után Schwyzben találta meg az alkalmasnak tűnő helyet. A festői Vierwaldstätter-tó északi partján, Ingenbohl községben, a havasok alján megvételtre ajánlották neki a Nigg-féle majort. 1855 szeptemberében 45 717 frankért megvásárolta a parasztházat melléképületeivel, réttel, szántófölddel együtt, október 16-án pedig újabb birtokot (Fassbind) vásárolt 14. 065 frankért. A roskadozó házat a nővérek teljes nélkülözés és a helyiek rosszindulatú gúnyolódása közepette márciustól augusztusig rendbehozták.

A keresztes nővérek tanító (menzingeni) és irgalmas (Chur) ágának egyesítése a menzingeni nővérek ellenállása miatt kudarcot vallott. A bázeli és a churi püspökök megegyezése szerint a bázeli püspök fennhatósága alatt, Menzingen központtal, a tanító nővérek eddigi feladatukat végezheték továbbra is. A hivatásszerűen betegápolással, szegények és árvák gondozásával

⁶ Dezső 1926, 16.

foglalkozó, de árvák tanítását is vállaló irgalmas nővérek központja Ingenbohl lett, a churi püspök felügyelete alatt. Ehhez a közösséghez szabad választás alapján 11 nővér (köztük Mária Teresia Scherer), 1 novícia és 2 jelölt csatlakozott. 1858-ban az addig még Churban nevelkedő novíciák is átköltöztek Ingenbohlba.

Csaknem nyolcévi, szinte megszakítás nélküli munkával, 1863-ra épült ki a Keresztes Nővérek Kongregációjának ingenbohli központja. Az új templomhoz és zárdához a következő intézmények kapcsolódtak: leánynevelő intézet tanítónőképzővel és felsőbb leányiskolával, aggok háza, gyapjúszővőgyár a faluban, könyvnyomda, könyvkötészet és könyvkiadó hivatal, árvaház, elemi, házi- és kézimunka-iskola az árvák számára, 6-19 éves korú lányok számára gyermekmenhely.

Florentini Teodozius hirtelen halálával terhes örökség szakadt a 141 házat és 290 nővért irányító Scherre-re. Joggal nevezték az ingenbohli kongregáció második megalapítójának. Az atya adósságát a keresztes nővérek magukra vállalták és kifizették,⁷ veszteséges vállalkozásait megszüntették. Teresia anya kormányzói tehetsége, gyors és tiszta ítélőképessége, határozottsága, szigorúsággal párosult következetessége, karizmatikus személyisége a kongregáció terjedéséhez és felvirágzásához vezetett.⁸ Szentség hírében hunyt el. Élete és tevékenysége a keresztes nővérek számára még fél évszázad múltán is élő példa volt. Boldoggá avatását nem sokkal halála után már kezdeményezték, az eljárás elhúzódott. A magyar keresztes nővérek a maguk szerény eszközeivel igyekeztek azt előmozdítani. 1941-ben a nővérek és növendékeik között aláírásgyűjtés indult,⁹ 1947-ben pedig az esztergomi érseket kérték fel, hogy Ingenbohlba küldött latin nyelvű ajánló soraival pártolja a Szentszéknél a boldoggá avatást.¹⁰ Ez csak 1995-ben történt meg.

Mária Teresia halálakor már 435 intézményben 1658 nővér dolgozott. A kongregáció fejlődésének ütemét mutatja, hogy 1865–1872 között négy év alatt négy új tartomány, fél évszázad alatt pedig 8 tartomány jött létre 902 állomással és 5635 taggal.¹¹

⁷ Teodozius unokaöccse, Florentini churi püspök követelte ezt, a freibugi püspöki kar is úgy ítélte meg, hogy erre a nővérek nem kötelezhetőek, a szakemberek pedig óva intették őket attól, hogy ezt átvállalják. Teresia Scherer döntésében a legfontosabb motiváció az volt, hogy ezzel az alapító becsületét mentik meg. Mária Terézia Anyának a Szent Keresztről elnevezett Irgalmas nővérek első, alapító rendfőnöknőjének rövid életrajza. Zsámbék. é. n., a keresztes nővérek kiadása, 52–56.

⁸ Jellemzése, uo. 58–78.

⁹ Schmidt a püspöknek. 1941. január 22. Ima a boldoggá avatásért. Székesfehérvári Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZPL) 7367/c plébániai-iskolai iratok (a továbbiakban SCH) 289/1941.

¹⁰ Szemlaci a prímásnak. 1947. január 15. Rendfőnöknő a prímásnak. 1947. február 8. Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) 1008/1947.

¹¹ A táblázatos kimutatást közli Radnich Imre: A „Szent Keresztről” nevezett irgalmas nővérek Magyarországon. In: Zsért, 1912–1913. 23-24.

1. táblázat. A Keresztes Nővérek Kongregációjának fejlődése 1852 - 1904

Rendtartomány neve	Alapítás éve	Állomások száma	Fogadalmat tett tagok
1. Svájc	1852	330	1661
Ide tartozott			
Olasz		6	42
Kelet-indiai		4	12
Észak-amerikai		1	11
2. Cseh	1860	64	607
3. Felső-Ausztria	1865	149	953
4. Szlavón	1868	28	206
5. Steier	1870	52	497
6. Morva	1872	59	502
7.Baden-Hohenzollern	1895	177	867
8.Tirol-Voralberg	1904	32	277

II. b A keresztes nővérek letelepedése Magyarországon

A keresztes nővérek már az anyaház kiépítésének idején megismerhették a magyarországi viszonyokat. Churban a gyors és dinamikus intézményi gyarapodásnak nem voltak meg az anyagi feltételei, a pénzügyi helyzetet a 35 000 frank értékű, 25 frankos kölcsönrészvények sem tudták stabilizálni, az adósság egyre nőtt. Teodozius két nővért gyűjtőútra küldött Bajorországba, de a király nem fogadta őket. Ezért Bécsben, a fiatal császárnénál, Erzsébetnél kerestek pártfogást. Édesanyjának ajánlólevelére és Lichtenstein hercegnő közbenjárására Erzsébet 1854. december 17-én meghallgatta őket. A nővérek szinte el voltak ragadtatva a császárnő szívélyességétől, de úgy látszik, Erzsébetre is nagy hatást gyakorolhattak, ő ugyanis megígérte nekik, hogy mindig számíthatnak rá. Férjétől, I. Ferenc Józseftől megszerezte számukra az engedélyt, hogy a birodalom minden országában gyűjthetnek az anyaházra és a churi kórházra.

Először Ausztriában, majd Lombardiában kéregettek, különösen sikeres volt trieszti és milánói útjuk. Gyűjtésük során 1856-ban Magyarországra is átlátogattak. Útinaplójuk, feljegyzéseik jól érzékeltetik a nővérek szorongását, hiszen komoly előítéleteik voltak. A rend krónikása „félelmetes” Magyarországról ír, a nővérek érzéseiket pedig így fogalmazták meg: „Nyomasztó érzés kerített hatalmába bennünket, amikor a stájer Bruck an der Murtól búcsút vettünk, hogy beutazzunk Magyarországra.”¹²

A szorongó érzést hamarosan felváltotta a lelkesedés, mert oly sok megértéssel, nagylelkűséggel, bőkezű vendéglátással fogadták őket a püspökök, apátok. A szombathelyi püspök gazdag alamizsnát adott a nővéreknek, új ruhát készíttetett számukra, ajánlólevéllel látta el őket, és kifizette útiköltségüket egyházmegyéje területén. A téli időben meghűlt Eugéna és Alberta nővért Győrben a legnagyobb gonddal, szeretettel, körültekintéssel ápolták az Orsolyita nővérek. Pannonhalmán ötnapos gyűjtésük során Rimély pannonhalmi főapát bőkezűen vendégül látta őket. Búcsúzaskor nem csupán gazdag alamizsnát kaptak, hanem a főapát négylovas szánon repítette őket Zircre. A veszprémi püspök gazdag adománnyal látta el őket, kórházkápolnájuk számára pedig értékes ajándékot adott. A lakosság szívélyességétől kísérve utaztak át Pécsen, Djakováron, majd felkeresték a Bánátot is. Temesvár utána Kalocsa következett, ellátogattak a Partiumba is.¹³

A két nővér 1863 augusztusában tért haza. Ezzel nemcsak a churi és ingenbohli fejlesztéseket segítették elő, hanem útjuk előkészítette magyarországi megtelepedésüket is. Egyes egyházi

¹² Radnich, 1912. In: Zsért, 1912/13. 10.

¹³ Uo. 10–11.

vezetők, a gazdasági, politikai és közélet meghatározó személyiségei (püspökök, nagybirtokosok, arisztokraták, hercegek) megismerték szellemiségüket, céljaikat.

A nővérek legelső csoportja Aranyosmaróton telepedett le. Az 1860-as években Bars vármegye az ország vezető vezérmegyéi közé tartozott. Erős és öntudatos köznemesség, a közt szolgáló és áldozatkész arisztokrácia jellemezte. Ezek sorába tartozott a Majthényi család is. 1861. június 23-án a Bars vármegye főispánja által meghirdetett népes közgyűlés határozatot hozott egy kórház felállításáról. Az egész vármegye területén megkezdődött a gyűjtés, a megalkuló Kórházi Választmány pedig a keresztes nővéreket kérte fel az ápolói feladatok ellátására. 1863-ban, Hizér községben, a vármegye által felajánlott házban nagyon egyszerű körülmények között kezdődött meg a betegek fogadása és gyógyítása. Számuk folyamatosan nőtt, 1863-ban 6, 1865-ben már 112 beteget ápoltak.¹⁴ Az alapító atya, Teodozius még megérhette, hogy az által alapított kongregáció Magyarországon is gyökeret verjen: ő maga személyesen vette át az aranyosmaróti kórházat 1864-ben.¹⁵

Hosszú, csaknem évtizedes szünet után követte ezt az újabb alapítás, majd az adatok tanúsága szerint egyre gyorsabb ütemben alakultak meg az új közösségek, jöttek létre az új zárdák.¹⁶

2. táblázat. A Keresztes Nővérek Kongregációjának fejlődése Magyarországon

HELY	ALAPÍTÁS ÉVE	ALAPÍTÓ NEVE	TAGOK SZÁMA	MŰKÖDÉSI TERÜLET
Aranyosmaróth	1865	Majthényi Augusta grófnő	5	Kórház
Pozsony	1875	Pálffy Teréz és Desasse Katalin grófnő	15	Magánbeteg-ápolás
Enyicke	1875	Gr. Zichy Rudolfné	7	Óvoda, elemi leányiskola, internátus
Lovasberény	1877	Gr. Cziráky János	7	Óvoda, elemi és kézimunka iskola
Németcsernye	1885	Gr. Csekonics Endre	10	Óvoda, elemi iskola, magánbeteg ápolás
Somogyvár	1888	Gr. Széchényi Mária	3	Óvoda, kézimunka iskola

¹⁴ Az aranyos – maróthi közkórház rövid története. In: Közegészségügyi Kalauz. 1888. április 15, X. évfolyam, 8. sz.

¹⁵ Münzer Ilona hivatkozott erre, amikor kérvényezte, hogy Aranyosmaróton az oltáriszentséget őrizhessék. Münzer a primásnak. 1914. március 30. EPL, 2259/1914.

¹⁶ A közölt táblázat a keresztes nővérek éretesítőjében jelent meg. Változatlan formában közljük.

Zavar	1893	Gr. Majláth Istvánné	10	Elemi, kézimunka iskola, óvoda
Zsombolya	1896	Torontál vm.	11	Kórház
Temesvár	1898	Temesvár városa	6	Magánbeteg ápolás
Petheőfalva	1899	Blundelné, Uzovics Ludovika	6	Elemi, ipari iskola, óvoda
Nagyberény	1899	Somogyi György plébános	3	Elemi, kézimunka iskola
Pozsony	1899	Schiffbeck Katalin	10	Cseléd-otthon, óvoda, internátus
Pozsony	1900	Magyar Állam	55	Állami kórház
Szentkirály	1901	Festetichné Zichy Sarolta	4	Óvoda, kézimunka iskola
Zsombolya	1902	Csicsáky Imre plébános	18	Árvaház, óvoda, elemi és polgári iskola internátusa
Semse	1903	Gr. Semsey László dr.	3	Óvoda, elemi, kézimunka iskola
Dénesfa	1903	Gr. Cziráky Béla	5	Óvoda, elemi, kézimunka iskola
Kassa	1904	Gr. Pongrácz Ferenc	11	Gyógyíthatatlan betegek otthona, magánbeteg ápolás
Futak	1904	Gr. Chotek Rezső	4	Kórház
Detta	1905	Jäger Katalin	3	Aggok menhelye

A nővérek növekvő népszerűségét jelzi, hogy 1877 után nyolc, 1893 után három évre csökkent az alapítások között eltelt időszak, 1899-től pedig évente nyitottak új házakat. Más adat-sor még szemléletesebbé teszi ezt a tendenciát: 1865 és 1898 között 9, 1899–1904 között 10 zárdát alapítottak.

A 19. század végétől felgyorsuló fejlődésnek részben oka lehetett az is, hogy a nyelvi nehézségek csökkentek. A Keresztes Nővérek Kongregációjának nemzetközi nyelve a német volt. A vezetők, a tartományi tanács tagjai és egyes főnöknők is tökéletesen beszéltek németül, nem egy esetben a rendi központban, Ingenbohlban kaptak képzést, továbbképzést (pl. a novíciamesternők). A tartományi főnöknők közül ketten (Münzer, Schmidt) született németek voltak, ketten német származásúak (Kozár, Kerner). A morva tartományban is meghatározó

volt a német vagy tökéletes német nyelvismerettel rendelkezők aránya. Így előszeretettel telepedtek le a délvidéki-bánáti német többségű helységekben (Németcsernye, Zsombolya, Detta).

A dinamikus fejlődő nagyvárosokban a 19. század második felében végbemenő erőteljes és fokozott elmagyarosodás ellenére még mindig meghatározó volt a német elem (Pozsony, Temesvár). Kassa lakosságának zöme ebben az időszakban már szívében és nyelvében is már magyarrá vált, de az arisztokraták által támogatott magán-betegápolás elsősorban olyan társadalmi rétegeket érintett (középosztály), amelynek nagy része tudott németül.

A szláv lakosságú területek ellátására bőségesen állt rendelkezésre szláv nyelvismeretű nővér a morva tartományban.

A magyar nyelvtudás hiánya azonban a kezdeti időkben súlyos problémákat okozott. A különböző feladatok nem egyforma nyelvtudást követeltek meg, a magán-betegápolást, illetve kórházi ápolást csekélyebb, illetve passzív nyelvismerettel is lehetett végezni. Elég itt csupán arra utalni, hogy már az alapító, Mária Teresia Scherer figyelmeztetett arra, hogy az ápolónővér ne beszéljen sokat, mert az terhes a betegnek.¹⁷ Ez fontos elvi kérdés volt a későbbiekben is a magyar tartományban is. A szerzetesi életforma,¹⁸ a tisztaságot is magába foglaló női méltóság,¹⁹ a hallgatás²⁰ és a megfontolt beszéd²¹ erénye a nővérekben különleges metakommunikációs képességeket fejlesztett ki.²²

A magyar nyelv ismerete az oktatásban azonban nélkülözhetetlen volt. A kezdeti nehézségeket és az átmeneti megoldást jól szemlélteti az egyik legkorábbi alapítás, Enyicke. A grófnő egy szláv nyelvű és két magyar nyelvű apácát kért alapításához. Ekkor azonban még nem volt magyar nyelvű nővér, ezért a tárgyalások során úgy állapodtak meg, hogy két szláv fogadalmas nővér és egy magyar jelölt kezdi meg munkáját. A lányiskola magyar világi tanítóját ideiglenes jelleggel állásában hagyták. Néhány hét múlva a tanító váratlanul meghalt, ezért világi tanítónőt alkalmaztak.²³

A zsámbéki kanonizációs jegyzőkönyvek szerint a jelöltségi idő Magyarországon sok esetben egy, másfél évre is kitolódott. Ez részben magyarázható azzal is, hogy a magyar fogadalmas nővéreket jelöltek helyettesítették.

¹⁷ Rutishauer 1942-es kiadású művében aforizmaszerűen összegyűjtötte Scherer legfontosabb gondolatait, itt idézi ezt is. Schwester M. Clarissa Rutishauer: Mutter Mária Teheresia Scherer. Ingenbohl, 1942, a keresztes nővérek kiadása, 244.

¹⁸ Pontosán szabályozták a térdhajtást, a fejtartást, a kezek összekulcsolását stb.

¹⁹ Erről tanúskodott az, hogyan mentek, álltak, ültek, néztek, kezüket nyújtották stb.

²⁰ Az esti imdságtól, szótlánul és teljes csendben végezték minden tevékenységüket másnap reggelig.

²¹ A pletykálgatás az egyik legnagyobb véték volt, ezért még nővért el is bocsátottak.

²² Erre jelenkori példát is ismerünk. 1997-ig a magyar tartomány vezetője bajor volt, mindent értett, de nem beszélt magyarul. A szociális otthonokban élő idős nővéreket végiglátogatva így is vigaszt tudott nyújtani.

²³ Geschichte des Institutes der barmherzigen Schwestern vom heiligen Kreuze in Ingenbohl, kt. Schwyzy (Schweiz) von dessen Gründung an bis zum Jahre 1888. Ingenbohl, 1888, (továbbiakban: Geschichte 1888) a

Még a német lakosságú községekben is megkövetelték a magyar nyelvtudást, Németcsernyére azért küldtek egy magyar jelöltet, hogy magyarra tanítsa a német gyerekeket.²⁴

A házalapításokat gátolta a magyar nyelvtudás hiánya, erre példa Somogyvár. Széchenyi grófnő már 1878-ban létrehozta alapítványát, de a nővérek csak 10 évvel később tudtak letelepedni, mert nem volt magyar nővér.²⁵

A magyar nyelvismeret még három évtized múlva is gondot okozott. Erre utal, hogy pethőfalvi alapításnál az érseki helynök ragaszkodott ahhoz, hogy az iskola vezetését feltétlenül olyan nővérekre bízják, akik „a magyar nyelvben jártassággal bírnak”, és ha nem lenne képesítésük, a törvényes két éven belül szerezzék meg azt.²⁶

A magyar nővérek száma fokozatosan nőtt a kolostorok szaporodásával. Az intézményekben nevelkedő lányok megismerték a nővérek életformáját, és vonzóvá vált számukra. Még a kongregáció felsőbb vezetésében is több példát ismerünk erre (Schmidt Nóra, Kenéz Enikő). Ugyanakkor a feltételek is javultak: a magyar jelentkezők jelöltségi idejüket magyar környezetben tölthették. Ezt segítette, hogy több esetben az alapító a felépített zárda tulajdonjogát a nővérekre ruházta, így lehetőség nyílt a bővítésre, fejlesztésre. Ez történt Enyickén Mária Theresia Scherer második látogatásakor (1885. november), hasonló példával szolgál a későbbiekben Kóka. Adatokkal nem rendelkezünk a magyar jelentkezők számának gyarapodásáról, de csekély nem lehetett, hiszen ez motiválta a magyar noviciátus megalakítását.

A kongregáció terjedése több tényezővel magyarázható. Bizonyosan nagy szerepet játszott az, hogy a nővérek magas színvonalon, közmegelegedésre látták el feladatukat. Olykor a nemes szándékok megvalósításához nem is volt egyszerű megfelelő rendet és szerzetesnőket találni. A Pálffy Pálné által 1901-ben alapított kókai iskolában még 1905-ben is két világi tanítónő tanított, amit az egyre türelmetlenebbé váló püspök csak úgy tűrt el, hogy felszólította a plébánost, hogy minden erejével vessen véget „a jelen bizonytalan állapotoknak”.²⁷ 1906-ban ismételtén figyelmeztette a plébánost a megoldatlan helyzetre. A kérdés megnyugtató rendezésére csak 1909-ben került sor a keresztes nővérek letelepedésével.²⁸

Semsén pedig az alapítást kimondottan ahhoz a feltételhez kötötték, hogy az intézmények vezetését a keresztes nővérek lássák el. Ezért az Egyházmegyei Hatóság felszólította a plébá-

keresztes nővérek kiadása, 259.

²⁴ Geschichte 1888, 260.

²⁵ Uo.

²⁶ Hoenigh az érseki helynöknek. 1899. november 14. Az érseki helynök Hoenighnek. 1899. november 21. EPL 5094/1899

²⁷ Trungel a püspöknek. 1905. július 20. Püspök Trungelnek. 1905. július 26, Fogalmazvány, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (a továbbiakban: VPKL) Schola Koka 3031/1905.

²⁸ Pálffy Pálné nyilatkozta. 1909. augusztus 30. A Kókai r.k. iskolaszék jegyzőkönyve 1909. augusztus 23. a kókai r. k. iskolaszék a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye királyi tanfelügyelőségének. 1909. október 12., uo. 4550/1909. Az alapítvány bejelentése: Prenoszil Iván a püspöknek. 1909. szeptember 19., uo. 1270/1910. Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza. Készült Sándor Frigyes középkori templomokról frott

nost, hogy az enyickei zárda főnöknőjétől, vagy ha szükséges, rajta keresztül a felsőbb hatóságtól szerezzen jóváhagyást.²⁹

Jó híruk magyarázza, hogy ahol évek óta működtek, újabb feladatokat kaptak, illetve a közelben újabb házakat alapítottak, és közösségeik 50-100 kilométeres körzetben egyre sűrűbben jelentek meg. Ez a tendencia csírájában már ekkor kimutatható, igazán a magyar rendtartomány megalakulása után fog kibontakozni. Az enyickei alapítást követte a kassai és a semsei, a zombolyait a temesvári és a dettai, a pozsonyit a pethőfalvi és zavari.

A keresztes nővérek tevékenységét az alapítók tették lehetővé. A kongregáció történetének e korai, hősi szakaszában közöttük csupán elenyésző számban szerepelnek egyházi személyek. A karádi kerület esperese, Nagyberény plébánosa Somogyi György jelentősebb társadalmi és anyagi háttér nélkül hozott létre szerény alapítványt. 1400 ezüstforint névértékű állampapírt bízott a püspökségre azzal a meghatalmazással, hogy ha a kamatok elérik a megfelelő szintet, építsenek leányiskolát. Célja mielőbbi megvalósulása érdekében ezt 24 000 ezüstforintra emelte.³⁰

Délvidéken a legjelentősebb intézmény, a Jesuleum megszervezése a széles körben ismert, tehetséges és nagy befolyású Csicsáky Imre műve volt. A zombolyai plébános a Csekonic család nevelője, filozófiai-teológiai tanár, pápai kamarás, a Firenzei Dante Társaság és az Aquinói Szent Tamás Társaság tagja, esztétikai, irodalmi tanulmányok és imakönyv szerzője, olasz, angol, francia, német, spanyol költők műveinek fordítója.³¹ Az alapítás sikeréhez jelentősen hozzájárulhatott híre, neve, tekintélye.

Az alapítók többsége a magyarországi arisztokráciából került ki. Meghatározó szerepüket még a rendi vezetés is elismerte. A magyarországi keresztes nővéreket nem kis büszkeséggel töltötte el, hogy Scherer M. Terésia Anya a nővérek gyűjtőútja során személyes kapcsolatba került Magyarországgal. Kiemelték: „Mindenkör hálás szeretettel emlékezett meg a magyarok részéről tapasztalt jóindulatú támogatásról, amiben különösen a magyar főpapok és főurak tűntek ki.”³² Nemcsak a magyar, hanem a svájci források is kiemelték Scherer Mária Terésia és a magyarok közötti szívélyes kapcsolatot. Ezt elsősorban az alapító anya és az alapító ma-

kéziratának felhasználásával. Vác, 1997, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, 227.

²⁹Tomcskó Alajos plébánosnak. 1903. szeptember 5. Aláírás nélkül. Fogalmazvány, Kassai Püspöki Levéltár. Archidiocesis Cassoviensis (a továbbiakban: AC), Ordinarius Cassoviensis (a továbbiakban: Ordcas) 3316/1914.

³⁰Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987, Grösses Gesellschaft, 923. Uő. A veszprémi egyházmegye plébániáinak rövid története. Kézirat, 187–188.

³¹Életrajzát közli Anton Peter Petri (szerk.): Heimatbuch des Heidesstädtchens Hatzfeld im Banat. Hatzfeld, 1991, Heimatortsgemeinschaft Hatzfeld, 342. Szinnye József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1893, MTA Irodalomtudományi Intézet, II. k. 348–349.

³²Erre is hivatkozva kérték a székesfehérvári püspököt, az Alapító Teréz Anya boldoggá avatását ajánló sorokkal támogassa. SZPL 7367/c SCH Schmidt a püspöknek. 1940. december 23. uo. 57/1941

gyar püspökök közötti szívélyes kapcsolattal és a magyarországi főpapság és arisztokrácia adakozó kedvével magyarázták.³³

Jószándékuk, áldozatvállalásuk megkérdőjelezhetetlen, de tény az is, hogy a dúsgazdag adakozók csupán a minimális feltételeket biztosították. A Pozsonyban betegápolással foglalkozó nővérek rövid idő alatt olyan képtelen helyzetbe kerültek, hogy végül az uralkodó segítette ki őket. Ezért a pethőfalvi alapításnál az ekkor már óvatos hercegprímás kikötötte, hogy ellátásukra olyan örök alapítványt tegyenek, ami szerény megélhetésüket biztosítja, ennek minimális összegét 300 forintban határozta meg.³⁴ Semsén a nélkülöző nővérek főnöknője azt kérte az Egyházmegyei Hatóságtól, hogy a 47 000 koronás alapítvány teljes kamatösszegét fizessék ki számukra, ezt a grófi család elutasította.³⁵

A keresztes nővérek támogatói közé tartoztak olyan országos hírű és hatalmú, történelmi arisztokrata családok, mint a Pálffyok, Eszterházyak, Károlyiak, Czirákyak, Zichyek. Megkezdhetetlen, a legmagasabb körökkel jó kapcsolatokat ápoló személyiségek voltak.

A keresztes nővérek szellemisége, jó híre olykor egy-egy családon belül egyenes ágon, nemzedékről–nemzedékre öröklődött, és ez újabb és újabb zárdaalapításhoz vezetett. 1877-ben Cziráky Jánosnak a kongregációval kötött szerződése értelmében a morva tartomány küldött nővéreket a lovasberényi uradalom szegényeinek ápolására, és gyermekeik kézimunka-oktatására.³⁶ A ciráki plébániához tartozó Dénesfán fia, Cziráky Béla és felesége, Eszterházy grófnő 1903-ban leányiskolával egyesített kisdédóvó intézet vezetésére és irányítására kérte fel a nővéreket.³⁷ 1904-től pedig Cziráky Antal a zsámbéki letelepedést készítette elő.

Olykor az egész család összefogására volt szükség. A Felvidéken, Semsey Andor felesége, Semsey Albertné született Bencsik Valéria „hő óhajta” volt az, hogy a család ősi fészkeben, Semsén apácák vezetése alatt római katolikus hitfelekezeti és magyar tannyelvű óvodát és iskolát alapítson. Halála és a pénz elégtelensége miatt ez nem valósulhatott meg.³⁸ A végrendeletében erre a célra hagyományozott 18 000 forintot fia, László éveken át kamatoztatta, ő és testvérei (Sizzo-Noris Sybilla, Crony Roza, Crony Lybia grófnők) további összegekkel egészítették ki, így a zárda építési költségei és az apácák javára tett alapítvány elérte a 106 000

³³ Sr. M. Clarissa Rutishauser: Mutter Maria Theresia Scherer. Leben und Werk. Ingenbohl, 1959, a keresztes nővérek kiadása, 314.

³⁴ Az érseki helynök Hoenignak. 1899. október 24. Fogalmazvány, EPL5094/1899.

³⁵ Baán az egyházmegyei hatóságnak. 1909. április 7. A püspök Semseynek. 1910. december 13. AC Ordcas 1806/1909, 5436/1915.

³⁶ A szerződés szövege: 1877. július 31. SZPL A Keresztes Nővérek iratai 322/b Nem iktatott. Az intézmény 50 éves jubileumát ismerteti: SZPL Kézirattár, 1695/b Barabás Ilona Aquinata: A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek tartományának (székhelye Zsámbék) fejlődése 1927–1950-ig. (továbbiakban: Barabás 2.) 3.

³⁷ A szerződés szövege: 1903. október 1. Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL). A Cziráky család iratai. XIII. 5. A győri püspök hozzájárulása: 1903. október 9. Fogalmazvány, Győr Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: GYEL) 2861/1926

³⁸ Alapítványi oklevél. Budapest, 1903. július 12. AC Ordcas 3316/1914.

koronát. 1903. november 25-én nyílt meg a keresztes nővérek vezetése alatt az oktató-nevelő intézmény.

Az egymással rokonságban álló arisztokrata családok szinte behálózták az országot, így az oldalági és leányági kapcsolatokon keresztül újabb és újabb alapítások jöttek létre. A nővéreket Pozsonyban letelepítő (1875) Desasse Katalin testvére Desasse de Petit-Verneuil Lujza Cziráky János felesége volt (Lovasberény, 1877), Cziráky János lánya Cziráky Konstancia Csekonics Endrének a felesége³⁹ (Németcsernye, 1885, zombolyai kórház, 1896, zombolyai Jesuleum, 1902). Az első pozsonyi alapítást szorgalmazó Pálffy Teréz testvérének, Pálffy Pálnak az özvegye alapította a kókai iskolát.

Az alapításokban olykor bizonyíthatóan szerepet játszottak a személyes vagy családi életben bekövetkezett váratlan, drámai fordulatok. Csicsáky Imre plébános elmondása szerint súlyos betegségében tett fogadalmat, hogy ha felgyógyul, addig nélkülözik, addig koldul, akár fillérenként, amíg valamilyen nagy dolgot nem tehet Isten dicsőségére.⁴⁰ Zichy Rudolf is családi tragédiával indokolta az enyickei alapítását.⁴¹ Hétgyermekes felesége hirtelen elvesztette szeme világát. Zichy Rudolf 1877 decemberében azzal fordult a püspökhöz, hogy elhatározta: hitvesének egy rég óhajtott „jámbor eszményét” kívánja megvalósítani, vagyis azt, hogy Enyickén egy leányiskolát és óvodát alapítson. Mellékelte az építkezési terveket is.⁴² Anyagi feltételét 12 000 forintos alapítvány biztosította, ezt később 16 000 forintra egészítették ki. Ebben az esetben a keresztes nővérek letelepítése még karácsonyi ajándéknak is szolgált. A grófi család kassai palotájában, szenteste, a legidősebb, 12 éves leány olvasta fel vak édesanyjának a szerződést.⁴³

Feltűnő az is, hogy az alapítók zöme nő. A hivatalos adatsor szerint a 13 családi alapítás közül kilencet nők hoztak létre. Már ez önmagában is nagy túlsúlyt jelent, de több jeles és híres arisztokrata személyiség mögött a tényleges érdem a feleségeiké. A levéltári források egyértelművé teszik, hogy a keresztes nővérek kassai letelepedését nem Pongrácz Ferenc, hanem Zichy Károlyné készítette elő. A nővérek a lovasberényi alapítást Cziráky János feleségének tulajdonították,⁴⁴ a dénesfai óvoda, elemi és kézimunka-iskola tényleges létrehozója gróf Cziráky Béláné, Eszterházy grófnő. Erre utal teljesen egyértelműen a győri püspöknek az új

³⁹ A Csekonicsok családfáját közli Petri 1991, 174.

⁴⁰ In: A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló zombolyai intézet értesítője az 1902–1903. tanévből. (továbbiakban: Zsoért) 5.

⁴¹ Zichy a püspöknek. 1877. december 12. AC Ordca Acta parochia Haniska (Enyicke). Nem iktatott.

⁴² Zichy Rudolf a püspöknek. 1877. december 12. AC Acta parochiae Haniska (Enyicke). Nem iktatott. Az eredeti terv szerint a Paulai Szt. Vincéről nevezett nővérekre kívánta bízni a család az intézményt, végül a keresztes nővérek telepedtek le Enyickén.

⁴³ Rutishauser 1959, 316.

⁴⁴ Radnich 1912. In: Zsért 1912/13 12.

intézményeket engedélyező és megerősítő nyilatkozata,⁴⁵ a községi képviselő-testületi ülés jegyzőkönyve pedig a grófnőt „mentőangyalként” említi meg.⁴⁶

E különösnek ható jelenség a kortársak számára természetes volt, mert annak a nőeszménynek felelt meg, amit tőlük a társadalom és a közszellem elvárt. A korabeli felfogás szerint a feleség hivatása, hogy varázsával férjét jótettekre ösztönözze, erősebb volt bennük a vallásos érzés és terjesztésének igénye (vallásos nevelés), belső érzékenységük, és együttérzésük miatt nagyobb fogékonyságot mutattak az elesettek, szenvedők, és általában a szociálisan rászorultak iránt (kórházak, szegényházak, idősek otthona), feladatuknak tekintették a nemzet felemelkedését elősegíteni az erkölcsök javításával, a leánynevelés támogatásával (óvodai-iskolai nevelés, cselédotthon, internátus).

A keresztes nővérek sikerét bizonyosan elősegítette a kongregáció korszerűsége. Teodózius atya erről így vallott: „Úgy akartam ezt a kongregációt megszervezni, hogy mindenhol beilleszkedhessen, mindenütt befogadásra leljen, minden körülmények között megállja a helyét.” Ez a szellemiség találkozott a dualizmus korának szinte minden területre kiterjedő rohamos fejlődésével és annak kihívásaival.

A dualizmus korában Magyarország lakossága⁴⁷ 13,6 millióról 18,3 millióra nőtt, tehát évi 0,74%-os növekedéssel számolhatunk, ez 5,4 millió főt jelentett. Ez a tendencia különösen az 1880-as években, 1870-es évek kolerajárványai után gyorsult fel. A halálozások aránya meredeken csökkent. A népességnövekedés régióként eltérő volt, a keresztes nővérek tevékenységi területe a közepes szaporodású területek közé tartozott (Dunántúl, Nyugati felvidék, Tisza–Maros szöge). Ez az egészségügyi ellátásban, oktatás területén megnövelte a feladatokat, és sürgető és folyamatos fejlesztéseket vont maga után.

Ez kiegészült egy erőteljes urbanizálódási folyamattal. A világháború előestéjén Magyarország lakosságának 73%-a még mindig 5000 fő alatti településeken élt, vagyis az európai urbanizációs szakirodalom megítélése szerint hazánk alapvetően falusias jellegű volt. Ennek ellenére közép-európai viszonylatban jelentős fejlődésről beszélhetünk. Fél évszázad alatt a városi népesség 1,7 millióról mintegy 3,7 millióra nőtt, a városi lakosság aránya pedig 11%-ról 20,3%-ra emelkedett.⁴⁸ Budapest után azok a szabad királyi városok álltak az urbanizálódási folyamat élén, amelyek közigazgatási és forgalmi csomópont szerepüket össze tudták kötni a modern iparosodással, ezek közé tartozott a keresztes nővérek három központja is:

⁴⁵ Nyilatkozata: 1903. október 9. GYEL Egyházmegyei sorozat. 2861/1926.

⁴⁶ Kivonat a dénesfai községi képviselő-testületi ülésről. 1903. október 14. SL Dénesfai kápolnára és óvodára vonatkozó iratok.

⁴⁷ Horvátország nélkül.

⁴⁸ Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs, 2002, Campus, 254–255.

Pozsony, Temesvár, Kassa. Ezekben a városokban a lakosság növekedése háromszorosan felülmúlta az országos átlagot, az ipari és forgalmi népesség növekedése itt 50%-os volt.⁴⁹

A vidéki és városi demográfiai növekedés maga után vonta a meglehetősen elmaradott egészségügy fejlesztését. Nőtt az orvosok, a kórházi ágyak, az ápoltak és ápolási napok száma, valamint javult a gyógyszerellátás. A legnagyobb fejlődés a járványügy és a kórházi ellátás területén következett be.⁵⁰

A 19. század közepén 90, kórháznak nevezett intézmény működött az országban, ennek fele csak néhány ágygal rendelkező szegényotthon volt. 1856-ban különítették el a két intézménytípust egymástól. A fejlettebb és jómódú nyugati államokban számos magánintézmény létesült, Magyarországon a közkórházi hálózat fejlesztésével lehetett eredményt elérni, amelynek anyagi hátterét az Országos Betegápolási Alap létrehozása biztosította (1898. XXI. tv). A nagyarányú fejlesztési tervet a belügyminisztérium egészségügyi osztálya dolgozta ki, javaslataival ehhez hozzájárult az 1868-ban létrehozott Országos Közegészségügyi Tanács is. Rendelték a kórházi költségek rendjét és forrásait (1875 III. tc.), az 1876. XIV. tc részletesen szabályozta a kórházak működési rendjét, kötelezettségeit, az intézmények működésének külső és belső feltételeit.⁵¹

A törvényhatóságokat kötelezték a kórházépítésre, a meglévők fejlesztésére. A törvény által megszabott feltételek megteremtésére és biztosítására kidolgozták a kórházépítési normát, meghatározták az egy betegre eső léghőméretet, az osztályok elkülönítését, fűtését, szellőztetését stb. Az 1885. évi kórházi statisztika szerint már 278 kórház működött az országban mintegy 10 000 ágygal, 1914-ben 426 kórház állt a betegek rendelkezésére 44 000 ágygal. Ez még európai összehasonlításban is jó eredménynek számít. 88%-uk a dualizmus korában épült, megújultak a kisebb városi és községi kórházak, sok új városi és községi kórház magánkezdemenyezésből született.⁵²

Az ápolószemélyzet biztosítása nagy nehézséget jelentett, így természetes, hogy a megszaprodott igényeknek megfelelően a keresztes nővérek fokozatosan bekapcsolódtak az ápológyógyító tevékenységbe: a magán-betegápolás mellett állami kórházban csakúgy szolgáltak, mint a törvény értelmében vármegyei, városi, illetve magánszemély által fenntartott kórházban.

⁴⁹ Hanák 1978, 410–411.

⁵⁰ A 19. század végére sikerült a határozott intézkedésekkel felszámolni a kolerát, az utolsó nagy kolerajárvány Magyarországon 1892–93-ban volt.

⁵¹ A törvényt részletesen ismerteti és értékeli Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Bp., 1960, Medicina, 50–54.

⁵² Kapronczay Károly: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Bp., 2001, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 110–119. A kórházak és betegágyak számának alakulását 1893 és 1914 között közli Hahn 1960, 64.

A keresztes nővérek magánbeteg-ápolói tevékenysége egyre szélesebb körűvé vált. Temesváron a 19. század második felében a lakosság száma 1851–1891 között 125,7%-al gyarapodott, ezzel a növekedéssel közvetlenül Budapest és Újvidék után következett.⁵³ A betegek ápolása, segítése annál is sürgetőbb és fontosabb feladat volt, mert a városban a halálozási mutatók 1873–1893 között 1,3%-os többletet mutattak.⁵⁴

Temesvár sajátos városi fejlődése is segítette a nővérek letelepedését. Újabb városrészek keletkeztek, a külvárosok a 19-20. század fordulóján még nem nőttek össze a belvárossal. Ez elősegítette azt, hogy ezeken a területeken külön beteg- és szegényügyet felkaroló egyesületek jöjjenek létre.⁵⁵ A magán-betegápolási feladattal megbízott nővéreknek a belvárosiak egykori nyári üdülőövezetében, a gyorsan fejlődő, és II. Józsefről elnevezett külváros területén, a Missits utcában adományoztak egy lakóházat.

A magán-betegápolásba a nővérek Kassán is bekapcsolódtak. 1904 májusában „az elhagyott, gyógyíthatatlan betegek ápolására és vigasztalására” a fejedelmek városában egyletet alapítottak. A megboldogult királynéről Erzsébetnek nevezték el, hiszen feladatát „a dicsőült királyasszony szellemében” kívánta végezni. A keresztes nővéreknek lakást béreltek, akik kezdetben magán-betegápolási rendszerben keresték fel a rászorultakat.⁵⁶

1904 októberétől a nővérek már Kassán szolgáltak, azonban kiderült, hogy Zichy Károlyné nem kért a püspöktől engedélyt, az nem is tud a letelepedésükről. A félreértéseket hamar tisztázták, a tartományi főnöknő kérésére a püspök tevékenységükhöz örömmel hozzájárult.⁵⁷

1877-ben szerződésben foglalt megállapodás született gróf Pálffy Teréz, Desasse Katalin valamint Mária Teresia Scherer között arról, hogy három Keresztes Nővér bekapcsolódik a pozsonyi magán-betegápolásba. A nővérek számára elkülönített lakást, orvosi ellátást, halálozás esetén temetést biztosítottak, hosszan tartó betegség esetén másik nővérrel felváltva hazatérhettek anyaházukba. A grófnők kérhették számuk növelését.⁵⁸

A keresztes nővéreket több helyen kérték fel kórházi szolgálatra is. A magyar kormány úgy határozott, hogy a millennium megünneplése alkalmából minden megyében egy kórházat állít fel. A Torontál megyei Csekonic család egy „központi kórház” tervét támogatta, de a nagy tekintélynek örvendő Paul Diehl,⁵⁹ a család szolgálatában álló orvos tanácsára – más megyékkel szemben – a nagybecskereki főkórház mellett Nagyikindán, Módosán és Zombolyán is

⁵³ Lakosainak száma 1770-ben 6718 fő volt, 1900-ban az itt állomásozó katonaságot is beszámítva elérte az 50 000 főt.

⁵⁴ Ennél kedvezőtlenebb, 2,5% halálozási többlet csak Pozsonyt jellemezte, uo. 106.

⁵⁵ 16 jótékony célú és 16 betegsegélyező és temetkezési egyesület működött, összesen 7106 taggal. uo. 170.

⁵⁶ Erzsébet Egyesület az uralkodónak. 1908. augusztus 21. Fogalmazvány, AC Ordca, 4105/1908.

⁵⁷ Roulin Bernadett a püspöknek. 1904. december 1. A püspök Roulinnak, Zichy Károlynénak. uo. 379/1905.

⁵⁸ A szerződés szövege: 1877. május 17. EPL 4301/1885.

⁵⁹ Diehl élete, tevékenysége In: Anton Peter Petri: Beiträge zur Geschichte des Heilwesens im Banat. Herausgegeben von der Semmelweis – Vereinigung Banater Heilberufer. e. v. 1988, 208–211.

építettek kórházat. Zombolyán a modern higiéniai követelményeknek megfelelő, öt elkülönült részből álló, 90 beteg befogadására tervezett impozáns, később Erzsébetről elnevezett kórházépületet 1895. november 15-én adták át rendeltetésének az alispán, Csekonics Endre és a kórtermeket megáldó Csicsáky Imre plébános részvételével. Az ápolást és az intézmény gazdasági ügyeinek intézését kezdetben négy keresztes nővér végezte.⁶⁰

A 19. században a Brunszvik család magszakadásának következtében a Chotek család tulajdonába került a hatalmas futaki uradalom.⁶¹ A Duna egyik ága mellett elterülő Ó-Futak, illetve a szomszédságában létrejövő Új-Futak fejlődését a gazdag, de vallásos és szociálisan érzékeny család határozta meg. 1900-ban Új-Futakon egy árvaházat és óvodát alapított, ugyanebben az évben Ó-Futakon kilenc beteg részére uradalmi kórházat épített, amelyet a grófnő neve után Marianumnak neveztek el.⁶² Az ápolói feladatok a keresztes nővérekre hárultak.

A Pozsonyi Állami Kórház újabb fejlesztése jelentősen megnövelte számukat a koronázó városban. Helyszüke miatt a szerencsétlen elmebetegeket föld alatti szobákban helyezték el. A helyzet megváltoztatására valóságos mozgalom indult a megye, a város és országos híru nagyságok és tekintélyek (pl. Thaly Kálmán képviselő) és más befolyásos személyiségek, köztük Izabella hercegnő támogatásával. 1900. május 20-án avatták fel a két, szépen berendezett, tágas, modern épületet a fertőző betegek és az elmebetegek számára. Az elmeosztály vezetője, dr. Fischer Jakab főorvos a siker feltételének azt tartotta, hogy a keresztes nővérek részt vegyenek az ápolásban.⁶³ Az állami kórházban 55 nővér segédkezett, országos szinten a legnépesebb közösség itt jött létre.

Egyes alapítások esetében a szociális érzékenység, a közösség, az otthont adó város iránti elkötelezettség volt a meghatározó. Erre példa a Temes megyei, öntudatos németek által lakott Dettán megnyílt idősek otthona. Jäger Ágoston özvegye, a gyermektelen Jäger Katalin alapítványt hozott létre a jövedelemmel, örökséggel nem rendelkező dettai idős emberek elhelyezésére és ápolására. Férje édesapjáról Peter Jäger Altersheimnek nevezték el az intézményt. A szolgáltatást a rászorulóknak nemre, vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül vehették igénybe. A keresztes nővérek már 1905. május 14-én elfoglalták állomáshelyüket. A pom-

⁶⁰ A kórház átadása: *Zombolyaer Zeitung*, 1896. november 15., 22. 9. évfolyam 46., 47. sz. A kórház alapítása In: Petri 1988, 209. A kórház történetének rövid ismertetése In: Petri 1991, 600–613. A monográfia közli a Keresztes Nővérek itt szolgáló főnöknőinek és ápolóinak névsorát is.

⁶¹ Iványi István: Futak és a futaki uradalom történelmi helyrajza. Különlenyomat a Bács-Bodrog vármegye Történelmi és földrajzi helynévtárból. Szabadka, 1895, 14.

⁶² *Unsere verlorene Heimat*. Herausgegeben von Josef Klinger im Auftrage des Heimataussusses. 1958. Donauschwäbische Beiträge. Heft 27. 14.

⁶³ A pozsonyi állami kórház új elmebajos osztályának és fertőző intézetének felavatása. In: *Nyugatmagyarországi Híradó*, Pozsony, 1900. május 22. XIII. évfolyam 116. sz.

pás épületet május 16-án szentelték fel és adták át rendeltetésének. Jäger Katalin a hálálkodást és a köszönetnyilvánítást úgy hárította el magától, hogy az ünnepségen nem vett részt.⁶⁴

A szociális együttérzés más esetekben is szerepet játszott, de nem ez volt önmagában a meghatározó. Több, egymással összefonódó ok ösztönözte jótékonykodásra az arisztokráciát. Az alapítások során a szociális, oktatási, vallási, erkölcsi, nemzeti motivációk elválaszthatatlanul egybeolvadtak.

Feltűnő, hogy a magyar tartományban az alapítások többsége oktatási-nevelési intézmény volt: óvoda, kézimunka iskola, elemi iskola, ipari iskola, és már ebben az időben létrejött Zsombolyán a magasabb szintet jelentő polgári iskola is. Rutishauser monográfiájában a magyar tartományt iskolatartománynak nevezte, a rend többi tartományában a szociális feladatok nagyobb szerepet kaptak.⁶⁵ A 19. század második felében reformok, törvények, rendelkezések sorozatával igyekeztek a kormányok csökkenteni az analfabetizmust, emelni a műveltséget és az oktatás színvonalát. Az alapítók anyagi áldozatvállalása és a nővérek elhivatottsága együttesen hozott eredményt.

A hosszú parlamenti vita után a király által szentesített, Magyarország első népoktatási törvénye, az 1868. XXXVIII. törvénycikke kötelezővé tette 6–12 éves kor között a népiskolába járást, 12–15 éves kor között az „ismétlő elemi iskola” látogatását. A népiskolák fenntartása a községek feladata volt, de alapíthatott iskolát az állam, a községek, a hitfelekezetek, társulatok és magánszemélyek. A tanítás feltételeit is szabályozták, a törvény meghatározta az alapvető követelményeket (iskolaépület, taneszközök, tanulói osztálylétszám stb.).

A közoktatásban ez döntő fordulatot hozott, hasonló rendezésre ebben az időben Európa kevés államában került sor. Általánossá vált a dualizmus korában az iskolába járás, ez 48%-ról 93%-ra nőtt. Jelentősen csökkent az analfabetizmus, igaz, 1890-ben a lakosság 38%-a még írástudatlan volt.⁶⁶

Az iskoláztatás a településekre nagy terhet rótt. 1870-ben a községek 15%-ában még semmiféle iskola nem működött, egyes helyeken további osztályokat kellett nyitni, az épületet bővíteni. Ebbe a programba kapcsolódtak be a birtokosok. Szerepük megítéléséhez elég itt csupán Pethőfalvára utalni: özvegy Blundel Károlyné született Uzovics Ludovica, csillagkeresztes hölgy, pethőfalvi nagybirtokos felajánlotta, hogy a pecsenédi római katolikus egyosztályú népiskolát kétosztályúvá fejleszti, és óvodával bővíti ki. Az özvegy, az iskolaszék és a politikai község tagjai között folyó tárgyalásokon megállapodtak, hogy minden teher az alapítóra

⁶⁴ A szentelés bejelentése, tudósítás a szentelésről: *Dettauer Zeitung*, 1905. május 14., 21. XXV. évfolyam 20., 21. sz.

⁶⁵ Rutishauser 1959, 318.

⁶⁶ Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és iskoláztatás történetébe*. Bp., 2003, Osiris, 307–309.

háru. Uzovics Ludovica vállalta, hogy saját költségén az iskolaépületet úgy alakítja át, hogy helyet kapjon benne a négy keresztes nővér vezetése alatt a kétosztályú iskola, az óvoda, és az apácák klauzúrája. Alapítványával gondoskodott az iskolatermek berendezéséről, és az apácák teljes ellátásáról is.⁶⁷

Az iskolai hálózat fejlesztése összekapcsolódott a nemzeti kérdéssel is. A dualizmus korában a nemzetiségi arányokban változások következtek be: 1880–1910 között a magyarság aránya 7,9%-kal nőtt. Ebben az időszakban magas, a nem magyar népek átlagát meghaladó, 12,8%-os természetes szaporodás mutatható ki, ez több százezer főnyi relatív gyarapodást jelentett. Tény azonban az is, hogy jelentős szerepe volt ebben az asszimilációnak. A számítások szerint a három évtizedes népességszaporulat 30%-a, több mint 1 millió fő ennek tudható be. A többsége német volt, elsősorban városi német polgárság.⁶⁸

Ezt a folyamatot erősítette az iskolapolitika. Az eredeti népiskolai törvény a nemzetiségek iránti tolerancia jegyében kimondta, hogy minden gyermek anyanyelvén tanulhat. 1879-től minden népiskolában kötelező tárgyként bevezették a magyar nyelvet. A századfordulótól a nemzetiségek iránti még türelmetlenebb, külsőségekben is megnyilvánuló nemzeti politika hódított tért (pl. szerb falunépek magyarosítása). 1907-ben, Apponyi Albert minisztersége idején született a híres-hírhedt törvény, amely a nemzetiségi egyházi iskolák államsegélyét ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a tanulók a negyedik osztály elvégzése után magyar nyelven – írásban és szóban – alapszinten ki tudják fejteni magukat.⁶⁹ A nemzetiségek által joggal sérelmezett, és őket hátrányosan érintő Lex Apponyi a magyar nyelv terjesztését szolgálta. A törvény szövegében a magyar államnyelv és nem a magyar anyanyelv szerepel, vagyis azt akarták elérni, hogy a nemzetiségi tanulók az „anyanyelvük megtagadása nélkül, egyszerűen mind a magyar államnyelvnek is birtokába jussanak”.⁷⁰ Ugyanezt a célt szolgálta, hogy az 1890-es években a millenniumi ünnepekre készülődve a vallási és közoktatási miniszter 1000 új állami népiskola felépítését rendelte el, elsősorban vegyes lakosságú, nemzetiségű többségű községekben.⁷¹

1880 és 1910 között a magyarul tudó más nemzetiségűek aránya megkétszereződött, ez a jól-rosszul magyarul beszélő 2 milliós lakosság a potenciális asszimiláció valamilyen kezdeti fokára eljutott.

⁶⁷ Hoenigh Vaszarynak. 1899. október 12. EPL 5094/1899.

⁶⁸ Hanák 1974, 417.

⁶⁹ Mészáros–Németh–Pukánszky 2003, 310.

⁷⁰ Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2006, Osiris, 156.

⁷¹ Kóte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolútizmus korában (1859–1918). Bp., 1975, Tankönyvkiadó, 71.

A magyar érzelmű katolikus arisztokrácia is felkarolta a magyar nyelv ápolását, a magyar kultúra megismertetését. Ebben szövetségesre leltek a keresztes nővérekben. A Felvidéken olykor tudatosan a nemzetiségileg vegyes vagy a magyarok által kisebbségben lakott helységeken hoztak létre iskolákat, óvodákat. A keresztes nővérek Enyickén, a többségében szlovákok lakta községben⁷² a kor felfogása szerint nemzeti missziót is teljesítettek. Prohászka Ottokár a minisztériumhoz felterjesztett véleményezésében egyenesen azt írta Münzer Ilonáról, hogy Enyickén „a kétnyelvű lakosságot nyelvében és érzésében magyarrá tette”.⁷³ A kaszai püspök a semsei keresztes nővérekről a minisztériumhoz küldött folyamodványában azt írta, hogy, „szolgálatuk a nyelvhatáron fekvő Semse községben a magyar nyelv terjesztése szempontjából is nemcsak rendkívül fontosak, hanem tekintve az eredményt, a legnagyobb elismerésre is érdemesek.”⁷⁴

Az oktatási-nevelési intézmények között feltűnően magas az óvodák száma. Európában kivételes módon országgyűlési törvénnyel (1891. XV. tc.) szabályozták a kisdedóvást.⁷⁵ Ez kimondta, hogy minden város, vármegyei székhely, valamint 15 000 forintot meghaladó egyenes adót fizető község köteles kisdedóvodát felállítani és fenntartani, ha a városban vagy a községben óvoda nincs, vagy ha legalább 40 gyerek van, akik a meglévő kisdedóvodákban már el nem helyezhetőek.⁷⁶ A törvény hatására 1894–1902 között az óvodák száma 885-ről 2742-re nőtt.

A miniszteri előterjesztés és a törvény szerint a vallásos és erkölcsi nevelés mellett az is az óvodák feladata volt, hogy a nem magyar nyelvű gyerekek megismerjék és elsajátítsák az államnyelvet, a magyart.⁷⁷

Az általános szemléletet jól tükrözi az óvónők szaklapjában megjelenő eszmefuttatás. Dezső Lipót érvelése szerint a gyermek az óvodában a magyar beszédet játékosan, könnyűszerrel elsajátítja, ha az első fáradságos év után a gyerekek egymás között magyarul beszélnek, az újabban érkezők szinte észrevétlenül kezdenek el magyarul gagyogni, „csaknem önként asszimilálódnak.”⁷⁸ A keresztes nővérek 1905-ig 12 óvodában, többségében vegyes lakosságú területen folytatták vallási-erkölcsi-nemzeti nevelésüket. A zsámbéki óvoda feladatát így fogalmazták meg: „Hogy óvodánk valódi céljának megfelelően, minden igyekezettel azon vol-

⁷² Az 1880 – adatok szerint 251 magyar, 666 szlovák, 16 német és 24 egyéb nemzetiségű lakos élt Enyickén.

⁷³ Közoktatási miniszter Prohászkanak. 1927. március 11. Prohászka a közoktatási miniszternek. 1927. április 8. Fogalmazvány. SZPL 4580 SCH 468/1927.

⁷⁴ Püspök a minisztériumnak. 1913. november 28. Fogalmazvány. AC Ord Cass 1104/1914.

⁷⁵ Magyarországon kívül még Franciaország rendezte általános törvénnyel a kisdedóvást. Dr. Morlin Emil: A kisdedóvás múltja és jelene. Bp., 1896, k. n, 71.

⁷⁶ Corpus Juris hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. 1889–1891. Bp., 1897, 414.

⁷⁷ Morlin 1896, 70.

⁷⁸ Dezső Lipót: Az óvoda a magyarosítás szolgálatában. In: *Kisdednevelés*, 1904. november 1. XXXIII. évfolyam, 21. sz. 513–514.

tunk, hogy a gyermekeket ne csak megóvjuk, de egyszersmind a magyar nyelv ismeretébe vezessük, és fogékony szíveikbe vallásos és hazafias érzést ültessünk.”⁷⁹

A vallásos nevelés a dualizmus utolsó évtizedeiben különös prioritást élvezett. A liberális eszmék, az antiklerikális, egyház- és vallásellenes irányzatok (szabadkőművesség, szociáldemokrácia) felerősödtek. A katolikus egyházban a hitélet sok helyen és gyakran formálissá vált, a papság nem teljesítette kellő mértékben evangelizáló küldetését.⁸⁰ Az egyes szerzők által a liberalizmus fénykorának is nevezett öt évben (1890–1895), a német kulturkampf mintájára indokolatlanul kultúrharcnak, általánosabban egyházpolitikai harcnak elnevezett küzdelemben az egyház meghátrálásra kényszerült. A király erkölcsi támogatása, a katolikus főurak szolidaritása ellenére a katolikus egyházat jogi és dogmatikai értelemben sérelmesen érintő törvényeket becikkelyezték: a polgári házasság bevezetését, a válás lehetőségének törvényi biztosítását, a vegyes házasságból született gyermekek vallásának újrendezését, a polgári anyakönyvek bevezetését.⁸¹

Részben ennek hatására a dualizmus utolsó két évtizedét a Szántó Konrád által vallásos reneszánsznak nevezett megújulási mozgalom hatotta át. Az egyház fő törekvése az volt, hogy „a csak névlegesen katolikus tagjaiból hitükből élő, nemes erkölcsű, mélyen vallásos, gyakorlati katolikusokat neveljen”.⁸²

Ennek jelentőségét felismerte a katolikus arisztokrácia. A kivételek közé tartozott Pálffy Pálné, a kókai ház alapítója. A ferences reform során a malackai zárdára egy újabb emeletet építtetett, az Országos Katolikus Nővédő Egyesület és az Újpest-Rákospalotai Erzsébet Nőegyesület alapítója, a budapesti Knézits utcában vásárolt egy házat, amelyet 12 beteget ellátó kórházzá alakított át.⁸³ Az arisztokraták többsége szerényebb szerepet játszott.

Feltételének, alapjának a katolikus iskolákban és óvodákban folyó vallásos-erkölcsi nevelést tartották. Kókán Pálffy Pálné kifejezetten a vallásos nevelés kiterjesztését követelte meg.

„a) Az intézet természete és szelleme iránt (...) részemről különösen rendelem, hogy az elemi iskolát csak is róm. kath. leányok látogathatják. b) Az Apácák törekedjenek, hogy vasárnapokon, főképen délutánjaikon különösen a felnőtt leányokat az intézet körébe vonják, s azokra vallásos irányban befolyanak. c) Vasár és ünnepnapokon az isteni tiszteletben az intézet növendékeivel testületileg vegyenek részt.”⁸⁴

⁷⁹ Zsért 1908/1909. 43.

⁸⁰ Gergely Jenő–Kardos József–Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*. Bp., 1997, Korona, 154.

⁸¹ László T. László: *Egyház és állam Magyarországon. 1919–1945*. Bp., 2005, Szent István Társulat, 35.

⁸² Dr. Szántó Konrád O. F. M.: *A Katolikus Egyház története*. Bp., 1988, Ecclesia, II. k. 502.

⁸³ Jedlicska Pál: *Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Bp., 1910, Stephaneum, 666-667.

⁸⁴ Alapítványi levél. Másolat. VPKL Schola Koka, 1270/1910.

Ezt a vallásos nevelést az apácák tudták sikeresen megvalósítani. A vallásos és erkölcsi nevelés szerves egységet alkotott. A nővérek ezt így fogalmazták meg: „A vallás és az erkölcs között választhatárt vonni nem lehet, ezek csak együtt élhetnek és halhatnak. Tisztult erkölcs vallás nélkül hiú ábránd.” A kor felfogása szerint a vallásos érzelem az erkölcsi értelmet erősíti és nemesíti, a vallás az erkölcsi életnek nemcsak része, hanem feltétele és alapja, a vallás adja meg az erkölcshez szükséges erőt.⁸⁵

A korabeli erkölcsi állapotokról a kortársaknak lesújtó véleményük volt. A keresztes nővérek az általános véleményt fogalmazták meg: a szülők ún. „jó nevelést” adnak, mindent megtesznek a gyermekek testi-szellemi fejlődésének érdekében, de a vallásos és erkölcsi nevelést elhanyagolják. Egyes társadalmi rétegek körében az arisztokrata hölgyek pedig kimondottan riasztó jelenségeket tapasztaltak. Desasse Katalin hercegprímáshoz intézett levelében kijelentette: azért fontos a keresztes nővérek letelepítése Pozsonyban, mert ezzel talán megállítható a város szegényebb néprétegeihez tartozó leányifjúság erkölcsi hanyatlása. Tapasztalata szerint az iskolaév befejeztével a gyárakban munkát vállaló lányok úgy elzülленnek, hogy tisztességes polgári családok már nem is veszik fel őket alkalmazottnak, hanem vidékről hívnak cselédek. A kallódó lányok összegyűjtése, nevelése lett volna eredetileg a nővérek feladata.⁸⁶

Ezért előtérbe került a lány- és nőnevelés. Az iskolai keretek között erre korlátozott lehetőség volt, a különböző társulatok (pl. Mária kongregáció), a nővérek által szervezett önképzőkörök hozzájárulhattak a nevelés sikeréhez. A leghatékonyabban internátusi keretek között lehetett ezt megvalósítani. Enyickén a régi kórházépületből létrehozott zárdához internátus is kapcsolódott. Felső-Magyarország több megyéjéből voltak bennlakók, a 19. század végén 35 lány nevelkedett a kolostorban. Internátust hoztak létre Pozsonyban és Zsombolyán is.

A keresztes nővérek bekapcsolódtak a felnőtt lánynevelésbe is. A korabeli társadalom egyik legkiszolgáltatottabb rétegének, a cselédségnek a helyzete, sorsa a jóérezsű arisztokrata nők számára nem társadalmi, hanem erkölcsi kérdés volt. Az alapító, Schiffbeck Katalin célja az volt, hogy a Pozsonyban munkát kereső cselédleányoknak biztonságot és megfelelő munkát nyújtson. A Csallóközből, Mátyusföldről és más távolabbi helyekről különösen a tél beköszönte előtt tömegesen tódultak fiatal lányok munkát vállalni. A gyanútlan, naiv teremtések sokszor áldozatul estek a kismizzésükre, kihasználásukra szerveződött bűnözői köröknek. A cselédotthon lelkészének leírása szerint: „...a cselédszerzők már a vasútnál a szó szoros értelmében véve a szegény cselédleányokat megfogják, kétes hírű helyekre viszik, s midőn talán már a magukkal hozott egy-pár krajcártól is megfosztják, kiteve hagyják testöket-lelköket, s így rendesen már a szolgálat előtt megmételtyezik, avagy teljesen elbuknak.”

⁸⁵ A vallásos nevelésről. In: Zsért, 1913/14. 3–6.

⁸⁶ Desasse a hercegprímásnak. 1875. február 15. EPL 925/1875.

A keresztes nővérek értesítés alapján már a vasútnál várták őket. A pozsonyi virágvölgyi plébániatemplom mellett, a keresztes nővérek vezetése alatt nyílt internátusban díjtalan ellátást kaptak 14 napig, szükség esetén egészen szolgálatba állásuk napjáig. A nővérek az érkező vagy helyet változtató cseléd lányokat nemcsak útbaigazították, nevelték, hanem minden ügyes-bajos dolgukban intézkedtek, és „tisztes keresztes családnál” helyezték el őket.⁸⁷

A kor felfogása az árvákról való gondoskodást is elsősorban vallás-erkölcsi kérdésnek tekintette: szeretetteljes, de tudatos nevelés nélkül a társadalom perifériájára sodródtak volna. A keresztes nővérek által irányított első árvaház a Jesuleum intézményrendszer részeként Zsombolyán jött létre. Csicsáky Imre 1898 karácsonyán, a kisdéd Jézus jászolánál mintegy isteni sugallatra egy árvaház és egy kisdédóvó alapítására tett fogadalmat, „hogy az, akinek számára nem volt hely, ahol fejét lehajtsa, adjon helyet az apátlan-anyátlan árváknak”.⁸⁸ Az 1902-ben megnyílt árvaházban hét árvát neveltek a keresztes nővérek, részint a gyűjtés eredményeként rendelkezésre álló csekély kamatból, illetve nemeslelkű adományozók felajánlásaiból.⁸⁹

A nemzeti, a vallásos és erkölcsi nevelés szoros összefonódásáról jól tanúskodik a semsei alapítás. „...s mi e feladatunkat annál nagyobb készséggel teljesítjük, minél inkább meg vagyunk győződve arról, hogy a kisdédóvoda és leányiskola felállításával olyan intézményt létesítünk, mely boldogult édesanyánk intentióinak megfelelően hivatva lesz Semse községben és a vidékén a gyermekeknek már zsenge koruktól kezdve vallási-erkölcsi és magyar-nemzeti szellemben való nevelése, testi és értelmi fejlesztése s a viszonyokhoz mért kézimunkákba való oktatása által őket erkölcsös, házas és munkás életre szoktatni és a magyar haza földjéhez való hűség és ragaszkodás érzelmeit bennök felkelteni.”⁹⁰

⁸⁷Takács Vasarynak. Keltezetlen. EPL 4839/1901. Az óvatosság indokolt volt: a néprajzi szakirodalom egyértelműen utal arra, hogy a „megejtett” lányok zöme elsősorban a család és a közösség ellenőrzése alól kikerült, munkaadójával egy fedél alatt lakó és annak kiszolgáltató, városban munkát vállaló lányok közül kerültek ki.

⁸⁸Zsoéért, 1902–1903 6.

⁸⁹Uo. 9.

⁹⁰Alapítványi oklevél. Budapest, 1903. július 12. AC Ordcas 3316/1914.

II. c A novíciaközpont kiválasztása

A magyar származású jelentkezők kezdetben a szlavóniai tartományban, majd a morva Chorinban készültek fel hivatásukra. A magyarországi házak számának gyors növekedése szükségessé tette, hogy a jelöltek saját, magyar noviciátussal rendelkezzen. Ennek terve már 1901-ben felmerült. Regli M Aniceta, rendi tanácsosnő, a morva tartomány meglátogatásakor átutazott Magyarországra is. Az itteni tapasztalatok meggyőzték tervének helyességéről, amit Roulin Bernadette, a morva tartomány főnöknője is támogatott.⁹¹

A 19. századi források arra utalnak, hogy a keresztes nővérek Pozsonyt akarták fontos központjukká kiépíteni. Már 1879 őszén a hercegprímás hozzájárulását kérték ahhoz, hogy a koronázó városban önálló filiálist, fiókinézetet nyithassanak. Ő ezt csak olyan feltétellel támogatta, ha működését hosszú távon lehetővé teszi a város (és nagylelkű polgárainak) erkölcsi és anyagi támogatása.⁹² 1885-ben nagyon előnyösen, olcsón megvásárolhatták a világi és egyházi pártfogók segítségével Ludwig Gusztáv házát, 1886-ban berendezték, és a kápolnájukat is kialakították.⁹³ 1900-ban, amikor az önálló noviciátus terve megfogalmazódott, a legnépesebb közösségük Pozsonyban élt, 80 nővér szolgált itt, míg a többi magyarországi házban összesen 68.⁹⁴

Pozsonynak azonban nagy hátránya volt, hogy az ország szélén helyezkedett el. Amíg a morva tartomány látta el nővérekkel a magyar házakat, közlekedési szempontból ideális helynek tűnt, magyarországi központnak azonban nem felelt meg.

A novícia-központnak azt is biztosítania kellett, hogy a jelöltek és novíciák nyugodt, csendes környezetben, elmélyülten készülhessenek hivatásukra. Pozsony dinamikusan fejlődő nagyváros volt, igaz, a nővérek a városközponttól távol eső részen szolgáltak. Az állami kórház a Blumenthal nevű külvárosban épült, ahol túlnyomó többségben szőlőművelő munkások laktak. A kórház két és fél holdas nagy telken helyezkedett el, a saroktelken lévő épületet minden oldalról kert határolta,⁹⁵ de a város feltartóztathatatlanul terjeszkedett. A 19. század utolsó évtizedében – negyvenéves demográfiai visszaesés után az erőteljes bevándorlás hatására –

⁹¹ I. Theil der Chronik des Provinzhauses Zsambek in Ungarn. (továbbiakban: Ch I.) Keltezetlen. SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás Ilona Aquinata: A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek zsambéki tartományának megalakulása és fejlődése (1905-1928). (A továbbiakban: Barabás 1). 11.

⁹² Scherer Simornak. 1879. november 7. Simor Schererne. 1879. november 12. Fogalmazvány. EPL 5024/1879. Scherer köszönőlevele. 1879. november 26., uo. 5309/1879.

⁹³ Alma Duss Simornak. 1885. június 10. Simor Alma Dussnak. 1885. június 22., uo. 3275/1885. Simor Dussnak. 1885. november 20., uo. 6304/1885 Desasse Katalin köszönőlevele. 1885. november 23., uo. 6468/1885. Csáky Károly Simornak. 1886. június 18., uo. 3553/1886.

⁹⁴ Radnich 1912 In: Zsért, 1912/13. 23–24.

⁹⁵ Kanka Károly: A Pozsonyi Országos Kórház. In: *Kórházi Szemle*, Pozsony, 1865. 7.

hirtelen 17,5%-kal emelkedett a lakosok száma, így Pozsony Magyarország ötödik legnépesebb városává vált. A zsúfoltság egyre nagyobb lett: míg a lakóházak száma 180-nal nőtt, ezen idő alatt 9126 fővel szaporodott a lakosság. A népsűrűség kilométerenként elérte a 878 főt. Pozsony külsejében is a nagyváros képét mutatta, Budapest után itt volt a legtöbb emeletes ház.

A nővérek hosszú ideig sikertelenül keresték a megfelelő helyet. A részleteiben egymástól eltérő visszaemlékezések abban egységesek, hogy Krizsány János plébános irányította a nővérek figyelmét Zsámbékra. Ismerte a keresztes nővérek lelkiségét, szellemét, hiszen pázmándi plébánosként három évig a lovasberényi keresztes nővérek gyóntatója volt.⁹⁶

Barabás Ilona és a nővérek krónikájának leírása szerint Krizsány Jánosnak tudomására jutott, hogy a keresztes nővérek alkalmas épületet keresnek. 1903 szeptemberében közölte a tartományi főnöknővel, hogy a község a lakatlan kastély helyén szívesen látna egy zárdát. A tartományi tanács, majd felterjesztésükre az 1903 novemberében személyesen Zsámbékra látogató Regli Aniceta is alkalmasnak találta a helyet és az épületet.⁹⁷

Kiválasztásában, novícia- és tartományi központtá válásában több tényező játszott szerepet. Zsámbék félúton helyezkedett el az egyházi főváros, Esztergom és az egyházi főhatóság, a Székesfehérváron székelő püspökség között. Egyben a világi főhatóságok, a minisztériumok székhelye, valamint a lelki szükségleteiket ellátó ferences rend központja, Budapest is 30 kilométerre volt. A főváros a 19. századi közlekedéspolitikának köszönhetően olyan csomópont volt, ahonnan vasúton, a fővonalakon könnyen meg lehetett közelíteni azokat a legfontosabb városokat és környéküket, ahol a kongregáció házai, közösségei működtek. Budapesttől való távolságukban nem voltak jelentős eltérések (Pozsony, Temesvár, Kassa).

Zsámbék sajátos módon egy ezzel ellentétes, de a nővérek számára kívánatos kritériummal is rendelkezett: központi fekvése ellenére csendes elzártságban fejlődő település volt.

A magyar államiség első századaiban még belföldi és nemzetközi forgalmas utak haladtak itt át,⁹⁸ mindez azonban Buda királyi központtá válásával alapvetően megváltozott. A legnagyobb kereskedelmi utak mind elkerülték, a 20. század eleji leírás szerint Zsámbékra az utazást szinte csak kalandos művészelkek vállalták.⁹⁹

A községet nem érintette vasút sem, a herceghalmi állomásig lehetett utazni, innen pedig társaskocsik indultak a helységbe. A község megpróbált kitörni elszigetelt közlekedési helyzetéből. 1887-ben, 1889-ben sikertelenül tettek kísérletet arra, hogy Zsámbékon vagy közelében

⁹⁶ Püspök a tartományi főnöknőnek. 1892. szeptember 7. Fogalmazvány. SZPL 322/b 1552/1892.

⁹⁷ SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás 1. 11-12. Ettől eltérően ismerteti: Radnich: 1912. In: Zsért, 1912/13 12-13.

⁹⁸ Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. In: *Századok*, 1929. LXIII. évf. 4-6. sz. 139-143.

⁹⁹ Radnich 1912 In: Zsért, 1912/13 3-4.

vasútállomás létesüljön.¹⁰⁰ A Zsámbékról Herceghalomra vezető út pedig még az 1912-es előterjesztés szerint is szinte járhatatlan állapotban volt.¹⁰¹ Ez az elzártság azonban a jelöltek, a novíciák és a nővérek elmélyülésére, lelki életére, lelkigyakorlatok tartására megfelelő csendes környezetet kínált.

A zsámbéki letelepedés mellett szólt az is, hogy hatalmas, és szükség esetén bővíthető kastélyépület kerülhetett a nővérek birtokába. A középkori várkastélyt a törökök 1550 körül végvárrá építették át.¹⁰² A 18. században az óbudai uradalom új tulajdonosa, a nagyhatalmú Zichy család a török kiűzése után barokk kastéllyá alakította át. Az örökös nélkül elhunyt (1758) Zichy Miklós özvegye, Berényi Erzsébet özvegyi járadék ellenében eladta a magyar kamarának.¹⁰³

Hasznosítani azonban nem tudták, állaga romlott, a kincstár eladásra kínálta.¹⁰⁴ A visszaemlékezések szerint egy olyan konzorcium kívánta megvásárolni, amelynek csak az volt a célja, hogy bontási anyagként értékesítse a zsámbéki lakosoknak. Vásárhelyi Géza tinnyei birtokos, amatőr régész Nyirák Gyula községi jegyzőt rábeszélte arra, hogy vásárolja meg a község.¹⁰⁵ A képviselő-testület a kastély akkori bérlőjénél, a tehetős Breuer Árminnál 500 forinttal magasabb vételi árat ajánlott fel,¹⁰⁶ így sikerrel járt az adásvétel. A bírót javasolta, hogy a községháza hivatalos helyiségeit helyezték el a várkastélyban, az óvodai személyzet és a tanítók is kaphatnának ott állandó lakást.¹⁰⁷ A képviselő-testület a tervet egyhangúlag támogatta.¹⁰⁸ Közben azonban kiderült, hogy az épület tetőzetét is le kell cserélni.¹⁰⁹

A kastély a remélt bevételi forrás helyett pénzt emésztő teherré vált a községnek, az elkövetkezendő éveket minden távlatos tervet nélkülöző ötletszerű kapkodás jellemezte. Miközben folyt a tanítói lakások kialakítása, 1889 november végén már az épület teljes eladásáról döntöttek. A kormány a fegyintézetek számának növelésére fiókfegyintézeteknek alkalmas helyet és épületet keresett, 1889-ben a képviselő-testület a kastélyt erre a célra ajánlotta fel.¹¹⁰

¹⁰⁰ 1887. december 19. PML ZSNI Ca–1 sorszám nélkül. 1889. július 20., uo. Ca–2 14/1889 jkv.

¹⁰¹ 1912. március 31 PML ZSNI Ca–6. 6/1912 jkv.

¹⁰² Törökkori ábrázolások ismertetése: Dercsényi: 1958, Akadémiai Kiadó, II. k., 508–511.

¹⁰³ Báró Forster Gyula: Utóhang gróf Berchényi László, Franciaország marsallja történetéhez. Tekintettel gróf Zichy Péter és fia, Miklós Óbuda és Zsámbék urai és Zsámbéki örökös főkapitányoknak a Berchényi családdal való kapcsolataira. Bp., 1929, Egyetemi nyomda, 70. A kastély beosztása, leírása levéltári források alapján: Dávid 1983. 6.

¹⁰⁴ Erről tudósít az 1877-es Pest megye monográfia is. Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Történelmi, Föld s természetrajzi, Közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és ujkori leírás. Bp., 1877, Weismann, III. k., 68.

¹⁰⁵ Ezt maga Vásárhelyi beszélte el. Vásárhelyi Géza: A zsámbéki várkastély és templom története. Tinnye, 1904. In: Zsért, 1906/7 6. Radnich: 1912 In: Zsért, 1913/13 5. Nyirák életrajzát közli Jelli 1996, II. k., 231.

¹⁰⁶ 1886. november 21. PML ZSNI Ca–1 27/1886 jkv.

¹⁰⁷ 1887. március 26., uo. 5/1887 jkv.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ A feltételekről: 1888. november 24., uo. 16/1888 jkv.

¹¹⁰ 1889. november 28., uo. sorszám nélkül.

1890 tavaszán a tanítók már elfoglalhatták lakásaikat,¹¹¹ ennek ellenére a zsámbékiak az Igazságügyi Minisztériumban személyesen sürgették a döntést, és a Belügyminisztériumnak is ajánlatot tettek.¹¹²

1890 novemberében ismét a régi tervet, a községháznak a kastélyba való áthelyezését elevenítették fel. Ekkor már ideiglenesen két leányosztályt elhelyeztek az épületben. A kastélyra nagyobb összeget nem akartak költeni, a terv így kútba esett. Amikor az uralkodó 1895 decemberében a Zsámbékon is nagy birtokkal rendelkező Darányi Ignácot földművelési miniszterré nevezte ki, az őt üdvözlő ötfős zsámbéki díszküldöttség a kastélyt megvétele felajánlotta a kormánynak.¹¹³ A gazdátlan épület iránt a 20. század elején megélénkült az érdeklődés, de ez sem hozott sikert. A keresztes nővérek számára azonban még ilyen rossz állapotában is kecsgetőnek tűnt.

A nővérek döntésében szerepet játszhatott az is, hogy a kastélyépületben, a 18. század elején épült, kisebb templomnak is beillő kápolna volt.¹¹⁴ A grófi család elköltözésével (1745) és a plébániatemplom felszentelésével (1754) a kápolna fokozatosan elvesztette jelentőségét. Valószínűleg a Gazdasági Kamara kérésére szentségi jellegét megszüntették, a 19. század közepén raktárként működött.¹¹⁵ A nővérek számára mégis vonzó lehetőséget nyújtott, hogy helyreállításával, berendezésével lelki központjuk helyszínévé alakítsák át.

A nővérek döntését kedvezően befolyásolhatta az is, hogy a helyi viszonyok megítélésük szerint elég széles teret nyújthatott oktató-nevelő-szociális tevékenységük számára. A 19. század utolsó harmadától Zsámbék a róla elnevezett medencének dinamikus fejlődő nagyközsége, regionális központja volt. A lakosok száma 100 év alatt 3486-ról 4525-re nőtt.¹¹⁶ A nővérek számíthattak arra is, hogy oktató-nevelő tevékenységük vonzerőt gyakorol a környékbeli falvakra is, így várákozásaik szerint mintegy 10 000 fős népesség körében fejthetik ki majd tevékenységüket.

Az oktatás helyzete Zsámbékon válságos volt, hiszen a község nem tudott megfelelni a felsőbb hatóságok elvárásainak. A 19. század második felétől a zsámbéki plébánia élére képzett, művelt, oktatásban jártas plébánosok kerültek (Pados János, Huszár Károly, Gózon Gyula, Krizsány János), de a földdel és megélhetéssel küszködő parasztság nyűgnek és tehernek érezte az iskoláztatást.¹¹⁷ A lakosság egy része az oktatással járó minimális terheket, az iskolai

¹¹¹ 1890. február 25., uo. sorszám nélkül.

¹¹² 1890. március 10., uo. 5/1890. jkv.

¹¹³ 1895. december 12., uo. 14/1895 jkv.

¹¹⁴ Jelli: 1996, I. 202.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Az adatokat közli Fodor Dezső–Gerencsér József: A budai járás 25 éve. 1945–1970. Bp., 1970., Budai Járási Tanács, 82.

¹¹⁷ Pados a püspöknek. 1871. május 11. SZPL 4580 Plébániai-iskolai iratok (a továbbiakban: SCH) 684/1871.

adó fizetését is alig tudta teljesíteni. Így az egyházi és világi hatóságok által követelt szükséges és minimális fejlesztések is szinte alig legyőzhető akadályokba ütköztek.

A község lakosságának és a gyerekek számának szaporodásával az iskola már nem tudta megfelelően ellátni feladatát. 1871-ben az első osztályban 170-en, a másodikban 120-an, a harmadikban 90-en tanultak.¹¹⁸ A hitközség a fejlesztést nem szavazta meg, mert egész egyszerűen szükségtelennek ítélte.¹¹⁹ Végül 1886-ban új negyedik osztályt szerveztek,¹²⁰ 1890-ben pedig két újabb osztályt indítottak, és két új tanítói, illetve tanítónői állást hoztak létre. A tanév kezdetétől a lányok és a fiúk is három-három osztályban tanultak.¹²¹

A demográfiai hullám egy évtized múltán ismét kritikus helyzetet teremtett Zsámbékon. A hat osztály létszáma összesen 622 fő volt! Tóth József királyi tanfelügyelő már évek óta eredménytelenül sürgette az osztályok szaporítását, illetve legalább még két új tanítói állás szervezését. Az 1902. január 22-i felszólítása már nyílt fenyegetést tartalmazott: ha nem hoznak létre legalább két tanítói állást, akkor Zsámbékon állami vagy községi iskolát fognak felállítani.¹²²

A nővérek számára az oktatás fejlesztése elhivatottság és kihívás volt, a község pedig joggal remélhette, hogy oktatási gondjaik így végleg megoldódnak.

¹¹⁸ Pados János, Tafferer József, Engel Mihály a püspöknek. 1870. március 20., uo. 494/1870.

¹¹⁹ Pados a püspöknek. 1871. május 11., uo. 684/1871.

¹²⁰ Huszár Károly az Egyházmegyei Hatóságnak. 1886. szeptember 8., uo. 1011/1886.

¹²¹ Nyirák a püspöknek. 1890. október 27. A püspök Nyiráknak. Fogalmazvány. 1890. október.30.,uo.1405/1890.

¹²² Tóth József a püspöki helynöknek. 1902. január 22., uo. 180/1902.

II. d. A magyar noviciátus megalakítása

A nővérek noviciátusuk megalapításában világi és egyházi részről egyaránt komoly pártfogókra leltek. A visszaemlékezések és egyes források utalásai szerint a dúsgazdag,¹²³ de szociálisan érzékeny Cziráky Antal grófnak és feleségének nagy szerepe volt abban, hogy a kongregáció központnak Zsámbékot választotta. A keresztes nővérek sorsát Cziráky Antalné különösen a szíven viselte. Ennek számos jelét adta, gyakran segítette nélkülöző közösségüket élelmiszer adománnyal.¹²⁴ Amikor pedig a grófnő már érezte a közelgő és elkerülhetetlen véget, hiszen már nem tudott járni, alig tudott beszélni, magához hívatta Münzer Ilonát Budapestre, és biztosította arról, hogy férje továbbra is gondoskodni fog róluk, tudni fogja, a nővéreknek mikor milyen segítségre van szükségük.¹²⁵ A nővérek úgy jellemezték őt, mint a „legnagyobb jótevőt”, az „egyetlen támaszt”, aki nehézségeikben mindig segítette őket.¹²⁶

Cziráky Antal volt a rend jogi képviselője; kapcsolatrendszerének, összeköttetéseinek felhasználásával fáradhatatlanul küzdött a nővérek érdekeiért; fellebbezett, érvelt, lobbizott. He-tente átkocsizott Zsámbékra, személyesen ellenőrizte, irányította az építkezéseket is.

A keresztes nővérek érdekeinek harcias védelmezője volt Magdics István is. Az etyeki plébános tehetségét számos címmel elismerték: szentszéki ülnök, a bicskei kerület helyettes espereskerületi igazgatója, a Zsinati Szentszéki Bíróság tagja, székesfehérvári címzetes kano-nok, 1895–1914 között a bicskei kerület tanfelügyelője. Mindent megtett azért, hogy a lehető legkedvezőbb feltételeket harcolja ki a nővérek számára, hogy azok minél előbb megkezdhes-sék oktató/nevelő munkájukat.¹²⁷ A keresztes nővérek nem túloztak, amikor kijelentették, hogy nagyon sokat köszönhetnek neki, mert „ellenségeikkel szemben” mindig az ő oldalukon állt.¹²⁸

A községi jegyzőkönyvek arra utalnak, hogy a 20. század elején megélénkült az érdeklődés az elhanyagolt állapotú, de még így is impozáns várkastély iránt. 1903 februárjában Popper bécsi kötőgyáros ügynökével kezdődtek tárgyalások. A képviselő-testület 12 000 koronában szabta

¹²³ Az ekkor fénykorát élő lovasberényi kastély 104 516 forintot ért, a mindenre kiterjedő leltár szerint a lovasberényi hitbizományi uradalom értékét a budapesti ingatlannal együtt 359 434 forintra becsülték. Néhai Cziráki és dénesfai Gróf Cziráky János eő. Nagyméltósága által alapított Lovasberényi hitbizományi urada-lom. A Cziráky család levéltára. SL XIII/5 2. csomó

¹²⁴ Ch I. 1906. Keltezetlen.

¹²⁵ Uo. 1909. október 28.

¹²⁶ Uo. 1909. november 15.

¹²⁷ Életrajzi adatai Forintos Attila: A székesfehérvári székeskáptalan 1777–2004, Székesfehérvár, 2005, Székes-fehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2005., 147.

¹²⁸ Ch I. 1910. június 2.

meg az árát, a közreműködő ügynököt pedig 5%-kal jutalmazta volna. Az adásvételi tárgyalások eredménytelenül zárultak.¹²⁹

A következő hónapban, Olay Lajos az épületért és birtokjogilag a hozzá tartozó területért 10 000 koronát ajánlott fel. 1903. március 22-én a képviselő-testület a fokozódó érdeklődés hatására csak a kastélyépületért 14 000 koronát követelt.¹³⁰

Már 1903 tavaszán körvonalazódott egy olyan megoldás, amely az adásvételt az oktatási helyzet javításával kötötte össze. A Budapesti Maria Congregatio küldöttjei a várkastély megtekintése után bejelentették, hogy megveszik, és a leányiskola és óvoda működtetését is magukra vállalták. A község ezzel kétszeres előnyhöz jutott volna, ezért a képviselő-testület 20 000 koronára emelte az árát, és támogatta az elképzelést.¹³¹

A források nem utalnak arra, hogy az adásvétel miért nem jött létre. Nagyon valószínű, hogy ezt a község mohósága okozta: a magas ár mellett az iskolák kialakítása, működtetése olyan egyoldalú és nagy terhet jelentett volna, ami meghátrálásra készítette a kongregációt. Erre utal az is, hogy fél év múltán a képviselő-testület már engedékenyebb volt. 1903. december 12-én a jegyző közölte, „egy apáca szerzet a községi kastélyt iskolai célokra kéri átengedni, úgy hogy azt a szerzet a saját céljaira és költségén fogja átalakítani”. A testület ekkor – legalábbis elviekben – a díjtalan átadásához hozzájárult.”¹³²

A Szent Keresztről nevezett nővérek és a község közötti tárgyalások elől minden akadály elhárult. Bernadette Roulin morva tartományi főnöknő értesítette a székesfehérvári püspököt, hogy a Szentszék is hozzájárult a noviciátus létesítéséhez. Városov Gyula támogatta a nővérek letelepedését egyházmegyéjében.¹³³

A kölcsönös előnyök és érdekek gyors megegyezést sejtettek, azt senki sem feltételezte, hogy sok türelmet igénylő, hosszadalmas huzavona kezdődik.

Math Ferenc közjegyző 1904 márciusában a képviselő-testületnek a következő javaslatot terjesztette elő: „...a község a kastélyépületet és hozzá tartozó területet még 1887 évben vette meg a mk. korona uradalomtól 11200 koronáért; a község ezen területből ház helyeket hasított ki és ezen eladásból kifolyólag sokkal nagyobb vételárat szerzett úgy hogy a kastély épület jelenleg ingyen van; maga az épület jelenleg olyan rozoga állapotban van, amennyiben egyik torony teteje és az egész mennyezet leszakadt, és az építész véleménye szerint ha az épület ily állapotban van, egy idő múlva annyira elromlik, hogy teljesen hasznavehetetlen rommá lesz, a községre tehát értéktelen és fentartása illetve helyreállítás oly áldozatokat igényelne, melyek

¹²⁹ 1903. február 21. PML ZSNI Ca-4 4/2/1903 jkv.

¹³⁰ 1903. március 22., uo. 6/1/1903 jkv.

¹³¹ 1903. május 15., uo. 8/1903 jkv. .

¹³² A határozat: 1903. december 12. uo. 15/1903 jkv.

¹³³ Püspök Bernadette Roulinnak. 1904. január 17. SZPL 4580 SCH 785/1904

terhesek céltalanok volnának; azon esetre ha a képviselőtestület az épületet a Szt-keresztről nevezett női apácza rendnek iskolai czélokra átengedi, a következő pontokat kész határozati-lag kimondani: 1) a község átengedi az épületet és udvarát jelenlegi állapotában a rendnek és a helyreállítási költségekhez hozzá nem járul 2) az apácza rend átveszi ovóda és leányiskolákat és jelenleg 4 leányiskolát és egy ovodát köteles felállítani 3) az óvoda és leány iskolákban a tannyelv feltétlen magyar legyen 4) Azon esetre, ha az apácza rend a leány iskolákat ovodát fen nem tartanak saját elhatározásuk vagy hibájuk folytán, kötelesek 20,000 koronát megtéríteni.”

Természetesen a képviselő-testület ezt változtatás nélkül, egyhangúlag megszavazta,¹³⁴ hiszen így a romos és egyre elviselhetlenebb teherré váló kastélyépülettől, az oktatással kapcsolatos feladataitól, a fejlesztéssel járó terhektől egyaránt megszabadulhatott. Az iskolaszék is tárgyalt róla. Krizsány János régi álma valósulhatott meg azzal, hogy a leánygyermek tanítását és nevelését szerzetes tanítónők végezhetik, ezért arra szólította fel az iskolaszéket, hogy az összes zsámbéki leánygyermek tanításával és nevelésével a keresztes nővéreket bízzák meg.

Az oktatásban érintett iskolaszék is egyhangú és lelkes határozatot hozott és vállalta, hogy az összes tanterem belső berendezését, padokkal és tanszerekkel való felszerelését biztosítja, az iskolák fűtésére évente nyolcszáz koronát nyújt, a leányiskolai oktatással foglalkozó szerzetes tanítónők díjazására személyenként négyszázhusz koronát ad évente.¹³⁵ Végül, hogy a határozat jogerőre emelkedhessen, az összes római katolikus hívő nevében kérték püspökük jóváhagyását, szentesítését és áldását.¹³⁶

Magdics István a feltételeket nem fogadta el. A községet a kastély átadásáért egyáltalán nem tartotta nagylelkűnek, hiszen a vételár már teljesen megtérült számukra. Az apácák hoznak áldozatot azzal, hogy saját költségükön felújítják. Ezért elfogadhatatlan az a kitétel, hogy ha az apácák akár csak az óvodát is feladják, kötelesek a teljesen értéktelen és nagy anyagi ráfordítással helyrehozott épületért 20 000 koronát, vagyis a vételár kétszeresét fizetni. Ez akkor lépne életbe, ha a nővérek saját elhatározásukból vagy saját hibájukból szünetetik be intézményeik működését. Joggal vetette fel: „ki lesz abban illetékes bíró”, hogy ez az apácák hibájából történt, vagy sem? Így még arra is lehetőség nyílna, hogy egy kis rosszindulattal kikényszerítsék a rend távozását.

Mi fog például akkor történni - veti fel a főtanfelügyelő - ha a hitközség bármely oknál fogva – esetleg az apácák hibájának ürügye alatt – nem teljesíti a velük szemben vállalt kötelezettségét, és a nővérek ezért kénytelenek lesznek az óvodát vagy az iskolát beszüntetni?

¹³⁴ 1904. március 26. PML ZSNI Ca-4 6/1/1904 jkv.

¹³⁵ A szerződésben végül 600 korona szerepel.

Ezért Magdics a szerződés negyedik pontjának módosítását kérte, és a következő szöveget javasolta: „azon esetre, ha az apácarend a leányiskolákat vagy óvodát bármely oknál fogva nem tartaná fenn, köteles a községnek a fent említett 11200 kor. vételért - az első helyreállítási, illetve átalakítási költségek levonásával – megtéríteni. Magától értetlik, hogy a rendes évi tatarozások, valamint az idő múltával, netalán szükségessé váló nagyobb javítások és átalakítások költségei az apácákat terhelik, s így a mondott esetben a vételárból le nem vonhatók”. Magdics felszólította Krizsányt, hogy álláspontját képviselje, és tegye meg a kellő lépéseket.¹³⁷

Az 1904. május 12-én fél háromra összehívott községi gyűlésen Magdics is részt vett. Felszólalásában hosszasan fejtegette, hogy a keresztes nővérek letelepedése milyen erkölcsi, anyagi előnyökkel jár a községnek. Ez utóbbira helyezte a hangsúlyt. A nővérek kastélybeli oktató-nevelő munkája révén a községben felszabadul az a 16 000 korona értékű ingatlan, amely jelenleg óvodai, iskolai célokat szolgál. Zsámbék évente további 2000 koronát takarít meg a tanítói fizetésekből, nem kell fizetniük az apácák után a tanítói nyugdíjjárulékot, valamint az új iskolai épület tatarozási költségeit, nem hárul rájuk a már két éve elrendelt két új osztály számára építendő épület költsége sem, és két új tanerőt sem kell fizetniük. Ezek olyan anyagi előnyök – figyelmeztet Magdics –, „melyek indítványának elfogadását a község jól felfogott érdekében kívánatosá teszi”.¹³⁸

Hamarosan kiderült azonban, hogy a március 26-i közgyűlés szelíd és békés hangulata alapvetően megváltozott. Magdics így jellemezte helyzetét és érzéseit: „egy-két tag által felizgatott képviselői gyűlésen vagyok, melynek tagjai, legjobb szándékuk mellett, az izgató Lugmayer József és egy-két társának felültek”.

Magdicsnak úgy tűnt, hogy egyes képviselő-testületi tagoknak az a célja, hogy a nővérek letelepedését megakadályozzák. A kialakult helyzetben a pesszimistább forgatókönyv lépett életbe. A bíróval és a jegyzővel előzőleg abban állapodott meg, hogy legrosszabb esetben 11 200 koronát vállalnak magukra.

Javaslatára élénk vitát váltott ki a képviselő-testületben. Végül a március 26-i határozatban rögzített 20 000 koronás árat fenntartották. A határozat hangsúlyozza, hogy a községet az ár megállapításakor „nem pénzügyi érdek vezette, hanem mintegy biztosítékot óhajtott a maga részére kikötni, hogy az iskolák általuk fenntartassanak s kijelenti, hogy ha az iskolák fenntartása bármely más akár a község vagy más hatóság által lehetetlenné tétetnék, semmiféle kártérítéssel nem tartoznak”.

¹³⁶ 1904. március 27-én tartott rendkívüli iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyve. SZPL 4580 SCH 785/1904.

¹³⁷ Magdics Krizsánynak. 1905. április 15. Fogalmazvány, uo.

¹³⁸ Magdics a püspöknek. 1904. május 20., uo.

A képviselő-testület nem csupán ragaszkodott eredeti álláspontjához, hanem még újabb követelést is támasztott: „A képviselőtestület egyuttal azon kérelmének és óhajának ad kifejezést feltételként miszerint az egyházi hatóság a jelenleg alkalmazásban levő és az iskola átvétele esetén nem szükséges tanerők elhelyezésénél segédkezet nyújt illetve gondoskodik.”¹³⁹

Magdics meghátrált, vállalta a 20 000 korona esetleges megtérítését.

Döntését a következőkkel indokolta:

1. Ha nem fogadja el, az apácák nem telepedhetnének le Zsámbékon
2. Meggyőzték róla, hogy a község csak azért kéri a 20 000 korona biztosítását, hogy a nővérek mindenesetre átvegyék és megtartsák a leányiskolákat és óvodát.
3. Ezt támasztotta alá az is, hogy lelkesen hangoztatták: nem kell nekik a 20 000 korona, csak az apácák tanítsák a gyerekeiket.

Magdics kérésére beillesztették a jegyzőkönyvbe, hogy a 20 000 korona megtérítését csak azért kívánják, hogy gyermekeik tanítására biztosítékot kapjanak.

A közgyűlés arra is felkérte Magdicsot, hogy járjon közben annak érdekében, hogy a püspök pártfogolja a községi óvónőt a megürült székesfehérvári állás elnyerésében.¹⁴⁰ Magdics az 1904. május 12-i ülés jegyzőkönyvét változatlan formában terjesztette fel a püspöknek.¹⁴¹

Városy Gyula a 20 000 koronás összeg szerződésbe foglalását nem ellenezte, ha azt az apácák elfogadják. Azt azonban határozottan elutasította, hogy a feleslegessé váló tanerők elhelyezéséről az Egyházmegyei Hatóság gondoskodjon. Közölte, szívesen ajánlja őket az illetékes iskolaszéknek vagy iskolafenntartónak, de ennek sikeréért szavatosságot nem vállalhat. Átmeneti megoldásként azt javasolta, hogy a zsámbéki római katolikus iskolaszék állapodjon meg az érintett személyekkel végkielégítésükben, vagy a szolgálati évek arányában biztosítson nyugdíjat számukra, amíg új alkalmazást nem nyernek.¹⁴²

Ezután már megindulhattak Zsámbék és a keresztes nővérek közötti komolyabb tárgyalások. A községi határozatról szóló jegyzőkönyv hiteles másolatát Cziráky Antalhoz küldték, aki levélben továbbította a püspöknek.¹⁴³

A püspök a jóváhagyási záradékkal ellátva augusztus 24-én visszaküldte a zsámbéki plébánosnak, hogy a végleges szerződés megkötését előkészíthesse. Köszönetét kifejezve, Czirákyt pedig arra kérte, hogy a továbbiakban is segítse a végleges szerződéskötést.¹⁴⁴

¹³⁹ 1904. május 12. PML ZSNI Ca-4 8/2/1904 jkv.

¹⁴⁰ Magdics a püspöknek. 1904. május 13. SZPL 4580 SCH 785/1904.

¹⁴¹ Magdics a püspöknek. 1904. május 20., uo.

¹⁴² A püspök Krizsánynak. 1904. május 25., uo.

¹⁴³ Cziráky a püspöknek. 1904. augusztus 24., uo.

¹⁴⁴ Püspök Czirákynak, Krizsánynak. 1904. augusztus 24. Fogalmazvány., uo.

Csaknem fél évig tartó tárgyalások után, 1904. szeptember 15-én Schneider György zsámbéki bíró és S Bernadette Roulin, a Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek tartományi főnöknője között a végleges megállapodás megszületett.

Átadási szerződés

Mely egyrésztől Zsámbék község képviselőjében Schneider György községi bíró mint átadó és S. Bernadette Roulin a sz. Keresztről elnevezett irgalmas nővérek egyesületének (congregatio) chorini tartományi főnöknője - a nevezett egyesület (congregatio) felhatalmazása és a kir. Curiának az 1896. évi február hó 1-én tartott teljes ülésében a vagyon szerezhetés tárgyában hozott és ugyanazon évi mártius hó 28-án hitelesített 63. sz. polgári döntvénye alapján – mint átvevő között a következő feltételek mellett kötött.

1.) Schneider György községi bíró Zsámbék község képviselőjében a község képviselőtestületének 1904. évi augusztus hó 11-én a 13. sz. a. hozott határozat alapján közoktatási célra ezennel tulajdonul átadja örökre, visszavonhatatlanul és feltétlenül a zsámbéki számú telekkönyvi betétben 957, 958. 959 helyrajzi számok alatt felvett kastélyt és udvart, nem különben ugyancsak a község által adott kastély egész homlokzata előtt 8 öl szélességű, valamint a kastélytól északra, nyugatra és keletre az utig terjedő mintegy 2076 öl nagyságu, a zsámbékiszámú telekkönyvi betétben 937, 958, 959 helyrajzi számok alatt felvett (ha e területek nincsenek telekkönyvezve, a következő szöveg teendő: a Sz. Keresztről elnevezett irgalmas nővérek javára utólag telekkönyvezendő) területet a sz. keresztről elnevezett irgalmas nővérek egyesületének.

2.) S. Bernadett Roulin mint a sz. Keresztről elnevezett irgalmas nővérek főnöknője az 1.) pontban körülírt ingatlanokat átveszi s a Sz. Keresztről nevezett irgalmas nővérek egyesületének nevében kötelezi magát ezen ingatlanokon négy osztályú róm. kath. leány iskolát, két termű róm. kath. kiseddóvó helyiséget létesíteni s ezeket a szükséges tanerőkkel ellátni, megjegyezvén, hogy a második ovodát csakis felsőbb hatósági intézkedésre kötelesek tanerővel ellátni.

3.) Schneider György községi bíró Zsámbék község képviselőjében kötelezi a községet a 2.) pontban körülírt tantermek és ovodai helyiségek belső felszerelésére, u. m. padok, asztal, székek és az összes taneszközök beszerzésére, s azoknak valamint az iskola és óvoda helyiségnek állandó jó karban való tartására; a tantermek s az ovodai helyiségnek naponkinti tisztán tartására és téli időszakban azoknak fűtetésére, évenkénti meszelésére s négyszeri súrolására. Kötelezi továbbá a községet a kastély épülethez vezető s a tanuló gyermekek által használandó ut elkészítésére s folytonos jó karban tartására és az udvarnak két évenkénti megkavicsozására, valamint a hónap eltakarítására. Kijelenti, hogy a kastély homlokzat előtti téren sem gyárat, sem korcsmát, vagy más erkölcsstelen, ugyszintén egy emeletnél magasabb épületet emel-

tetni nem enged, - amely tilalom úgy az uralgó, mint a szolgáló telken is telekkönyvileg feljegyzendő – az építésnél szükséges nyers kőanyagának a községi kőbányából való fejtését, nemkülönben a szükséges homoknak termelését a község díjmentesen megengedi.

Minden egyes tanerőnek évi 600 azaz hatszáz korona fizetését havi előleges részletekben a község viseli s a már részletezett öt tanteremnek fűtéséhez szükséglandó fűtőanyag beszerzésére évenként 800 azaz nyolcszáz koronával járul. Kötelezi magát továbbá a község a jövőben szükséglandó tantermeknek vagy óvoda helyiségeknek ugyanott a saját költségén való felépítésére, a fentebb körülírt felszerelésre s úgy a felszerelés, mint a tantermek jó karban tartására, aránylagos fűtésére s az új tanerőknek egyenként 600 azaz hatszáz korona évi fizetésére.

4.) A sz. Keresztről nevezett irgalmas nővérek egyesülete (congregatio) a maga részéről a község kívánatára kötelezőleg kijelenti, hogy úgy a most felállított, mint jövőben felállítandó iskolák és ovodákban a tannyelv magyar lesz, s kötelezi magát továbbá, hogy azon esetre, ha az iskolákról és ovodákról önkényt lemondának, vagy azokat a szükséges tanerőkkel ellátni nem akarnák: a községnek 20000 azaz huszezer korona kártérítési összeget fizetni, – az épület azonban és összes tartozékai, valamint berendezése ez esetben is az átvevő egyesület (congregatio) további korlátlan tulajdonában és tényleges birtokában megmarad s a telekkönyvi tulajdonjog is teljesen érintetlenül hagyatik – azon esetre pedig, ha az iskola és óvoda vezetése akár az állam, akár a község által, vagy bármely más erkölcsi kényszer következtében rájuk nézve lehetetlenné tétetnék, vagy úgy az iskola, mint a kisdedovó kath. jellegében bármiképen megtámadtatnék: a jelzett kártérítési összeg megtérítésére nem kötelezhető.

A kisdedovodában az évenkénti törvényes szünidő január havában betartandó.

5.) A sz. Keresztről nevezett irgalmas nővérek egyesülete az 1.) pontban körülírt ingatlanokat azonnal átveszi, a szerződés keltétől számítva viseli annak egyenes adóit s kötelezi magát az ezen jogügyletből eredő bélyeg és százalékos illeték viselésére, valamint az iskoláknak 1905. szeptember hó 1-én való megnyitására s az előadások megkezdésére.

6.) Schneider György községi bíró Zsámbék község képviselőjében ezennel feltétlen beleegyezését adja ahhoz, hogy az 1.) pontban körülírt ingatlanokra a tulajdonjog minden további megkérdetése nélkül a sz. Keresztről nevezett irgalmas nővérek egyesületének javára átadási jogcímen telekkönyvileg is bekebeleztessek.

7.) Jelen szerződés úgy az átadó községre, mit pedig az átvevő sz. Keresztről nevezett irgalmas nővérek egyesületére nézve csakis felsőbb hatósági jóváhagyás esetére jogerős s bír kötelező erővel.

Ezen szerződés a szerződő felek előtt felolvastatván, a magyar nyelvet nem értő szerződő félnek anyanyelvén megmagyaráztatván, észrevétel nélkül elfogadtatott, két egyenlő eredeti példányban kiállított és aláíratott.

Kelt Zsámbékon 1904. szeptember hó 15-én.

Schneider György

S. Bernadette Roulin

Községi bíró¹⁴⁵

Magdics kérte főpásztorát, hogy hivatalosan jóváhagyva, a szerződés két eredeti példányát juttassa vissza, mert csak Chorin aláírása után küldhették tovább a vármegyei közigazgatási bizottsághoz. A püspök a gyors ügyintézés érdekében már szeptember 22-én visszajuttatta a szerződést.¹⁴⁶

A főszolgabíró az átadási szerződést 1904. szeptember 28-án továbbította a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósági bizottsága közgyűlésének. Pártoló soraiban különösen azt emelte ki, hogy a kastély átengedése nem jelent anyagi kárt a községnek, és ezáltal a község eddig iskolai és óvodai helyiségül szolgáló épülete felszabadul. Érvelését még azzal is alátámasztotta, hogy a szerződés értelmében „jövőre az iskolák tannyelve magyar lesz, ami eddig nem volt”.¹⁴⁷

1904. október 10-én pedig a Pest megyei közgyűlés is megerősítette a szerződést.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közönségének Budapesten 1904. évi október hó 10 napján tartott rendes évnegyedes bizottsági közgyűlésen.

... Olvastatott Zsámbék község képviselőtestületének határozata a község tulajdonát képező kastélynak iskolai célokra a Szent Keresztről elnevezett irgalmas nővérek egyesülete részére való átadása tárgyában. – Véghatározat – Zsámbék község képviselőtestületének f. é. márczius hó 26-án illetőleg augusztus 11-én hozott azon határozatát, melyben kimondja, hogy a község tulajdonát képező, de telekkönyvileg még az óbudai m. kir. koronauradalom nevén álló és a zsámbéki 271. sz. tkvi betétben 957., 958., és 959 hrsz. a felvett kastélyt a hozzátartozó területekkel együtt a Szent Keresztről elnevezett irgalmas nővérek egyesületének iskolai célokra átadja, s mindkét félre nézve a kötelezettségeket megállapítja, hivatalból felülvizsgálat alá vevén, a következő véghatározatot hozzuk: – A szóbanforgó határozatot jóváhagyjuk, s az ennek alapján megkötött Átadási szerződést a jóváhagyási záradékkal ellátni rendeljük azon hozzáadással, hogy az elemi iskolák fentartásával s az ezen iskolai tanerők fizetésével járó összes költségek úgy, amint eddig is, a zsámbéki róm. kath. hitközséget terhelik, egyáltalában Zsámbék község s az ottani róm. kath. hitközség közt az elemi iskolák fentartása tárgyában fenállott jogviszonyt ezen szerződés nem érinti. – Indokok – A határozat jóvá volt hagyandó azért, mert a törvényes alakiságok megtartottak, közhírré tétetett s ellene fellebbe-

¹⁴⁵ A szerződést eredeti helyesírással közöltük. Átadási szerződés: PML ZSKI 5299/1906.

¹⁴⁶ Magdics a püspöknek. 1904. szeptember 21. SZPL 4580 SCH 785/1904. A püspök Krizsánynak. 1904. szeptember 22. Fogalmazvány, uo.

¹⁴⁷ A főszolgabíró a Törvényhatósági Bizottságnak. 1904. szeptember 28. PML ZSKI 5299/1906.

zessel senki nem élt; de különben is a községre ezen szerződésből kifolyólag újabb teher nem hármlik. Sőt tekintettel arra, hogy az átengedett kastély düledező állapotban van, s a községnek nemcsak hasznára, hanem az összedőléstől való megóvással járó költségek viselésével terhére volt; – továbbá az által, hogy az irgalmas nővérek egyesülete az iskolákat saját költségen ezen épületben létesíti, a községnek egy épülete, melyben eddig az iskola s az óvoda volt elhelyezve, felszabadul s szabad rendelkezésre áll, – végül tekintettel arra, hogy az iskola kérdés illetén megoldásával a hazafias népnevelés szent ügye nyer: a községre igen előnyös ügylet jött létre, s így a jóváhagyást mi sem gátolta. – Hasonlóképp jóvá volt hagyandó az ezen határozat alapján szabályszerűen létrejött s a felsőbb egyházi hatóság által jóváhagyott átadási szerződés is. Azonban azon tényből kifolyólag, hogy a községi bíró a szerződés megkötése alkalmával nemcsak a politikai község, hanem a hitközség képviselőjével is meg volt bízva a szerződés szövegében nem nyert kifejezést külön-külön azon eddig fenállott jogviszony, melynek értelmében az iskolák fentartására a hitközség, az óvoda fentartására pedig a politikai község van és lesz továbbra is kötelezve. Község érdekeit védve és a róm. kath. iskolaszék 1904. szeptember hó 21-én hozott kötelező határozatát alapul véve a rendelkező részben foglalt megjegyzést kellett a jóváhagyáshoz fűzni. – Egyben azon óhajunknak adunk kifejezést, hogy ezen régi, történeti nevezetességű kastélyban esetleg még meglévő műemlékek lehetőleg megóvassanak. – Ezen véghatározatunk az 1901. XX. tcz. 2. §-a értelmében fellebbezéssel támadható meg, mely közzétételtől, illetőleg kézbesítéstől számított 15 nap alatt adandó be ez első fokon eljáró hatóságnál. – Miről az összes irat kiadásával a biai járás főszolgabiróját s általa Zsámbék községet s a Szent Keresztről elnevezett irgalmas nővérek egyesületének képviselőjét vétiv mellett jegyzőkönyvi kivonaton értesítjük. – Kmft. – Jegyzette és kiadta: Szabó Géza aljegyző. (P.H.) –.

A másolat hitelül: Streit Ferenc

Püspöki titkár¹⁴⁸

A jól jövedelmező üzletből az izraelita hitközség is részesülni kívánt. A korábbi precedens bátoríthatta reményeiket. A községi pénzen megvásárolt óvodaépületben két római katolikus osztály működött, ezért ennek ellentételezéseként az izraeliták felekezeti iskoláik számára segílyt kértek. A képviselő-testület 1897-ben méltányossági alapon 16 évre, 1913-ig évi 22 forintot szavazott meg nekik.¹⁴⁹

A kastély adásvétele után, 1904 december 14-én benyújtott kérelmükben azzal érveltek, hogy a község által vásárolt kastélyt az apácarendnek, felekezeti iskolai célokra adták át, és mivel a

¹⁴⁸ Az eredeti határozat: PML ZSKI 5299/1906. Másolata: SZPL 4580 SCH 785/1904.

¹⁴⁹ 1897. február 27. PML ZSNI Ca-3 3/1897 jkv.

zsidó felekezet ezzel „semmilyen jótéteményben nem részesült”, az őket megillető jutalékot állapítsák meg.

A kérést egyhangúan elutasították. Sőt, a zsidó közösségtől még a korábbi segélyt is megvonták. A megszavazott 44 korona 1913-ig járt volna, de mivel a katolikus iskolát 1905-től áthelyezték a kastélyba, ezért az év végétől azt megszüntették.¹⁵⁰

Az épület átadása után, már 1904-ben megkezdődött az egykori Zichy-kastély átalakítása. Ez minden költségkímélő törekvés ellenére 115 000 koronát emésztett fel, a minimális feltételek megteremtésére a kongregáció 200 000 koronát költött. A 2003-ban pusztító tetőtűzet követő régészeti feltárások bizonyították, hogy a munkálatokat a legolcsóbb, bontott anyagokkal, és a legegyszerűbb, sokszor szakszerűtlen módszerekkel végezték. Ennek során a középkori várrészek szinte nyomtalanul eltűntek. A 20. századi források egyenesen brutalitásról beszélnek. Tény, hogy szinte senki nem szentelt ennek figyelmet. A Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) már 1900-ban szükségesnek tartotta az egész zsámbéki vár felmérését, de ez nem történt meg.¹⁵¹ Az átalakításokról csak azok befejezése után, 1905 nyarán értesült Stehlo Ottótól, aki a templomőr aggódó levelének hatására a gyerekektől veszélyeztetett premontrei apátság kerítésének megerősítése ügyében szállt ki Zsámbékra. Ő számolt be róla, hogy „a kastély a maga benne levő kápolnával kevés átalakítással a maga eredetiségében helyreállított, de a hátsó rész, ahol a lovagteremnek romjai állottak, teljesen lebontatott és helyén egy egészen új emeletes iskola épület állítottatott fel”.¹⁵² A középkori részek elbontása a műemlékvédelmi szakemberek körében általános megdöbbenést keltett. Különösen azt fájalták, hogy „az egykori díszes csúcsíves stílusú lovagterem” áldozatul esett az iskolaépítésnek. A nővérek elmulasztották a bejelentési kötelezettséget is.¹⁵³

A keresztes nővérek ekkor még nem tartózkodtak a helyszínen. Talán ezzel is magyarázható, hogy még leletmentés sem történt. A régiségek iránt élenként érdeklődő Radnich Imre plébános később arról számolt be, hogy a csontvázak, fegyverek és különféle eszközök az utolsó darabig mind elkallódtak.¹⁵⁴

Krizsány János plébános tavasszal azt jelentette a Műemlékek Országos Bizottságának, hogy június közepéig befejezik az építkezést.¹⁵⁵ Kisebbségi csúszás történt csak. A Cziráky Antallal történt egyeztetés után 1905. július 12-én Magdics István is Zsámbékra utazott. A kápolnán és az iskolaépületen az utolsó simításokat a kőművesek már előző nap befejezték, az oltár is megérkezett Zsámbékra, csak az oltárkövet kellett behelyezni, az apácázárdát felszerelték, a

¹⁵⁰ 1906. október 9. PML ZSNI Ca-5 15/1906 jkv.

¹⁵¹ Az erre való utalás Stehlo Ottó megbízatásán szerepel. MOB kéziratára. 261/1900.

¹⁵² Stehlo a MOB-nak. 1905. július 12., uo. 399/1905.

¹⁵³ Szőnyi a zárdafőnökségnek. 1922. május 4., uo. 195/1922.

¹⁵⁴ Radnich Imre: Zsámbéki műemlékek. In: Zsért, 1911/12. 4.

¹⁵⁵ Krizsány a MOB-nak. 1905. április 27. MOB irattára 236/1905.

vízvezetékkel kellett még egy toldással javítani. Három nővér pedig július 11-én már elfoglalta helyét és a szobák berendezésével foglalatzkodott. Senzenstein építész ígéretet tett arra, hogy augusztus első napjaira, óvatosabb nyilatkozata szerint legkésőbb augusztus első felére minden munkával elkészülnek. Magdics a morvaországi Chorinból szintén Zsámbékra érkező tartományi főnöknővel a kápolna, a zárda és az iskolaépület megáldásának időpontjáról is tárgyalt. A tartományi főnöknő augusztus 15-ét vagy 20-át javasolta, Városov Gyula megyéspüspök a szentelést augusztus 27-re tűzte ki.¹⁵⁶

1905. augusztus 27-én Roulin Bernadette tartományfőnöknő, 15 főnöknő, számos világi és egyházi méltóság és előkelőség jelenlétében a kápolnát megáldotta, a kolostort felszentelte. A nővéreken kívül két újoncnő és 12 jelölt kezdte meg a felkészülést hivatásukra.¹⁵⁷

III. a A magyar rendtartomány megalakulása

A keresztes nővérek tevékenységének fejlődése

Az önálló magyar noviciátus rövid időn belül beváltotta a hozzá fűzött reményeket, és a rend még fokozottabb magyarországi térhódításához és felvirágzásához vezetett.

A jelöltek és a novíciák száma fokozatosan nőtt. A kanonizálási jegyzőkönyvek csupán azoknak a számát jelölik, akiknél a vizsgálat Zsámbékon eredménnyel járt. Nem szerepelnek azok, akik jelöltségi idejüket valamelyik másik szerzetesi házban töltötték, illetve akiknek felkészülési idejét meghosszabbították, esetleg elbocsátották őket. A fejlődést még ez az egyáltalán nem teljes adatsor is jól érzékelteti.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Magdics Városovynak. 1905. július 12. SZPL 322/b 3003/1905.

¹⁵⁷ A szentelés részletes leírása: SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás 1. 12.

¹⁵⁸ A kanonizációs jelentések és jegyzőkönyvek sorrendben: SZPL 322/b 1090/1906, 1275/1907, 1264/1908, 1265/1911, 1295/1912, 1455/1913. 1909-ben és 1910-ben a jelöltek számára nem találtunk adatokat, ezt a keresztes nővérek krónikája alapján egészítettük ki. Ch I.1909. július 13., 1910 június 23., július 16..

3. táblázat: A zsámbéki jelöltek és novíciák számának alakulása (1906–1913)

Év	Jelölt	Novícia
1906	8	2
1907	10	8
1908	16	10
1909	20	14
1910	20	20
1911	25	18
1912	18	25
1913	23	23

A létszám növekedésével párhuzamosan a nővérek jelentősen kiterjesztették tevékenységüket, így az egyre szaporodó igényeknek mind jobban meg tudtak felelni. Ezt mutatja a házalapítások felgyorsulása. Míg korábban ugyanabban az évben két ház megnyitása volt a kivétel (1903–1905), most ez jelentette a legkevesebbet.

4. táblázat: A kereszties nővérek magyarországi tevékenységének a fejlődése

Hely	Az alapítás éve	Az alapító Neve	A működő tagok száma	A működés tere
	1907	Pozsony városa	5	Lazareth
Temesvár	1907	Temesvár városa	18	Kórház
Szakolca	1907	Szakolca városa	3	Szegények háza
Püspöki	1908	Püspöki római katolikus hitközség		Óvoda, elemi iskola
Nagybecskerek	1908	Nagybecskerek városa	3	Árvaház
Dénesd	1908	Ludwig Gusztáv plébános	3	Óvoda, elemi iskola
Nagykosztolányi	1908	Jedlicska Pál prelátus	3	Szegények háza
Székesfehérvár	1908	Székesfehérvár városa	15	Kórház
Kóka	1909	Gr. Pálffy Pálné	5	Elemi leányiskola
Pásztó	1909	Gr. Almássy Kálmán	5	Kórház
Magyarcsanak	1911	Gr. Csekonicz Endre	3	Elemi leányiskola
Budapest	1911	Gr. Győry Teréz	6	Óvoda és szegény-Beteg Ápolás
Nagykálló	1911	Nagykálló városa	5	Állami elme-gyógyintézet
Budapest	1912	A katolikus Patronage egyesület	5	Katolikus fiú patronage
Galgócs	1912	Gr. Erdődy Imre	3	Szegények háza

Továbbra is kiemelt terület volt az óvodai, elemi iskolai oktató-nevelő munka: öt új helyen 15 nővér szolgált ebben a feladatkörben.

Az új állomásokon dolgozó nővéreknek több mint fele (50 fő) kapcsolódott be hat új helyen a kórházi, elme-gyógyintézeti és magán-betegápolásba. Budapesten az Első Pesti Mária Erzsébet egyesület égisze alatt két nővér, díjazás nélkül, szegény betegek lakásán látott el ápolói

feladatot.¹⁵⁹ 1907-ben Kassán szervezettebb formát ölthetett tevékenységük. A város egy régi ispotályépületet adományozott nekik. Ez nem csupán a nővérek lakhelyéül szolgált, hanem 28 beteget is elhelyeztek itt. A nővérek ellátásának, az intézmény felszerelésének és további fejlesztésének feltételeit nem volt egyszerű megteremteni: részben magánadományokból, hagyatékból, részben pedig uralkodói támogatással, a m. kir. állami sorsjáték jövedelmének juttatásaiból biztosították ezt.¹⁶⁰

Pásztón Almásy Kálmán és neje karolta fel a közegészségügyet. Az 1901. március 3-án tartott tárgysorsjáték jövedelméből alapozták meg a Pásztói Kórház Alapítványt. 1902-ben kezdték meg a gyűjtést, hosszú szervezőmunka után indultak meg az építkezések. 1908. szeptember 18-án adták át rendeltetésének a 24 ágyra tervezett, 32 ágy befogadására épült kórházat.¹⁶¹ Az ápolásra a keresztes nővéreket kérték fel, hiszen Almásy felesége, az alapításban oroszlánrészt vállaló buzini gr. Keglevich Margit¹⁶² Cziráky Antal második felségének, Keglevich Rozáliának volt a testvére.¹⁶³ A keresztes nővérek általános közmegeledésre látták el feladatukat, ők jelentették a fő és nélkülözhetetlen segítséget Zéman főorvosnak emberfölötti munkájában. Temesváron hat kórház is működött, de az adatokból arra lehet következtetni, hogy még ez is kevésnek bizonyult. A 20. század első évtizedeiben elsősorban a betegségek miatt magas volt a halálozási arány.¹⁶⁴ 1906-ban összesen 4229 beteget ápoltak, ebből 3264 beteg ellátása a városi közkórházra hárult.¹⁶⁵ Az állami kórházban 285 ágy fogadta betegeket, az öt másik kórházban mindössze 150.¹⁶⁶ A magán-betegápolásban kitűnt keresztes nővéreket kérték fel arra, hogy részt vegyenek a közkórház munkájában. 1907-ben foglalták el állomáshelyüket.

A keresztes nővérek újabb helyen vállalkoztak árvák gondozására, nevelésére. Torontál megye székhelye, Nagybecskerek városa szociális értelemben ezer sebből vérzett. Számos szegényeket, elesetteket felkaroló szociális intézmény, egyesület működött: szegényház, téli melegedő és levesosztó, különböző vallásfelekezetek jótékony nőegyletei, Vöröskereszt, Gyermekvédő Liga.¹⁶⁷ A katolikus egyház és lelkes tagjai karolták fel az árva gyermekek ügyét. A szociális és erkölcsi viszonyok ezt sürgetővé is tették. A városban a kimutatás szerint nem csupán a válások száma volt magas, hanem a törvénytelen születéseké is. Ezek kétharmada

¹⁵⁹ Ch I. 1911. március 5., 9., 27., szeptember 15. A nővérekkel kötött szerződés szövege: 1911. december 20. EPL 6375/1912.

¹⁶⁰ Erzsébet Egyesület az uralkodónak. 1908. augusztus 21. Fogalmazvány, AC Ordca 4105/1908.

¹⁶¹ Vass József: Pásztó története. Gyöngyös, 1939. k. n., 88-89. Pintér Nándor – Vincze Ferenc – Csépany István: Pásztó története. Pásztó, 1970., k. n. 43.

¹⁶² A helyi újság jellemzése: *Pásztói Hírlap*, 1910. április 3. IV. évfolyam, 14. sz.

¹⁶³ Gudenus József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Bp., 1990., Heraldika, I. k. 30, 280.

¹⁶⁴ A balesetben, illetve öngyilkosság miatt elhunytak száma elenyésző, összesen 51 fő.

¹⁶⁵ Az adatokat közli Lendvai Jenő: Temesvár város közigazdasági leírása. Különlenyomat a Közigazdasági Szemle" 1908. évi január-augusztusi füzetéből. 11.

¹⁶⁶ Petri 1988, 185. Ugyanitt a temesvári kórház rövid története. 181–185.

¹⁶⁷ Szentiványi Ferencz: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. Bp., 1911., Pesti Könyvnyomda, 26.

fiatal, 25 éven aluli anyák gyermekei voltak,¹⁶⁸ akik sokszor nem vállalták, és helyzetük miatt olykor nem is vállalhatták a gyerekek felnevelését. 1880 óta folyt a gyűjtés az árvák felkarolása érdekében, nemcsak pénzben, hanem építőanyagban is. 1906. június 10-én megalakult a Nagybecskereki Katolikus Árvaházegylet, tagjai tehetős és tekintélyes polgárok voltak. Ezután széles körű és szervezett gyűjtést indítottak. Torontál megye 1000 koronát, a hazai papság pedig Schaffner Antal plébános agitációjának hatására 1092 forintot ajánlott fel. Az egyházközség a német negyedben, a Német utca 155. számú épületet megvásárolta, átalakította, és az udvarban egy kápolnát épített.¹⁶⁹ A tervezett árvaház alapszabályát és házirendjét a minisztérium 1908 elején jóváhagyta. Májusra tervezték a 10 gyerek ellátását biztosító intézet átadását, ezt azonban augusztus 15-re el kellett halasztani. A város évente 10 öl fával, a villamos áram bevezetésével és a fogyasztási költségek 50%-ának elengedésével járult hozzá a fenntartáshoz.¹⁷⁰ Az árvaház megnyitása azonban őszre tolódott, mert Magyary Pál plébános több mint egy éven át folytatott tárgyalásokat különböző női rendekkel, hosszú ideig sikertelenül. Az ápolószemélyzetet az eredeti terv szerint az Assisi Szent Ferenc apácák biztosították volna, később a szerződéskötést az Immaculata nővérekkel készítették elő, végül a Zsombolyán már jó hírnevet szerzett keresztes nővérek vették át 1908. november 3-án a 12 gyermeket gondozó árvaházat.¹⁷¹

A keresztes nővérek a szegényügyet is felkarolták, Szakolcán, Nagykosztolányban szegényházat irányítottak, és a nagy múltú, középkori eredetű galgóci ápodában is ők szolgáltak. Konth Miklós galgóci gróf, Magyarország nádora 1400-ban szegénysorú, elaggott hat férfi és hat nő számára otthont, „ápodát” alapított, amelyet bőkezűen telekkel, szántóföldekkel, szőlőkkel, rétekkel és regálé jogokkal látott el, ehhez kápolnát is épített. 1797. november 28-tól a gróf Erdődy család, illetve a hitbizományi uradalom lett az ápodla tulajdonosa és gondozója. 1912. január 2-án a galgóci plébános, Bruckner Ágoston azzal a kéréssel fordult kegyurához, gróf Erdődy Imréhez és feleségéhez, Migazzy Irma grófnőhöz, hogy az intézmény vezetését „szerény igényű apácákra bízzák, az épületet renoválják, és az apácák számára berendezzék”. A grófi család választása a keresztes nővérekre esett, akik kötelezték magukat, hogy hat női és hat férfi ápoltat éllemeznek, ruházatukat, lakhelyüket tisztán tartják, ügyelnek rendes, erkölcsös életükre.¹⁷²

¹⁶⁸ Uo. 41–42.

¹⁶⁹ Német Ferenc: Negyed évezred az Úr szolgálatában. A nagybecskereki római katolikus egyházközség története. (1753–2003). Nagybecskerek, 2004, Római Katolikus Plébániahivatal, 70.

¹⁷⁰ *Nagybecskereki Hírlap*, 1908. február 6., június 15. 8. évfolyam, 2., 48. szám.

¹⁷¹ Német 2004, 70.

¹⁷² Erdődy Imre az érseki helytartónak. 1912. november 21., Bruckner az érseki helytartónak. 1912. november 22. EPL 2005, 9005/1912.

Budapesten a Mária Erzsébet Egyesület szociális tevékenységében vettek részt: élelmet és ruhát osztottak, elhanyagolt és elzüllött gyermekek vasárnapi hitoktatását végezték.

A sajátos nevelési feladatokat ellátó új kezdeményezésekben is szerepet vállaltak, igaz, csak áttételes formában. A bűnözés megelőzését, csökkentését, a bűnözésbe keveredett fiatalok védelmét a 20. század elején állami és törvényhatósági reformok segítették elő. A Katolikus Patronage Egyesület az elhagyott 8–18 éves fiúk, bírósági és büntető eljárások tartamára beutalt növendékek fogadására létesített ideiglenes otthont, székhelye kezdetben Kőbányán volt.¹⁷³ A keresztes nővéreket kérték fel a háztartás vezetésére. 1912. augusztus 21-én költöztek be a IX. kerületi Köztelek u 1. szám alatti zárdájukba.¹⁷⁴

¹⁷³ Jelentés a Katolikus Patronage Egyesület 1908–1909 június 30-ig terjedő működéséről. Különlenyomat a II. Országos Patronage Kongresszus iratainak 3. füzetéből. 5-8. A magyarországi katolikus gyermekvédelmi intézmények. Összeállította és kiadja a Katolikus Gyermekvédelmi Központ. Bp., 1924, 18–19.

¹⁷⁴ Martiny Paula az általános érseki helytartónak. 1912. szeptember 8. EPL 6113/1912. Ch I. 1912. augusztus 2.

A lelki központ kialakítása Zsámbékon

Zsámbék a letelepedést követő évtizedben fokozatosan alkalmassá vált arra, hogy a nővérek számára a kegyelmi eszközöket biztosítsa. A kápolnát fokozatosan csinosították részint magánszemélyek adományaiból, részint a budapesti és székesfehérvári Oltáregyesületek jótékonyágából. A noviciátus lakói szép, művészi hímzésekkel látták el a sok klauzulát, pluviálét, velumot, stólát.¹⁷⁵ 1906-ban herceg Eszterházy Miklósné született gr. Cziráky Margit grófnő ajándékozott orgonát a kápolnának. Megáldása után, 1906. március 19-én tartották meg az első énekes szentmisét.¹⁷⁶ Regli Aniceta általános főnöknővé választásakor a morva tartomány előjárója, Bernadette Roulin egy keresztutat vásárolt, amelyet a zsámbéki kápolnában helyeztek el.¹⁷⁷ Regli Aniceta 600 koronával támogatta Szent Ferenc és Szent Erzsébet szobrának a kápolnában való felállítását, 1910-ben a Jézus szíve szobor kapott Pozsonyból szép aranyozott nimbuszt, ősszel Cziráky gróf ajándékozott padokat.¹⁷⁸

A keresztes nővéreknek X. Pius pápa által kibocsátott engedélyük volt az oltáriszentség őrzésére.¹⁷⁹ A kápolna felszentelése után hamarosan megérkezett Rómából a Zsámbékra vonatkozó engedély. A helybeli káplánok gyakran miséztek hétköznapokon a kápolnában, gyakran jöttek vendégpapok is, de ez nem jelenthetett végleges megoldást. A nővérek, mivel nem volt saját papjuk, kénytelenek voltak az 1300 hívőt befogadó, meglehetősen túlszűfolt plébániatemplomban részt venni az istentiszteleten. Ezért megosztva, két csoportban jártak a két misére, de sokszor így is alig kaptak helyet, az ünnepeken pedig szinte lehetetlen volt bejutni a templomba. A község egy részének ellenszenvét növelte, hogy sok helyet elfoglaltak. Olykor megjelenésük is méltatlan volt. A zsámbéki medencére jellemző száraz nyár után lezúduló esők miatt a téli hónapokban sokszor ázva-fázva, térdig sárosan vettek részt az istentiszteleteken.¹⁸⁰

Sorozatos intézkedések szüntették meg ezt a visszás helyzetet. Prohászka Ottokár 1907-ben írásban hatalmazta fel Farkas László káplánt, hogy vásár- és ünnepnapokon kétszer misézzon, és az egyiket a nővéreknek tartsa a kápolnájukban. A krónika szerint nem kellett már a plébániatemplomban szinte észrevétlenül összehúzódnia a falubeliek dühe elől, ha a gyengélkedő nővérek beültek a padokba.¹⁸¹ Az új plébános, Radnich Imre 1909 november 26-án hozzájá-

¹⁷⁵ Radnich 1912. In: Zsért, 1912/13. 16–18.

¹⁷⁶ Magdics a püspöknek. 1906. március 16. SZPL 322/b 539/1906.

¹⁷⁷ Chronik I. Keltezetlen.

¹⁷⁸ Uo. 1909. március 1., 1910 április 5., szeptember 27., október 2.

¹⁷⁹ Az engedély hiteles másolata: VPKL Schola Koka 4687/1911.

¹⁸⁰ Radnich 1912. In: Zsért, 1912/13. 16.

¹⁸¹ Chronik I. 1907. Keltezetlen.

rult ahhoz, hogy a vásár- és ünnepnapokon a zárdakápolnában misézők szentbeszédet tartsanak. Még ugyanebben az évben bevezette a nővérek kápolnájában a karácsonyi éjféli szentmisét is. Szilveszter napján az ünnepi hálaadás alkalmával tartottak először szentbeszédet.¹⁸²

Radnich fölterjesztésére 1910-ben a megyéspüspök engedélyezte a farsang végi háromnapos szentségimádást,¹⁸³ május és június hónapban pedig a szokásos naponkénti ájtatosságot. 1911-ben teljesült a nővérek utolsó kívánsága is: az egyházi főhatóság lehetővé tette számukra, hogy a húsvéti, nagycsütörtöki, nagypénteki és nagyszombati szertartásokat saját kápolnájukban tarthassák. Így a zárdatemplom minden szentségi funkcióját elnyerte, kivételt csupán az úrnapi, búzaszentelési és keresztjárónapi körmenetek jelentettek. Hétköznapokon fél hétkor szentmise, vásár- és ünnepnapokon 9-kor mise és prédikáció, délután fél háromkor litánia volt.¹⁸⁴ A rendtartomány megalakulásának előestéjén pedig engedélyt kaptak, hogy a betegházukban, a Josephinumban fekvő mozgásképtelen tüdőbeteg apácák a karácsonyi ünnepeken szentmisét hallgathassanak a még el nem készült kápolnában. Ez azonban csupán eseti hozzájárulás volt.¹⁸⁵

Zsámbék fokozatosan a keresztes nővérek magyarországi lelki központjává vált. Ferences rendi atyák rendszeresen tartottak számukra lelkigyakorlatot, Prohászka Ottokár 1914-től pedig egyszer s mindenkorra megadta azoknak a lelkigyakorlatot tartó ferences testvéreknek a gyóntatási joghatóságot, akiket a budapesti házfőnök kiküldött.¹⁸⁶ A lelkigyakorlatokra az egész országból érkeztek a nővérek. Külön tartották ezeket a német, a magyar, az egész országból összegyűlt szláv, valamint a beteg apácáknak.¹⁸⁷

¹⁸² Zsámbéki plébánia irattára (a továbbiakban: ZSPIT) Historia Domus, 1909. november 4., december 20.

¹⁸³ Ch I. 1910. február 23.

¹⁸⁴ Radnich 1912. In: Zsért, 1912/13 17.

¹⁸⁵ Radnich a püspöknek. 1912. december 17. Prohászka Radnichnak. 1912. december 20. SZPL 322/b 2629/1912.

¹⁸⁶ Buttykay Prohászkanak. 1914. június 20. Prohászka a rendház főnökségének. 1914. június 28. Fogalmazvány, uo. 1327/1914.

¹⁸⁷ A nővérek krónikája évről évre közli ezek időpontját.

Oktató-nevelő tevékenység Zsámbékon

Zsámbékon az oktatási-nevelési intézményhálózat gyors fejlődésnek indult. A legnagyobb nehézséget az óvodai nevelés megkezdése jelentette, amely csaknem egyéves késedelmet szenvedett. A keresztes nővérek vezetése alá került óvoda és a leányosztályok felhelyezése a kastélyba azzal az előnnyel is járt, hogy így ingatlanok szabadultak fel. Joggal remélhette a község vezetése, hogy a régóta sürgetett községháza bővítését a megüresedő helyiségek bevonásával, kis költségű átalakítással megoldhatják, a községi óvoda bővítésére pedig az új óvoda miatt nem is lesz szükség. Csalódniuk kellett.

1904-ben a felettes hatóságok a kibontakozó megoldás ellenére minden eddiginél türelmetlenebbül sürgették a községháza bővítését, ezt azonban nem teljesítették. A járási főszolgabíró 1905 tavaszán – megelégedve a számára érthetetlen huzavonát – erélyesen lépett fel. A községházát hitelből egy toldaléképülettel bővítették ki.¹⁸⁸ Az építkezés 1905 októberére be is fejeződött.¹⁸⁹

Ezzel párhuzamosan a hatóságok a keresztes nővérekkel kötött szerződés óvodát érintő részét egész egyszerűen jogtalannak és ezért érvénytelennek minősítették, és az óvoda fejlesztését is követelték. Nagy csalódást keltett, hogy a nővérekkel kötött szerződés remélt előnyei elvesztek, még azért is elkeseredett csatározásokat kellett folytatniuk, hogy az értelmetlennek ítélt óvodabővítéstől megmeneküljenek. Ez a lélektani szituáció lehetett az oka annak, hogy a nővérekkel kötött szerződést nem teljesítették.

Így alakult ki az a helyzet, hogy a nővérek 1905 szeptemberében a leányosztályokban megkezdtek a tanítást, a kastélyban 1905. szeptember 1-jére kialakították a két óvodai helyiséget, de az csak üresen tátongott, mert a község, a szerződés 4. pontját, az óvoda bebútorozását nem teljesítette. A keresztes nővérek főnöknője hiába sürgette ezt. Az óvoda vezetésére kijelölt nővér más állomást nem foglalhatott el, ezért joggal követelték számára a fizetést. Végül nem a községi, hanem a hitközségi pénztár folyósította azt. A nővérek fő patrónusa, Cziráky Antal levélben értesítette erről a katolikus óvodaügy aktív támogatóját, Magdicsot, aki 1886–1915 között a Székesfehérvár-Belvárosi Kisdédóvó Egyesület rendes tagja is volt.¹⁹⁰

A kisdédóvásról hozott 1891-es törvény hatására az állami és községi óvodák száma olyan ugrásszerűen nőtt, amivel a katolikus óvodák nem tudtak lépést tartani.¹⁹¹ Pest megyében 1905-ben az 50 községi, egyleti, magánóvodával szemben csak 12 római katolikus óvoda mű-

¹⁸⁸ 1905. május 15., július 2., augusztus 13. PML ZSNI Ca– 4 6., 8., 11/1905 jkv.

¹⁸⁹ 1905. augusztus 1., október 31., uo. 9, 13/1905 jkv.

¹⁹⁰ Forintos 2005, 147.

¹⁹¹ 1891–1895 között az állami óvodák száma 62-ről 183-ra, a községi óvodák száma 97-ről 336-ra nőtt. A katolikus óvodák viszont csak csekély emelkedést mutattak: számuk 113-ról 135-re nőtt.

ködött.¹⁹² Így érthető, hogy Magdics, fáradságot nem kímélve, mindent megtett annak érdekében, hogy a keresztes nővérek minél kedvezőbb feltételekkel megkezdhessék óvodai nevelő tevékenységüket.

Tárgyalt a keresztes nővérekkel, a plébánossal, az iskolaszékkal, a jegyzővel, a Pest megyei segéd-tanfelügyelővel, beadványokkal ostromolta a képviselő-testületet, elnyerte Girárdy szolgabíró támogatását, fellebbezést nyújtott be a Pest Megyei Törvényhatósági Bizottsághoz. Csaknem egy évbe telt, mire sikert ért el. 1906 március 7-én a zsámbéki képviselő-testületi gyűlés határozatot hozott arról, hogy a községi óvodát haladéktalanul felhelyezik a kastélyba, vezetését a keresztes nővérekre bízzák. Elvi döntés született arról is, hogy a később létesítendő óvodák is római katolikus jellegűek lesznek. A község az óvoda felszerelését magára vállalta. Mosdossy Imre királyi tanfelügyelő azonban tagadta az óvoda katolikus jellegét. A sorozatos tárgyalások végül 1906. június 8-án zárultak eredményesen.

Az óvodát áthelyezték a kastély új és berendezett helyiségébe, és 1906. június 18-án a kastély-kápolnában tartott szentmise, Veni Sancte után egy keresztes nővér vezetésével és a dadai feladatokat ellátó jelölt segédletével az óvoda megkezdte működését.¹⁹³

Az óvoda jellegének végleges rendezésére is sor került. A jegyző azt javasolta, hogy a községi óvodát adják át a katolikus hitközségnek, azzal a feltétellel, hogy a hitközség bármely vallású gyereket befogad. A község pedig ennek fejében évenként „óvodai segélyezés” címén 1100 koronát negyedévi részletekben befizet a hitközség pénztárába. Az előterjesztést elfogadták.¹⁹⁴

A község rengeteget nyert, a nővérek pedig csaknem heroikus munkát végeztek az óvodai neveléssel. Beszédesen árulkodik erről az óvodások létszámának alakulása.¹⁹⁵

¹⁹² *Kisdednevelés*, 1905. március 1. XXXIV. évfolyam 5. sz.

¹⁹³ Magdics a püspöknek. 1906. június 19. SZPL 4580 SCH Nem iktatott. A zsámbéki óvoda történetét röviden összefoglalja: Jelli 1996, I. k., 256.

¹⁹⁴ 1906. október 27. PML ZSNI 16/1906 jkv.

¹⁹⁵ Az óvodások létszámának alakulását az értesítők alapján állítottuk össze.

5. táblázat. Az óvodások létszámának alakulása Zsámbékon (1906-1913)

Év	Fiú	Lány	Összesen
1906/1907			265
1907/1908			314
1908/1909	142	107	249
1909/1910	139	144	283
1910/1911	141	145	286
1911/1912	131	151	282
1912/1913	114	128	242

Mindez Zsámbék vezetését és a földdel küszködő paraszti lakosságát nem hatotta meg. A gyermekek számának növekedésére való tekintettel a főnöknő 1908-ban kérelmezte, hogy új óvónői és dajkaállást is hozzon létre a község, és az óvónők fizetését emeljék 800 koronára. Elvileg elismerték ugyan, hogy több óvodára lenne szükség, de mivel a község jövedelmei „apadtak”, ezért az ügyet nem is tárgyalták. Az egykori községi óvodaépületet a földművelésügyi minisztérium bérelte; ha az állami szőlőtelep bérletében eredményt érnek el, – biztatják a nővéreket –, és ezzel újabb jövedelmi forráshoz jutnak, akkor megszervezik az állást, „és pedig aképp, amint a rend szerződés szerint magát kötelezte, tanerőként 600 koronával”.¹⁹⁶ A keresztes nővérek a lányok elemi iskolai oktatását az általuk kialakított tantermekben, a szerződésben foglalt időpontban megkezdhetik. Az osztályokat sikeresen elvégzett tanulók létszáma¹⁹⁷ a következőképpen alakult:

6. táblázat. Az elemi leányiskolai tanulók létszámának alakulása Zsámbékon (1906–1913)

Év	I. o.	II. o.	III. o.	IV. o.	V. o.	VI. o.	Összes
1906/1907	75	69	44	27	25	20	260
1907/1908	84	66	50	32	26	15	273
1908/1909	73	82	53	48	25	15	296
1909/ 1910	69	68	62	46	33	10	288
1910/1911	63	66	61	51	38	13	292
1911/ 1912	63	66	57	43	37	12	278
1912/1913	67	65	75	25	30	8	270

¹⁹⁶ 1908. szeptember 14. PML ZSNI Ca-5 11/1908 jkv.

¹⁹⁷ A kimaradt tanulókat az adatsor nem tartalmazza.

A keresztes nővérek 1906-ban megnyitották polgári leányiskolájukat is, de a gyors és ígéretes fejlődés elmaradt. A rend számára csalódást jelentett, hogy a várakozásokkal ellentétben a községből kevesen jelentkeztek az újonnan nyílt iskolába. Tény, hogy mivel teljesen új alapítás volt, alapítványok, ösztöndíjak, és egyéb segédforrások nem támogatták a tanulókat, és ha nem is súlyos, de nem elhanyagolható anyagi áldozatot jelentett a szülőknek. A következő költségek terhelték, vagy további választott képzés esetén terhelhették őket:

Beíratási díj 2 korona

Tartási díj 30 korona havonta

Tandíj 6 korona havonta

Zenetanítás 10 korona havonta

Francia nyelvtanítás 4 korona havonta

Orvosi díj 6 korona egész évre

Könyvtárilleték 2 korona

Emellett további költséget jelentettek a tankönyvek, író- és rajzszerkek, kézimunka-kellékek, levélbélyegek és gyógyszerek beszerzése. Ezekről utólag kéthavonta állítottak ki számlát.¹⁹⁸

A nővérek is elismerték, hogy sok szülő, aki különben szívesen adta volna intézetükbe leányát, anyagi okból megfelelőbb helyet keresett gyermekének.¹⁹⁹ Tény az is, hogy a község lakói nem értékelték azt a kulturális missziót, amit a nővérek ingyen és önként magukra vállaltak. Alig akadt a leggazdagabb családok között egy is, aki gyermekeit polgáriba járatta volna, az izraelita családokat kivéve pedig nagyon kevés külső növendéke volt az intézetnek. Ehhez járult a „közlekedési izoláltság”. A nővérekben még az is felmerült, hogy „érdemes-e ezen iskoláját itthagynia s nem volna-e jobb más, megfelelő helyet keresni számára.”²⁰⁰

Más polgári iskolákkal való összevetés teszi ezt igazán érzékelhetővé. A korábban alapított Zsombolyán a polgári iskola tanulóinak létszáma az első két évben háromszorosára nőtt, Zsámbékon ez az arány még kétszeres sem volt. Még a világháborús viszonyok között, a Sümegen megalakított polgári iskolában is ez az arány 2,5-szeres volt, három év alatt négyszeres, négy év alatt pedig ötszörös!²⁰¹

Zsombolyán a helybeli tanulók száma minimálisan kétszeres volt, hasonló volt a helyzet Sümegen.²⁰² Zsámbékon az arány a kezdeti években egyharmad, egynegyed, egyötöd volt.

¹⁹⁸ Zsért, 1908/1909. 64.

¹⁹⁹ A polgári iskola 25 éves jubileumára megjelenő visszaemlékezés. In: A Keresztes Nővérek vezetése alatt álló zsámbéki római katolikus polgári leányiskola évkönyve az 1930/31. évről (továbbiakban: Zsév). 4.

²⁰⁰ Radnich 1912. In: Zsért, 1912/13 20.

²⁰¹ Az adatokat az értesítők alapján állítottuk össze.

²⁰² Csupán egyetlen év, az 1943–44-es kivétel, ezt azonban nem lehet mérvadónak tekinteni, az iskola létszámát ugyanis a kimutatás szerint erdélyi menekültek és „Budapestről kibombázottak” növelték.

7. táblázat: A helybeli és vidéki tanulók aránya a zsámbéki polgári leányiskolában

Év	Helybeli	Vidéki
1906-1907	7	22
1907-1908	6	43
1908-1909	8	42
1909-1910	8	56
1910-1911	15	53
1911-1912	14	63

A helyzet alapvetően később sem változott. 1924-ben Deák Gyula polgári iskolai felügyelő megállapította, hogy a 4500 lelket számláló Zsámbék nem használja fel az alkalmat gyermekeinek iskoláztatására.²⁰³

1906. szeptember 5–9 között tartották meg a beiratkozásokat, szeptember 10-én kezdődött meg a tanítás mind a négy osztályban.

Magdics 1906. október 18-án, Münzer Ilona pedig október 22-én kérte a püspököt, hogy adja meg az iskolának a nyilvánossági jogot az 1868. XXXVIII. Tc. 10 §-a értelmében, és nevezzen ki igazgatót. A püspök válaszában kijelentette: az előterjesztésből nem derült ki, hogy az iskola megfelel-e az 1868. évi 38. Tc. és az 1887. augusztus 11-én kelt 29000. számú vallásminiszteri rendelet követelményeinek (tanerő száma, iskola felszerelése), az iskola igazgatójára pedig javaslatot kért.²⁰⁴

A polgári iskola akkori állapotában messze volt a szabályostól, de talán még az elfogadhatótól is. Az évi jelentés szerint Tóth Zenke polgári iskolai oklevéllel rendelkezett, de elemi iskolai tanítónő (Kozár Clarissa), illetve képesítés nélküli (Bohus Gerda) tanította az éneket, kézimunkát és rajzot. Az osztályok nem voltak ellátva megfelelően tanszerekkel sem.²⁰⁵ Magdics terjedelmes levélben vette védelmébe a polgári iskolát.

A vallási és közoktatási miniszter 1887-es rendelete kimondta: „a tanítás a felsőbb osztályokban szakrendszer szerint történik, de csoportosítva több szaktárgy tanítása egy egyénre is bízható, az alsóbb osztályokban bízandó is”. Erre hivatkozva csak két polgári iskolai tanárnőt alkalmaztak: Berzenkovics Paulát és Tóth Zenkét. Berzenkovics a nyelv és történelmi szakcsoportot (magyar nyelvtan, stilisztika, költészet és magyar irodalom, német nyelvtan, földrajz, történelem és alkotmánytan), Tóth Zenke a mennyiség és természettudományi szakcsoportot (szám-tan-mértan, vegyítéstan és természettan, természetrajz, gazdaságtan és egész-

²⁰³ 1924. október 18. Tanfelügyelői látogatás jegyzőkönyve. SZPL 4580 SCH Nem iktatott.

²⁰⁴ Magdics a püspöknek. 1906. október 18. A püspök Magdicsnak. 1906. november 2. Fogalmazvány, uo. 733/1906.

²⁰⁵ Évi jelentés a zsámbéki II. tanfolyamú r. kath. polgári iskoláról 1905/6 évre, uo.

ségtan) tanította. A melléktárgyak oktatását (kézimunka, ének, torna, rajz és szépírás) további négy nővér látta el.

Münzer Ilona Krizsány Jánosról tisztelettel nyilatkozott, de nem javasolta igazgatónak. „Az ide való plébános úr igen jó öreg úr – írja –, de nem találnánk benne támaszt az iskolaügyet illetően.” Ezért még azt is felajánlotta, hogy ha más helyen lakót nevez ki a főpásztor, a kongregáció vállalja az utazási és egyéb költségeket.²⁰⁶ Magdics erről másként vélekedett, Krizsányt javasolta, de ő maga is szívesen vállalkozott volna erre a feladatra.²⁰⁷

Prohászka Ottokár Magdics jelentése és érvelése alapján értesítette a tanfelügyelőt, „hogy a sz. Keresztről nevezett irg. Nővérek által Zsámbékon szervezett polgári leányiskolájának megnyitását tudomásul veszem, s minthogy a polgári leányiskola a törvényszabta követelményeknek megfelel, nyilvános róm. Kath. jellegű polgári leányiskolának elismerem, s mint ilyent egyidejűleg a vall. Minisztériumnak is bejelentem”.²⁰⁸

Az iskola igazgatójává Krizsány János kanonokot, zsámbéki plébánost nevezte ki, Magdicsot pedig felszólította, hogy mint kerületi esperes tanfelügyelő, a polgári leányiskolát többször látogassa meg, az igazgatónak és igazgató nővérnek mindenben nyújtson segítséget.²⁰⁹

A polgári iskola, minden nehézség ellenére, fejlődésnek indult, a tanulók létszáma fokozatosan nőtt.

8. táblázat: A polgári leányiskola tanulóinak létszáma Zsámbékon (1906-1913)

Év	I.	II.	III.	IV.	Összesen
1906/1907	14		15		29
1907/1908	13		31		44
1908/1909	9	11	11	16	47
1909/1910	10	18	16	13	57
1910/1911	8	26	16	18	68
1911/1912	13	14	31	16	74
1912/1913	13	21	18	30	82

²⁰⁶ Münzer a püspöknek. 1906. október 22. SZPL 322/B 1783/1906.

²⁰⁷ Magdics a püspöknek. 1906. november 30. SZPL 4580 SCH 2111/1906.

²⁰⁸ Prohászka Magdicsnak. Keltezetlen fogalmazvány, uo.

²⁰⁹ Prohászka Magdicsnak, Krizsánynak. Keltezetlen fogalmazvány, uo.

A novíciaközpont fejlesztése

A keresztes nővéreknek erejükből, ügyességükből még arra is futotta, hogy fejlesszék zsámbéki intézményüket is. Az első két évben azonban még azért kellett küzdelmet folytatniuk, hogy a működésükhöz az alapvető feltételeket biztosítsák, később már jelentősebb fejlesztésekre is sor kerülhetett.

A novícia-házát évente többször is magas rangú világi és egyházi vendég látogatta meg: általános főnöknő, patronáló grófok és grófnék, püspökök, királyi és egyházmegyei tanfelügyelők hivatalosan és később magánjelleggel is vendégeskedtek a várkastélyban. Az a meglehetősen furcsa helyzet állhatott elő, hogy a csak éppen elplanírozott marhavásártéren át (!), hátulról, az iskolaépület felől az udvaron keresztül közelíthették meg a nővérek központi épületét. Értelmezhető, hogy a nővérek a kor viszonyai között szinte botrányos helyzet megszüntetésére törekedtek.

A rend jogi megbízottja, Cziráky Antal a járási főszolgabíróhoz intézett levelében kérvényezte, hogy a kastély homlokzati részéhez is készítsenek kocsitutat. A kastély előtti domb földjét még az apácákkal való szerződés megkötése előtt elígérték az Ipolyság–Esztergom–Székesfehérvár állami útépitési munkálatokhoz, így meredek részsű keletkezett. Ezért a jegyző azt javasolta, hogy a nővéreknek adott 8 ölon kívül még 4 méter széles területet juttassanak nekik. Ez lehetővé tette volna, hogy a kocsitutat a cédulaház mellett elvezetve megfelelő kanyarral a kastély kapujához vezessék.

A bíró ezt határozottan elutasította, és kijelentette, hogy csak a gyermekek számára szükséges utat készítik el. Az előterjesztését olyan módosítással támogatta a képviselő-testület, hogy az ajánlott út nyomvonalát a 8 ölon területre vezessék.²¹⁰

Cziráky Antal a kudarcba nem nyugodott bele. Egy évvel később újra kérelmezte a kocsitút megépítését. A jegyző korábbi javaslata mellett érvelt, a bíró ismételten hangsúlyozta, hogy méltánytalanak tartja a követelést. A kastély elejéhez vezető két feljártat „a követelményeknek megfelelően” el fog készülni, ezért felkérték a gróft, hogy követelésétől álljon el.²¹¹

A gróf fellebbezését a község köteles volt a belügyminiszterhez továbbítani. Zsámbék vezetése sérelmezte ezt, mert hatáskörébe való beavatkozásnak tekintette.²¹²

A belügyminiszter által elrendelt új, községi tárgyalás sem hozott eredményt. A keresztes nővérek csak abban az esetben tekintettek volna el a kocsitúttól, ha a kastélyépület közepén lévő kapuhoz feljártot épít a község.

²¹⁰ 1905. május 15. PML ZSNI Ca-4 6/1905 jkv.

²¹¹ 1906. május 9., uo 9/1906 jkv.

²¹² 1906. június 17., uo 12/1906 jkv.

A képviselő-testület határozati javaslatában leszögezte: a szerződés szerint csak a gyermekek számára szükséges út létesítésére kötelezhető, de – mintegy kegyet gyakorolva – felajánlották, hogy a község a grádicsok építéséhez szükséges követ ingyen átadja, építése azonban a keresztes nővéreket terheli.²¹³

Még a gyermekek közlekedésének biztosítása sem ment egyszerűen. 1905-ben, még az iskola megnyitása előtt, a jegyző felszólította a községet, hogy az iskolába járó gyermekek részére grádicsot és gyalogutat készítsenek a kastély kapujához. Azt javasolta, hogy a szükséges 600 koronát a gazdapénztár kölcsönözze a községnek a következő évig.²¹⁴

Lassan beköszöntött a tél, de mégsem történt semmi. A jegyző november 30-án ismét protestált, hogy „a téli síkos időben a gyermekek a hegyen levő iskolához el nem mehetnének”. Elismerte, hogy a kastély kapujához vezető lépcső 1600-2000 koronát is felemésztene, mivel a part ott 8 méternél is magasabb. Ezért azt javasolta, hogy a két szélén 800 koronáért alakítsanak ki feljárót két pihenővel. Simon Ferenc képviselő azt indítványozta, hogy helybeli kőművesekkel házilagosan készítsék el a lépcsőt a főbejáratnál. A jegyző tiltakozott az ellen, hogy ilyen nagyszabású munkát terv és költségvetés nélkül kivitelezzenek, ez ugyanis lehetlenné tenné az ellenőrzést, és a minőség rovására menne. Mégis Simon javaslatát fogadták el.²¹⁵

A megtartott „árlejtésre” egyedül Andresz Tamás vállalkozó jelentkezett, aki 752 koronáért vállalta a feladatot, de a feljáró vaskerítésével együtt így is meghaladta volna az 1600 koronát. A képviselő-testület arról döntött, hogy a kastély jobb és bal oldalán „házilag” készítenek a gyerekeknek gyalogutat.²¹⁶

Ám még ez a terv is módosult. A végleges döntés szerint a kastély északi oldalán vezető gyalogút helyére Andresz Tamás kőművesmester 2 méter széles lépcsőt épít 712 koronáért. A kastély déli részén húzódó gyalogutat házilagos kivitelezéssel kocsiúttá feltöltik, és jó karba helyezik. A költségekhez Cziráky gróf is hozzájárult 400 koronával.²¹⁷ Ez a nővéreknek is könnyebbséget jelentett: noviciátusuk, és új szerzeményük, a Theodosianum közötti közlekedés is egyszerűbbé és biztonságosabbá vált.²¹⁸

Az első komolyabb fejlesztést a Notre Dame nővérek elköltözése tette lehetővé. Házukat a hozzá tartozó kerttel áruba bocsátották. A keresztes nővérek kérésére Prohászka a püspökség nevében lévő ingatlanra csak akkor adta meg az eladási engedélyt, amikor a keresztes nővéreknek megérkezett Svájcból az előjárói hozzájárulás. Így az ingatlant 38 000 koronáért megvá-

²¹³ 1907. január 28. PML ZSNI Ca-5 2/1907 jkv.

²¹⁴ 1905. július 16., uo. Ca-4 8/1905 jkv.

²¹⁵ 1905. november 30., uo. 16/1905 jkv

²¹⁶ 1905. december, uo. 18/1905 jkv.

²¹⁷ 1907. július 26., uo. Ca-5 9/1907 jkv.

²¹⁸ Ch I. 1908. január.

sárolhatták. Az összeg előteremtése érdekében a nővérek az oktatási miniszterhez folyamodtak. Cziráky Antal közbenjárása eredménnyel járt, a minisztérium alacsony kamat mellett meghitelezte az összeget.

A keresztes nővérek 1908 január 1-ével átvették tehát az ún. Olay-kertet és a hozzá tartozó épületet, amelyet a rendalapítóról Theodosianumnak neveztek el. Erre azért is nagy szükségük volt, mert a magyar novíciáknak és a jelölteknek csaknem fele már Zsámbékon talált otthonra. A nem teljes adatsor is jól tanúskodik erről: 1909-ben 78 főből 34-en, 1911-ben 90 főből 43-an, 1913-ban 90 főből 46-an éltek Zsámbékon. A noviciátus már nem tudott volna újabb tagokat fogadni, így azonban a Theodosianum hat hálótermében helyezhették el a jelölteket.²¹⁹

A központi épület is egyre szűkösebbé vált. Az új iskolaépületet már a letelepedésüket követő évben (1906) öt teremmel bővítették, itt helyezték el a négy polgári és hat elemi osztályt, az óvodát, a zene,- és tornatermet.²²⁰

A kiépülő és fejlődő iskolarendszerrel párhuzamosan a bentlakó tanulók száma is fokozatosan emelkedett. Az internátus a nővérek lakosztályának egyik szárnyát foglalta el. A helybeliek csekély aránya miatt a polgári iskola fejlődése az internátus bővítésétől függött. Ez egzisztenciális kérdést is jelentett: sem a községtől, sem az államtól a polgári iskolai tanítónők semmiféle támogatást nem kaptak, vagyis teljesen ingyen tanítottak. A kollégiumi helyek biztosítása fontos bevételi forrás volt az állandó adóssággal küszködő nővérek számára.²²¹

A svájci anyaház hozzájárult ahhoz, hogy a pozsonyi takarékpénztártól 72 000 korona kölcsönt vegyenek fel. 1910. március 5-én sikeres tárgyalásokat folytattak a már korábban bevált Senzenstein építésszel, március 26-án a Budapestről kiszállt Építészeti Bizottság is áldását adta az építkezésre. A terveket április 9-én Ingenbohlban is jóváhagyták. Április 19-re elkészült az alap,²²² augusztusban tető alá került az épület, augusztus 30-án pedig az építőmunkások a befejezést ünnepelelhatték. Senzenstein szeptember 2-án adta át az új szárnyat. A 80 000 koronát felemészítő, a nyugati toronyhoz derékszögben csatlakozó egyemeletes épület magában foglalt négy hálótermet, négy fürdőszobát, egy nagy tanulószobát, refektóriumot, két toalettellátott betegszobát, egy mosóhelyiséget, valamint két zeneszobát. Ezenkívül épült egy nagy tornaterem, amelyhez állandó színpad kapcsolódott. A Theodosianumot pedig egy mosókonyhával, vasalószobával és egy kisebb helyiséggel bővítették. A telek alsó részén álló kis házacskát rendbehozták, megnagyobbították.²²³

²¹⁹ SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás 1. 14. Radnich 1912. In: Zsért, 1912/13. 15–16.

²²⁰ A kastély jelen állapota. In: Zsért, 1908/1909. 7.

²²¹ Ch I. 1906. Keltezetlen.

²²² Eközben bukkantak rá a Hunyadiak kőből faragott címerére.

²²³ Ch I. 1910. február 25., március 5., 26., 28., április 14., 19., augusztus 9., 27., 30., szeptember 2. SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás 1. 15. Radnich 1912 In: Zsért, 1912/13. 18. A minisztérium megbízottai az új internátust 1911. április 18-án tekintették meg. Ch I. 1911. április 18.

Az internátusi növendékek száma folyamatosan nőtt.²²⁴

9. táblázat. A bentlakók számának alakulása Zsámbékon (1906-1913)

Év	Bentlakók száma
1906-1907	11
1907-1908	22
1908/1909	42
1909/1910	56
1910/1911	67
1911/1912	73
1912/1913	80

A kialakított két betegszoba ragályos betegségek esetén nem tette lehetővé a szükséges elkülönítést. A budapesti tulajdonos váratlanul eladásra kínálta a kolostorépület mögött elhelyezkedő ún Schier-féle házat a hozzá tartozó kerttel. Mégpedig meglehetősen olcsón, mindössze 8000 koronáért. A sikeres adásvétel után az emeletes, hatszobás épületet az idős nővérek és a fertőző betegek számára átalakították. Szent Józsefről Josephinumnak keresztelték el. 1911. április 2-án bekebelezték a törzsepületbe, április 5-én egy beteg már be is költözött az új, de még teljesen üresen álló lakásba, csupán egy ágy állt benne. Átmeneti megoldásként ez az épület a célnak megfelelt, mert a fertőző betegeket tökéletesen izolálni lehetett, és a mellette elterülő terjedelmes kert a betegeknek kellemes tartózkodási helyül szolgált. Mégsem volt ideális, mert zajos helyen, a kocsíúthoz közel feküdt, befogadóképessége pedig korlátozott volt.²²⁵

Az infrastruktúra fejlesztésében és az ellátás biztosításában előrelépést jelentett az intézet udvarán vízhúzásra és favágásra alkalmas benzinmotor beüzemelése 1912. április 17-én.²²⁶

²²⁴ Az első két év adatait a nővérek krónikája alapján közöljük. A további adatsort az értesítők alapján állítottuk össze.

²²⁵ Ch I. 1911. április 2., 5. SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás 1. 10. Radnich 1912. In: Zsért, 1912/13. 18.

²²⁶ Ch I. 1912. március 7., április 17. Zsért, 1912/13 67.

A magyar rendtartomány megalakulása

Zsámbék a fentiekben vázolt sokoldalú fejlődésével egyre inkább alkalmassá vált arra, hogy az önálló magyarországi rendtartomány központja legyen. Ugyanakkor a rend magyarországi fejlődése pedig szükségessé, mi több egyre inkább elodázhatatlanná tette ennek kialakítását. Támogatója, kezdeményezője és megvalósítója a magyarokkal köztudottan szimpatizáló Regli M. Aniceta volt,²²⁷ aki jól ismerte a magyarországi helyzetet már akkor is, amikor asszisztensként kormányozta a rendet. Általános főnöknővé választása után (1906. szeptember. 17.) nem sokkal magához rendelte a zsámbéki főnöknőt, és közölte vele, hogy szándékában áll az önálló tartomány megalakítása. 1908. december 9–14 között Zsámbékon mindenről alaposan tájékozódott, a tapasztaltak még inkább meggyőzték tervének helyességéről és szükségességéről.

Újraválasztását követően 1912 november 8-án az Általános Rendi Tanács határozatot hozott az önálló magyar tartomány létrehozásáról. Döntésük indokait részletesen feltárva fordult engedélyért a Szentszékhez.

„Nagyméltóságú Uram!

Szükségessé vált, hogy a morva tartományunkban lévő magyar intézeteket saját tartományi vezetés alá vonjuk.

1. A morva tartományban 56 intézetben 474 nővér van. Ebből az 56 intézetből 35 ház 263 nővérral Magyarországon található. A magyar intézetek nagyrészt nagyon távol vannak a chorini tartományi székháztól, ami jelentősen megnehezíti a vezetésüket.
2. A tartományi ház nem a kongregáció, hanem az ottani egyházmegye tulajdona, a nővérek csak a nagyméltóságú érsek jósága révén használhatják.
3. Nagy nehézséget okoznak egyrészt a cseh, másrészt a magyar nyelvi és nemzeti különbségek.
4. Ez utóbbi körülmény arra késztetett bennünket, hogy már 1903-ban magyar noviciátust hozzunk létre Zsámbékon, ami az 1903. december 14-én keltezett szentszéki engedély alapján megtörtént.
5. A zsámbéki novíciaház különösebb nehézség nélkül kibővíthető tartományi házzá. Ezen okokat figyelembe véve a keresztes nővérek ingenbohli Általános Rendi Tanácsa alázatosan kéri a Szentszékét, hogy tartományt létesíthessen Magyarországon.

Az Általános Tanács nevében:

Sr. M Aniceta Regli

²²⁷ Radnich 1912. In: Zsért, 1912/13. 9.

Rendfőnöknő²²⁸

A Szentszék a szándékot 1913. december 4-én kiadott határozatával megerősítette és jóváhagyta. 1912 december 12-én a rendfőnöknő Prohászka Ottokár beleegyezését, támogatását és közbenjárását kérte.

„...Nagy örömmel emlékezem vissza arra a napra, amelyen magyarországi látogatásom során 1909-ben kegyelmes Püspök Atya fogadott engem, és az a kegyelem, amelyben ott részesültem, felbátorít erre az írásra.

Mint ahogy Püspök Atya számára is ismert, az eddigi tartomány, amelyhez a zsámbéki ház is tartozik, magában foglalja a morvaországi és a magyarországi intézményeket. Magyarországi kongregációnk folytonos, örvendetes növekedésére és az országos viszonyokra való tekintettel arra az elhatározásra jutottunk, hogy a magyar intézményeket a morvaországitól független, önálló rendtartománnyá alakítjuk, amely, mint minden más tartomány, közvetlenül az anyaháznak lesz alárendelve. A rendi tanács ebben a kérdésben jóváhagyásért folyamodott a Szentszékhez, amelyet a december 4-i dekrétummal meg is kapott...

Támaszkodva arra a nagy jóindulatra, amit kegyelmes Püspök Atya eddig a nővérek felé tanúsított, az a boldogító meggyőződés vezet bennünket, hogy a Nagytiszteletű Püspök Atya, a létesítendő tartománytól, melynek tartományi és novícia háza Zsámbékon, a székesfehérvári egyházmegyében fekszik, főpásztori hozzájárulását és áldását – mint az isteni áldás biztosítékát – nem tagadja meg...

Határtalanul bízva püspöki kegyelmességed sokoldalú befolyásába, alázatos mély tisztelettel kérem a Rendi Tanács és a létesülő tartomány nevében ... támogassa és továbbítsa beadványunkat a K. K. minisztériumhoz. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a kérdés számunkra előnyösen, gyorsan és biztosan megoldódik, ha kegyelmességed lesz a közvetítőnk. Legmélyebb alázattal nyilvánítunk már most köszönetet. Óhajom és minden imádságom arra irányul, hogy a magyar tartomány a zsámbéki tartományi házzal váljon áldások forrásává a hűséges, nemes magyar nép számára, amelyhez bennünket kezdettől fogva különleges rokonszenv fűz. Legyen Kegyelmes Püspök Atya vigasza és öröme különösen Zsámbék, az a központ, ahonnan a szeretet árad, és ahonnan a keresztény szellem a családokra áterjedve megszilárdul az ottani intézményekben nevelkedett lányokon keresztül...”²²⁹

Prohászka Ottokár továbbította Regli M Aniceta levelét.

„Méltóságos Miniszter Úr!

Mint a Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek rendfőnöknője tisztelettel tudatom Excelenciáddal, hogy régi vágyamat kívánom megvalósítani azzal, hogy kongregációnk régebben

²²⁸ Közli Jelli 1996, III. k. 127.

²²⁹ M. Aniceta Regli Prohászkanak. 1912. december 20. SZPL 322/b 16/1913.

létrejött magyarországi kolostorait, amelyek eddig a morvaországi tartományhoz tartoztak, leválasztom, és magyar tartománnyá szervezem. Kongregációnknak a pápa által jóváhagyott szabályzata értelmében ezek a kolostorok egyedül az ingenbohli (Svájc) anyaház központi vezetésétől függenek majd, ugyanakkor azonban a magyar vezetés alatt intézik ügyeiket és szabadon fejlődnek. Kongregációnk tagjai, akik szabályzatuk értelmében neveléssel és oktatással, otthonok vezetésével, beteggondozással foglalkoznak, először 1875-ben jöttek Magyarországra, ahol 37 év alatt 30 városban és faluban, összesen 36 rendházban működnek...

Ezekben a helységeken a kongregáció összesen 2 polgári, 14 elemi iskolát és 14 óvodát tartanak fenn és irányít, 4 szegényházban, 2 árvaházban felekezeti hovatartozás nélkül szolgálja a szenvedő emberiség ügyét, emellett 6 ház tagjai magánbetegápolással foglalkoznak, egy helységben női cselédotthont, egy másikban fiú Patronage Intézetet, és végül még 3 leánynevelő intézetet tartanak fenn.

Az önmagában száraz szám adatok még nem tudósítanak mindenről, inkább csak a külső tényekre utalnak. De én tudom azt, miután ismerem a magyar házak történetét, hogy az önfeláldozás mennyi emléke kapcsolódik alapításukhoz, amelyet sok helyen súlyos anyagi gondok, kedvezőtlen körülmények, és a hivatásunkkal járó lemondó élet nehezített.

Mióta 10 évvel ezelőtt első hivatalos látogatásomat tettem a magyar rendházakban, és így alkalmam nyílt megismernem a magyar népet, megerősödött bennem az a szimpátia, amely a magyar néppel szemben bennem kezdettől élt és él ma is.

Hivatalos körutamon meggyőződtem arról is, hogy a magyar lányok, akik szívesen jelentkeztek volna rendünkbe, sok esetben azért nem tették ezt, mert idegenkedtek attól, hogy külföldön részesüljenek rendi képzésben. Ilyen körülmények között a magyar tagok száma érthető módon csekély volt. Ennek orvoslására fő törekvésem az volt, hogy egy magyar novíciaházat alakítsak, ahol a novíciák magyar vezetés alatt részesülnek a képzésben. Ebből a célból 1904-ben nagy anyagi áldozattal megvásároltuk a régi Zichy kastély romjait Zsámbékon, átépítettük novíciaházzá és ezzel egyúttal lefektettük egy jövőbeli magyar tartomány alapjait. A novíciaház betöltötte a célját, mert a magyar tagok száma évről évre szemlátomást nő, úgyhogy most a rendi tanáccsal elhatároztam, hogy megvalósítom kedvenc gondolatomat, és a fent nevezett magyar kolostorokat magyar tartománnyá egyesítem, és a zsámbéki tartományi ház vezetése alatt 1913 első hónapjaiban önállóvá teszem.

Miközben tudtára hozom ezt a lépést Excellenciádnak, egyben oltalmába ajánlom kongregációm.

Részemről nagy gondot fogok arra fordítani, hogy a kongregáció mindig hálásan igyekezzen teljesíteni kötelességeit hazájával szemben, és a haza szellemében működjön.”²³⁰

Prohászka Zichy grófnak küldött támogató soraiban kiemelte: „ezeknek a nővéreknek u. i. számos intézetük van e hazában s tagadhatatlan tény, hogy igen áldásosan működnek, de ha intézeteik vannak magyar földön, akkor az is kívánatos, hogy magyar anyaházuk is legyen, hol a jövőbeni tagok kiképezhetők s ne kelljen őket idegenbe küldeni. A magyar tart. végre is n. jelent mást, mint magyar anyaházat”.²³¹

Január 21-én megérkezett a kultuszminisztérium hozzájárulása az önálló magyar tartomány megalakulásához, a 37 magyar zárda kivált a morvaországi tartományból. Rendfőnöknővé Münzer M. Ilonát nevezték ki. Március 12-én hálaadó istentiszteletet tartottak, és az új tartományi tanács megtartotta első ülését. Március 13-án számos főnöknő és nővér, helyi és vidéki kiválóság és méltóság nevében ünnepelték az új tartomány megalakulását és annak vezetőjét.

²³⁰ A levelet közli Jelli 1996, III. k. 127-128

²³¹ Prohászka kézzel írt fogalmazványa Zichy grófnak. 1912. december 31. SZPL 322/b 16/1913

III. b A magyar tartomány megcsonkítása, fejlődése

A magyar tartomány megalakulásának pillanataiban aligha sejthette bárki is, hogy a történelem szeszélye és végzete alig egy év békés fejlődést juttat a magyar keresztes nővéreknek. 1914-ben addig elképzelhetetlen mértékű és méretű háború borította lángba a világot. Befejeződése a nővérek számára csak a nehézségek kezdete volt: a kommunizmus ideje alatt csodával határos módon menekült meg a kongregáció a feloszlástól, a tartományi ház pedig a bezárástól. Ezzel párhuzamosan a tartományi házak több mint fele idegen megszállás alá került. A vezetők minden erőfeszítése ellenére joghatóságukat a szomszéd államokhoz került házak felett elvesztették, és a tartomány olyan súlyos veszteséget szenvedett, hogy szinte a szó szoros értelemben újjá kellett szervezni.

A magyar tartomány az I. világháború alatt

A noviciátus idején még csak szórványosan kérték fel a nővéreket különböző feladatokra, hiszen ekkor még erről a morvaországi tartományi tanács döntött.²³² A magyar tartomány megalakulásával azonban ez alapvetően megváltozott: számos helyre hívták őket, ám ezek döntő többségét létszámhiány miatt kénytelenek voltak visszautasítani.²³³

Magyarország hercegprímásának kérése elől nem lehetett kitérni, az esztergomi szeminárium háztartásvezetésének ellátása a nővérekre a hárult. 1913 augusztus 23-án foglalták el új állomáshelyüket,²³⁴ Pécsen hasonló feladatra vállalkoztak.²³⁵ A nagyszombati Johanneum fiúkonviktusban való letelepedésükről nem is ők döntöttek, erre még a morva tartományi főnöknő tett ígéretet.²³⁶

Már ekkor megérintette őket a háború előszele. 1913 júniusában kitört a második balkáni háború. A Monarchia által támogatott Bulgáriára rontott Szerbia, Montenegró és Görögország, majd az ő oldalukon kapcsolódott be a háborúba Románia és Törökország is. A Monarchia súlyos presztízsveszteséget, Bulgária pedig súlyos vereséget szenvedett. Bulgária királynője 1913 júliusában sürgősen nővéreket kért a sebesült katonák ápolására. Noha válaszukban udvariasan közölték, hogy ezt nem tudják most azonnal teljesíteni, az élet sok időt nem hagyott megfontolásra. Táviratban kérték fel őket Chorinból, hogy a Szófiába tartó morva keresztes nővérekhez két magyar nővér csatlakozzon. 1913 augusztus 2-án utaztak el, és szeptember

²³² 1909-ben Pongrácz gróf kért nővéreket Vágújhelyre, Károlyi Gyuláné pedig két ápolónővért hívott a gyógyíthatatlan betegek otthonába. Ch I. 1909. május 17., 1911. november 9.

²³³ Münzer a püspöknek. 1913. július 24. VPKL Schola Koka 3687/1913.

²³⁴ Ch I. 1913. március 14., augusztus 23.

²³⁵ Uo. 1913. július 20.

végén tértek haza. Tevékenységüket teljes megelégedés övezte. Két kitüntetést és oklevelet kaptak, de a királynő még ennél is látványosabb gesztussal fejezte ki hálóját. A hosszú vonaton minden nagyobb állomáson parancsára gyümölcsöt és frissítőt szolgáltak fel nekik.²³⁷

Az első világháború és az azzal járó mérhetetlen szenvedés teljesen új helyzetet teremtett. Sorozatosan utasították vissza az iskolák, óvodák, szegényházak átvételét. Ez nem csupán a jó feltételeket ígérő ajánlatokat érintette,²³⁸ de még nagyra becsült gyóntatójuk (Buttykay Antal) és a nyitrai, besztercebányai, váci püspökök felkéréseit is.²³⁹

10. táblázat. Visszautasított felkérések

Kérelmező	Hova	Intézmény, működési kör	Felkérés ideje	Ígéret
Glattfelder Gyula	Arad	?	1913. április 30	
Szombathelyi püspök gróf Mikes	Pápa	?	1913- április 30	
Almásy grófnő Fehér Kereszt Egyesület elnöke	Budapest	Gyermek-kórház	1913. május 7	
Budapesti Szent Imre Egyesület	Budapest	Háztartás-vezetés	1914. január 14.	
Holló Ádám plébános	Szentmárton	Iskola, óvoda	1914. február 8	1915–1916
Plébános	Jablonec	Iskola, óvoda	1914. március 4	
?	Nagyszombat	Szeminárium, fiúkonviktus háztartás-vezetés	1914. április 27	
Plébános	Elek	Szegényház	1914. május	
?	?	Szegényház	1914. június 28	
Kránitz Kálmán címzetes püspök	Pápa	Szegényház, internátus	1914. szeptember 18	
Kleiner Lajos kalocsai címzetes püspök	Újvidék	Fiúkonviktus háztartás-vezetése	1915. május 19	

²³⁶ Uo. 1913. május 1.

²³⁷ Uo. 1913. július 19., augusztus 1., szeptember 30.

²³⁸ Bodrogolasziban ígéretet tettek arra, hogy teljesen új épületet emelnek, ha a nővérek működtetik az óvodát és a nyári gyermeküdülőt. Uo. 1917. október 7.

²³⁹ A visszautasított felkérések között ideje egyben a Krónika I. kötetében a források lelőhelyeit is mutatja.

Buttykay Antal	Szakolca	Ferences konvent konyhája	1915. augusztus 22	
?	Kalocsa	Szeminárium háztartás-vezetés	1916. január 5	
?	Hódmezővásárhely	Kórház	1916. november 23	
?	Köpcsény	Helyőrségi kórház barakk épületei	1917. június 18	
Károlyi László	Táth	Iskola, óvoda, szegény-ápolás	1917. június 28	Két év múlva
Jankovics grófnő	Czicz – Hathalom	Gyermek Liga	1917. augusztus 13	
Pálffy grófnő	Nincs megnevezve	Nincs megnevezve	1917. szeptember 3	
Plébános	Bodrogolaszi	Óvoda, gyermeküdülő	1917. október 7	
Zichy Lívia	Abony	Kolostori iskola	1917. november 22	
Váci Püspökség	Vác	Papi szeminárium háztartás-vezetése	1918. március 16	
?	Szered	Iskola, szegényház	1918. május 25	
Püspökség	Besztercebánya	Háztartás-vezetés	1918.június 31	
Batthyány Vilmos	Nyitra	Szeminárium, háztartás-vezetés	1918. szeptember 17	1922

Erőszakos érdekérvényesítés esetén az időhúzáshoz folyamodtak. A kalocsai szeminárium rektora, Horváth Viktor a nyomásgyakorlás fokozására közvetlenül Ingenbohlba írt levelet. A nővérek így is csupán arra tettek homályos ígéretet, hogy esetleg 2-3 éven belül valamikor teljesítik.²⁴⁰ Hasonló stratégiát követtek, amikor teljesen egyedülálló módon, tartományon kívüli helyre hívták a nővéreket. Kuczka Ágoston prelátus Bukarestbe kért iskolába, óvodába

²⁴⁰ Ch I. 1916. január 15.

és egy menhelyre összesen 8 nővért. Ezt természetesen megtagadták. Egy héttel később Várady Árpád kalocsai érsek Budapesten, a tartományi főnöknővel tartott megbeszélésen ragaszkodott eredeti tervéhez, ezért időnyerés céljából Münzer az ügyet felterjesztette Ingenbohlba.²⁴¹

A permanens létszámhiány ellenére régebbi állomáshelyeiken nem zárkoztak el tevékenységük bővítésétől nem zárkoztak el. Kassáról kérelmezték, hogy az Erzsébet-otthonnal szomszédos szegény- és árvaházat is vegyék át. A sikeres tárgyalások után a nővérek irányítása alá került a két intézmény.²⁴²

Az I. világháború idején a nővérek szinte minden erejüket a sebesültek ápolására, hadigondozására fordították. Tevékenységük gerincét tehát a kórházi szolgálat jelentette. Minden igényt így sem tudtak kielégíteni, de minden tőlük telhetőt megtettek. A létszámhiányon valamennyire segített az, hogy az anyaház közölte: Róma engedélyezte, hogy novíciák is végezzenek kórházi ápolást.²⁴³ Így olyan helyeken is bekapcsolódhattak a gyógyításba, ahol addig még nem tevékenykedtek.

A népes nővérközösség szinte önmagától kínálta, hogy tartományi házukban kórházat hozzanak létre. Zsámbékon a Theodosianumot kórházzá alakították, a püspöknek pedig bejelentették, hogy 100 sebesült ápolására felkészültek.²⁴⁴ A Vöröskereszttel folytatott tárgyalások eredményeként 1914. október 2-án a herceghalmi állomásról szekereken szállított 70 sebesült katona érkezett Zsámbékra, a lakosság tisztelgő sorfala között.²⁴⁵ Mindez rövid életűnek bizonyult: egy évvel később megszüntették, mert szinte kizárólag tuberkulózisos katonákat irányítottak ide, ez azonban veszélyeztette a kollégiumi növendékek egészségét.²⁴⁶

Volt, ahol csupán a feladatkörük változott meg. A Vöröskereszt által átvett pásztói kórházból elbocsátották a betegeket, sebesült katonák számára foglalták le, a keresztes nővérek végezték az ápolást.²⁴⁷

Az igény országszerte jelentkezett. Nem csupán a hatóságok állítottak fel újabb és újabb tartalék kórházakat, gyógyításra alkalmas barakkokat, hanem az arisztokraták, előkelők is. Több helyen átcsoportosítással tudták az ápolószemélyzetet biztosítani. Cziráky Antal lovasberényi kastélyának egy részét sebesült tisztek ápolására rendezte be, a korábban tanítással, neveléssel

²⁴¹ Uo. 1916. május 9., 17.

²⁴² Uo. 1917. szeptember 3., október 9.

²⁴³ Uo. 1914. augusztus 10.

²⁴⁴ Uo.

²⁴⁵ Uo. 1914. szeptember 7., október 1., 2.

²⁴⁶ Uo. 1915. október 4.

²⁴⁷ Uo. 1914. augusztus 16.

foglalkozó helybeli kereszties nővérek gondoskodtak róluk.²⁴⁸ A ciráki kastélyban elhelyezett sebesültek ápolását a dénesfai nővérek végezték.²⁴⁹

Az európai háború még kis sem tört, de Temesváron már ekkor nagyszámú sebesült fogadására kellett felkészülni. 1914. június 25-én megkezdődött három hadseregcsoport mozgósítása és felvonultatása a szerbeknek küldött hadüzenet után. A 2. hadsereg 7. hadtestét Temesvárról állították ki, tehát a város vezetése közvetlenül is érdekelt volt, hogy felkészüljön saját sebesült fiainak fogadására. A katonai események igazolták az előzetes intézkedések jogosságát: az augusztus 12–23 között lezajlott drinai csatában a Monarchia támadása elakadt, és 22-23 ezer fős veszteséggel vonultak vissza.²⁵⁰ A városi kórház igazgatója már júliusban az ott dolgozó nővérek létszámának emelését kérte, de ezt nem tudták teljesíteni. Ezért a tartományi vezetés és a városi hatóságok hozzájárulásával a külvárosban magán-betegápolást végző nővéreket is ide csoportosították. A nővérek a városon kívül egy kolera- és egy fertőzőkórházban is szolgáltak.²⁵¹

Buttykay Antal kérésére a budapesti ferences tartalék kórházban két nővér dolgozott,²⁵² legnagyobb betegápoló központjukban, Pozsonyban és környékén is kiterjesztették tevékenységüket.

A Pozsonyi Állami Kórház kertjében barakkokat állítottak fel, a cs. k. rokkantsegélyegylet expressz levélben kért két nővért. Teljesítették.²⁵³ A nagy létszámú közösség lehetővé tette, hogy a város körzetében, környékén újabb helyeken kapcsolódjanak be a gyógyításba. Mindezek között rövid életű és kevésbé sikeres vállalkozások is voltak.

A néhai Rudolf trónörökös belga származású özvegye, majd az osztrák Vöröskereszt egyik irányítójának, Lónyay Elemérnek a felesége, Stefánia főhercegnő szociálisan elkötelezett személyiség volt. A Tudor-stílusú, Windsor mintájára épült neogótikus, pazarul berendezett, Pozsonytól mindössze 15 kilométerre elhelyezkedő oroszvári kastély egy részét sebesült katonák ápolására rendezték be.²⁵⁴ Az ápolói feladatokat kérésére két kereszties nővér látta el.²⁵⁵ A főhercegnőt azonban a legminimálisabb feltételeket sem teljesítette. Az 1914 szeptemberétől ott dolgozó nővérek fizetést nem kaptak, a tartományi főnöknő sürgető kérése süket fülekre talált. A főhercegnő 1916-ban kegyesen havi 5 koronát ígért, joggal tekinthették ezt nevet-

²⁴⁸ Uo. 1914. augusztus 11.

²⁴⁹ Uo. 1914. augusztus 10.

²⁵⁰ Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Bp., 1974, Akadémiai Kiadó: Zrínyi Kiadó, 167–169.

²⁵¹ Ch. I. 1914. július 27., augusztus 2.

²⁵² Uo. 1914. november 7.

²⁵³ Uo. 1916. február 29.

²⁵⁴ Irmgard Schiel: Stephanie. Kronprinzessin im Schatten von Mayerling. Stuttgart, 1978, Deutsche Verlag-Anstalt 337.

²⁵⁵ Ch I. 1914. augusztus 30.

séges alamizsnának, hiszen Komáromban egy nővér naponta kapott 5 koronát.²⁵⁶ Így Münzer Ilona 1917 januárjában az egyik nővért visszahívta Oroszvárról, a másikat a főhercegnő elbocsátotta.²⁵⁷

Pöstyénben 1916 május 1-jétől reumás katonákat ápoltak, az általuk megkívánt feltételeket azonban vonakodva teljesítették, ezért tevékenységüket ott beszüntették.²⁵⁸

1917-ben a nagyszombati kórházból az eddigi ápolást végző Vince nővérek eltávoztak, helyükre 1917. június 20-án 14 keresztes nővért küldtek Pozsonyból.²⁵⁹

A keresztes nővérek közvetlenül a háború kitörése után a legveszélyeztetettebb területre is kerültek. A nagy általános hadiesemények szempontjából jelentéktelen, a hadtörténeti művekben szinte meg sem említett epizódot jelentettek az 1914 őszén a Keleti Kárpátokban folyó hadiesemények. A térség és a kor embere számára azonban ez élet-halál harc volt. Uzsoknál és környékén, Vereckénél, és a Máramaros megyei Topolyánál szeptember 26–27-én az oroszok egyszerre 25-30 helyen lépték át a Kárpátok szinte járhatatlan hegycsúcsait.²⁶⁰ Szeptember 27-től október 20-ig folytak a véres csatározások. Alig egy hónappal később, november közepén még erősebb orosz támadás bontakozott ki, Bártfa, Sztropkó, Homonna, Szinna, Szolyva az ellenség kezére került. Munkácsról a lakosság és a hatóságok is elmenekültek, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros megyékből ezerszám özönlöttek a menekültek.²⁶¹ A városokat visszafoglalták, de december közepén újból teljes erővel zúdultak be az oroszok, különösen az Erdős-Kárpátokban és a Latorca völgyében, és csak december végére sikerült az uzsoki szorost is felszabadítani.²⁶²

Trungel Iván tábori lelkész a kk. hadparancsnokság nevében Ungvárra kért 20 ápolónővért. Ilyen nagy létszám nem állt rendelkezésre, de a helyzet súlyosságára való tekintettel távirati úton 10 nővért behívtak a tartományi házba.²⁶³ Október 22-én utaztak el Ungvárra.²⁶⁴

A város szinte a frontvonal torkában helyezkedett el, így egyetlen nagy kórházzá alakult: a katonatiszti pavilont, a főreáliskolát, a leánypolgári iskolát, a főgimnáziumot, a siketnémák intézetét is erre a célra alakították át, ezekben az épületekben kb. 1000 főt tudtak ellátni. A tartalék kórházakban a nővérek kettesével szolgáltak. A legtöbb sebesült és beteg rövid ideig tartózkodott ott. Megtisztították a sebeiket, elvégezték a szükséges műtéteket és kötözéseket, majd ezután a hátszágba küldték őket, de mindig újabb és újabb sebesültek érkeztek a Kár-

²⁵⁶ Uo. 1916. május 16.

²⁵⁷ Uo. 1917. január 20.

²⁵⁸ Uo. 1917. május 28., június 20.

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ Tolnai: A világháború története 1914–1918. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles följegyzései és eredeti adatok nyomán teljesen átdolgozott II. kiadás. Bp., é. n., Tolna nyomda, III. k. 170.

²⁶¹ Uo. 175–188.

²⁶² Uo. 189–190.

²⁶³ Ch I. 1914. október 16.

pátokból. Az orosz fenyegetés miatt mindeközben távozásra készen kellett állniuk. 1914. december 13-án a kórházaknak, a berendezéseknek, a betegeknek, az ápolószemélyzetnek menekülnie kellett, 14-én reggel érkeztek meg Nyíregyházára.²⁶⁵

Az Ungvárról visszatért nővéreket január közepén a komáromi helyőrségi kórházba irányították,²⁶⁶ 1918 december 7-ig szolgáltak itt, ekkor világi ápolókkal cserélték fel őket.²⁶⁷

Túlzás nélkül állíthatjuk, a nővérek a háború éve alatt emberfeletti munkát végeztek, amit a felsőbb hatóságok is méltányoltak. Münzer Ilonát II. osztályú ezüst érdemkereszttel tüntették ki (1916. augusztus 3.), ezüst vöröskereszt érmet 5, bronz vöröskereszt érmet 34 keresztes nővér kapott.²⁶⁸

Az 1919-ben Svájcba küldött összesítő jelentés érzékelteti igazán a keresztes nővérek háború alatti szerepét. A mozgósítástól 1919 január 1-jéig 222 nővér segítette a beteg és sebesült katonákat. Nyolc tartalék és katonai kórházban 71, a két járványkórházban 6, az öt tábori kórházban 20 nővér szolgált. A tartományi házban kialakított kórházban 365 főt élelmeztek és ápoltak. Négy hadigondozó intézetben 27 181 katonáról és 200 gyermekről gondoskodtak.²⁶⁹

²⁶⁴ Uo. 1914. október 22.

²⁶⁵ Uo. 1914. december 17.

²⁶⁶ Uo. 1914. december 1., 1915. január 8., 15.

²⁶⁷ Uo. 1919. január 3.

²⁶⁸ Uo. 1918. október 1.

²⁶⁹ Uo. 1919. március 18.

A magyar tartomány végveszélyben (1918–1919)

A nővérek a polgári demokratikus forradalmat ellenérzéssel fogadták. Naplóbejegyzésük ezt így kommentálta: „A forradalom kitört. A jó Isten legyen irgalmas hazánkhoz.”²⁷⁰ Ellenszenyüket fokozta az, hogy Zsámbékon már október 30–31-re virradóra elszabadultak az indulatok. A Budapestről busszal hazatérő, a fővárosi eseményektől (és alkoholtól) megrészegült katonák, munkások és a hozzájuk csatlakozó falubeli legények fosztogatni kezdtek. Elsősorban a zsidó üzleteket rabolták ki, még a kastélydombon is hallatszott az összetört ablaküvegek csörömpölése, az ajtók, ablakok ráájának recsegése, a kifosztott zsidók jajveszékelése.²⁷¹ 28 zsidó kereskedő kárára Altmann Lipót és 139 társa zsámbéki lakosok rablás, fosztogatás és rongálás által 1.942,039 korona kárt okoztak. Feljelentették őket a budapesti katonai rendőrség parancsnokságán.²⁷²

Napközben nyugalom volt, de éjszaka mindez megismétlődött. Fokozták a nővérek félelmét azok a hírek, hogy voltak, akik a nagy mennyiségű élelmiszert és ruhaneműt őrző kolostor kifosztására biztattak. Végül a harmadik nap szövetkezett 80 tekintélyes polgár a rend és a nyugalom biztosítása érdekében, közülük tízen éjjel a zárda előtt őrseget álltak. Budapestről katonaság is érkezett, szigorú büntetés terhe alatt elrendelték a rablott holmik visszaszolgáltatását. Mire megvirradt, a Theodosianum és az azt övező alsó kert, valamint a kolostor környéke úgy nézett ki, mint egy kirakodóvásár: ágyneműk, bútorok, edények, élelem, ruhák „feküdtek tarka összevisszaságban”. A nővérek értesítése alapján a csendőrség gondoskodott elszállításukról.²⁷³

A keresztes nővérek polgári demokratikus forradalom iránti ellenszenve – a fenti eseményektől eltekintve – látszólag indokolatlannak tűnik. Az új hatalom nem volt egyházellenes, a Nemzeti Tanács elnöki tisztét Hock János katolikus pap töltötte be, tagjai között protestáns lelkész is volt, „az országos fordulat bekövetkeztével” Radnich Imre plébános látta el a zsámbéki Nemzeti Tanács elnökségét és vezetését.²⁷⁴

A polgári kormány az első hónapokban nem hozott egyházellenes intézkedéseket, a felvilágosult szellemű és autonóm gondolkodású Prohászka minden baljós jel ellenére reménykedett, és új feladatként jelölte meg „az új demokratikus világban való elhelyezkedést”. Csernoch

²⁷⁰ Uo. 1918. október 30.

²⁷¹ Uo. 1918. október 31.

²⁷² A feljelentést közli Iratok Pest megye történetéhez. 1918–1919. (Okmányközlés). Bp., 1969, Pest Megye Tanácsa, 61.

²⁷³ Ch I. 1918. október 31.

²⁷⁴ Radnich a püspöknek. 1918. november 24. ZSPI 2779/1918.

hercegrímás által a katolikus autonómia ügyében november 20- ra összehívott püspökkari konferencia is üdvözölte az új kormányt.²⁷⁵

Ez a felhőtlennek tűnő viszony azonban csak átmeneti volt. A polgári demokratikus kormány-
nak nem volt egyházpolitikai koncepciója. Az egyházakat érintő döntések a kormányon belüli
erőviszonyok alakulásától függtek. Jászi Oszkár, a polgári radikálisok vezére már december
elején, nem hivatalos, miniszterek közötti megbeszélésen felvetette az állam és az egyház
szétválasztását, célja elérése érdekében még ahhoz is hozzájárult volna, hogy az egyház va-
gyonát érintetlenül hagyják. A katolikus érületű Batthyány Tivadar belügyminiszter és
Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter határozottan ellenezte ezt. Batthyány
kijelentette, hogy „semmiféle vallásháborút provokálni” nem enged, bármilyen változtatást
csak úgy tudott elfogadni, ha a Szentszékkal új konkordátumot kötnek.²⁷⁶ A két miniszter a
radikálisok és a szociáldemokraták megerősödésével december folyamán lemondott. A ma-
gyar szocialista tanítók 1918. december 30-i ülésükön nyíltan követelték az összes iskola ál-
lamosítását, a vallásoktatás eltörlését, és a vallás és közoktatási tárca kettéosztását. Ennek
megakadályozására a Károlyi-párti politikusok a világosan körvonalazott oktatási reformprog-
rammal rendelkező, protestáns Juhász Nagy Sándor kultuszminiszteri államtitkárt jelölték a
tárca élére. Róla köztudomású volt, hogy ellenzi az iskolák államosítását, és a debreceni re-
formátus egyház presbitériumi gyűlésén mondott beszédében kifejtette: a köznevelés alapja a
valláserkölcsi nevelés. A katolikus egyház inkább elfogadta volna a protestáns Juhász Nagy
Sándort, mint a minisztérium kettéválasztását, ezt maga a hercegrímás is megerősítette, csu-
pán azt kívánta, hogy a római katolikus egyházi ügyeket ne a miniszter, hanem egy katolikus
államtitkár intézze.²⁷⁷ A minisztérium a január eleji kormányválságnak áldozatul esett. Kár-
olyi csak úgy tudta elfogadtatni Nagy Vince belügyminiszterségét, hogy beleegyezett a vallási
és közoktatási minisztérium szétválasztásába. A keresztes nővérek ezt így kommentálták:
„Ezáltal a katolikus iskolák, különösen a szerzetesi iskolák sorsa megpecsételődött.”²⁷⁸ A nő-
véreket ez egzisztenciálisan is érintette. A kormány támogatására a kongregáció nem számít-
hatott. A zombolyai nővérek már régen nem kaptak államsegélyt, Budapesten hosszas kilin-
cselés után csupán annyit tudtak elérni, hogy a segély egy részét kiutalták számukra, de közöl-
ték: a köztársaság kormánya rendtagoknak nem fizet államsegélyt.²⁷⁹

Vass János került a vallásügyi tárca élére, a közoktatási miniszter pedig Kunfi Zsigmond lett.
A szociáldemokrata politikus az állam és az egyház szétválasztásának élharcosa volt. Első

²⁷⁵ Szántó 1988, II. k. 574 -575, László 2005 91-97.

²⁷⁶ Batthyány Tivadar gróf: Beszámoló. Bp., é. n., a szerző kiadása, II. k. 54.

²⁷⁷ Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Debrecen, 1945, Cserépfalvi Kiadó, 397–398.

²⁷⁸ Ch I. 1919. március 21.

²⁷⁹ Ch I. 1919. március 12.

lépésként a minisztérium elrendelte, hogy a tanulókat mentesítsék a hitoktatás kötelezettsége alól. Csernoch hercegprímás tiltakozott,²⁸⁰ az iskolai vallásoktatás védelmében pedig országos nagygyűléseket szerveztek, beadványokkal ostromolták a kormányt és a köztársasági elnököt, március elején a meglehetősen kiélezett helyzetben Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök a fakultatív vallásoktatás lehetőségét is felvetette.²⁸¹

A keresztes nővérek ezeket az intézkedéseket a katolicizmus és a vallás elleni nyílt fellépésként értelmezték, ám ellenszenvük és elutasításuk okai ennél összetettebbek voltak.

A kialakuló polgári demokrácia elfogadhatatlan volt számukra Károlyi személye miatt is. Őt tették felelőssé a történelmi Magyarország felbomlásáért. A trianoni területvesztés²⁸² szerintük a kommunista hatalomátvétel okozta, a kommunistákat és a szocialistákat viszont Károlyi segítette hatalomra. Így írtak róla: „Ez a gróf Károlyi az országot romlásba döntötte. Miniszterelnökké még őfelsége IV. Károly nevezte ki, de ő uralkodó akart lenni, ő csak eszköz volt a szabadkőművesek, szocialisták és kommunisták kezében.”²⁸³

Károlyi pacifista (naiv és elhibázott) politikáját személyes tragédiaként élték meg. A megszállt területeken lévő házakkal a kapcsolat megszakadt, a tartományi főnököknek lélektanilag ez jelentette a legnagyobb traumát. Alapvető feladatukat, a kongregáció tagjainak irányítását, védelmét nem tudták teljesíteni. Emiatt még az illegális határátlépésre is elszánták magukat.

A meghirdetett új liberális eszméket a leghatározottabban elutasították. A kongregáció felépítésétől, szervezetétől, szellemiségétől és gyakorlatától semmi nem állt távolabb, mint a polgári szabadságjogok. Számukra ezek értelmezhetetlen fogalmak voltak. A nővérek az engedelmesség erényének gyakorlásával ugyanis önmagukról mondtak le, mint szabályzatuk megfogalmazta: „fogadalmának tartamára átadja magát, személyét, szabadságát, tehetségét és minden működését Istennek és Isten helyetteseinek, előljáróinak. Ez önkéntes átadással Isten és az előljáróinak rendelkezésére bocsájtja magát; ennél fogva többé már nem önmagáé, hanem az Istené és Társulaté.”²⁸⁴ A kongregációban, így a magyar tartományban is, végletesen szigorú és megkérdőjelezhetetlen hierarchia uralkodott. A tartományi főnöknek hatalma teljes volt, mai mértékkel alig mérhető. A nővéreknek előljáróik minden szóbeli és írásbeli rendeletét

²⁸⁰ Szántó 1988, II. k. 576.

²⁸¹ Tengely Adrienn: Prohászka és az őszirózsás forradalom. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka Ottokár: Püspök az emberért. Székesfehérvár–Budapest. 2006, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, 107–108.

²⁸² A területvesztéséről ez volt a véleményük: „Alig maradt nekünk más, mint Budapest környéke.” Ch I. 1919. március 21.

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ Útmutató a Szent Keresztről nevezett Ingenbohli Irgalmas Nővérek szabványainak hűséges megtartásához. Zsámbék, 1927, a keresztes nővérek kiadása, (továbbiakban: Útmutató) 18.

„készségesen és minden ellentmondás nélkül” kellett teljesíteniük,²⁸⁵ döntéseiket nem vonhatták kétségbe,²⁸⁶ nem választhatták meg milyen munkát végeznek,²⁸⁷ hol végzik feladatukat, olvasmányaikat ellenőrizték és szabályozták, érzelmi életüket a közösségnek rendelték alá, szabályzatuk tiltotta még a rendtársaikkal való mélyebb barátkozást is, mert az tönkreteszi a közösség egységét.

Elfogadhatatlan volt számukra a köztársasági államforma is. Jogtalannak tartották, naplóbejegyzésük azt sugallja, hogy szerintük a nép akarata ellenére kiáltották ki.²⁸⁸

Elfogadhatatlan volt számukra, mert egész egyszerűen szociáldemokrata puccsnak tekintették, a forradalmat pedig a törvényes rend elleni lázadásnak. 1918. október 30-án így írtak erről: „Általános lázadás Budapesten és környékén. A nép felvonult és összesereglett a minisztérium elé és követelte a szabadságot és a köztársaságot. A köztársaság a szociáldemokratáknak régen óhajtott vágya, amit a zsidó sajtó csak még jobban szított.”²⁸⁹

Elfogadhatatlan volt számukra a köztársaság azért is, mert határozottan királypártiak voltak. Az uralkodó, Ferenc József a források tanúsága szerint több ízben is kisegítette őket, és nagy tisztelettel emlékeztek Erzsébet királyné támogatására is. A tartományi főnöknők neveltetése, családi hagyományai is ezt a felfogást erősítették: a négy tartományi főnöknő közül három katonatiszti családból származott. Felfogásukat IV. Károly visszatérési kísérleteinek kommentálása tükrözi leginkább. Kronológiailag ez később következett be, de érzékletesen kifejezi a mindig mértéktartó nővérek heves, szenvedélyes királypártiságát. Károly király második visszatérésekor így fogalmaztak: „Isten egészen elhagyta Magyarországot! A magyarok saját királyukat nem engedték be a fővárosba! ... Sírnivaló. Szegény király, szegény királynő. És a kedvencünk, a kis trónörökös, Ottó, biztosan nem is sejtí, mi történik.” Azon pedig végképp felháborodtak, hogy Károlyt kiszolgáltatták az antanthatalmaknak: „És a végső eredmény a legnagyobb gáztett, ami valaha is Magyarországon előfordult. Magyarország kiszolgáltatta a megkoronázott királyát az ellenségeinek. El kellett távolítani, mert Magyarország apostoli királya volt és mert jó katolikus volt.”²⁹⁰

Az 1919-es márciusi kormányválság már előre vetítette a tragikus jövő árnyékát. A tartományi főnöknő jól informált volt, és reálisan mérte fel a várható eseményeket. Március 19-én összehívta a nővéreket, és közölte: a legrosszabbra is fel kell készülni. Münzer Ilona arra is

²⁸⁵ Uo. 19.

²⁸⁶ Asszisi Szent–Ferenc harmadik rendjéhez tartozó Szent Keresztről nevezett Ingenbohli Keresztes Nővérek Társulatának szabványai. Zsámbék, Pest megye, 1931, a keresztes nővérek kiadása (továbbiakban: Szabvány) 50–51.

²⁸⁷ Uo. 29–30.

²⁸⁸ Ch I. 1919. március 21.

²⁸⁹ Uo. 1918. október 30.

²⁹⁰ Uo. 1921. október 25.

fogadalmat tett, hogy ha nem üzik el őket házukból, Szent József hét fájdalma tiszteletére hét hadiárvat nevelnek ingyen az internátusban.²⁹¹

A kommunisták puccszerű hatalomátvétele nem csupán az ország népét lepte meg, hanem őket magukat is váratlanul érte, hogy ölükbe hullott a hatalom. Fékevesztett iramban láttak hozzá az államélet, a gazdaság, a társadalom, a kultúra rendszerének szétrombolásához és új világuk felépítéséhez. Ez azonban nélkülözött minden racionális megfontolást, előkészítést, fokozatosságot vagy távlatos koncepciót. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletek özönét zúdították az országra, a végrehajtás módozatainak kidolgozása vagy a következmények figyelembevétele nélkül. Ez jellemezte a Tanácsköztársaság egyházpolitikáját is, amit talán találóbb (sokszor ellentmondásos, olykor naiv) ad hoc intézkedések láncolatának nevezni.

Egyes szerzők Sulyok Dezső és Jankovich Sándor nyomán²⁹² előszeretettel idézik a vallásügyekért felelős Faber Oszkár állítólagos kijelentését, mely szerint a végső cél az egyház és a vallás megsemmisítése, olykor ezt még további, célirányosan például a Vörös Újságból kiválasztott idézetekkel tetézik.²⁹³

A Tanácsköztársaság alkotmányának 11. § -a kinyilvánította, hogy mindenki szabadon gyakorolhatja vallását, de a helyzet kezelhetetlenné vált. A fővárosból vidékre özönlő agitátorok a népet a papok ellen lázították, a templomot mozivá vagy tánchelyiséggé alakították, különösen nagy felháborodást keltett, hogy agitáltak a szabad szerelem mellett. Kunfi ezért felhívta a tanácsokat és a különböző hatalmi szerveket, hogy a vallásos összejöveteleket (beleértve a nagyszombati feltámadási körmenetet) minden erejükkel biztosítsák. Az április 17-én kibocsátott, a parasztság megnyugtatására a papok által a szószékről is három vasárnapon át kihirdetett rendelet kimondta: a Tanácsköztársaság ellenségei mindazok, akik bárkit akadályoznak vallásuk szabad gyakorlásában, a papokat vallási tevékenységük közben senki nem zavarhatja, a templomokat és vallásos célokat szolgáló egyéb épületeket csak vallásos célra lehet használni, a családi élet eddigi rendjét megőrzik.²⁹⁴

Az atrocitások azonban még így sem szűntek meg teljesen: a Lenin-fiúk, Szamuely Tibor és Korvin Ottó terrorcsapatai inzultálták a szerzeteseket, többeket börtönbe zártak, néhány papot kivégeztek.

²⁹¹ Uo. 1919. március 19.

²⁹² Sulyok Dezső: *A magyar tragédia*. USA, New Brunswick, 1954. Jankovich Sándor: *Az egyház a Tanácsköztársaság idején*. In: *Katolikus Szemle*, 1969.

²⁹³ Reisner Ferenc: *Csenoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchiamegmentési kísérleteiben*. Bp., 1991, Márton Áron, 90.

²⁹⁴ László 2005, 114–115, Petrák Katalin – Millei György: *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Bp., 1959, Gondolat, 22–23.

Szervezett, erőszakos vagy véres vallásüldözéstről nem beszélhetünk, ennek sugalmazása el-
lentétes a történeti valósággal.²⁹⁵ A püspököket kilakoltatták, de egyéb bántódásuk nem esett,
amikor pedig Csernoch hercegprímás a kormánynak írt levelében sérelmezte, hogy nem tudja
ellátni hivatalát, maga Kun Béla ígérte meg neki, hogy a helyzetét orvosolják.²⁹⁶ A helyzet
ellentmondásos volt: az egyház és az állam szétválasztásáról szóló kormányrendelet terveze-
tében a kormány magára vállalta az állását veszített s kiöregedett papokról való gondosko-
dást,²⁹⁷ ugyanakkor a bűnözőkkel és elmebetegekkel egy csoportba sorolták őket, és megvon-
ták tőlük a szavazati jogot.

A tanácskormány arra is törekedett, hogy az egyházat minden társadalmi, gazdasági, kulturá-
lis bázisától és háttérétől megfossa, tevékenységét kizárólag a templomban folyó hitélet terü-
letére szorítsa vissza. A Forradalmi Kormányzótanács már első, március 22-i ülésén kimondta
az egyház és az állam szétválasztását, Faber Oszkár vezetése alatt létrehozták a Vallásügyi
Likvidáló Hivatalt, a kiküldött likvidáló bizottságok az egyházi vagyont szekularizálták,²⁹⁸ az
egyházi sajtó- és kiadványokat elkobozták, a hitbuzgalmi egyesületeket feloszlatták.

A Kunfi Zsigmond által irányított közoktatásügyi népbiztosság a vallás szimbolikus és tény-
leges megnyilvánulásait száműzni akarta az iskolából. A Forradalmi Kormányzótanács már
hatalomra kerülésének első napjaiban elvben állást foglalt az iskolai vallásoktatás megszünte-
tése mellett. A március 25-i kormányülés jegyzőkönyvének tanúsága szerint Kunfi Zsigmond
halasztó megoldást javasolt. Bár meggyőződéses ateista volt, a szocializáláshoz és más fontos
átalakításokhoz képest kevésbé lényeges kérdéssel fölöslegesen nem akarta az érzelmeket
felkorbácsolni.²⁹⁹ Megyei, városi szinten határoztak a hitoktatás iskolából való betiltásáról, a
vallási szimbólumok (pl. kereszt) eltávolításáról, a tanítás előtti és utáni imádság megszünte-
téséről.³⁰⁰

A közoktatási népbiztosság 1919. március 29-én az oktatást állami feladattá és valamennyi
nem állami nevelési és oktatási intézetet, minden ingó és ingatlanjával köztulajdonná nyilvá-
nította. Az átadás megtagadása, megrongálás, elvitel bűncselekmények számított. A rendelet
kimondta: alkalmazzák az oktatószemélyzetből mindazokat, „akik a Tanácsköztársaság társa-

²⁹⁵ Reisner is közli Jankovich nyomán, hogy a Kalocsán megjelenő Szamuely azon csodálkozik, hogy Várady érseket még nem akasztották fel. Reisner 1991, 92. Mindenki fenyegetve érezte magát. A nővérek leírása sze-
rint több helyen kerültek elő listák azokról, akiket augusztus 15-én gyilkoltak volna meg, Zsámbékon ez négy
személyt érintett, közöttük Münzer Ilonát és Tóth Zenkét. Ch I. 1919. augusztus 20.

²⁹⁶ László 2005, 117.

²⁹⁷ A Forradalmi Kormányzótanács rendelettervezete az egyház és az állam különválasztásáról. Közli Petrák –
Millei 1959, 303. László 2005, 113.

²⁹⁸ A katolikus egyháztól 1919. június 6-ig 639 003 hold földet vettek el, 114 700 000 korona értékű vagyont
foglaltak le.

²⁹⁹ Erényi Tibor: Kunfi Zsigmond. Bp., 1978, Akadémiai Kiadó, 224–225. Az általában idézett március 27-i
rendelet a hitoktatás iskolai megszüntetéséről csak a fővárosra vonatkozott. Petrák – Milei 1959, 7.

³⁰⁰ Kőte Sándor: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései. Bp., 1979, Tankönyvkiadó,
50.

dalmába és szellemébe beilleszkednek”, de külön kiemelte: „az egyházi személyeket (papat, szerzeteseket, apácákat) azonban csak akkor, ha világi személyekké lesznek”. Az április 12-i, végrehajtásról szóló rendelet ezt részletezte is: az intézetek átvételét foganatosító bizottságok a megalakulástól számított tíz napon belül kötelesek nyilatkozni, hogy a Tanácsköztársaság szolgálatába lépnek, két tanú által hitelesített írásbeli nyilatkozatot kellett tenniük, ezzel a szöveggel: „kifejezetten kijelenti, hogy magát többé egyházi személynek nem tekinti”. Akik ezt megtagadják vagy elmulasztják, működésüket tovább nem folytathatják.³⁰¹

Finoman kifejezve naiv elképzelés volt, hogy a szerzetesek, akiknek mindennapjait imádságok szakaszolták és töltötték ki (reggeli szentmise, délelőtti délutáni, esti imádság, zsolozsma, étkezés alatt Szentírás és szentek történetének felolvasása, rövid fohászok, naponkénti oltárszentség-látogatás, este-reggel elmélkedés), egy egyszerű felszólításra megtagadják mindazt, amiért addig éltek. Ez viszont az oktató-nevelő, gyógyító, szociális tevékenységük végét jelentette. A kolostoraikból, intézményeikből kilakoltatták őket, közösségi életük megszűnt, szerzetesi ruhát nem hordhattak.

Ezeket az intézkedéseket a hívő emberek a vallás és az egyház megsemmisítésére irányuló kísérletnek tekintették. A vallás számukra nem templomi szertartás volt, hanem olyan érzelem és belső érzékenység, amit kisgyermekkorban kifejlesztettek (óvodai nevelés), erősítettek (hitoktatás, elemi iskolai nevelés), öntudatos világnézetű alakítottak (középszintű iskolák, hitbuzgalmi egyesületek) és ápoltak (jámbor társulatok). A hit és vallás a közösséget összekovácsoló azonos erkölcsi értékrendet (pl. a család szentsége), életstílust (barokkos vallásosság) és életformát (szociális jótékonyosság, mások segítése stb.) jelentett.

Szinte minden elemét brutálisan támadta az új hatalom, de ereje nem volt hozzá, hogy érvényesítse: az iskolai hitoktatásról, a vallási jelképek eltávolításáról, az iskolai imádságok megszüntetéséről országos érvényű, mindenkire kötelező rendeletet nem hoztak, annak kibocsátása, végrehajtása a helyi direktóriumok hatáskörébe került. Jogi értelemben nem változtatott ezen a Kormányzótanács által kiküldött teljhatalmú politikai megbízottak rendszere sem. Feladatuk az volt, hogy a direktóriumokat helyes irányba befolyásolják, és ha azok megbízhatatlannak vagy tehetetlennek bizonyulnának, azonnal jelentést kellett tenniük.³⁰² Így alapvetően a helyi viszonyoktól függött ezek végrehajtása. Országos szinten nagy ellenállás bontakozott ki. A szórványosan előforduló nyílt összetűzés mellett számos helyen nem szüntették meg az iskolai hitoktatást, sok községben tanítási időn kívül tartották meg ezeket az órákat. A dunán-

³⁰¹ Petrák – Milei 1959, 8–9., 14–17.

³⁰² Víg Károly (szerk.): Vörös Pest megye. Bp., 1959, Kossuth Kiadó, 70.

túli megyékben pedig különösen erős volt az ellenállás.³⁰³ A háborúk, a forradalmak, az ínség, a nélkülözés hatására a vallásosság, a vallásos érzés egyébként is erősödött.³⁰⁴

A keresztes nővérek példája azt mutatja, hogy még a központi rendelkezések sem valósultak meg mindenhol. Budapesten megszűntek házaik, a tartományi ház azonban megmenekült: felvételt tartottak a Mária Kongregációba, nem lakoltatták ki őket, továbbra is viselhették rendi ruhájukat, szerzetesnők maradhattak, iskoláikat nem foglalták le, és folytathatták oktatói tevékenységüket. Ez azonban a kivételek közé tartozott,³⁰⁵ és több (szerencsés) társadalmi, politikai, vallási körülménnyel magyarázható.

A zsámbéki ház megőrzése döntő fontosságú volt, mert ez volt a tartomány lelke és feje, az ország különböző részein élő közösségek innen várták a bátorítást, az útmutatást. Április elején a lovasberényi főnöknő kereste fel Zsámbékot, s kért utasítást, engedjenek-e a kommunisták zsarolásának, vagy tanúsítsanak ellenállást.³⁰⁶ A Vörös Hadsereg felvidéki hadjárata során pedig Enyickéről érkeztek eligazításért. 1919 június 6-án kora reggel a nővérek az átvonuló cseh sereg lármájára ébredtek. Tisztjeik azt követelték tőlük, hogy a házat azonnal ürítsék ki, mert a padláson ágyúkat állítanak fel, és ezért még a tetőt is eltávolítják. Szerencséjükre a gyorsan előrenyomuló magyar csapatok elöl a csehek menekülésszerűen hagyták el Enyickét, de a napot a nővérek így is a pincében töltötték, mert ágyúgolyók repkedtek a falu felett. Így viszont szabaddá vált a Kassa–Budapest útvonal, és felkereshették Zsámbékot, hogy tanácsot kérjenek.³⁰⁷ Júliusban a kommunisták által folyamatosan zaklatott és fenyegetett Kún utcai főnöknő utazott Zsámbékra követendő stratégiáért.³⁰⁸ Amikor pedig a hónap végén házukból elűzték őket, az intézményükből, amit lehetett, kimenekítettek, a kápolna felszerelését jó embereknel elrejtették, július 28-án Zsámbékra távoztak.³⁰⁹

Tény, hogy a nővérek elszánt ellenállást tanúsítottak. A bolsevik uralom bukása után tartott püspökkari konferencián Csernoch hercegprímás kiemelte: bár a férfi szerzetesrendek között voltak gyengék, de „minden dicséreten felül áll a női szerzetek hűsége”.³¹⁰ Ez jellemezte a keresztes nővéreket is. Hitükben nem rendültek meg. Erről tanúskodik, hogy a tartományi főnöknő a novíciáknak fogadalomtételük előtt kijelentette: olyan kedvezőtlenül alakultak a

³⁰³ Uo. 55–57.

³⁰⁴ Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. (Válogatás az 1921-es kiadásból). Bp., 2003, Vadszőlő Kiadó, 169. A kialakult helyzetben a proletárállam központilag akarta rendezni a kérdést. Fennmaradt egy tervezet a fakultatív vallásoktatás bevezetéséről. Kőte 1979, 57.

³⁰⁵ Ők maguk elég sajátos magyarázatot adtak: elsősorban azok a szerzetek nem szűntek meg, amelyek a ferencesek harmadrendi ágához tartoztak.

³⁰⁶ Ch I. 1919. április 5.

³⁰⁷ Uo. 1919. június 14.

³⁰⁸ Uo. 1919. július 8.

³⁰⁹ Uo. 1919. július 26., 28.

³¹⁰ 1919. augusztus 22. In Gergely Jenő: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944. Bp., 1984, Gondolat, 73.

viszonyok a szerzetesek számára, hogy szabadon dönthetnek, hazatérnek-e. Mindegyikük a fogadalmat választotta.³¹¹

Tény, hogy a nehéz időkben támaszra leltek. A külföldön is nagy hírnevet szerzett híres teológus, Tomcsányi atya a jezsuiták elűzése után a zsámbéki plébánián talált menedéket, tanácsaival segítette, papi tevékenységével erősítette őket.³¹² A júliusban civil ruhában Zsámbékot felkereső lelki vezetőjük, Scherich Bonaventura prédikációjában figyelmeztette őket: oly idők járnak, hogy készen kell állniuk arra, hogy akár életüket is feláldozzák.³¹³ Az anyaházzal a közvetlen kapcsolatuk megszakadt, de a svájci konzul teljes támogatását élvezték,³¹⁴ a svájci anyaház pedig nemcsak diplomáciailag sietett segítségükre, hanem azt is felajánlotta, hogy szükség esetén befogadja a magyar nővéreket.³¹⁵

A helyi politikai viszonyok alapvetően meghatározták az eseményeket. A jegyző – más helységekkel ellentétben – hivatalában maradt, s bár az új hatalmat kellett képviselnie, ezt kényszeredetten tette, a parancsok végrehajtását egyáltalán nem erőltette. Meghasonlott viselkedését jól tanúsítja a következő eset. Április 30-án telefonon felszólította a nővéreket, hogy Budapestnek rekvirálnak, és a zárda szolgáltatson be 24 mázsa búzát. Nem tehetik, válaszolták, nekik is kevés van! Meg kell lennie – közölte gorombán. Délután ismét telefonált, hangja megszelídült, szinte szabadkozott: ő csak azt akarta megakadályozni, hogy a kommunisták a zárdába menjenek.³¹⁶ A Zsámbékon megalakuló háromtagú direktórium névsora hivatalos forrásokban nem maradt fenn. Vezetőjük a nővérek krónikája szerint Engler Ferenc tanító volt, a Jelli féle monográfia másik tagjának Kemenes főtanítót tartja.³¹⁷ Meggyőződés nélkül, és csak minimális mértékben szolgálták a kommunisták törekvéseit.

A Budapesti királyi Büntető Törvényszék 1920-ban vád alá helyezte a Tanácsköztársaság ideje alatt Pest megyében szerepet vállaló személyeket, összesen 800 főt. Az 52 helységből mindössze nyolcban indítottak eljárást kettő, vagy ennél kevesebb személy ellen. Ide tartozott Zsámbék is.³¹⁸ Englert felmentették, Kemenest pedig később nagy megbecsülés övezte, és püspöki dicsérettel vonult nyugdíjba.

Radnich Imre plébános bejegyzése a plébánia krónikájába még beszédesebb: „Álljon itt örök emlékül, hogy híveim katolikus kötelességeit az elmúlt zavaros időkben kifogástalanul teljesí-

³¹¹ Ch I. 1919. július 13.

³¹² Uo. 1919. április 23.

³¹³ Uo. 1919. július 23.

³¹⁴ Uo. 1919. május 24.

³¹⁵ Uo. 1919. június 30.

³¹⁶ Uo. 1919. április 30.

³¹⁷ Jelli 1996, I. k. 149. Az 1919-es évkezedet kapcsán a nővérek szűkszávuán minősítették őket: megkezdődött a tanítás az elemi iskolában a férfi tanárok helyett, „akik vörösök voltak”. Ch.I 1919. szeptember 4.

³¹⁸ Iratok 1969, 442.

tette. Egyházához ragaszkodott, ellátásáról fényesen gondoskodott, a zárdát megvédelmezte. Egész Zsámbékon nem akadt egyetlen áruló vagy feljelentő.”³¹⁹

A gyakorlatban azonban meghatározó volt az, hogy a kormányt milyen személyiség képviseli. A Zsámbékon többször megjelent küldöttek nem voltak agresszívek, a direktórium tagjaiban a tények tanúsága szerint nem keltettek félelmet, sőt, azok némi megvetéssel fogadták a helyi viszonyokat nem ismerő városi embereket.

A nővérek kolostorában megjelenő, tanításukat értékelő és a rendből való kilépés mellett agitáló Boroviák pedig művelt, türelmes, békés megoldásra törekvő jellem volt.

A zsámbéki lakosok markáns kiállása is befolyásolta az eseményeket. Együttérzésüket jelezte, hogy a pünkösöd előtt megkezdett éjszakai szentségimádási kilenceden falubeli asszonyok is részt vettek,³²⁰ amikor pedig a nővérek ténylegesen veszélybe kerültek, határozottan, vakmerően keltek védelmükre.

Megmenekülésüket azonban elsősorban a Tanácsköztársaságnak az idegen honos szervezetekkel és apácákkal szemben követett bizonytalan, bizonytalankodó politikája okozta. A Tanács hatalom kezdetben rájuk is kiterjesztette határozatait, de a diplomáciai képviselők érelyes tiltakozása miatt meghátráltak. A kérdés rendezésére a Külügyi Népbiztosság tárgyalást kezdeményezett a külföldi államok képviselőivel. Ezért felszólították a direktóriumokat, hogy tegyenek jelentést, hol és milyen idegen honos szervezetesház működik. A proletárdiktatúra katonai-politikai összeomlása miatt ezeknek még az összesítése sem történhetett meg.³²¹

A krónika tolmácsolásában a puszta eseménysor is jól érzékelteti a nővérek bizonytalan helyzetét ezekben a hetekben.

A nővérek számára is reális veszéllyé vált, hogy zsámbéki iskoláikat államosítják, a kolostort lefoglalják, és a tartományi házat el kell hagyniuk. Ezért a tartományi főnöknő utasítására, a feltűnés elkerülése érdekében, éjszaka személyes dolgaikat kofferbe csomagolták. Minden értéket menteni igyekeztek: az egyházi ruhákat, fehérneműt, felsőruhakészletet, a könyvtárat stb. ládába helyezték, és az esti órákban, sötétedés után, Zsámbékon és a környező falvakban megbízható embereknél elrejtették. A szentképeket bútoraik egy részével együtt bérelt lakásokban helyezték el.

Április elején a Zsámbékon is megalakuló háromtagú direktórium³²² engedélyezte, hogy a nővérek maguk készítsenek pontos leltárt ingóságaikról és ingatlanaikról. Az értékpapírokat

³¹⁹ ZSPIT Historia Domus. 1919. augusztus 4. Idézi Jelli 1996, I. k. 150.

³²⁰ Ch I. 1919. június 2.

³²¹ Gratz 2003, 152.

³²² Ch I. 1919. április 6.

már korábban átcsempeszték a határon, és biztonságba helyezték. A tartományi vezetés hivatalos könyveit, fontos leveleit és okiratait eldugták, elásták vagy befalazták.³²³

Április közepén közölték velük, hogy május 2-ig minden felekezeti iskolát megszüntetnek. Tudomásukra hozták azt is, hogy Budapesten és környékén a férfi és női szerzeteseket már elűzték. Semmit nem akartak az épületeket lefoglaló kommunisták martalékául hagyni, ezért éjjel mindent kiástak és előkerestek a rejtekhelyekről, és a tartományi házon kívül helyezték el azokat.³²⁴

A csendes elutasítástól a dacos ellenállásig széles a mezsgye. A keresztes nővérek minden ésszerű határt átléptek. Határoztak: úgy élik életüket, mint eddig, semmin nem változtatnak. Április 24–26 között háromnapos lelkigyakorlatot tartottak a gyerekeknek, április 26-án első-áldozók járultak az oltáriszentséghez, felvételt tartottak a Mária Kongregációba, az új tagokat az elűzött jezsuita Tomcsányi atya áldotta meg.³²⁵

Másnap a jegyző ingerülten felelősségre vonta őket: a rendeletnek megfelelően miért nem szüntették be a hitoktatást, az imádságot, és a katolikus jelképeket miért nem távolították el az iskolákból. A nővérek közölték: ők nem kaptak semmiféle rendeletet. A jegyző kijelentette: gondoskodni fog róla.³²⁶

A fiúiskolában a tanítók már beszüntették a hitoktatást, a tantermekből a feszületet is eltávolították, ezért a lakosság körében egyre nőtt az elégedetlenség. Ekkor a keresztes nővérek is bejelentették a gyerekeknek: a hitoktatás ezután a kápolnában lesz, és reggel nem imádkoznak.³²⁷ A nép hangulata azonban egyre fenyegetőbbé vált, ezért két nap múlva a rendeletet visszavonták.³²⁸

Május 2-án, kilenc órakor a lelkész hozta meg a rossz hírt: a direktórium parancsot kapott, hogy a nővéreket a zárdából lakoltassa ki, és foglalja le azt. Délután négykor megérkezett a direktórium. Felolvasták a rendeletet: 24 óra alatt el kell hagyniuk a zárdát! A helybeli lakosoknál lesznek elszállásolva, egyesével, esetleg kettesével. A direktórium elnöke azt is bejelentette, hogy a Vörös Hadsereg vereséget szenvedett, a kommunisták hatalma megingott, ezért a rendeletet egyelőre nem hajtják végre.³²⁹

Május 20-án Zsámbékra érkezett a kormány megbízottja, az oktatási ügyekért felelős Boroviák Lajos, és azt követelte, hogy a nővérek írásban nyilatkozzanak, hajlandók-e megválni szerzetesi ruhájuktól, és a proletárdiktatúra szolgálatába állni. A tanítónők egyenként

³²³ Uo. 1919. április 8.

³²⁴ Uo. 1919. április 15.

³²⁵ Uo. 1919. április 26.

³²⁶ Uo. 1919. április 27.

³²⁷ Uo. 1919. április 28.

³²⁸ Uo. 1919. április 30.

³²⁹ Uo. 1919. május 2.

jelentek meg előtte, mindegyikük megtagadta ezt. Boroviák tíz napi gondolkodási időt adott. Az általános gyakorlat szerint ezt a szerzetesek elűzése követte. Münzer Ilona kijelentette, a házat nem lehet lefoglalni, mert az svájci tulajdon. Boroviák elbizonytalanodott, majd bizonyítékot követelt erről. A nővérek ilyenekkel nem rendelkeztek.³³⁰ Megszerzése érdekében három nap múlva levelet írtak az általános főnöknőnek, a budapesti svájci konzul továbbította, és teljes támogatásáról biztosította őket.³³¹

Svájcból még nem érkezett meg a hivatalos igazolás, amikor május 28-án a Tanács hatalom meghatalmazottja érkezett Zsámbékra, és felszólította a direktóriumot, hogy a zárdát foglalja le. A faluban dobszóval hirdették ki, hogy jelentkezzenek azok a családok, amelyek hajlandóak a nővéreket befogadni. A helyzet komolyra fordult, a svájci konzulátustól ideiglenes igazolást kértek arról, hogy a tartományi ház svájci tulajdon.³³²

Május 31-én a jegyző értesítette őket: dr. Bakocs Antal budafoki teljhatalmú megbízott rendeletet adott ki: a zárdát nem lehet felszámolni, mert svájci tulajdon. Így csak az iskola és az internátus leltárát követelték.³³³

Az 1919. június 4–7-ig Zsámbékon tartózkodó oktatásügyi megbízott, Boroviák Lajos és Mezey Lajos elnökölték a leányiskolák záróvizsgáin, és a nyilvánossági joggal még nem rendelkező polgári fiúiskola magánvizsgáin.³³⁴ A tanulók teljesítményével a legteljesebb mértékben meg voltak elégedve. Boroviák ugyanakkor az iskola pecsétjéből kivágta a keresztet, és minden alkalmat felhasznált arra, hogy a tanítónőket rábeszélje, lépjenek állami szolgálatba. Sikertelenül. Felszólította őket arra is, hogy az összes hazafias és vallásos könyvet és a nemzeti zászlót szolgáltassák be. A szülők megtagadták a könyvek leadását, a nővérek pedig egy elszakított zászlót adtak át, a többit gondosan elrejtették.³³⁵

Pünkösdvásárnap a kápolnában tartották meg a hittanvizsgát. A felháborodás fokozódott, amikor a gyerekek a bizonyítványt hazavitték, amelyből a róm. kath. ki volt húzva, és a bélyegzőn a kereszt hiányzott. Este elterjedt annak a híre, hogy egy kommunista érkezik, hogy elűzze a nővéreket. Ez még jobban feltüzeltelte az indulatokat, különösen az asszonyok között.³³⁶

A nővérek csak később tudták meg, hogy önkéntes őrszolgálatot is szerveztek: ezekben a napokban Brenner György a zárdá előtt aludt, hogy föllármázza az embereket, ha az éj leple alatt próbálnák meg a nővéreket kilakoltatni.

³³⁰ Uo. 1919. május 17., 20.

³³¹ Uo. 1919. május 24.

³³² Uo. 1919. május 28.

³³³ Uo. 1919. május 31.

³³⁴ Uo. 1919. június 4.

³³⁵ Uo. 1919. június 7.

³³⁶ Uo. 1919. június 8.

Másnap, amíg a gyanútlan nővérek a kápolnában szentmisén voltak, az asszonyok szinte megszállták a községházát, és követelték, hogy a kommunisták utazzanak el. Kijelentették, a nővérek eltávolítását soha meg nem engedik, és gyermekeik nevelését sem bízzák más tanító-nőkre. A jegyző szorongatott helyzetében közölte, hogy a zárdába mennek a nővérekkel tárgyalni, és néhány asszony is velük jöhet. Egyhangúan kijelentették: „Rendben, de megyünk mindnyájan.”

Néhány előresietett asszony hozta a hírt: a direktórium elnöke, a jegyző és egy idegen kommunista közeledik már! Hamarosan a vendégszoba, az előcsarnok és az udvar több száz emberrel zsúfolásig megtelt. A krónika megfogalmazása szerint leírhatatlan jelenetek játszódtak el. Mind a három „elvtársat” körbefogták. A fellázadt polgárok és asszonyok az idegent verésekkel fenyegették, az elnököt ide-oda rángatták, a jegyzőt szorongatták. A hatalom képviselőinek esélyük sem volt, hiába próbálták megnyugtatni az embereket, szinte szóhoz is alig jutottak, önhatalmúlag pedig semmit sem mertek megígérni. Megállapodtak abban, hogy másnap egy népi küldöttség megy az iskolák és a tanítás ügyét intéző népbiztoshoz. Több száz aláírással ellátott kérvényt nyújtanak át: a nővérek maradjanak Zsámbékon, és eddig vezetett iskoláikon kívül a fiúiskolában is ők tanítsanak.³³⁷ A krónika megörökítette a legbátrabbak nevét: Jelli Antalné, Gigler Györgyné, Simon Ferencné, Gigler Sebestyénne, Tafferer Simonné, Engler Kristófné, Keibli Jánosné és Jelli Mihályné. A férfiak közül pedig kitűnt Platz Mátyás és Brenner György.

A küldöttség eredménnyel járt. Június 16-án értesítették őket, hogy a svájci tulajdonra való hivatkozással hatheti halasztást kaptak.³³⁸

Budapesten és az ország több pontján az Úrnapi körmenet a Tanácskormány elleni néma tüntetéssé vált. Így volt ez Zsámbékon is. Soha ilyen nagy tömeg nem gyűlt össze, a direktórium tagjai is részt vettek rajta.³³⁹

Az általános főnöknő levélben értesítette a tartományi vezetést, hogy érdekükben megtették a megfelelő lépéseket a követségi tanácsosnál,³⁴⁰ július 1-én pedig a svájci kanton kormánytanácsának okirata a svájci konzulon keresztül megérkezett.³⁴¹

A veszély azonban még így sem múlt el. A direktóriumtól sürgönyben érdeklődtek: a zárdát felszámolták-e már?³⁴² A Tanácshatalom utolsó napjaiban szinte naponta érkeztek az újabb felszólítások.³⁴³

³³⁷ Uo. 1919. június 9.

³³⁸ Uo.

³³⁹ Uo. 1919. június 19.

³⁴⁰ Uo. 1919. június 30.

³⁴¹ Uo. 1919. július 1.

³⁴² Uo. 1919. július 27.

³⁴³ Uo. 1919. július 30.

A Tanácsköztársaságot a tartományi központ³⁴⁴ az idő rövidege miatt vészelté át szinte sértetlenül.

³⁴⁴ A keresztes nővérek szabályzata tiltotta, hogy bárki felett ítékezzenek. A románok budapesti jelenlétéről szóló keresetlen megjegyzésük naplójukban azonban rávilágít, mit gondoltak a kommunistákról: „Elmentek a banditák, jöttek a rablók.”

A magyar tartomány megcsonkítása (1918-1928)

A keresztes nővérek házainak nagy része 1918–1919-ben cseh, román, szerb megszállás alá került. A tartományi vezetés felügyeletükről, irányításukról nem mondott, le, de a politikai viszonyok alakulása miatt törekvésük nem járt sikerrel.

Az utódállamok területére került házak elszakítása a tartományi központtól hosszabb, 1918–1922-ig tartó folyamat eredményeként következett be. Ennek felvázolása indokolt, hiszen így nyomon követhetjük, milyen módszerekkel valósították meg céljaikat a csehek, szerbek, románok, illetve hogyan próbálta ezt megakadályozni a tartományi vezetés.

A katolikus egyház egészére kiterjedő általános stratégia volt, hogy a híveket, a papokat és főpásztorait elszigetelték egymástól. A csehszlovákiai egyházi ügyek irányítója plébánosokat mozdított el, illetve nyugdíjazott;³⁴⁵ elrendelte, hogy a római katolikus papság ne kapjon útlevelet, illetve a kiadott útleveleket vonják be; az esztergomi főegyházmegye papságát függesztéssel fenyegette meg, ha bármilyen kérdésben a hercegprímáshoz fordul. A kassai püspöknek megtiltotta, hogy püspökségének Magyarországhoz tartozó részét látogassa és igazgassa;³⁴⁶ gróf Batthyány Vilmos nyitrai és Radnai Farkas besztercebányai püspököt eltávolította az országból.³⁴⁷

Ezt a módszert alkalmazták a keresztes nővérek esetében is, lehetetlenné tették a magyar tartományi központ és a házak közötti érintkezést: a leveleket elkobozták, beutazáshoz útlevelet nem adtak. A szerzetesek ellehetetlenítésének második szakaszában önhatalmúlag leváltottak (Pozsony), kiutasítottak (Nagyszombat), áthelyeztek (Zsombolya) nővéreket, illetve teljesíthetetlen követelések elé állították őket. A Felvidéken megkövetelték a szlovák nyelvismeretet, Szerbiában pedig államosították az iskolákat. Ez biztosította a szerb államnak, hogy mindenki felett korlátlan teljhatalmat gyakoroljon. A tanítók és tanítónők így az állam kiszolgáltatott alkalmazottai lettek, a magyar tanítókat szerb területre helyezték azzal az indokkal, hogy így jobban elsajátítják az államnyelvet, illetve elbocsátották, nyugdíjazták őket a szerb nyelvismeret hiányára hivatkozva. Ezzel a keresztes nővérek szerzetesi élete került veszélybe. A zsombolyai iskolából Xavéria nővért a belgrádi kormányzat olyan helységbe helyezte, ahol nem is volt kolostor. Ardelt Ronavita főnöknőnek Belgrádban sikerült visszavonatnia ezt a rendelkezést.³⁴⁸ Ezt követte a svájci követségeken folytatott erőteljes diplomáciai offenzíva. Ennek kivédésére a tartományi vezetésnek nem volt hatékony eszköze. Nem tudtak Magyarországról elég szláv nyelvű nővért a felvidéki iskolákba küldeni, a magyar nővérek pedig a legnagyobb szorgalommal sem sajátíthatták el pár hét alatt az új államnyelvet, és hiába kértek segítséget a

³⁴⁵ Haiczl 1940 14–15.

³⁴⁶ Steier 1929 423–425.

morva, illetve a szlovén tartománytól. A kompromisszum részét alkotta az, hogy a nővéreket magyar többségű területre helyezték (Léva, Losonc; illetve Újvidék, Szabadka).

Kivételt képezett az 1924-ig Jugoszláviához tartozó, német többségű, bánági Zsombolya. Ennek elsősorban politikai okai voltak. A németek a Délvidéken és a Bánságban a magyaroktól eltérő bánásmódban részesültek. Egyrészt a szerbek nem tartottak attól, hogy veszélyt jelentené az államra, nem volt közvetlen hátországuk, a német párt szerémségi vezetői az új délszláv államban ígéretes, új jövőt láttak.³⁴⁹ Az államhatalom ugyanakkor támogatta a németek gazdasági, kulturális, politikai megerősödését, mert így akarták megakadályozni, hogy a német és a magyar kisebbség együttműködjön.³⁵⁰ Minderről jól tanúskodik a részletes eseménysor ismertetése.

Már 1918 őszén nagy riadalmat keltett a történeti Magyarország várható felbomlása. A nővérek házaiból sorban érkeztek a teljes tanácstalanságot tükröző kérdések: mit tegyenek, ha menekülniük kell? Hogyan viselkedjenek, ha azt követelik tőlük, hogy az iskolákban idegen nyelven tanítsanak?³⁵¹

1919 januárjában a csehek megszállták Felső-Magyarország nagy részét. Az itt lévő házakkal a közvetlen kapcsolat megszakadt, az érintkezés szinte lehetetlenné vált. Igaz, februárban a postai kapcsolat már helyreállt Magyarországgal, de a nővérek szinte minden levele „elvesztett”.³⁵² A helyzet később sem javult. Jól érzékelteti ezt, hogy április 22-én úgy tudott egy jelölt az édesanyjával Zsámbékra eljutni, hogy Pozsonyból elutazott egy távoli helységbe, ott csónakkal kelt át a Dunán, majd 27 kilométert kellett volna gyalogolniuk a legközelebbi vasútállomásig, ha meg nem könyörültek volna rajtuk a vörös katonák, akik teherautóval elvitték őket Győrbe, ahonnan továbbutazhattak.³⁵³

1919. augusztus közepén Tehodosia Hosszát ideiglenesen megbízták a felvidéki, cseh uralom alá került 17 ház irányításával, hiszen ezek még levélben is alig tudtak érintkezni Zsámbékkal.³⁵⁴

A megváltozott politikai hangulatot már február közepén jelezték a nagyszombati események. A korábban a nővérekkel elégedett kórházigazgató, dr. Candea a nagyszombati kórházból a főnöknőt önhatalmúlag egész egyszerűen kiutasította. A pozsonyi nővérek gyóntatójának tanácsára a főnöknő Pozsonyból ismét visszatért állomáshelyére, hiszen ők – szabályzatuk sze-

³⁴⁷ Gergely 1997, 49.

³⁴⁸ Ch I. 1922. november 18.

³⁴⁹ Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918–1945. Bp., 1995, Püski, 54.

³⁵⁰ Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, 1998, Csokonai, 1998 45.

³⁵¹ Uo. 1918. november 24.

³⁵² Uo. 1919. február 16.

³⁵³ Uo. 1919. április 22.

³⁵⁴ Uo. 1919. augusztus 15.

rint – csak a tartományi főnöknő engedélyével hagyhatták el helyüket. Münzer Ilona pedig kemény hangú levélben jelentette ki Candeának: nem tűri, hogy a nővérekkel úgy bánjon, mint a szolgálókkal, és bejelentette, visszahívja a nővéreket.³⁵⁵

1919 nyarától megkezdődött a házak ellehetetlenítése, illetve a magyar nővérek lecserélése szlovákokkal. Egyes intézményekben az igazgatók saját hatáskörükben meglehetősen ambivalensen viszonyultak hozzájuk. Amikor a csehek bevonultak Nagyszombatba, az érseki konviktus magyar tanárait azonnal elbocsátották. Az új cseh igazgató a háztartás vezetésével megbízott nővéreket is el akarta távolítani, de ezt a tartományi vezetés „a nehéz utazási s egyéb viszonyok miatt” megtagadta. Az igazgató állandóan elégedetlenkedett, mindent kifogásolt, ezért Münzer Ilona tartományi főnöknő hivatalosan is bejelentette a felmondást. Hárman azonnal elhagyták állomáshelyüket, a másik három nővér távozására az igazgató haladékosan kért, majd amikor a felmondási idő lejárt, azt követelte, hogy a nővérek továbbra is ott szolgáljanak, amit megtagadtak tőle.³⁵⁶

Az egészségügyi intézetekben ez a folyamat fokozatosan ment végbe. A csehek szeptember 22-én átvették a pozsonyi kórházat, a magyar professzoroknak és orvosoknak azonnal felmondtak. Az eddigi vezetónővérek helyére szlovákokat tettek,³⁵⁷ a többiek végezheték munkájukat, de további ápolónővéreket Magyarországról már nem fogadtak.³⁵⁸

1922 nyarán a Pozsonyban szolgáló magyar nővéreket a lévai és losonci kórházba irányították, Pozsonyban pedig szlovákok foglalták el helyüket.³⁵⁹

A nővérek iskolái hasonló sorsra jutottak a csehszlovák oktatáspolitikáéban. A magyar iskolák 90%-a egyházi és községi iskola volt,³⁶⁰ ezek átalakítása a magyar oktatás elleni fellépést jelentette. 1918-ban a 3641 elemi iskola közül 3298 volt magyar tannyelvű, ez az 1921/22-es tanévre 727-re csökkent. Míg korábban az iskolák döntő részét a felekezeti iskolák alkották, most ez 24%-ra apadt.³⁶¹

1919. augusztus elején kiutasították Pozsonyból a tanítói pályára készülő 13 jelöltet,³⁶² a magyar tanító nővérektől is megkövetelték a szlovák nyelvtudást. Münzer utasítására Hossza Theodosia a morva tartománytól, Chorintól kért segítséget,³⁶³ az általuk ígért két cseh anya-

³⁵⁵ Uo. 1919. február 16.

³⁵⁶ Münzer Csernochnak. 1920. május 4. EPL 1050/1920

³⁵⁷ Ch I. 1919. november 22.

³⁵⁸ Uo. 1919. szeptember 12.

³⁵⁹ Uo. 1922. július 7, 31.

³⁶⁰ Papp Sándor: A Határon túli magyar nemzeti közösségek életrajza. 1918–1988. (Krónika, táji–történeti elhelyezkedés). Veszprém, 1999, Egyetemi Kiadó, 50.

³⁶¹ Borsody István (szerk): Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Somorja, 2002., Mery Ratio, 103.

³⁶² Ch I. 1919. augusztus 8.

³⁶³ Uo. 1919. szeptember 12.

nyelvű apáca³⁶⁴ azonban nem érkezett meg. Petőfalvára Zsámbékról küldtek szláv anyanyelvű tanítónőt, de a Zavari iskolát már nem tudták ily módon kisegíteni.³⁶⁵

A csehek 1921-ben valóságos offenzívát indítottak azért, hogy a területükön fekvő házakat végérvényesen elszakítsák a magyar tartománytól. A pozsonyi minisztérium Medveczky Károlyt nevezte ki egyházi referensnek. Az ő személye már önmagában jelzésértékű volt. Haiczl Kálmán kormányfőtanácsos, szőgyényi plébános úgy jellemezte őt, hogy túlzó szlovák nacionalizmusa miatt a békeidőkben a besztercebányai egyházmegyében „ide-oda hánytákvetették” és a csehek bevonulása után a szlovák érdekek élharcosává vált. Medveczky az egyházpolitikában is nemzeti politikát valósított meg.³⁶⁶ Azt követelte, hogy a felvidéki házakat csatolják a morva tartományhoz. Chorinba írt levelében a zsámbéki tartományi házat egyenesen veszélyesnek ítélte Csehszlovákiára. Azzal vádolta meg a tartományi vezetést, hogy végrendeleteket, értékpapírokat csempészték át a határon, magyar nővéreket küldenek szlovák területre, a szlovákokat pedig Magyarországra rendeli.³⁶⁷

1922-ben az általános főnöknő bejelentette, hogy a kérdés végleges rendezésére Svájcból Pozsonyba utazik. Addig is – átmeneti hatállyal – Theodosia Hosszát teljhatalommal ruházta fel az ottani házak irányítására.³⁶⁸

A Pozsonyból 1922. november 27-én Zsámbékra érkező általános főnöknővel való tárgyalások a magyar nővérekre nézve szomorú eredménnyel zárultak. Az Általános Rendi Tanács eredetileg úgy határozott, hogy a felvidéki házakat a morva tartományhoz csatolják, ezt most megváltoztatták.³⁶⁹ November végén megszületett a döntés: Szlovákiában önálló vikáriátust létesítenek,³⁷⁰ vezetésével Theodosia Hosszát bízták meg.³⁷¹ A vikáriátus 1927-ben önálló tartománnyá vált, és dinamikusan fejlődött. Sikerének Magyarországon is örültek, hiszen bizonyos értelemben Zsámbék gyermeke volt. 1935-ig a tartományi tanács egykori tagja, Hossza Theodosia irányította,³⁷² az őt követő szlovák Jurak Innocentia Zsámbékon tett fogadalmat.³⁷³

Hasonló folyamat játszódott le a szerbek és a románok által megszállt, majd országukhoz csatolt területeken. 1920-ban a tartományi vezetés még több kísérletet tett arra, hogy a megválto-

³⁶⁴ Uo. 1919. október 9.

³⁶⁵ Uo. 1919. november 24.

³⁶⁶ Haiczl Kálmán: Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából. Esztergom, 1940, k. n., 14–15, Lajos Steier: Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft. Zürich, 1929, Amalthea, 423-425. Gergely Jenő: A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945 Bp., 1997, ELTE-Újkori Magyar Történeti Tanszék, 48–49.

³⁶⁷ Ch I. 1921. január 21., 25.

³⁶⁸ Uo. 1922. október 24.

³⁶⁹ Uo. 1922. október 27., november 27.

³⁷⁰ Uo. 1922. november 30.

³⁷¹ Uo. 1921. február 11.

³⁷² Ch III. 1935. március 15.

³⁷³ Uo. 1936. március 5.

zott politikai körülmények között is megőrizze délvidéki házaik irányítását. Utasításukra a nővérek szerbül tanultak, a szerbül jól beszélő Pankratia nővért küldték Zsombolyára, és a nehézségek áthidalására a szlavóniai tartományból is segítséget kértek.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar nővérek a szerbek számára nemkívánatos személyek voltak még az egészségügyi intézményekben is. A zsombolyai kórházból a megszapordott feladatok ellátására újabb nővéreket kértek, a szerbek a beutazási engedélyt megtagadták. Az ottani főnöknő a jelölteket és nővéreket személyesen akarta áthozni a határon, ez azonban kudarcot vallott, mert a főnöknőt megakadályozták abban, hogy a határállomásra utazzon.³⁷⁴

Egy hónappal később egy nővérnek és néhány jelöltnek mégis sikerült illegálisan eljutnia Zsombolyára.³⁷⁵

Az oktatási intézmények is végveszélybe kerültek. A belgrádi kormány már 1919. június 23-án kiterjesztette az egykori magyar területekre az 1904-es szerbiai népiskolai törvényt, amely csak állami és magánjellegű népiskolákat ismert el. Egy másik 1920-as minisztertanácsi határozattal az egykori magyar területekre is kiterjesztették az 1912. évi szerbiai középiskolai törvényt: ez csak az állami intézményeket ismerte el, és a magániskolákat is csak alsó fokon, nyilvánossági jog nélkül tűrte meg. Ennek következtében 1924-ig fokozatosan megszüntették a Vajdaságban az összes magyar felekezeti jellegű népiskolát és középiskolát.³⁷⁶

A kilátástalan helyzettel a tartományi vezetés is tisztában volt. Ezt jelzi, hogy amikor 1922 márciusában Magyarcsernyéről engedélyt kértek, hogy a nővérek szerb tanfolyamon vehessenek részt, ezt megtagadták. Úgy ítélték meg, a szerb kormány célja az, hogy lehetetlenné tegye a nővérek működését.³⁷⁷

Egy nappal később pedig a belgrádi svájci konzul levelében azt tanácsolta az általános főnöknőnek: a legjobb az lenne, ha Dél-Magyarországon a házakat feloszlatnák, mert a tartományi vezetés képtelen irányításukat ellátni.³⁷⁸ Ezért a tartományi tanács a németcsernyei, magyarcsernyei, temesvári, dettai, futaki házak feloszlatásáról döntött.³⁷⁹

A futaki kórházat átadták a szlavóniai nővéreknek,³⁸⁰ Dettán az öregek otthonát is kiürítették, és a nyár folyamán a temesvári nővérek egy részével megérkeztek Zsámbékra.³⁸¹ Az iskolákat is a szerbek vették át: augusztus 5-én három vagon érkezett bútorokkal Német- és

³⁷⁴ Ch I. 1922. február 11.

³⁷⁵ Uo. 1922. március 20.

³⁷⁶ Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975, Auróra, 108.

³⁷⁷ Ch. I. 1922. március 21.

³⁷⁸ Uo. 1922. március 22.

³⁷⁹ Uo. 1922. április 7.

³⁸⁰ Uo. 1922. július 31.

³⁸¹ Uo. 1922. augusztus 1.

Magyarcsernyéről, és részben ezeket kísérve, részben önállóan utazva érkeztek meg a magyar nővérek.³⁸²

1922 novemberében a Regli Anicetával tartott zsámbéki tárgyalásokon a Szlovákiát érintő döntés mellett határoztak arról is, hogy a még maradék délvidéki házakat is feloszlatták.³⁸³

1922. december 31-én az Általános Tanács ezt megerősítette.³⁸⁴

1923 tavaszán befejeződött temesvári tevékenységük. Két nővér Zsámbékra utazott, voltak, akiket a még működő Zsombolyára helyeztek, a többiek Szlavóniába mentek.³⁸⁵ A nővérek egy része 1923-ban a szabadkai óvodában és az újvidéki kórházban telepedett meg.³⁸⁶

Zsombolyán sajátos helyzet alakult ki. A német többségű községben a szerb hatóságok egyelőre még eltűrték a nővéreket. A szerb megszállást követően híre ment, hogy a Jesuleumot államosítani fogják. A Reif Hotelben tartott gyűlés után a zsombolyaiak küldöttsége Belgrádban petíciót nyújtott át a minisztériumnak. Ígéretet kaptak az intézmény fennmaradására, elfogadták a német nyelvű oktatást, de közölték: magyar nyelv helyett szerbet kell tanítaniuk, és szerbül kell oktatni a szerb történelmet és országismeretet.

A bizonytalanság nem szűnt meg, 1920-ban és 1921-ben is államosításról érkeztek hírek.³⁸⁷

1924-ben a várost Romániához csatolták. Ez a nővéreknek újabb kihívást jelentett: eddig szerbül tanultak és vizsgáztak, most a román következett.³⁸⁸ Az államváltás miatt a szerbek Zsombolyán a kórházat feloszlatták, a nővéreknek azonnali hatállyal el kellett hagyniuk azt, de még a betegeket, köztük hét súlyos beteget is az utcára rakták, a kórház berendezését pedig elszállították.³⁸⁹

A román fennhatóságú területeken két közösségük még 1928-ig működött. 1924-ben Zsombolya Romániához került, a román hatóságok azt követelték, hogy a nővérek szerezzenek román állampolgárságot, a tanítónők román nyelvből tegyenek vizsgát, és románul tanítsanak. A nyilvánossági jogot küzdelmes módon évről évre nyerték el. A lakosság és a nővérek feje fölött állandóan ott lebegett a megszüntetés veszélye. 1927-ben számtalan résztvevő, egykori diákok, püspökök és plébánosok jelenlétében ünnepelték az intézet 25 éves jubileumát. Helyzetük azonban egyre tarthatatlanabbá vált. A nővérek sem a román állampolgárságot nem szereztek meg, sem a román állami nyelvvizsgát nem tették le, az iskolától 1928-ban megvonták a nyilvánossági jogot, ami a nővérek tanításának felfüggesztésével volt egyenlő. Ezért 1928

³⁸² Uo. 1922. augusztus 5.

³⁸³ Uo. 1922. november 30.

³⁸⁴ Uo. 1923. január 7.

³⁸⁵ Uo. 1923. március 28.

³⁸⁶ Lakatos Andor (szerk.): A Kalocsai – Bácsai Főegyházmege történeti sematizmusa 1777-1923. Kalocsa, 2002., Kalocsai Főegyházmegei Levéltár, 118.

³⁸⁷ Ch I. 1920. június 21, 1921. január 26.

³⁸⁸ Uo. 1924. február 4.

³⁸⁹ Uo. 1924. február 15.

tavasán az Általános Rendi Tanács úgy határozott, hogy az intézményt meghatározatlan időre a Temesvári Notre Dame nővéreknek adja át.³⁹⁰

A zombolyai épületeket a nővérek kiürítették, a bútorokat vasúton elszállították, július 23-án érkezett meg Szőregre, július 30-án pedig Herceghalomra.³⁹¹ Bizonyos tárgyakat ott helyben értékesítettek, és Alexandria nővér a pénzt temesvári bankon keresztül részletekben különböző, megbízható személyeknek átutalta.³⁹² Egy nappal később már ennek a pénznek egy részét, 10 500 pengőt egy ügyvéd, Dr Kerner és Valentina főnöknő személyesen hozta a tartományi házba.³⁹³ Két bátor és vakmerő nővér pedig a szigorú vámvizsgálat ellenére átcsempészte a cibóriumot, a misézőkelyhet és más ezüsttárgyakat.³⁹⁴

A nővérek egyesével utaztak, hogy a határon ne keltsenek feltűnést, és egymást bevárva, csoportokban érkeztek Zsámbékra július 1-jén és 13-án.³⁹⁵ Július 31-én pedig az utolsó két keresztetes nővér is hazatért a tartományi házba.³⁹⁶

Az egykor dinamikusán fejlődő intézmény ebek harmincadjára került. Több évtizeddel később, a haldokló édesapját meglátogató Adelheid nővér hozta a hírt: az épületek roskadoznak, egy részük az áradás során hosszú ideig egy méter magas vízben állt, az internátus majdnem teljesen elpusztult. Az ott élő Notre Dame nővérek tengődnek, nyelvoktatással és kézimunkák készítésével tartják fenn magukat.³⁹⁷

³⁹⁰ CH II. 1928. március 14., Petri 1991, 466-467

³⁹¹ Ch II. 1928. július 23., 25., 30.

³⁹² Uo. 1928. július 18.

³⁹³ Uo. 1928. július 19.

³⁹⁴ Uo. 1928. július 20.

³⁹⁵ Uo. 1928. július 1., 4., 13

³⁹⁶ Uo. 1928. július 31.

³⁹⁷ Ch IV. 1947. szeptember 2.

A tartomány fejlesztése (1920–1944)

A történeti Magyarország felbomlása súlyos veszteséget okozott a kongregációnak. A rendtartomány létszáma alapján 1913-ban a harmadik legkisebb volt, a trianoni országcsönkítést követően pedig az utolsó helyre szorult. Ez csak a 30-as években változott, amikor Itália a svájci tartományból kivált és önállósult, a magyar nővérek így az utolsó előtti helyet foglalták el, de még Tirol, sőt a szlovák tartomány is megelőzte őket. Csak a területi visszacsatolások időszakában, 1938 és 1944 között nyerte vissza eredeti, de így sem előkelő helyét.³⁹⁸

Magyarországon viszont az élvonalba tartoztak: 1927-ben a 29 női rend közül a keresztes nővéreké alkotta a negyedik legnépesebbet. A női szerzetesrendek robbanásszerű fejlődése idején is megőrizték előkelő pozíciójukat: 1943-ban a 41 női rend közül a hatodik legjelentősebb volt.³⁹⁹

A nővérek létszáma a rendtartomány megalakulása után, 1913–1915 között ugrásszerűen 263-ról 302-re nőtt. Ezt fokozatos emelkedés követte, amikor azonban az északi és a déli területek házait más tartományokba tagolták be, számuk 351-ről 172-re csökkent. Mindössze 15 év alatt sikerült ezt a veszteséget pótolni: 1923 és 1938 között a nővérek száma 172-ről 369-re emelkedett. Bizonyos, hogy az elszakított területekről is érkeztek nővérek, konkrét példákat is ismerünk (a nyíregyházi Erzsébet Kórház, a pécsi sebészeti klinika, a budapesti Fehér Kereszt Gyermekkórház). Erről tanúskodnak a keresztes nővérek iratai között szórványosan előforduló honosítási kérelmek is. Ez azonban nem volt jelentős mértékű. A világháború előestéjén a magyarlakta területek visszacsatolásával sok nővér visszatért a magyar tartományba. A tartományi főnöknő Ingenbohlban folytatott tárgyalásainak eredményeképpen⁴⁰⁰ az Általános Rendi Tanács úgy döntött, hogy a 11 felvidéki házat a magyar tartományba tagolják,⁴⁰¹ a nővérek szabadon dönthettek, hogy a magyar vagy a szlovák tartományhoz kívánnak tartozni.⁴⁰² Számuk így 369-ről 428-ra nőtt.⁴⁰³

³⁹⁸ Az adatokat a Keresztes Nővérek sematizmusa alapján állítottuk össze: *Katalog der Barmherzigen Schwestern von Ingenbohl*. (a továbbiakban *Katalog*)

³⁹⁹ Az adatokat közli: Gergely 1997, 194–199

⁴⁰⁰ Ch IV. 1938. december 6.

⁴⁰¹ Uo. 1939. január 8.

⁴⁰² Uo. 1939. február 14

⁴⁰³ Az adatsort a *Katalog* alapján állítottuk össze.

11. táblázat. A magyar rendtartomány létszámának alakulása (1915–1939)

Év	Létszám
1915	302
1916	311
1917	316
1918	323
1922	351
1923	172
1924	186
1925	222
1926	234
1927	242
1928	243
1929	248
1930	259
1931	280
1932	294
1933	309
1934	319
1935	335
1936	346
1937	357
1938	369
1939	428

Hasonló dinamikus fejlődést mutat a keresztes nővérek házainak, vállalásainak gyarapodása. Az 1922-es kimutatás szerint mindössze 14, az 1943-as adatok szerint pedig már 33 helységben működtek:

12. táblázat. A keresztes nővérek működési helye és területe 1922-ben

Budapest	Óvoda és magán-betegápolás
Dénesfa	Elemi iskola, óvoda, kézimunka iskola
Esztergom	Érseki szeminárium háztartása
Kóka	Elemi iskola és óvoda
Lovasberény	Óvoda, elemi iskola, kézimunka iskola
Nagyberény	Elemi és kézimunka iskola
Nagykálló	Állami elmeegógyintézet
Nyíregyháza	Megyei kórház
Palotabozsok	Óvoda és elemi iskola
Pásztó	Kórház
Pécs	Püspöki szemináriumi háztartás
Somogyvár	Óvoda és kézimunka iskola
Szentkirály	Óvoda, kézimunka iskola
Zsámbék	Fiú és polgári leányiskola, fiú és leány elemi iskola, óvoda, kórház

13. táblázat. A keresztes nővérek működési helye és területe 1943-ban

Bicske	Fiúárvaház
Bicske	Szegényház
Budapest	Állami gyermekmenhely
Budapest	Leányotthon
Budapest	Magán-betegápolás, rendi jelöltek tanítása
Dénesfa	Óvoda, elemi iskola
Enyicke	Elemi iskola, óvoda
Érd	Óvoda, polgári leányiskola, kereskedelmi szak-tanfolyam
Esztergom	Érseki szeminárium háztartása
Hévízszentandrás	Panzió női betegek számára
Ipolyszalka	Elemi iskola
Jóka	Elemi iskola, óvoda
Kassa	Városi szeretetház
Kóka	Óvoda, elemi iskola

Komját	Elemi iskola
Körmend	Városi kórház
Léva	Állami kórház
Losonc	Állami kórház
Lovasberény	Óvoda, elemi iskola
Mohács	Megyei kórház
Nagyatád	Elemi iskola, polgári iskola
Nagyberény	Elemi iskola
Nagykálló	Állami elmeógyógyintézet
Nyíregyháza	Megyei kórház
Nyíregyháza	Szanatórium
Orosháza	Szeretetház
Palotabozsok	Óvoda, elemi iskola
Pécs	Püspöki szemináriumi háztartás
Pécs	Sebészeti klinika
Répceszemere	Óvoda, elemi iskola
Somogyvár	Óvoda, elemi iskola
Sümeg	Polgári leányiskola
Szeged	Egyetemi hallgató rendtagok továbbképzése és óvoda
Szentkirály	Elemi iskola és óvoda
Törökbálint	Leánynevelő otthon, elemi és ismétlő gazdasági iskola
Újkígyós	Elemi iskola
Velence	Erdei iskola
Zsámbék	Óvoda, elemi, polgári iskola, Tanítónőképző Intézet, internátus, gyakorló elemi iskola

Szerteágazó tevékenységüket jól érzékelteti a más, hasonló nagyságú tartománnyal való összehasonlítás. Míg 1926 – ban a szlovák komisszáriátusban 202 nővér 28 munkakört látott el, Magyarországon 234 nővér 42-t.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ Az adatokat közli Dezső 1926, 84.

A keresztes nővérek Magyarországon alig két évtized alatt szegényházak, árvaházak új hálózatát építették ki, aktív szerepet vállaltak a veszélyeztetett gyermekek nevelésében, a betegápolásban és az oktatásban.

A szegény és idős emberekről való gondoskodás a demográfiai folyamatok miatt előtérbe került. A Horthy-korszakban a születések száma nemcsak nem érte el a dualizmus korét, hanem fokozatos csökkenés következett be: míg 1911–15 között ezer lakosra átlagosan 32,1 szülés jutott, 1936–1940 között már csak 20,4. Ez kb. egy millió fős veszteséget jelentett, de mégsem módosította jelentősen a demográfiai viszonyokat, mert a halálesetek száma 1000 főre kivetítve 19,9-ről 14,1-re csökkent. A várható élettartam jelentősen megnőtt, 1900-ban még csak 40 év volt, az 1930-ban született nők 64, a férfiak pedig 60 évre számíthattak.⁴⁰⁵

Ez együtt járt a népesség elszegényedésével, ami különösen riasztó méreteket öltött a világgazdasági válság idején. Az 1920-as években a Népjóléti Minisztérium feladatai közé tartozott volna a szegénygondozás, de erre ekkor még kevés figyelmet fordítottak. Érzékelhető javulást az 1930-as évek óvatos szociálpolitikai kísérletezései sem hoztak, a szegénygondozás személyi és anyagi terhei továbbra is a különböző egyesületekre, helyi közösségekre, plébániákra, szociális szerzetesrendekre hárultak.⁴⁰⁶ A keresztes nővérek intézményes formában szegényházak irányításával járultak hozzá a szociális bajok orvoslásához.

A trianoni békeszerződés miatt valamennyi általuk irányított szegényház idegen fennhatóság alá került, ennek új hálózatát alakították ki. Ebben személyi és társadalmi tényezők egyaránt szerepet játszottak. A váli járás főszolgabírája szenvedélyesen karolta fel a szegényügyet. „Meggyőződésem – írja –, hogy sok elesett embert emelnénk ki ezáltal az állati sorból, és sok felzaklatott lélekbe adnánk megnyugvást és sok elkeseredett gyűlöletet érző hideg szívbe vennénk békességet és melegséget.”⁴⁰⁷ Többszöri próbálkozás után,⁴⁰⁸ 1935-ben, a belügyminiszter támogatásával Bicskén vásárolt egy kerttel, gazdasági udvarral ellátott négyszobás, és egy kétszobás villát, amelyet szociális intézménnyé alakították át. Az ötven idős, magányos szegény gondozását négy keresztes nővér végezte.⁴⁰⁹ 1943-ban az érdi Ófalu szélén, egy kis házban kialakított otthon létrehozásában⁴¹⁰ szerepet játszott a minden természetes mértéket meghaladó demográfiai robbanás,⁴¹¹ a torz társadalom- és birtokszerkezet: a több hullámban végrehajtott parcellázás során olyan törpebirtokok jöttek létre, amelyek a megélhetést nem

⁴⁰⁵ Bezerédyné dr. Hertelendy Magdolna-dr. Hencz Aurél- dr. Zalányi Sámuel: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért. Bp., 1967, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 209-211. A népesség számának alakulását közli Gyáni-Kövért 2006, 199.

⁴⁰⁶ Gyáni-Kövért 2006, 374–375.

⁴⁰⁷ Főszolgabíró a székesfehérvári alispánnak. 1934. december 20. SZPL 322/b A Keresztes Nővérek iratai. 3216/1934.

⁴⁰⁸ Főszolgabíró a székesfehérvári alispánnak. 1934. december 20. Uo.

⁴⁰⁹ Kozár a püspöknek. SZPL 322/b 3013 /1934.

⁴¹⁰ CH IV. 1943. szeptember 16.

biztosították, az agrárnincstelenek száma kiemelkedően magas volt, és a nyomor egyre nőtt.⁴¹² Hasonló okok vezettek az orosházi otthon megalapítására. A Magyarországhoz visszakerült Kassán pedig a szegény- és beteggondozás összekapcsolódott, a szeretetházban 1941-ben 110 gondozottat láttak el.⁴¹³

Az elhagyott⁴¹⁴ és veszélyeztetett gyermekekről való gondoskodást is kiemelt feladatuknak tekintették a nővérek. A két világháború között ez különösen aktuálissá vált. A 1920-as évek elején csak a hadiárvák számát százezerre becsülték. A háború okozta nyomor és erkölcsi züllés egészen példátlan méretekben növelte meg a fiatalok bűnözését: a Népjóléti Minisztérium adatai szerint az 1920-as évek elején, a Budapesten előállított büntettek száma meghaladta Nagy-Britannia nagyvárosainak évi átlagát.⁴¹⁵ Megoldást a javító-nevelő intézetek hálózatának kibővítése jelentette. Ezek működtetésében, fenntartásában a kongregáció fontos szerepet vállalt.

1923 szeptemberétől keresztes nővérek irányították a Hűvösvölgyi Gyermekotthont,⁴¹⁶ 1924-től pedig a Budapesti Állami Gyermekmenhely munkájában is részt vettek.⁴¹⁷ 1925-ben tárgyalások indultak a Hűvösvölgyi Gyermekotthon feladatkörének megváltoztatására. Az intézetbe 2-6 éves korú gyerekek helyett 12 évnél idősebb, veszélyeztetett lányokat utaltak volna be,⁴¹⁸ fél évvel később a védelemre szoruló, felnőtt lányok szigorú nevelését vállalták a nővérek.⁴¹⁹ A végső megoldást a két helyen működő (Budapest, Bicske), egymást kiegészítő társintézmény létrehozása jelentette. Hűvösvölgyben, hatholdas parkban, öt épületből álló komplexumot alakítottak ki.⁴²⁰ A gyermekotthon 3–6 éves árvákat továbbra is befogadott, valamint 6–18 éves veszélyeztetett lányokat. Átmeneti elhelyezésük a megelőzést szolgálta. Elsősorban azok kerültek ide, akiknek szülei súlyos betegségben szenvedtek, illetve meghaltak, vagy akiknek rossz volt a családi háttérük, szüleik erkölcsstelen életmódja veszélyeztette fejlődésüket.⁴²¹

⁴¹¹ 1931 és 1935 között a lakosság megduplázódott, 10 év alatt 129%-al gyarapodott.

⁴¹² Rabár é. n. 6,16.

⁴¹³ Dr. Pohl Sándor: Kassa város szociális munkája. Különlenyomat a Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség 1941. december havi kassai munkásügyi előadásorozatából. 10.

⁴¹⁴ Az 1903-as belügyminiszteri rendelet szerint „elhagyottnak kell nyilvánítani azokat a 15 éven alól levő gyermekeket, akinek eltartására és nevelésre köteles és képes hozzátartozói nincsenek, valamint azokat is, akiknek eltartásáról és nevelésről a rokonok, jótévedők, jótékony intézetek vagy egyesületek kellően nem gondoskodnak.” Ezt az 1907 – es rendelet még azzal egészítette ki, hogy ide kell sorolni „az eddigi környezetében erkölcsi romlásnak kitett gyermeket is, valamint azokat, akikre nézve eddigi környezetük veszedelmessé válik.”

⁴¹⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 166 Népjóléti Minisztérium J2

⁴¹⁶ Ch I. 1923. április 12, július 13., szeptember 25.

⁴¹⁷ Uo. 1924. szeptember 29.

⁴¹⁸ Ch II. 1926. január 15., június 1., június 25.

⁴¹⁹ Uo. 1926 augusztus 5., 22.

⁴²⁰ Takács János. A Hűvösvölgyi Gyermekotthon története. 1929–1999. Bp., 1999, saját kiadás, 6-7.

⁴²¹ Uo. 16-19.

Még összetettebb feladat várt a nővérekre Bicskén. A 80 szobás, impozáns Batthyány kastélyban, és az azt körülvevő 50 holdas parkban Vass József magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter tárgyalásainak eredményeképpen a kormányzó feleségének, Horthy Miklósnénak aktív támogatásával különböző szociális feladatokat egyesítő intézmény jött létre. A bicskei Horthy Miklósné Gyermekotthon befogadott anyákat,⁴²² csecsemőjükkel vagy nélkülük, olyan, három éven aluli gyermekek is az intézetbe kerültek, akiket – fejlődésük érdekében – hosszabb vagy rövidebb ideig ki kellett emelni a családi környezetükből. Az intézet erkölcsi veszélyeknek kitett lányokat is fogadott.⁴²³ Ez komoly kihívást jelentett, hiszen különböző életkorú, iskolázottságú, erkölcsi magatartású gyermekekről kellett gondoskodni, őket tanítani, nevelni. Jól érzékelteti ezt, hogy az otthonban – 1933-as adatok szerint – 15 csecsemő, 40 kisedd, 111 elemi iskolás, 17 polgári iskolás, 4 iskolán kívüli és 5 anya volt.⁴²⁴ A bicskei nevelőotthon felavatásán részt vett Horthy Miklós kormányzó és felesége.⁴²⁵

Az intézmény világi vezetése és a nővérek közötti súrlódások miatt a helyi lelkész már 1933-ban protestált a püspöknél és a főváros vezetésénél,⁴²⁶ 1935 tavaszán a tartományi főnöknő és a minisztérium illetékes ügyosztálya vezetőjének tárgyalása eredménnyel járt.⁴²⁷ Budapest főpolgármestere a Belügyminisztérium jóváhagyása után a székesfővárosi Horthy Miklósné Árvaház és Gyermekotthonok budapesti és bicskei intézeteinek cseréjét rendelte el. Így a bicskei Batthyány-kastélyt 140 iskolás és 60 kisedd részére berendezett fiúárvaházzá alakították át. A 200 árvát 15 nővér gondozta.⁴²⁸

A Népjóléti Minisztérium Kisvelencén, a Velencei-tó partján a Kacs Kovics-kastélyban gyógyító-nevelő intézetet nyitott, amelynek vezetésére a keresztes nővéreket kérték fel.⁴²⁹ Az 1929. június 29-én püspöki áldással átadott⁴³⁰ „Kiss József Erdei Iskolában”, később „Szent Erzsébet Szabadlégi Iskolának” nevezett intézménybe beteges, vérszegény, tüdővészre hajlamos, árva leányokat utaltak be az ország minden részéből.⁴³¹ Olykor nemcsak szüleik, de még hozzátartozóik sem voltak ismertek, sőt az is előfordult, hogy rokonaikat hivatalosan ismeret-

⁴²² Olyan anyákat utaltak ide be, akik pl. a szülés után a kórházból kikerülve, sehol nem tudtak még elhelyezkedni, egészségi állapotuk miatt, illetve olyanokat, akiknek még pár hetes pihenőre volt szükségük, de kórházi gondozásra már nem szorultak, ők csöpp gyermekükkel kerültek Bicskére.

⁴²³ Peterdi Ede: A bicskei Batthyány-kastély. Bp., 1995, Közlekedési Dokumentációs RT, 48.

⁴²⁴ Greszl Shvoynak. 1933. július 6. SZPL 4507 Bicskei plébániai iratok (a továbbiakban: BPI) 1709/1933.

⁴²⁵ Ch II. 1929. december 2., 3. Az avatást ismerteti: Peterdi 1995, 46.

⁴²⁶ Greszl a püspöknek. 1933. július 6. SZPL 4507 BPI 1709/1933.

⁴²⁷ Budapest polgármestere Shvoynak. 1935. június 5. SZPL 322/b nem iktatott.

⁴²⁸ Budapesti árvaház helyettes igazgatója a püspöknek. 1935. augusztus 15. SZPL 4507 BPI 1958/1935 Takács 1999 20–22.

⁴²⁹ Ch. II. 1929. február 5., április 1., június 30.

⁴³⁰ Shvoy a Vallási és Közoktatási miniszternek. 1930 január. SZPL 4577 Velencei plébániai - iskolai iratok (a továbbiakban: VPI) SCH 158/1930

⁴³¹ A kisvelencei Szent Erzsébet Szabadlégi iskolában 1940. október 29 –én tartott iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve uo. 5564/1940.

lennek minősítették.⁴³² A gyermekek félévente, évente cserélődtek, a nővérek feladata az volt, hogy egészségileg megerősítsék őket, tanítsák őket, és amennyire lehetséges, pótolják a családot.⁴³³

A Népjóléti Minisztérium az eladósodott és Zalaegerszegre költöző Notre Dame nővérek törökbálinti épületeit megvásárolta, és ott 12 éven felüli, nehezen fegyelmezhető, árva leánygyermek részére megalapította a Mária Oltalma Leánynevelő Otthont. Az iskolai képzés mellett különböző életpályákra is felkészítették őket. Vezetését a keresztes nővérekre bízta,⁴³⁴ 1929. november 10-én vették át az intézményt.⁴³⁵ 1931-ben a Népjóléti Minisztérium értesítette a tartományi vezetést, hogy a Húvösvölgyi intézettel a szerződést felbontják, és Budapestről a lányokat a törökbálinti nevelőintézetbe helyezik át. Az átköltözés június végéig megtörtént.⁴³⁶

1936-ban fiúnevelő intézetté alakították a Mária Oltalma Gyermekotthont. A keresztes nővérekre szinte a lehetetlennel határos feladat hárult: az államilag beutalt „kis bűnözőknél” maximum kétéves ott-tartózkodásuk alatt teljes javulást kellett elérniük.⁴³⁷

A trianoni békeszerződés súlyosan érintette a magyar egészségügyi hálózatot is. Az országban mindössze 183 kórház maradt, mintegy 26 000 betegágygal. A helyzetet súlyosbította, hogy az ország lakossága mintegy 2 millió fővel nőtt az erdélyi, felvidéki, délvidéki menekültek beözönlésével. A kormány jelentős kórházépítési programot dolgozott ki, célja az intézmények korszerűsítése, az ágyszám növelése, a főváros kórházi ellátásának javítása, megyei kórházak fejlesztése, a Kolozsvárról Szegedre menekült és a Pécsre helyezett pozsonyi orvosi kar új klinikai rendszerének megteremtése. A gazdasági konjunktúra és a külföldi kölcsönök lehetővé tették az ún. második kórházépítési program megvalósítását. 1921 és 1930 között a hazai betegápoló gyógyintézetek száma 183-ról 233-ra, az ágyak száma 36 451-ről 39 821-re emelkedett, 1939-ben 304 gyógyintézet és 46 922 ágy fogadta a betegeket. Ez a nagyarányú fejlesztés csak a legsúlyosabb gondokat oldotta meg, míg az ágyak száma 1921 és 1938 között 84%-kal nőtt, a betegeké 161%-kal. Az ápolás biztosításában a szerzetesrendek oroszánrészt vállaltak, a 6789 ápolónő, ápoló egyharmada apáca, illetve szerzetes volt.⁴³⁸

A keresztes nővérek az egészségügy területén a kórházi ápolásba kapcsolódtak be aktívan. Ez a kórházi hálózat újjászervezésének időszakára (1921–1924) esik. Azért kérték fel őket a fel-

⁴³² Bon József az Egyházi Hatóságnak. 1941. május 9. uo. 1213/1941

⁴³³ A kisvelencei Szent Erzsébet Szabadlégi iskolában 1940. október 29 – én tartott iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve. uo. 5564/1940.

⁴³⁴ Kozár a püspöknek. 1929. április 22. SZPL 322/b 1205/1929.

⁴³⁵ Kozár a püspöknek. 1929 október 9. uo. 2608/1929 A törökbálinti letelepedés előkészítése, megvalósítása: Ch II. 1928. június 19., 1929. március 9., április 22., 27., augusztus 8., november 2.

⁴³⁶ Ch III. 1931. május 28.

⁴³⁷ Kapa Olivia a püspöknek. 1938. július 5. SZPL 4573 Törökbálinti plébániai iratok (a továbbiakban: TPI) 1807/1937

adatra, mert a világi ápolók megbízhatatlanoknak bizonyultak (Nyíregyháza), a kongregáció más tartományból érkező tagjai már bizonyították szakmai megbízhatóságukat (Körmend), ismerték tevékenységüket (Nyíregyháza), a vezető professzor már dolgozott velük korábban (Pécs).

Az első világháborút követően a keresztes nővérek ápoló tevékenysége mindössze két kórházra korlátozódott (Pásztó, Nagykálló), miután Székesfehérvárt elhagyták. Csalai Kégli György nagylelkű, 200 000 aranykoronás adományából és jelentős vármegyei erőforrásból 1902-ben felépült a 120 ágyas, igényes kivitelű, hat épületből álló Fejér Megyei Szent György Közkórház. Az 1906-ig ott dolgozó Paulai Szent Vince rendet gróf Cziráky Antal sürgetésére és nyomására a keresztes nővérek váltották fel. Kezdetül a „kellemetlenségnek, zúr-zavarnak tanyája” volt, Münzer M. Ilona szerint az összes állomással nem volt annyi gondja-baja, mint ezzel. A riasztó végkifejletet az jelentette, hogy a nővérek közül egyesek kiléptek a kongregációból, ezért 1918-ban felmondtak a kórház vezetőségének.⁴³⁹

A régebbi alapítások közül a Nagykállói Elmeógyógyintézetben kibővült a feladatkörük: tíz éven át csak a háztartási, ellátási ügyeket intézték, 1921-től, a női betegek felvételétől már ápoltak, és a világi ápolónőket is felügyelték.⁴⁴⁰

Az 1920-as évek elején több helyről érkezett sürgető felkérés. A budapesti Fehér Kereszt Gyermekkorház megkeresésére Münzer Ilona tíz nővért ígért,⁴⁴¹ 1922. szeptember 15-én munkába álltak a gyermekkorház sebészeti osztályán,⁴⁴² és az étellemezést is magukra vállalták.⁴⁴³ A kórház vezetésével, különösen az ellátásért felelő gondnokkal, állandóak voltak az ellentétek,⁴⁴⁴ ezért 1925. augusztus 2-án felmondtak, és a nővéreket háromévi próbaidő után innen kivonták.⁴⁴⁵

A nyíregyházi vármegyei Erzsébet Kórház igazgatója nyolc nővért kért a sebészeti osztályra, Münzer a körülményeket megfelelőnek találta, a Pozsonyból hazatérő ápolónővérek 1921 szeptember 14-én foglalták el új állomáshelyüket.⁴⁴⁶ 1923-ban a városi tüdőszanatórium munkájában is részt vállaltak,⁴⁴⁷ számuk Nyíregyházán folyamatosan nőtt, a Josephinumban gyógyuló, megerősödő nővéreket és jelölteket is ide csoportosították.⁴⁴⁸

⁴³⁸ Hahn 1960, 121–125, Kapronczay 2001, 120–121

⁴³⁹ Münzer a püspöknek. 1918. április 11. SZPL 322/b 1883/1918

⁴⁴⁰ Ch I. 1921. augusztus 4.

⁴⁴¹ Uo. 1922 május 8., június 7., 16.

⁴⁴² Uo. 1922. szeptember 15.

⁴⁴³ Uo. 1923. március 27.

⁴⁴⁴ Uo. 1924. február 5.

⁴⁴⁵ Ch II. 1925 augusztus 2., 27., 29., 31.

⁴⁴⁶ Dr. Fazekas Árpád – dr. Vágvolgyi János: A Szabolcs–Szatmár megyei kórház története. *Historia medica*. Nyíregyháza, 1990., Jósa Kórház Rendelőintézet. 24. Ch I. 1921 március 3, április 2, augusztus 7, szeptember 14.

⁴⁴⁷ Uo. 1923. február 27.

⁴⁴⁸ Ch II. 1928. november 21., 1929. február 25.

1923 őszétől Batthyány-Strattmann László saját alapítású körмени szemkórházában végzett műtéteknél is négy keresztes nővér segédkezett.⁴⁴⁹ 1930-ban azonban feleslegessé váltak: „a szegények orvosa” már hosszabb ideje betegen feküdt, a szembetegeknek kezelést nem tudott adni, a kis szemkórház is üresen állt. A tartományi főnöknő a hercegnő hozzájárulásával a nővéreket onnan kivonta.⁴⁵⁰

1924-től a körмени városi kórházban is ők végezték az ápolást. Az 1901-ben átadott egészségügyi intézménybe Grazból hívtak keresztes nővéreket. A nyelvi nehézségek miatt szükségessé vált magyar ápolók alkalmazása, Körmen városa a Keresztes nővérek magyarországi rendtartományához fordult.⁴⁵¹ A grazi tartományi ház szívesen beleegyezett a cserébe, mert a közlekedés számukra nehézkessé vált.⁴⁵²

A korábban a pozsonyi kórházban dolgozó Bakony professzor csak úgy vállalta a pécsi sebészeti osztály vezetését, ha a keresztes nővérek biztosítják az ápolószemélyzetet.⁴⁵³ A nővérek 1924 szeptemberében érkeztek Pécsre,⁴⁵⁴ a betegek száma azonban napról napra nőtt, a hat nővér kevésnek bizonyult, ezért már októberben számuk növelését kérték.⁴⁵⁵ Egy héttel később a professzor ismételten sürgette ezt telefonon, még két nővért és egy jelöltet irányítottak oda.⁴⁵⁶ Pécsi tevékenységükre még fél évszázad múltán is emlékeztek. A rendszerváltás idején, a kongregáció újjáalakulása után pár nappal az akkori megbízott tartományi főnöknő telefonon kapott, hogy a pécsi sebészeti klinikára azonnal küldjön nyolc nővért. 1936 októberétől a mohácsi megyei kórház munkájába is bekapcsolódtak.⁴⁵⁷

A kongregáció fő tevékenységi területei közé tartozott az oktatás és a nevelés is. Az 1920/as években megteremtették rendtagjaik képzésének, taníttatásának megfelelő feltételeit. A hivatásukra készülő, tanulmányaikat folytató vagy azt pótló jelölteknek, nővéreknek Budapesten lakást kellett biztosítani. Ez 1926-ban különösen aktuálissá vált, mert a Népjóléti Minisztérium elrendelte, hogy a betegápoló nővéreknek kétéves képzésben kell részesülniük.⁴⁵⁸ A megoldatlan ellátás és a szállás hiánya miatt a Rókus Kórház által szervezett kurzusra sem jelentkezhetek.⁴⁵⁹ A Kun utcában lévő kis ház erre nem volt alkalmas, de később még ez a korláto-

⁴⁴⁹ Ch I. 1923. október 5.

⁴⁵⁰ CH III. 1930. április 22

⁴⁵¹ Kapronczay Károly – Remetei Filep Ferenc: Körmen egészségügyének története. Körmen, 1983, Körmen Városi Tanács, 42. Bundics Antal Miklós: Fejezetek a körмени római katolikus egyházközség történetéből. In: Bundics Antal – Pataky László – Szántóné dr. Balázs Edit: A körмени egyházközségek és hitközségek története. Körmen, 1993. 42. Ch II. 1924. március 20.

⁴⁵² Ch I. 1924. szeptember 1.

⁴⁵³ Uo. 1924. március 20.

⁴⁵⁴ Uo. 1924. március 20., június 12., szeptember 29.

⁴⁵⁵ Ch II. 1929. január 24.

⁴⁵⁶ Uo. 1924. október 25., 31., november 3.

⁴⁵⁷ Ch III. 1936. november 20., 27., március 28.

⁴⁵⁸ Ch II. 1926. február 15.

⁴⁵⁹ Uo. 1926. augusztus 24.

zott lehetőség is megszűnt.⁴⁶⁰ Hiába kérték az Erzsébet Egyesülettől a nővérek díjazásának emelését és lakásuk renoválását, nem teljesítették, ezért 1924-ben a Kun utcai intézményt megszüntették.⁴⁶¹

A tartományi tanács 1928-ban úgy döntött, hogy Budapesten egy nagyobb lakást bérelnek, magán-betegápolást végeznek, ennek jövedelme legalább részben fedezi majd a költségeket.⁴⁶² Találtak egy megfelelő, tágas, szép, egészséges lakást elfogadható bérleti összegért.⁴⁶³

Hivatalosan tanulóotthonnak hívták, az ott lakó nővérek az utcáról egyszerűen csak Kiskoszorúnak nevezték. Megkötötték a megállapodást,⁴⁶⁴ és júniusban már be is költöztek.⁴⁶⁵

A polgári iskolai tanárképzés átalakítása újabb kihívás elé állította a nővéreket. Klebelsberg Kuno a képzés időtartamát négy évre emelte, a férfi tanárok képzését folytató budai Paedagogiumot és az Erzsébet Nőiskolát összevonta, és Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola néven az új intézetet Szegedre helyezte, ahol 1928 októberében kezdte meg működését.⁴⁶⁶ A keresztes nővérek a városban a székesfehérvári püspök közbenjárására lehetőséget kaptak egy óvoda irányítására, ez költségeik egy részét fedezte, és így a házukban helyet tudtak biztosítani a tanuló rendtagoknak. Novemberben költözött be az első két nővér.

A tehetséges és sokoldalú kultuszminiszterek irányításával megvalósított oktatás-fejlesztésben a keresztes nővérek aktív szerepet vállaltak. Az 1943-as adatok szerint⁴⁶⁷ 36 vállalásukból 20 oktatási jellegű volt. Valódi súlyukat azonban az mutatja, hogy 20 helyen 36 oktatási-nevelési intézményt tartottak fenn és igazgattak.⁴⁶⁸

Oktatási intézményeik többsége alsó szintű volt. A két világháború között az oktatás, a tudomány, a kultúra stratégiai ágazattá vált. Elvi alapját az képezte, hogy a nemzetet a kultúra, a műveltség teheti ismét nagygyá. A vallás- és közoktatásügyi miniszterek (Klebelsberg Kunó 1922–1931, Hóman Bálint 1932–1942) átfogó kultúrpolitikai programjának kiemelt célja volt a népoktatás fejlesztése. A tankötelesek 15%-a még mindig nem járt iskolába, 1920-ban a lakosság 84,8%-a tudott írni-olvasni. A költségvetési egyensúly megteremtése után 1926-ban és 1927-ben óriási népiskola-létesítési program bontakozott ki. Az országot 5 kilométer sugárú körökre osztották és a törvényhatóságokat vagy földbirtokosokat iskolák létrehozására kötelezték. Három év alatt 5784 tantermet, 2278 tanítólakást, összesen 8062 új iskolai objektu-

⁴⁶⁰ Ch I. 1920. szeptember 29.

⁴⁶¹ Uo. 1924. július 14., augusztus 31.

⁴⁶² Ch II. 1928. február 28.

⁴⁶³ Uo. 1928. február 29.

⁴⁶⁴ Uo. 1928. március 11.

⁴⁶⁵ Uo. 1928. június 1.

⁴⁶⁶ Mészáros – Németh – Pukánszky 2003, 322.

⁴⁶⁷ Ez magában foglalta a visszacsatolt területekre kiterjesztett tevékenységüket is.

⁴⁶⁸ Ez nem tartalmazza azokat a fiúiskolákat, ahol időszakosan besegítettek, vagy átvállalták osztályok tanítását.

mot építettek.⁴⁶⁹ A gazdasági válság alatt a fejlesztés megtorpant, de 1920 és 1937 között 23%-al nőtt a népiskolák száma.

Ez alatt az idő alatt 500 felekezeti iskola épült, arányszámuk országosan 74%-ról 67,3%-ra csökkent.⁴⁷⁰ Jelentőségük azonban nőtt: Klebelsberg Kuno kijelentette: a kiegyezés korában az állam elsősorban az állami és a községi iskolákat fejlesztette és támogatta, de a forradalmak óta az iskolák anyagi terheit az állam éppenúgy magára vállalja, mert meggyőződése szerint a „nemzet valláserkölcsei erőinek ápolása elsősorban a történeti egyházaink kezébe van letéve”.⁴⁷¹

A keresztes nővérek – a három felvidéki iskolát (Ipolyszalka, Jóka, Komját) leszámítva – mindössze három új helyen vállalkoztak elemi iskolai oktatásra (Nagyatád, Répceszemere, Újkígyós), a régebbi alapításokkal együtt így is 11 óvodában és 16 elemi iskolában neveltek-tanítottak.

Munkájukat magas szakmai színvonalon végezték, eredményességüket nemcsak a tanügyi hatóságok, hanem az érintett községek is elismerték. Zsámbékon ezért a fiúiskola két új álláshelyére is keresztes nővért választottak.⁴⁷² A világi és a szerzetesi tanítók közötti különbséget érzékelteti Radnich jelentése: míg a fiúknál az első osztályban hat hét alatt két betűt ismertek meg a tanulók, addig a leányosztályban kettő kivételével az összes kisbetűt.⁴⁷³

Egyes intézményekben speciális nevelési-oktatási feladatokat láttak el. A Kisvelencei Szabadlégi Iskolába beutalt, tanulmányaikban 30-50%-os mértékben visszamaradott, félévente, évente cserélődő lányokat osztatlan rendszerben, csökkentett óraszámokban oktatták.⁴⁷⁴ A Bicskei Gyermekotthonban a háromféle elemi iskolában (római katolikus, református, izraelita) külön-külön tantervvel tanítottak, több korosztály oktatását (elemi, polgári) és nevelését (14–18 éves kamaszok, anyák, csecsemők) hangolták össze sikeresen.⁴⁷⁵ A törökbálinti intézmény átalakítása során 1942 októberétől a Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába, Németországba kivándorolt családok Magyarországra hozott gyermekeit, 230 fiút és leányt, tanították magyar nyelvre és vallási ismeretekre.⁴⁷⁶

Fejlesztették középszintű iskolai hálózatukat is.⁴⁷⁷ A fokozatosan elsorvadó felsőbb népiskolákat pótló polgári iskolák száma már a dualizmus korában jelentős nőtt, 1913/14-ben 201 fiú

⁴⁶⁹ Hencz Péter: Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere. Szeged, 1999, Bába és Társa Kft, 27.

⁴⁷⁰ László 2005 186.

⁴⁷¹ Uo. 185-186

⁴⁷² Kivonat a zsámbéki róm. kath. iskolaszéknek 1921. január 20-án megtartott rendes üléséből. SZPL 4580 SCH 660/1921

⁴⁷³ Radnich a püspöknek. 1919. október 29. uo. 2189/1919.

⁴⁷⁴ Iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve. 1940. október 29. SZPL 4577 VPI 5564/1940.

⁴⁷⁵ Greszl a polgármesternek. 1933. július 4. SZPL 4507 BPI 1709/1933.

⁴⁷⁶ Kapa Olivia a püspöknek. 1943. július 14. SZPL 4573 TBI 1987/1943.

⁴⁷⁷ Az 1927.XII.tc. a polgári iskolát középfokú iskolának minősítette.

és 325 leány polgári működött az országban.⁴⁷⁸ Számuk a népiskolákkal szemben még az I. világháború alatt is gyarapodott. Ennek köszönhető, hogy 1921–22-ben a polgári iskolák csak 38%-kal, a tanárok száma 12%-kal, a tanulók létszáma csak 27%-kal volt kevesebb, mint a trianoni békediktátum előtt.⁴⁷⁹ A háború után gyors növekedés következett be, négy esztendő alatt 84 új polgári iskola alakult,⁴⁸⁰ Klebelsberg Kunó aktív erkölcsi és jelentős anyagi támogatásával.⁴⁸¹ Miután a hatosztályos polgári Kornis Gyula szavaival „szinte magától elenyészett”, az 1927. XII. tc. által a magyar közoktatási rendszerbe négy osztályosként beiktatott típus nagy virágzásnak indult.⁴⁸² 1938–39-re az iskolák száma 439-re nőtt, a tanulóké pedig meghaladta a százezret.⁴⁸³

Ennek a nagy népszerűségnek az lehetett az oka, hogy a polgári egyszerre többféle igényt elégített ki. A törvény végrehajtási utasítása tömören és világosan fogalmaz: „A törvény 1 §-a értelmében a polgári iskolának az a feladata, hogy tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemen gyakorlati irányú általános műveltséghez juttassa, és ezzel közvetlenül a gyakorlati életre vagy pedig a középfokú szakiskolákra előkészítse. A polgári leányiskola feladata ezenfelül művelt, magyar polgári háziasszonyok nevelése.”⁴⁸⁴

A polgári iskola továbbtanulási lehetőségeket is kínált középfokú szakiskolákban, tanítóképző intézetekben, felső kereskedelmi iskolákban, felső mezőgazdasági és ipari iskolákban. Különbözeti vizsgával átléphettek középiskolákba is: gimnáziumba, reálgimnáziumba és a reáliskola ötödik osztályába.

A lányoknál ennek az iskolatípusnak a népszerűségét fokozta, hogy a kevés számú felső leányiskolán kívül ez volt az egyetlen továbbtanulási lehetőség. Tény, hogy akik ilyet végeztek, azok számára kedvezőbbé váltak a férjhez menési lehetőségek is.

Az így összefonódó nemzeti, vallási, erkölcsi, nevelési okok magyarázzák azt, hogy a kereszt-nővérek kiemelt célja volt polgári iskolák alapítása. Még világháborús viszonyok között is elvállalták volna a tervezett szombathelyi polgári iskola és internátus irányítását,⁴⁸⁵ zsombo-

⁴⁷⁸ Mészáros – Németh – Pukánszky 2003, 311.

⁴⁷⁹ Vitéz Sághelyi Lajos. A magyar polgári iskola hatvan éves múltja. Bp., 1929, Országos Polgári Iskolai Tanár-egyesület, 232–234.

⁴⁸⁰ Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Bp., 1927, Magyar Pedagógiai Társaság, 80.

⁴⁸¹ Klebelsberg célja az volt, hogy minden 5–1000 fős községben jöjjön létre polgári iskola, hogy a műveltségnek „kulturális fókuszai” legyenek.

⁴⁸² Kornis 1927, 81.

⁴⁸³ Dr Simon Gyula: A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon. Bp., 1979, Tankönyvkiadó, 80–81. A polgári iskolák kronológikus, adatgazdag történetét ismerteti: Deák Gyula: Feljegyzések a polgári iskola és tanárégyesületek múltjából. Bp., 1938. Az Országos Polgári Iskolai Tanárégyesület kiadása.

⁴⁸⁴ Utasítás a polgári iskoláról szóló 1927. évi XII. t. c. végrehajtása tárgyában. Bp., 1927. 3.o.

⁴⁸⁵ Ch I. 1918. április 22.

lyai intézetük megszűnése után pedig ők maguk ajánlották fel a budapesti józsefvárosi plébánosnak, hogy közbenjárásával átvennének a kerületében egy polgári iskolát.⁴⁸⁶

A két világháború között úgy bővítették polgári iskolai hálózatukat (Nagyatád 1923, Érd 1936, Sümeg 1940), hogy a minimális tárgyi, személyi feltételek sem voltak adottak, de folyamatos fejlesztéssel intézményeik egyre nagyobb népszerűsége tettek szert. Magas szakmai színvonalon látták el feladatukat. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök erről úgy nyilatkozott, hogy a nővérek oly sikeresen dolgoznak, hogy nemcsak rendjüknek, de az egész katolikus iskolaügy becsületére válnak.⁴⁸⁷ A szigorúnak tartott Deák Gyula polgári iskolai felügyelő pedig ismétlődő látogatásai során a zsámbéki polgári leányiskolában a tanárok munkáját illetően már nem is tudott kritikai észrevételt megfogalmazni, ezért a tanulók által elért és mutatott eredményeket szemrevételezte.⁴⁸⁸

Sajátos, olykor úttörő jellegű vállalkozásaik is voltak. Ezek sorába tartozott a hévízszentandrás magán polgári iskola és a zsámbéki polgári fiúiskola. A község mérete, központi jellege, a fejlődés igénye és a korszellem is megkövetelte ezt. Már 1911-ben két kísérlet is történt magán polgári fiúiskola alapítására,⁴⁸⁹ de ezt a hatóságok nem támogatták. Létrehozását a keresztes nővérek valósították meg 1918 őszén. Céljuk az volt, hogy az elemi iskolából kikerülő fiúk helyben és olcsón további képzésben részesülhessenek. A magyar oktatástörténetben először fordult elő, hogy szerzetes nővérek tartottak fenn és működtettek ilyen intézményt. A minisztérium részéről nem várt ellenállásba ütköztek, éveken keresztül követelték a férfi tanárok alkalmazását. Pedig az oktatás színvonala – a tanfelügyelői értékelések szerint – kiváló volt, a tanulók száma fokozatosan nőtt, 1923-ban megközelítette, 1924-ben pedig már utolérte a leány polgáriba járók számát.

⁴⁸⁶ Ch II 1928. június 14

⁴⁸⁷ Iskolalátogatási jegyzőkönyv. 1924. október 18. SZPL 4580 SCH nem iktatott.

⁴⁸⁸ Polgári leányiskola. Felügyelői látogatási jegyzőkönyv. 1926. április 22. uo. 713/1926.

⁴⁸⁹ 1912. január 26., március 1., 31. PML ZSNI Ca-6 1,5,6/1912 jkv.

14. táblázat. A fiú és leány polgári iskolába járó tanulók száma (1923–1924)

1923	I. osztály	II. osztály	III. osztály	IV. osztály	Összes
Fiú	32	15	10	7	64
Lány	19	24	15	17	75
1924	I. osztály	II. osztály	III. osztály	IV. osztály	Összes
Fiú	36	24	13	9	82
Lány	20	25	27	14	86

Az adatok azt mutatják, hogy nemcsak az első osztályban tanultak már 30 fölötti létszámban, hanem még a felsőbb osztályok száma is gyarapodott, III. és IV. osztályban pedig már nem volt lemorzsolódás.⁴⁹⁰ Az abszolút számok is a nővérek sikerét bizonyítják: kimutatásuk szerint 1918–25 között 411 tanuló látogatta a polgári fiúiskolát.⁴⁹¹

A nővérek meghajoltak a miniszter akarata előtt, és három férfi tanárt alkalmaztak: Pacséry Károlyt, Kiss K. Ernőt és Sebestyén Jánost. Ez azonban az iskola megszüntetéséhez vezetett. Bár a szerzetes tanárnők díjtalanul dolgoztak, de az 1924/25-ös tanévben az iskola fenntartása és a három férfi tanerő 44 millió korona „felülfizetést,” vagyis veszteséget okozott. Radnich jelentése szerint az utolsó évben már 40-50 millió deficit keletkezett, az elkövetkező évben pedig ez már a duplájával fenyegetett”.⁴⁹² A három férfi tanár díjazását sem a kultuszminisztérium, sem a község nem vállalta át, ezért 1925-ben beszüntették a tanítást.

Sajátos oktatási-nevelési célokat kívántak megvalósítani a fiú polgári iskola helyett létrehozott leány gazdasági iskolában. Az iskola célját így fogalmazták meg: „Az iskola célja a serdülő lányokat a családi tűzhely számára, illetve, megfelelő foglalkozási körben való alkalmaztatásra, vallási, erkölcsi és nemzeti irányú neveléssel, az általános műveltségen felül gazdasági, háztartási és gazdaságkereskedelmi irányban kiképezni.”⁴⁹³

Az életre nevelés szellemében a növendékek aktívan részt vettek a gyakorlati munkákban (pl. sütés, főzés, takarítás, mosás, vasalás, varrás, növény- és állatgondozás). Rendszeresen látogatták a mintagazdaságokat és egyéb közhasznú intézményeket. Az általános műveltség megszerzését magyar, német és francia nyelv, magyar irodalomtörténet, vallás és lélektan, valamint neveléstan tárgyai biztosították. A minisztérium kifogásaira és kívánságára a tantervet

⁴⁹⁰ Iskolalátogatási jegyzőkönyv. 1923. november 28. SZPL 4580 SCH 2181/1923 Iskolalátogatási jegyzőkönyv. 1924. október 18. uo. nem iktatott.

⁴⁹¹ Zsért 1930/31. 4.

⁴⁹² Radnich a Törvényhatósági Bizottságnak. 1926. július 10. PML ZSKI 336/1927.

⁴⁹³ Münzer a püspöknek. 1925. augusztus 21. SZPL 4580 SCH 1284/1925.

többször módosították és átdolgozták, de tapasztalatuk szerint ez a koncepció a valóságban nem vált be, ezért az iskolát 1929-ben megszüntették.

1929-ben megnyitották Zsámbékon Tanítónőképző Intézetüket. A tárgyi és személyi feltételeket folyamatosan javították, és alig egy évtized alatt országos jelentőségű központtá fejlesztették: a növendékek nem csupán Magyarországról, hanem az elszakított területekről is jelentkeztek. Számuk dinamikusan nőtt: 1929-ben az I–IV. osztályba 29-en, 1944-ben 170-en jártak.

A keresztes nővérek az okleveles tanítónők továbbképzését is felkarolták, számukra „Katolikus Falupedagógiai Szemináriumot” szerveztek. Ennek célja az volt, hogy felkészítsék a tanítónőket a falusi életre és körülményekre heti 21 órás, két félévből álló, egyéves képzés keretében. A tanításban a faluval kapcsolatos ismeretek kaptak különös hangsúlyt. Jól mutatja ezt az összeállított tanterv: vallástan elméleti és gyakorlati kérdésekkel kapcsolatban, közigazgatási, jogi és nemzetpolitikai, közgazdasági és szociális ismeretek, falu és népismeret, katolikus irodalom, katolikus sajtó, iskolán kívüli népművelés, egészségügyi, gazdasági és háztartási ismeretek, újabb pedagógiai törekvések, a falu zenei életének irányítása, testnevelés, vezetés, rendezés és előadás technikája.⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ Tájékoztató a Zsámbéki Keresztes nővérek vezetése alatt álló Katolikus Falupedagógiai Szeminárium okleveles tanítónők számára. Zsámbék, 1937. A Szeminárium kiadása. uo. nem iktatott.

III. c A tartományi ház fejlesztése

A keresztes nővérek a szinte folyamatos fejlesztés, bővítés, építkezés lázában éltek Zsámbékon. Az általuk irányított oktatási-nevelési intézmények (óvoda, elemi iskola, polgári iskola) létszáma állandóan gyarapodott, és állandó helyhiányt okozott. Ezért szükség volt az infrastruktúra modernizálására (villanyáram bevezetése, derítő, vízszolgáltatás). Az ellátás és részben az oktatás biztosítása ingatlanfejlesztést igényelt (gazdasági kert kialakítása, mezőgazdasági terület bérlése, vásárlása stb.). A keresztes nővérek menedzselési, szervezési és gazdasági értelemben is kiemelkedő teljesítményt nyújtottak.

A tanulói létszám növekedése már közvetlenül a rendtartomány megalakulása után súlyos helyzetet teremtett Zsámbékon, mind a polgári, mind az elemi leányiskolában. Az elemi leányiskolában 119 növendék tanult. Így érthető, hogy már 1913 nyarán felmerült a tartományház bővítésének gondolata, ennek megvalósítását azonban el kellett halasztani.⁴⁹⁵

A királyi tanfelügyelő a látogatása után elismerte a tanítás eredményességét, de követelte, hogy a polgári leányiskolában az I–II. osztályt válasszák szét.⁴⁹⁶ A tervek szerint úgy nyertek volna újabb osztálytermet, hogy a kastélyépületben lévő óvodásokat a községi óvodaépületben helyezik el, ezt azonban egyelőre gátolta a plébánia átépítése.

Radnich Imre a plébánia bővítését, a templom restaurálását már 1910-től sürgette, végül gróf Cziráky Antal közbenjárására a plébánia kegyura, a pénzügyminiszter hozzájárult a jelentős, 64 000 koronára rúgó beruházáshoz.⁴⁹⁷

Radnich a munkálatok idején a községi óvodaépületben lakott. A plébániaépület befejezését, az óvoda átköltöztetését megakadályozta a háború. Az építőmesterek hadba vonultak, a munkák elakadtak.⁴⁹⁸

A plébánia épületén 1915 nyarán már a befejezési munkálatokat végezték.⁴⁹⁹ Radnich július 25-én megkapta a lakhatási engedélyt, szeptember 20-án pedig beköltözött a hatszobás, fürdőszobás, mosókonyhával, füstölőkamrával és pincével ellátott, falusi viszonyok között impozáns otthonába.⁵⁰⁰

Bár a községi óvodaépület felszabadult, de az elemi leányiskola ügye még sem oldódott meg, mert a keresztes nővérek ott helyezték el a fiú polgári iskolájukat. A békeidő visszatértével 1920. augusztus 30-án a királyi tanfelügyelő követelte a háború kitörése miatt félbemaradt

⁴⁹⁵ SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás 1. 18.

⁴⁹⁶ Tanfelügyelő a püspöknek. 1913. november 28. SZPL 4580 SCH 2101/1914.

⁴⁹⁷ ZSPIT Historia Domus, 1912. augusztus 3.

⁴⁹⁸ Radnich Prohászkanak. 1914. október 24. SZPL 4580 SCH 2101/1914.

⁴⁹⁹ Radnich a püspöknek. 1915. július 13. Herbst József a püspöknek. 1915. július 17. SZPL 4580 1068/1915.

⁵⁰⁰ ZSPIT Historia Domus, 1915. július 25., szeptember 20.

ügy végleges rendezését.⁵⁰¹ A tanítás megfelelő feltételeit csak építkezéssel lehetett megteremteni.

1922. május 2-án a budapesti főmérnök árajánlatot tett a tartományi ház átépítésére. 5 millió koronára becsülte, természetesen ilyen hatalmas összeggel nem rendelkeztek.⁵⁰²

Megindultak a tárgyalások a világi hatóságokkal is, hogy engedélyezzék azt, hogy a kastély-épületre második emeletet építsenek. Az Állami Építészeti Bizottság a főépületet alaposan szemrevételezte, de a tervhez az egykori Zichy-kastély műemlék jellege miatt nem járult hozzá. A Műemlékek Országos Bizottságában aggodalmat keltett a terv. Közölték, a várkastély főhomlokzata „még eredeti alakjában megvan”, bizonyos részei Nagy Lajos korából származnak, s a hazai várkastély-építészet jeles műemléke. Ezért részletes tájékoztatást kértek, és előre kijelentették, hogy csak olyan építkezéshez adnak engedélyt, amely a műemléket eredeti formájában megkíméli.⁵⁰³ A nővérek ragaszkodtak a tervükhöz. A biai járás főszolgabírája 1923 május 11-re helyszíni tárgyalást rendelt el a Műemlékek Országos Bizottsága szakértőjének, Csányi Károlynak, az Iparművészeti Múzeum osztályigazgatójának részvételével.⁵⁰⁴ A szemle sikerrel zárult, az 1923 május 14-én kiadott főszolgabírói véghatározat ideiglenes engedélyt adott arra, hogy a második emelet építésének előmunkálatait megkezdjék, Csányi Károly beszámolója alapján ehhez a Műemlékek Országos Bizottsága is hozzájárult, csupán a kápolna oldalához építendő oratórium tervét kifogásolták.⁵⁰⁵

A végleges, Műemlékek Országos Bizottsága által is megerősített engedély (1923. május 30.) birtokában megkezdődhetek az építkezések.⁵⁰⁶ Ez azonban lassan haladt, mert az építőanyag ára és a munkabérek napról napra emelkedtek.⁵⁰⁷ 1923-ban az épület már tető alá került,⁵⁰⁸ 1924 tavaszán folytatták a munkákat.⁵⁰⁹ Prohászka Ottokár püspök engedélyével a polgári iskolában a tanévet csak szeptember végén kezdték meg.⁵¹⁰ 1924 őszén végre beköltözhetek az új épületbe, és így a novíciákat és a fogadalmasokat is elkülöníthették.⁵¹¹ Novemberben

⁵⁰¹ A királyi tanfelügyelő Prohászkanak. 1920. augusztus 30. SZPL 4580 SCH 2092/1920.

⁵⁰² Ch I. 1922. május 2.

⁵⁰³ Szőnyi a zárdafőnökségnek. 1922. május 4. MOB irattára 195/1922 Ch I. 1922. május 4. SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás I. 18.

⁵⁰⁴ A biai járás főszolgabírájának végzése. 1923. május 5. Szőnyi Csányinak. 1923. május 7. Fogalmazvány, MOB irattára 191/1923.

⁵⁰⁵ Főszolgabírói véghatározat. 1923. május 14. Szőnyi a biai járás Főszolgabírói Hivatalának. 1923. május 17. MOB irattára 202/1923.

⁵⁰⁶ Főszolgabírói véghatározat. 1923. május 30. A MOB tudomásulvétele: 1923. június 16., uo. 246/1923.

⁵⁰⁷ CH I. 1923. június 25.

⁵⁰⁸ Uo. 1923. november 7., december 21. Tóth a főtanfelügyelőnek. 1923. december 13. SZPL 4580 SCH 2147/1923.

⁵⁰⁹ CH I. 1924. április 21.

⁵¹⁰ Tóth Prohászkanak. 1923. augusztus 27. SZPL 4580 SCH 1344/1923

⁵¹¹ CH I. 1924. szeptember 30.

felkérték Prohászkat az új épület szentelésére,⁵¹² amelyet a püspök november 23-án nagy asszisztenciával tartott meg.⁵¹³

A keresztes nővérek a két saroktornyot megemelték, új szintet alakítottak ki, de ezzel csupán lélegzetvételnyi szünethez jutottak. Alig két év múltán a tanulói létszám oly mértékben megnőtt, hogy a tanügyi hatóságok ismét fejlesztést sürgettek.

A hatosztályúvá fejlesztett leány- és fiúiskolában a tanteremhiány miatt váltakozó rendszerű tanítás folyt. Ráadásul ezek a termek nem csupán korszerűtlenek, egészségtelenek, hanem – a tanfelügyelő értékelése szerint – népiskolai oktatásra alkalmatlanok voltak. A helyzet javulását nem lehetett remélni, a háború okozta sokk már múltóban volt, a születések száma nőtt.⁵¹⁴

Az 1926-os tanévre is 480 gyereket iskoláztak be.

A váltakozó rendszerű oktatást csak a háborús viszonyok és a rendkívüli helyzet miatt tűrte meg a minisztérium, és a nagyszabású iskolaépítési akciót is ennek a visszás állapotnak a megszüntetésére indította el. Felszólította az iskolaszéket a helyzet megoldására.⁵¹⁵

A szerződés szerint ez a hitközség feladata volt. Münzer nem tartotta szerencsésnek, hogy ezt a zárda területén valósítsák meg, ezért azt javasolta, hogy „az új leányosztályok építése a fiúiskola építésével kapcsolatban oldassék meg, miáltal minden esetleges későbbi kellemetlenségnek eleje vétetik”.⁵¹⁶ Az erről elkészült tervhez hozzájárult.

A keresztes nővérek nem sokkal később felülbírálták álláspontjukat, és a zárdához kívántak új épületszárnyat csatolni. Cziráky Antal közbenjárására a minisztérium és a tanfelügyelőség részéről bizottság szállt ki Zsámbékra.⁵¹⁷ A miniszter az egyházközségnek az Országos Népiskolai Építési Alapból 40 000 pengő segélyt nyújtott négy tanterem felépítésére a zárdai iskolaépület folytatásaként. A Körmeny Nándor állami építész által elkészített tervet és a költségvetést a minisztérium jóváhagyta. Minden készen állt ahhoz, hogy már tavasszal megkezdhesék a munkát, csupán az ezt megerősítő egyházközségi határozat hiányzott.⁵¹⁸

Radnich 1928. november 1-jére összehívta az iskolaszéket, és ismertette a nővérek terveit. Ez váratlanul ért mindenkit, hiszen Radnich egy évvel korábban a fiúiskolához kapcsolódó építési terveket egyeztette a tartományi főnöknővel. A gyűlésen szenvedélyes vita robbant ki, az építkezést nem szavazták meg.⁵¹⁹

⁵¹² Ch II. 1924. november 4.

⁵¹³ Az építkezést röviden ismerteti Jelli: 1996, I. k. 243–244. A szentelés leírása: SZPL Kézirattár, 1695/a Barabás 1. 18–19. Ch II. 1924. november 23.

⁵¹⁴ ZSPIT Historia Domus, 1920. június 24.

⁵¹⁵ A királyi főtanfelügyelő Magdicsnak. 1927. július 18. SZPL 4580 SCH 1291/1927.

⁵¹⁶ Münzer az iskolaszéknek. 1926. október 10., uo. 2238/1928.

⁵¹⁷ Ch II. 1928. augusztus 13.

⁵¹⁸ Kozár Shvoynak. 1929. január 10. SZPL 4580 SCH 1580/1932.

⁵¹⁹ 1928. november hó 1-jén tartott zsámbéki rk. iskolaszék rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, uo. 2238/1928.

A zsámbéki egyház küldöttsége a minisztérium illetékes ügyosztályán azt kérelmezte, hogy az új tantermek „a központi elhelyezkedés szempontjából kedvezőbb fekvésű rkath. fiúiskola telkén épüljenek fel”. A minisztérium nem akart beavatkozni a viszályba, felszólította a püspököt, hogy az egyházközség és a tartományi főnöknő mielőbb jussanak megállapodásra.⁵²⁰

A kérdés megoldására az 1929. január 8-i egyeztetés eredménytelen volt. Radnich másnap azt javasolta, hogy tartsanak ki a községbeli építkezés mellett. Az egyháztanács egyhangú határozatot hozott arról, hogy „a 40 000 pengő építési segély felhasználásával a bemutatott terv szerint hajlandó az ötosztályos iskolát az egyházközség területén felépíteni, s a többletköltséget, valamint a berendezést mint saját terhét vállalja.”⁵²¹

Az egyházközség és a politikai község a nővérek ellenében egységfrontba tömörült.⁵²² Shvoy Lajos püspök megbízottja, Lakatos esperes plébános sem tudott eredményt elérni.⁵²³

Miközben az új épületszárny építése körül folyt a vita, kettős természeti csapás súlyosbította a nővérek helyzetét. 1929. február 1-én kéménytűz keletkezett a nővérek betegházában, a Josephinumban; még időben el tudták oltani, az épület azonban így is megrongálódott.⁵²⁴

Még el sem múlt az emiatt kitört riadalom,⁵²⁵ amikor február 24-én az iskolaépület teteje gyulladt ki kéménytűz miatt. Éppen abban az épületszárnyban csaptak fel a lángok, amelyet egyetlen szűk lépcsőházon át lehetett megközelíteni. Mivel vasárnap volt, jó félórába telt, mire a helyi tűzoltóság szolgálatba tudott állni, ráadásul a csövek és a létrák túl rövidek voltak a magas épülethez. A kút is befagyott, a vizet a szomszéd házakból kellett hordani hordókban, kannákban, vödrökben. A tüzet nem lehetett lokalizálni, a fedélszék 60 méter hosszú tűztergerhez hasonlított. Az eternit tetőfedő cserepek robajára Zsámbék és környékének teljes lakossága is a kastélyhoz sietett. A helyi és a környékbeli tűzoltóság mindent megpróbált, hogy megfékezze a lángokat, de csak három óra alatt sikerült eloltani a tüzet. Ezután tudták a pusztítást felmérni. A tetőzet teljesen leégett, a padláson tartott élelmiszerkészlet – liszt, hús, zsír stb.– megsemmisült, a könyvtárszoba mennyezete átégett, és a lezuhanó lángoló gerenda a könyvek egy részét felperzselte, mintegy 200 kötet a tűz martalékvá vált.⁵²⁶ A teljes kár meghaladta a 25 000 pengőt. A tanítás két napig szünetelt, mert az I. és II. osztály mennyezete javítani kellett, majd ezt követően, két hétig – a teremhiány miatt – délelőtt-délután változva folyt az oktatás.⁵²⁷

⁵²⁰ Az államtitkár a püspöknek. 1929. március 8., uo. 547/1929.

⁵²¹ Az 1929. január 9-én Zsámbékon tartott r. k. egyháztanács ülésének jegyzőkönyve, uo. 2238/1928

⁵²² Ch II. 1929. január 15.

⁵²³ Uo. 1929. január 21.

⁵²⁴ Uo. 1929. február 1.

⁵²⁵ SZPL Kézirattár, 1695/b Barabás 2. 4.

⁵²⁶ Kozár Serédinek. 1929. március 7. EPL 974/1929.

⁵²⁷ A zsámbéki r. k. polgári leányiskola értesítője az 1928/29. iskolai évről. SZPL 4580 SCH 3307/1929. Ch II. 1929. február 26.

Mindezt tetézte, hogy február 27-én az internátus befagyott vízvezetékcsöve megrepedt, és a víztartályból szabadon folyt a víz, az egyik hálószoba és az egyik folyosó mennyezetén át.⁵²⁸

1929-ben nem csupán a tűz által okozott károkat hozták helyre, hanem megépült a négy tantermes új épületrész is. 1930. június 14-én az új leányiskola műszaki vizsgálatát megtartották, és az épületet átadták rendeltetésének. Az egyházközség mintegy 10 000 pengővel járult hozzá az építkezéshez, 4020 pengő értékben fuvar és napszámot nyújtott, az iskola felszerelését 5500 pengővel támogatta.⁵²⁹

A keresztes nővérek azonban ezzel a nagy volumenű beruházással nem oldottak meg semmit. Az 1929-ben, a kastélyépületben megnyitott Tanítónőképző Intézetben a világi hatóságok szigorú ellenőrzése mellett évente kellett új tantermeket nyitni. A képző igazgatónöje Radnichtól kért segítséget, aki az 1930-as tanévben egy újonnan épült osztályt átengedett neki. Ezért viszont az Egyházmegyei Hatóság hozzájárulásával a leányiskola V. és VI. osztályában váltakozó rendszerű tanítást vezettek be.⁵³⁰

A nővérek 1930 nyarán úgy látták, az oktatás megfelelő körülményeit csak úgy tudják biztosítani, ha az elemi leányiskolát a kastélydombról lehelyezik a községbe. Felépítése érdekében a püspök támogatásával a minisztériumhoz fordultak 100 000 pengős segélyért.⁵³¹

Ott azonban kérelmüket még tárgyalás alá sem vették, mert az Országos Népiskolai Építési Alap teljesen kimerült. Kijelentették, ha később megfelelő fedezet áll rendelkezésre, akkor sem nyújthatnak támogatást, mert a „tarthatatlanul rossz épületben lévő r. kath. fiúiskolának törvényszerű elhelyezéséről kell elsősorban gondoskodni”. Úgy vélték, ha ezt a hat tantermes iskolát felépítik, a leányiskolánál is csökkenni fog a zsúfoltság.⁵³²

A keresztes nővérek szorult helyzetükben ismét püspökhöz fordultak, bízva támogatásának hatékonyságában, ezért 1930 októberében személyesen utaztak Székesfehérvárra.⁵³³ Novemberben pedig Kozár Clarissa terjedelmes levélben taglalta azt, hogy a különböző iskolák (elemi, polgári, tanítónőképző) egy épületben való elhelyezése milyen hátrányokkal jár. Fejtegetésében arra is utalt, hogy ez a kongregációt súlyos egzisztenciális válságba is sodorhatja. A szülők elveszítenék bizalmukat az iskolában, „mert kizárólag helyszűke miatt nem nyújthatjuk növendékeinknek mindazt, amit a mai időben a szülők egy modern iskolától, de különösen egy rendi vezetés alatt álló leányintézettől joggal elvárhatnak”. Így, vélték, az intézet látogatottsága csökkenni fog.

⁵²⁸ Uo. 1929. február 27.

⁵²⁹ Radnich a püspöknek. 1930. július 16. SZPL 4580 SCH 2848/1930.

⁵³⁰ Radnich az Egyházmegyei Hatóságnak. 1930. július 21., uo. 1971/1930.

⁵³¹ Kozár Shvoynak. 1930. augusztus 2. A püspöki helynök Klebelsbergnek. 1930. augusztus 7., uo. 2065/1930.

⁵³² A miniszteri tanácsos a püspöknek. 1930. szeptember 22., uo. 2511/1930.

⁵³³ Ch III. 1930. október 22.

A tervnek csak anyagi akadályai voltak. A tárgyalások során ígéretet kaptak arra, hogy a község átengedi a zárdának a tulajdonát képező épületrészt, és lemond annak jogáról, ezzel a nővérek négy tantermet nyernek. Ellentételezéseként viszont a rend egy hat tantermes elemi leányiskolát épít a község területén. Ezt azonban önerőből nem valósíthatták meg.⁵³⁴

A minisztérium jelképes gesztusként, 2000 pengőt utalt ki számukra pótszegélyként.⁵³⁵ A községi iskola építésének előkészületeivel párhuzamosan megkezdték az internátus bővítését is. Körmendy Nándor építész elkészítette a tervet a költségvetéssel,⁵³⁶ március 2-án pedig megérkezett Ingenbohlból a hozzájárulás.⁵³⁷ A versenytárgyalás után végül Mikle építésszel kötöttek szerződést.⁵³⁸ A munkálatok azonban akadoztak, ezért megváltak tőle, és egy kőműves irányításával fejezték be a munkát.⁵³⁹ 1931. szeptember 8-án szűk körű ünnepség keretében szentelte meg a házi lelkész az internátus új helyiségeit, ahol már 125 gyermeket helyezhettek el.⁵⁴⁰

Úgy tűnt, lassan elhárul minden akadály a községbeli építkezés elől is. A Tanítónőképző Intézet terjeszkedése és teremigénye miatt már az 1931/32-es tanévben is alig tudták biztosítani a tanítás feltételeit, ezért létfontosságú volt számukra, hogy a községi leányiskola sürgősen megépüljön. Az egyházközséggel, az iskolaszékkel sikerült mindkét fél számára elfogadható megoldást és tervet készíteni, de ekkor az egyházközség és plébános között kibontakozó, majd egyre jobban elmérgesedő ellentét sodorta veszélybe az építkezést.⁵⁴¹

Radnich az iskola építéséről nem tartott képviselő-testületi ülést, a tervpályázatot nem tárgyalták meg, és ez nagy felháborodást keltett. Lugmayer Ferenc világi elnök és társai panaszának beadványára a püspök felszólította a plébánost, hogy a pályázatra benyújtott két tervet a szakértői véleménnyel együtt 1932. június 3-án, reggel 9 órától az egyháztanácsban, majd folytatólagosan az egyházközségi képviselő-testületben szabályszerűen tárgyalják meg. Levezetésére Csúcs István Egyházmegyei főtanfelügyelőt, püspöki biztost kérte fel, és Folláth Ádám püspöki szertartó személyében külön küldöttet is delegált.

Shvoy Lajos beavatkozása ellenére döntés nem született. A tárgyalások már az előzetes megbeszélésen elakadtak.

A nővéreket közben újabb csapás érte. A folyosó fala az utca felé megrepedt, a mérnök értékelése szerint „minden pillanatban beomolhat”. Sürgősen, még május hónapban meg akarták

⁵³⁴ Kozár Shvoynak. 1930. november 2. SZPL 4580 SCH 2848/1930.

⁵³⁵ Az államtitkár a megyei királyi tanfelügyelőnek. 1931. február 2., uo. 617/1931.

⁵³⁶ Ch III. 1931. január 17., február 21.

⁵³⁷ Uo. 1931. március 2.

⁵³⁸ Uo. 1931. március 27.

⁵³⁹ Uo. 1931. május 20.

⁵⁴⁰ Uo. 1931. szeptember 4., 8.

⁵⁴¹ A szövevényes, olykor alig követhető fordulatokban gazdag iskolaépítés előkészítését és lebonyolítását röviden ismerteti Jelli: 1996, I. k. 268.

kezdeni az átalakításokat, a bútortatot a lenti termekben lehetett elhelyezni, ezért azt kérelmezték, hogy a IV., V., VI. osztályban előbb, májusban fejezhessék be a tanévet.⁵⁴²

Tavasza a községi iskolaépítés ügye teljesen elakadt. A plébános és az egyháztanács között a helyzet teljesen elmérgesedett. Már az apácák pénzét sem voltak hajlandóak átvenni: mind a helybeli gondnok, illetve a kijelölt két bizottság is megtagadta ezt. Radnich javaslatára a nővérek a pénzt a helybeli takarékpénztárban helyezték el, így a betétkönyv nyugtaként igazolhatta azt, hogy ők az egyháztanács jegyzőkönyvében foglalt kötelezettségüknek eleget tettek. Radnich javaslatára Shvoy olyan bizottságot nevezett ki, amely az építkezés összes ügyeit teljhatalommal intézte a zárszámadás beterjesztéséig.⁵⁴³ Miután az egyháztanáccsal nagy nehezen sikerült elfogadtatni a tervet, lázas sietséggel megkezdődött a leányiskola építése. 1932 júliusára a bizottság jelentése szerint a kőművesek már elérték a földszinti falegyent, az épület legnagyobb részén már elhelyezték a famennyezet gerendáit, az asztalos által leszállított ablakokat a lakatos már felvasalta, a bádogos elkészítette az összes függőeresz csatornát és lefolyócsövet.

Az építőbizottság úgy határozott, hogy a kapubejárat melletti tantermet és folyosót alapincézlik, és ezáltal kétszobás szolgálati lakást alakíthatnak ki csekély, 1500 pengős költségtöbblettel. Az ehhez kapcsolódó belső munkák elvégzését azonban későbbre halasztották.⁵⁴⁴

A községben épülő leányiskola lehetővé tette, hogy a nővérek tartományi házukban további fejlesztést hajtsanak végre. 1932. október 2-án Shvoy Lajos nemcsak a leányiskolát adta át rendeltetésének,⁵⁴⁵ hanem a kastélyépületben hét modern, tágas, világos termet magába foglaló új szárnyat is. Ekkor nyílt meg az új gyakorlóiskola is.

Mindezzel a nővérek csupán egyéves szünethez jutottak. Helyhiány miatt az internátusra egy második emeletet kellett építeni.⁵⁴⁶ 1934-ben már folytak a Tanítónőképző Intézet első végzőseinek vizsgái, amikor az internátus tetőzetét elkezdték bontani.⁵⁴⁷ Szeptemberre, mire megérkeztek az első növendékek, az építkezés befejeződött, a szobák kiszáradtak, és be is rendezték őket.⁵⁴⁸ Szent Ferenc ünnepén, október 4-én tartották meg az internátus új emeletének a szentelését.⁵⁴⁹ Október 30-án bizottság szállt ki, minden megfelelt az előírásoknak, és így megadták a lakhatási engedélyt.⁵⁵⁰

⁵⁴² Radnich Shvoynak. 1932. május 2. SZPL 4580 SCH 1371/1932.

⁵⁴³ Shvoy Radnichnak. 1932. március 31. Fogalmazvány, uo. 470/1932.

⁵⁴⁴ Jelentés a Zsámbékon építendő r. kath. elemi leányiskola építéséről. 1932. július 23., uo. 2081/1932 .

⁵⁴⁵ Jelli: 1996, I. k. 268.

⁵⁴⁶ CH III. 1934. május 28.

⁵⁴⁷ Uo. 1934. június 23.

⁵⁴⁸ Uo. 1934. szeptember 12.

⁵⁴⁹ Uo. 1934. október 4.

⁵⁵⁰ Uo. 1934. október 30.

A beteg, munkaképtelen és pihenésre szoruló rendtagok számára az új betegház kialakítása is halaszthatatlan feladattá vált.⁵⁵¹ 1935 januárjában Johann Schwanauertől a Josephinum melletti pincét 30 pengőért megvásárolták a leendő új épület bejáratának.⁵⁵² Februárban általános megbeszélést folytattak Körmeny Ferdinánd építésszel,⁵⁵³ júniusban pedig – a püspöki hivatal hozzájárulásával – megkezdődött az építkezés.⁵⁵⁴ Október közepén a kőművesek elérték a falmagasságot, felállították a májuszfát, és kisebb ünnepséget tartottak. A méltató beszédek elhangzása után minden munkás jutalomként megkapta a napszám kétszeresét, és egy pár virsliből, két zsömléből és sörből álló uzsonnát. Ez volt az ún. „Gleichig”.⁵⁵⁵ 1935 október 31-ig tető alá került az épület, a belső munkálatokat a következő év tavaszán folytatták.⁵⁵⁶

1936 őszére a Josephinum új épülete elkészült, előzetes egyeztetés után Shvoy október 10-én megáldotta azt.⁵⁵⁷ 1936. november 10-én a Központi Egyházművészeti Hivatal szakvéleménye és ajánlása alapján Shvoy engedélyezte a Josephinum kápolnájába tervezett üveg- és fal-festmények elkészítését.⁵⁵⁸

Szinte ezzel párhuzamosan kezdődött meg egy újabb, nagy volumenű beruházás előkészítése. A Tanítónőképző Intézet teremigényét, felszerelését a kor és nem utolsósorban az Oktatási Minisztérium előírásainak megfelelően példásan fejlesztették. A felügyelői látogatások során azonban egyre türelmetlenebbül sürgették, hogy a kicsi, egészségi szempontból is kifogásolható tornaterem helyett a kor kívánalmainak megfelelő modern tornacsarnokot építsenek.⁵⁵⁹

A keresztes nővérek a Testnevelési Tanácshoz fordultak, hiszen információik szerint már sok iskolát részesítettek ilyen célú támogatásban. A nővérek 25 000 pengős kérelmét az oktatási miniszter nem teljesítette,⁵⁶⁰ Shvoy is csak annyit tudott elérni, hogy 1935 nyarán a miniszter 12 000 pengő segélyt utalt ki két évre elosztva: 6000 pengőt az építkezés megindítása után, a másik 6000-et pedig a következő költségvetési évben.⁵⁶¹ 1935 őszén a segély első részét már kézhez is kapták.⁵⁶² Svájcban az Általános Rendi Tanács is hozzájárult a beruházáshoz, és 1000 frankot adományozott az új tornacsarnok berendezésére.⁵⁶³

⁵⁵¹ Uo 1934. szeptember 14.

⁵⁵² Uo 1935. január 23.

⁵⁵³ Uo. 1935. február 22.

⁵⁵⁴ Uo. 1935. június 13., július 3.

⁵⁵⁵ Uo. 1935. október 12.

⁵⁵⁶ Kozár Shvoynak. 1935. augusztus 19. SZPL 322/b 1969/1935.

⁵⁵⁷ Kozár Shvoynak. 1936. október 1., uo. Nem iktatott.

⁵⁵⁸ Shvoy Kozárnak. 1936. november 10., uo. Fogalmazvány, 2404/1936.

⁵⁵⁹ Iskolalátogatási jegyzőkönyv. SZPL 4580 SCH 4285/1937. Ch III. 1934. március 17.

⁵⁶⁰ A közoktatási miniszter a püspöknek. 1935. február 6. SZPL 4580 SCH 4213/1935.

⁵⁶¹ Szily államtitkár Shvoynak. 1935. augusztus 8., uo. 4573/1935.

⁵⁶² A helyettes államtitkár a püspöknek. 1935. október 3., uo. 4887/1935. Kerner a főtanfelügyelőnek. 1935. november, uo. 4925/1935.

⁵⁶³ Ch III. 1935. szeptember 6., 17.

Mindez azonban csepp volt a tengerben, mert a nővérek nagyszabású építkezésbe kezdtek. Kerner Lucia arról értesítette az egyházmegyei főtanfelügyelőt, hogy az új tornaterem mellett egy uszoda, valamint rajzterem, zongorafülkék, szertárak és gyakorlati munka végzésére szolgáló konyha is épül. A nagyra törő tervek abban a reményben készültek, hogy ez a fejlesztés a Tanítónőképző Intézettel szemben támasztott minden tárgyi kifogást megszüntet.⁵⁶⁴

Barcsay János okleveles budapesti építészmérnök elképzelése szerint a régi tornaterem helyén épül az új szárny. A földszinten, a színpad helyén öltözőhelyiséget, a folyosó végén új lépcsőházat építenek. Az öltözőhöz kapcsolódik az udvarról és az épületből is megközelíthető 10 x 20 méteres alapterületű, 5 méter belmagasságú tornaterem. Bejáratával szemben alakítják ki a 80 centiméterrel megemelt, 3 x 6,5 méteres színpadot, az öltözőhelyiséget és díszletraktárt. A tornaterem alatt helyezik el a fedett uszodát, amelynek kétharmad része a földfelszín fölé nyúlik, így a déli oldali ablaksor által „nyáron napsütéses teret képez”. Az uszoda szigetelt, kettős falú vasbeton lemezből készülő medencéjének alapterülete 6,5 x 15 méter, a víz mélysége 70 centimétertől 1,20 méterig terjed. Terében zuhanyokat is elhelyeznek. Az alagsorban, az uszoda mellett kialakítanak egy öltözőhelyiséget, egy kisebb kazánházat és a régi épületrész alapincézésével szénraktárt. A tornaterem és az uszoda melletti öltözőket lépcső köti össze. A tornaterem fölötti első emeleten két nagyobb szertárhelyiség, egy gyakorlóterem, egy kisebb szertár, egy 10 x 5,5 méter alapterületű rajzterem kap helyet, valamint ebédlőhelyiségből, előtérből, kamrából és konyhából álló háztartási iskolarészt hoznak létre, a padláslépcsőt pedig újjal cserélik ki.

Ezzel párhuzamosan előkészítették a zárda udvarának átalakítását is, amely körülbelül a felénél egy magasabb és egy alacsonyabb területre oszlott. Az új terv szerint egy nagyobb díszudvart és játszókertet, az épület körül 2 méter széles kőjárdát hoznak létre, az iskolaépület előtt pedig az új udvarszinttől 1,6 méteres magasságban 4 méter széles, kőtámfalakkal határolt teraszt alakítanak ki, széles exteriőrbe illő három lejárati lépcsőkkel.⁵⁶⁵

Barcsay János augusztus elejére összeállította az építkezések részletes költségvetését, ami meghaladta a 129 041,30 pengőt.⁵⁶⁶

Az új szárny átadását „bensőséges ünnepély” keretében akarták megtartani. Shvoy vállalta a szentelést,⁵⁶⁷ de gyengélkedése miatt Csúcs Istvánt bízta meg az új, sokfunkciós épület megáldásával. Darányi Kálmán miniszterelnök és Hóman Bálint kultuszminiszter levélben jelentték be közeli látogatásukat, és szerencsekívánataikat fejezték ki a leányintézet vezetőségé-

⁵⁶⁴ Kerner a főtanfelügyelőnek. Keltezetlen. SZPL 4580 SCH 4808/1937.

⁵⁶⁵ Műleírás a Főtisztelendő Keresztes Nővérek zsámbéki tanítónőképző intézetéhez építendő tornatermi szárny és az azzal kapcsolt fedett uszoda és további tanteremek hozzáépítéséről. Uo. 5214/1937.

⁵⁶⁶ Kimutatás a Főtisztelendő Keresztes Nővérek Zsámbéki tornatermi szárny építkezés költségeiről. 1937. augusztus 5., uo. 5214/1937.

⁵⁶⁷ Az 1937. október 25-én tartott módszeres értekezlet jegyzőkönyve. Uo. 5365/1937.

nek. Az ünnepségen részt vett Kemenes Illés tankerületi főigazgató, két tanfelügyelő, Folláth Ádám püspöki biztos, helyi tisztségviselők, és előkelőségek szép számmal. Az ünnepség fényes asszisztenciával celebrált szentmisével kezdődött. Ezután Csúcs István megáldotta a feszületet és a ház falába épített Szent Erzsébet-szobrot, majd következett a házszentelés, amelyet magas színvonalú hangverseny követett. Csúcs István, majd Kemenes Illés mondott záróbeszédet. Végül Schultz Béla, a Budapestvidéki járás főszolgabírája fejezte ki köszönetét a keresztes nővéreknek a járás közönsége nevében.⁵⁶⁸

A nővérek még a II. világháború nehéz esztendei alatt is folytatták fejlesztő tevékenységüket. 1940-ben az iskolaépület lépcsőházát alakították át,⁵⁶⁹ 1941-ben az iskolaépületet kívülről nemes vakolattal látták el, a külső ablakszárnyakat újjal cserélték ki, a kapubejáratot működő márványutánzattal 6500 pengő értékben kiépítették.⁵⁷⁰

1943-ban pedig az internátus bővítésére került sor.⁵⁷¹ A háborús viszonyok között nagyon lassan haladt a munka – hol a mész, hol a homok hiányzott, hol az egyik, hol a másik munkást hívták be katonai szolgálatra.⁵⁷² Október végére a manzárdhelyiségek már annyira elkészültek, hogy azokat lakhatóvá lehetett tenni. Öt tágas, szellős, levegős, központi fűtéses terem várta a növendékeket. Mosó- és más kiegészítő helyiségek is a gyerekek rendelkezésére álltak.⁵⁷³ Az internátus harmadik emeletét 1944-ben szentelte fel a püspök.⁵⁷⁴

Ezzel egy időben további fejlesztésekre is sor került. A nővérlakások ablakkereteit az 1943-as földrengés megrongálta, a tartományi tanács úgy döntött, hogy javítása helyett inkább kicserélik, ezzel egy budapesti szakembert bíztak meg.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ Házszentelés a zsámbéki Keresztes Nővéreknél. In: *Alleluja*. Egyházzene-művészeti folyóirat, 1. évfolyam 17–18. sz. 1937. december 5.

⁵⁶⁹ Zsév, 1940/41. 9.

⁵⁷⁰ Tanévkezdő értekezlet jegyzőkönyve. SZPL 4580 SCH 5025/1941., 1941. november 15. Iskolalátogatási jegyzőkönyv. Uo. 4305/1942.

⁵⁷¹ CH IV. 1943. május 24., 30., június 20., június 30.

⁵⁷² Uo. 1943. július 22.

⁵⁷³ Uo. 1943. november 2.

⁵⁷⁴ Uo. 1944. március 20., június 8.

⁵⁷⁵ Uo. 1943. október 31.

Infrastruktúra, ingatlan fejlesztés

Az egyszerűség szellemét megvalósító, sokszor és olykor tartósan nélkülöző keresztes nővérek mindent megtettek azért, hogy tanítványaik számára a kor modern vívmányaival ellátott életkörülményeket teremtsenek. Tény, hogy az egyre szaporodó iskolák közötti konkurenciaharc is erre kényszerítette őket. A szülők intézményválasztását – természetesen más egyéb szempontok mellett – ez is befolyásolhatta. Így alakult ki az a sajátos helyzet, hogy a községi fejlesztéseket megelőzve, Zsámbékon belül a várkastély különálló, valóságos civilizációs szigetét képezett.

A nővérek már 1923 karácsonyára bevezették intézetükben a villanyvilágítást. A községtől függetlenül oldották meg ezt a problémát, Tóth Zenke szavai szerint „jegyző urunk nagy bosszankodására, ki Dorogról akart áramot hozni, de nem sikerült”.⁵⁷⁶

1923 decemberében kezdték meg a szerelési munkálatokat, ennek köszönhetően karácsonykor már fényárban úszott a kápolna. Ezt részben azért is fontosnak tartották, mert a háború alatt gyakran volt hiány világítóeszközökből, nem kaptak petróleumot, és kénytelenek voltak visszaal világítani.⁵⁷⁷ Két hónappal később, 1924 februárjában az elektromos világítás a régi és az új épületben is elkészült.⁵⁷⁸

A higiéniai problémákat a legmagasabb színvonalon, a legmodernebb eszközökkel oldották meg. A községben nem volt fedett csatornarendszer. Az épületekben keletkezett szennyvíz tisztítás nélkül ömlött a Sváb utcai árokba, és elviselhetetlen bűzt árasztott.⁵⁷⁹

Az 1920-as években az épületfejlesztéssel és a lakók számának növekedésével egyre több gondot okozott a szennyvíz elvezetése, 1926-ban és 1928-ban az emésztőgödör lefolyásának szabályozása nem hozta meg a kellő eredményt.⁵⁸⁰

A nővérek ezért 1937-ben a tartományház déli oldalán, az internátusi épületszárny előtt, a község beleegyezésével, a község területén modern, Prister rendszerű derítőt építettek. Erre jelentős összeget, több mint 30000 pengőt áldoztak. Júliusban a munkálatok már befejezéshez közeledtek.

A község irányító testülete nem méltányolta a nővérek erőfeszítéseit. A rendszernek olyan fejlett volt a technikája, hogy a derítőn átszűrűt szennyvíz a hosszú árokban szinte elveszett. Mégis felszólították a rendet, hogy a községen keresztül húzódó árok karbantartásához vala-

⁵⁷⁶ Tóth a főtanfelügyelőnek. 1923. december 13. SZPL 4580 SCH 2147/1923.

⁵⁷⁷ Ch I. 1923. december 24.

⁵⁷⁸ Uo. 1924. február 16.

⁵⁷⁹ Jelli 1996, I. k. 187.

⁵⁸⁰ CH II. 1926. július 31., 1928. április 19., 23.

milyen évi átalány összeggel járuljon hozzá. A helyszínen folytatott személyes megbeszélés alapján a nővérek vállalták, hogy évi 60 pengőt a pénztárba befizetnek.⁵⁸¹

A tüzeset arra is rádöbbsentette a nővéreket, hogy az egyre terebélyesedő épületkomplexum vízellátását az udvaron lévő, középkori eredetű kút nem biztosíthatja. Tervet dolgoztak ki arra, hogy a Török kút kisebb forrásának a vizét a tulajdonukban lévő Olajos kertbe vezetve egy tározóban összegyűjtik, és onnan, a föld alatt, a Zárda utcán keresztül a kastélydombra pumpálják fel. A jegyző támogatta, a képviselő-testület azonban ellenezte ezt. Lugmayer Ferenc szerint a Tejszövetkezetenél történő hűtés annyi vizet von el a kúttól, hogy a lakosság ilyenkor – elmondása szerint – „néha óraszámra vizet méríteni nem tud”. Blahó Alajos azt javasolta, hogy az Olajos kertbe kifolyó vizet vagy a Hitelszövetkezet előtt lévő kút vizét használják fel. A legegényesebb, és technikailag is egyszerűbben kivitelezhető megoldásnak azt tartotta volna, ha a zárdánál magasabban elhelyezkedő, és a közeli Schiess-graben dűlőben lévő Geszler-féle prэшáz forrásvizét vezetnék el a zárdába.⁵⁸²

A keresztes nővérek végül a Nyakas hegy oldalában lévő, általuk Piusnak elkeresztelt forrás vizének felhasználásával a községben egyedülállóan modern vízvezetékrendszert építettek ki. A forrás kb. 10 méterrel magasabban helyezkedett el, és így a víz még az első emeletre is elektromos meghajtás nélkül jutott fel.⁵⁸³ Ez nem csupán a kollégium, az iskolák és a noviciátus vizesblokkjait, fürdőit, zuhanyozóit látta el, hanem lehetővé tette az uszoda üzembe helyezését is.

A község ellenállása a megmentőjük lett. 1944–45-ben az ostrom alatt a Pius-forrás nélkül nem lett volna ivóvizük, nem tudtak volna főzni, mosakodni.⁵⁸⁴

A keresztes nővérek figyelmet fordítottak arra is, hogy lehetővé tegyék növendékeiknek a pihenést, kikapcsolódást és képességeik tanórán kívüli fejlesztését. A testkultúrát fedett uszoda, tornaterem, salakos sportpálya, tenispálya, télen több korcsolyapálya biztosította. A kikapcsolódás, erögyűjtés ideális helyszíne nem csupán a tágas, diófákkal övezett udvar volt, hanem a kastélydomb alatt elterülő ún. alsó kert is: az árnyas platánok, gesztenye- és jávorfák alatt húzódó sétányok, pázsitok két kis tavat öleltek körül.⁵⁸⁵ 1939-ben 1735 négyszögöl területtel bővült az intézmény. Ennek egy részét befűvesítették, és így a pihenést, szórakozást és a felüdülést szolgálta.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ Kerner a községi előljároságnak. 1937. július 8. PML ZSKI 2506/1937.

⁵⁸² 1929. április 12. PML ZSNI Ca-4 4/1929. jkv.

⁵⁸³ Ch IV. 1945. július 11.

⁵⁸⁴ Uo.

⁵⁸⁵ ifj. Rabár Ferenc: A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek. In: Vigília 2002/5. 345.

⁵⁸⁶ A Tanítónőképző és Leánylíceum hivatalos látogatásának a jegyzőkönyve. 1940. május 22. SZPL 4580 SCH 4875/1940.

Az oktatás részét alkotó gyakorlatok és a népes szerzetesi és iskolai közösség ellátása is megkövetelte, hogy a nővérek különböző célú, bérelt vagy saját tulajdonú ingatlanokkal rendelkezzenek. Kezdetben az oktatáshoz szükséges minimális feltételek megteremtése is a község heves ellenállásába ütközött. A polgári leányiskola, a polgári fiúiskola, a gazdasági iskola törvényes és eredményes működésének is feltétele volt a gazdasági gyakorlótér kialakítása.

1920 nyarán Prohászka kérte a községet, hogy a polgári iskola számára játszótérnek és a gazdasági gyakorlatoknak biztosítson területet. A jegyző erre a célra alkalmasnak tartotta a mányi út melletti háromholdas községi szőlőtelepet. Lungmayer Ferenc kijelentette, hogy az átiratban nem szerepel, mekkora területre van igény, ezért javaslatára úgy határozott a testület, hogy bizottságot küldenek a főnöknőhöz a részletek megtárgyalására.⁵⁸⁷

Ezt követően a jegyző azt javasolta, hogy a község engedje át játszótérnek a zárda melletti szarvasmarha-vásárteret vásári napok kivételével, visszavonásig, díjtalanul, a tulajdonjog fenntartásával. Hasonló feltételekkel ajánlják fel a mányi út melletti községi szőlőtelepet gazdasági területnek.

Hosszú vita alakult ki, többen ezt a nővérekkel szembeni felesleges nagylelkűségnek tekintették. Végül úgy határoztak, hogy a vásárteret díjtalanul átengedik, de a községi szőlőtelepért az eddigi bérösszeget fizetnie kell a rendnek.⁵⁸⁸ A csaknem egy évig tartó vitának a főszolgabíró vetett véget. Rendeletben szólította fel a községet határozatának megváltoztatására. Ugyanakkor a békesség érdekében azt javasolta, hogy a nővérek kárpótolják a községet.⁵⁸⁹

A képviselő-testület meghajolt az elöljáróság parancsa előtt: megszavazta, hogy átengedi a nővéreknek a szőlőtelepet díjtalanul „amíg a szt. keresztről nevezett apácák a polgári iskolát fenntartják és a tanterv ezt megkívánja”.⁵⁹⁰

A polgári fiúiskola megszüntetése újabb háborúságot idézett elő a nővérek és a község között a gazdasági gyakorlótér ügyében. Nagyon úgy tűnik, hogy a zsámbéki képviselő-testület megragadta az alkalmat, hogy a nővéreknek bosszúságot okozzon, vagy kicsinyes bosszút álljon. A plébános maga is így vélekedett erről: a határozat nem mondja ki, de a „sorok között értett”, hogy a község az apácákat okolja a polgári fiúiskola megszüntetéséért „ilyenformán az elvételnek retorziós jelleget ad”.⁵⁹¹

A keresztes nővérek 1750 négyszögöl nagyságú gazdasági területe a gazdasági és háztartási ismeretek oktatását szolgálta. Beruházásokat és fejlesztéseket hajtottak végre (kútásás, csatornázás, árnyékszék, szerszámos kamra, munkaszoba létesítése). Ezért fontos volt számukra,

⁵⁸⁷ 1920. július 22. PML ZSNI Ca – 7 2/1920. jkv. A jegyzőkönyv másolata: PML ZSKI 336/1927.

⁵⁸⁸ 1920. november 20. A jegyzőkönyv másolata uo.

⁵⁸⁹ A főszolgabíró Magdicsnak. 1921. június 3. SZPL 4580 SCH 156/1921.

⁵⁹⁰ 1921. május 21. A jegyzőkönyv másolata: PML ZSKI 336/1927.

⁵⁹¹ Radnich a Törvényhatósági Bizottságnak. 1926. július 10., uo.

hogy a község szavatolja számukra a terület hosszú távú, zavartalan használatát. A puhatolózó lépések során azonban kiderült, hogy ez ellenállásba fog ütközni, ezért közvetlenül a főszolgabíróhoz fordultak. Hangsúlyozták, hogy a fiú polgári iskolát megszüntették, mert annak fenntartása rendkívül nagy anyagi áldozatba került, de a polgári leányiskolának továbbra is szüksége van erre a területre, a királyi tanfelügyelő is erre kötelezte őket.⁵⁹²

A tanfelügyelő felhívta a főszolgabíró figyelmét, hogy „a polgári leányiskolának a konyhakeresztési és háztartástani ismeretek rendes tárgyai lévén, annak gyakorló földterülettel való ellátása nemcsak indokolt és szükséges, hanem azt ott, ahol nincs a m. kir. vallás és közoktatási miniszter úr mindenütt megköveteli és az iskola nyilvánossági jogai megvonásának terhe alatt biztosítani kívánja”. Mindezen túl a keresztes nővérek esetében azért is elengedhetetlen feltétel, mert értesülése szerint a nővérek gazdasági továbbképző népiskolát is fenntartanak.⁵⁹³

1926. július 6-án a község képviselő-testülete újratárgyalta a nővéreknek juttatott gazdasági terület ügyét. Többen vissza akarták venni, azzal érvelve, hogy azt a polgári fiúiskola céljaira engedték át, de az apácák azt megszüntetik. A jegyző által előterjesztett javaslat viszont a birtokukban hagyta volna a területet. A közhangulatot az sem befolyásolta, hogy Radnich Imre felolvasta a királyi tanfelügyelő levelét, amelyben az kijelentette: a gazdasági területre az iskolának akkor is szüksége van, ha a polgári fiúiskola megszűnne. A testület a polgári fiúiskola megszüntetésére való hivatkozással, a nővérektől megvonta a használati jogot, „és azért, mert vásártér kell”.⁵⁹⁴

A plébános négy nappal később fellebbezést nyújtott be a megyei Törvényhatósági Bizottsághoz. A fiúpolgári megszüntetése nem lehet indok. Működtetésére a keresztes nővérek magukat sohasem kötelezték, az iskola fenntartása érdekében a község semmilyen áldozatra nem volt hajlandó, és nem a nővérek hibájából szűnt meg. A gazdasági területet pedig nem a fiúpolgári kapta, de ha így történt volna, akkor is fennállna „a szükség esete”. A nővérek saját tulajdonú, ilyen oktatási célokra megfelelő ingatlannal nem rendelkeznek, a közelben más alkalmas terület nincs, a messzebb fekvők pedig éppen a távolság miatt „számba nem vehetők”. A vásártér is csak ürügy volt. Radnich emlékezete szerint az egykori szőlőtelep ilyen irányú hasznosítása még ötletként sem merült fel, sem nagysága, sem fekvése nem alkalmas erre.⁵⁹⁵

⁵⁹² A biai járási főszolgabíró hivatalban Kégl Valéria részvételével tartott megbeszélés jegyzőkönyve. 1926. február 16., uo.

⁵⁹³ A tanfelügyelő a járási szolgabírónak. 1926. március 10., uo.

⁵⁹⁴ 1926. július 6. A jegyzőkönyv másolata, uo.

⁵⁹⁵ Radnich a Törvényhatósági Bizottságnak. 1926. július 10., uo.

Radnich fellebbezésére a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közönségének közgyűlése másodfokú felülbírálat alá vette a községi határozatot, és utasította a zsámbéki képviselő-testületet, hogy vegye újból tárgyalás alá. A községi határozatot megsemmisítették.

Csak 1929-ben rendeződött a kérdés. A tanfelügyelő felszólítására hosszabb vita után a képviselő-testület a telekkönyvileg körülhatárolt ingatlanokat (775/1, 2, 3.) a fiúk és leányok részére gazdasági iskolai célú gyakorlóternek nevezte ki, vezetésével a fiúknál Kemenes Jánost, a lányoknál Szalay Stellát bízta meg.⁵⁹⁶

A keresztes nővérek és tanítványai ellátása évente megújuló kihívást jelentett. Csak saját, illetve bérelt földeken való gazdálkodással lehetett ezt biztosítani. Így nem csoda, hogy még válságos történelmi időkben sem mondtak le a hirtelen felkínálkozó előnyös vételről. Ennek legérzékletesebb példája az, hogy a kommunista uralom alatt, 1919. március 25-én, 2 hold földet vásároltak a tartományi főnöknő, Münzer Ilona nevére, nehogy mint rendi vagyont elkobozzák.⁵⁹⁷

Eredményes gazdálkodásukat mutatja, hogy míg 1945 után a kitelepített zsámbéki németek helyére érkeztek olyan elképesztő nyomorba és nélkülözésbe süllyedtek, hogy a lakosságnak csaknem felét központilag kellett ellátni,⁵⁹⁸ a nővérek 1947-ig teljesen önellátóak maradtak.⁵⁹⁹

A kastélyépület nagysága, elhelyezkedése jó tárolási lehetőséget is biztosított, és telekkönyvileg a misztikus történetek által is körülengett pince is hozzá tartozott. Ez a templomrom mellett, a községi pince viszont közvetlenül a zárda északi tőszomszédságában helyezkedett el. 1923-ban a nővérek a zsámbéki vezetéssel megállapodtak, hogy a községi pincét díjtalanul használhatják, ők pedig a templomrom melletti pincét engedik át cserébe.⁶⁰⁰

Az újonnan felépült épületszárnyhoz a községi pince olyan közel került, hogy a földszinti résztől elvette a világosságot. Ezért elülső részét, a nővérek számára szükségtelen présházat el akarták bontani. Kozár Clarissa tartományi főnöknő 1931-ben a tulajdonukban lévő romtemplom melletti pincét ajánlotta fel a községnek cseréire.⁶⁰¹

A község által kiküldött bizottság – most kivételesen, gyorsan és békésen – megállapodott, és szerződést kötött a főnöknővel. A 2 hold 196 négyszögöl nagyságú községi tulajdonú ingat-

⁵⁹⁶ 1929. július 5. Jegyzőkönyv másolata, uo.

⁵⁹⁷ Kozár Shvoynak. 1929. február 25. SZPL 322/b nem iktatott.

⁵⁹⁸ 1947. január közepén a teljesen nincstelenek száma 1850 volt, de a jegyző szerint két hét alatt 1880-ra fog emelkedni. A helyettes főjegyző az alispánnak. 1947. január 14. PML Népi demokratikus közigazgatási iratok (a továbbiakban: NDKI) 61/1947.

⁵⁹⁹ 1947. február 20. A keresztes nővérek zárdájában a zárda gabonamennyiségének elszámolása tárgyában felvett jegyzőkönyv, uo. 80/1947.

⁶⁰⁰ 1923. szeptember 21. PML ZSNI Ca-7 6/1923 jkv.

⁶⁰¹ Kozár a községi elöljáróságnak. 1931. május 7. PML ZSKI 3566/1931.

lanból 5 négyszöglet hasítottak ki a nővérek számára, a kongregáció viszont 17 négyszögöl-nyi területet adott cserébe ráfizetés vagy kártalanítási kötelezettség nélkül.⁶⁰²

Saját környezetüket a község helyett is csinosították. A hegylejtő nem a kolostor, hanem a község tulajdona volt, gondot nem fordítottak rá, nagyon elhanyagolt volt. „Engedélyezték”, hogy a nővérek rendbehozzák, a hegylejtőt parkosították.⁶⁰³

1949-ben, a nővérek kilakoltatásakor a tartományi főnöknő, Kerner Lucia joggal nyilatkozott úgy, hogy ez az esemény nagyon próbára tette a rendet, mert „zsámbéki anyaházunk Magyarországon a legjobban és legkorszerűbben volt berendezve”.⁶⁰⁴

⁶⁰² Csereszerződés. 1931. június 5. Az 1931. június 20-i képviselő-testületi gyűlés jegyzőkönyvének kivonata, uo.

⁶⁰³ Ch III. 1934. május 17., december 7.

⁶⁰⁴ Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3. Állambiztonsági és Történelmi Levéltár (a továbbiakban: ABTL) 3. 1. 5. O – 9364. Szemlaci dosszié (a továbbiakban: SZD) 12.

III. d A tartomány irányítása

A tartományi főnöknők

A tartomány felvirágoztatásában meghatározó szerepet játszott a Zsámbékon székelő tartományi vezetés. Az irányítás a tartományi főnöknők és tanácsosai kezében volt. A keresztes nővérek szabályzata szerint személyükről az Általános Rendi Tanács döntött a tartomány meghatározó hivatalviselőinek véleményezése alapján. Az általános főnöknő körlevelére a tartományi főnöknő, tanácsosnői, házfőnöknői, újoncmesternői, az öt, általuk legalkalmasabbnak tartott személy nevét egy szavazólapra feljegyezték, és azt közvetlenül Svájcba, az általános főnöknőnek küldték el.⁶⁰⁵

Ettől csak rendkívüli helyzetben tértek el. 1919 elején, amikor a cseh csapatok az észak-magyarországi, a szerb csapatok a dél-magyarországi területeket megszállták, a március 1-jén esedékes választás helyett az általános főnöknő – Rómától nyert engedéllyel – Münzer Ilona megbízatását egy évvel meghosszabbította.⁶⁰⁶ 1920 januárjában a választást ismét elhalasztották egy évvel.⁶⁰⁷ 1939-ben, a kiélezett politikai helyzetben, a II. világháború küszöbén az általános káptalant nem tartották meg, és a Szentszék beleegyezésével a tartományi főnöknők megbízatását hat évvel meghosszabbították.⁶⁰⁸

A magyarországi tartományi főnöknők (Münzer Ilona 1913–1928, Kozár Clarissa 1928–1936, Schmidt Nóra 1936–1945, Kerner Lucia 1945–1965⁶⁰⁹) művelt értelmiségi környezetből származtak. Münzer Ilona a szászok fellegvárában, Nagyszébenben, Kozár Clarissa Zentán, Schmidt Nóra Zombolyán, Kerner Lucia Budapesten született. Münzer és Kozár még a morva tartományban, Schmidt és Kerner már Zsámbékon nevelkedtek.⁶¹⁰

Rátermettségüket már korábban bizonyították. Münzer Ilona a Kassa melletti Enyicke főnöknője volt, amelyet – Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök értékelése szerint – Magyarország egyik legjobb intézetévé fejlesztett. 1905-től a magyar novíciátus főnöknője és mester-nője egy személyben. A szinte lakatlan kastélyt a nővérek otthonává alakította, 1913-tól tartományi főnöknő. Az ő érdemének is tekinthető a tartomány fejlődése, a nővérek aktív ápoló, gyógyító tevékenysége az I. világháború évei alatt, majd a trianoni békeszerződés által meg-

⁶⁰⁵ Szabvány 1931, 113–114.

⁶⁰⁶ Ch I. 1919. február 6.

⁶⁰⁷ Uo. 1920. január 19.

⁶⁰⁸ Ch IV. 1939. május 18.

⁶⁰⁹ Kerner Lucia 1945-től megbízott helyettesként irányította a magyar tartományt, hivatalos kinevezésére 1947-ben került sor.

⁶¹⁰ 1945-ben Schmidt Szentére, Kerner Szemlakira magyarosította a nevét, mi az eredetit használjuk.

csonkított tartomány újjászervezése.⁶¹¹ Kozár Clarissa Kókán, Nagyberényben és Zsámbékon tanított, majd Münzer Ilona helyetteseként a tartományi vezetés második legfontosabb posztját töltötte be. Rövid budapesti tartózkodása után került a tartomány élére. Schmidt Nóra a zombolyai polgári iskolában tanított, Zsámbékon pedig szerepet vállalt a Tanítónőképző Intézet létrehozásában. Kerner Lucia a leány, a fiú polgári iskola, a leány gazdasági iskola, majd Tanítónőképző Intézet igazgatója, az 1945-ben Svájcban maradt Schmidt Nóra helyettese.⁶¹²

Emberi és szakmai teljesítményüket a legmagasabb szinten elismerték az állami és az egyházi hatóságok. Radnich javaslatára Prohászka Ottokár Münzer Ilona tartományi főnöknőt már 1913-ban a legmagasabb kitüntetésre terjesztette fel.⁶¹³ A világháború alatt Münzer Ilonát ezüst érdemkereszttel tüntették ki.⁶¹⁴ A közoktatási miniszter pedig másfél évtizeddel később a „hazai közoktatásügy terén kimagasló érdemeket szerzett egyes apácarendek” főnöknőit a Magyar Érdemkereszt megfelelő fokozataival kívánta jutalmazni. Münzer Ilonát erre érdemesnek találta. A mindig röviden fogalmazó Prohászka terjedelmes levélben méltatta sokoldalú tevékenységét.⁶¹⁵

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök az 1947-ben tartományi főnöknővé választott Kerner Luciát így köszöntötte: „Nagyon örülök, hogy épp nagytisztelendőségedre esett a választás, aki eddigi hivatásában is megmutatta Istentől kapott s vezetésre alkalmas képességeit, s valóban bölcsen vezette az intézetet s mint helyettes a tartományt. De annak is örülök, hogy nemcsak avatott kézbe került a magyar tartomány, hanem egy jól ismert, kedves munkatárs került a magyar tartomány élére, akivel húsz esztendőn keresztül ... teljes egyetértésben és lelki harmóniában öröm volt dolgozni, és a Clarisseumot elsőrendű intézetté fejleszteni.”⁶¹⁶

A tartományi főnöknők sikerrel látták el a kivételes érzékenységet, kitartást, különleges fizikai és szellemi képességeket igénylő, sokoldalú feladatukat.

⁶¹¹ Ch II. 1928. január 30.

⁶¹² Életrajzokat közli Jelli: 1996, II. k. 226., 230., 236., 238.

⁶¹³ Radnich a püspöknek. 1913. június 20. SZPL 4580 SCH 1285/1913.

⁶¹⁴ Ch I. 1916. augusztus 3.

⁶¹⁵ A közoktatási miniszter Prohászkanak. 1927. március 11. Prohászka a közoktatási miniszternek. 1927. április 8. Fogalmazvány, SZPL 4580 SCH 468/1927.

⁶¹⁶ Shvoy Szemlakinak. Fogalmazvány, SZPL 7367/c SCH 3004/1947.

A Kongregáció anyagi viszonyai

A tartomány anyagi gyarapodása azt mutatja, hogy a nővérek komoly érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a személyes kapcsolatoknak és közbenjárásnak, és ezzel éltek is.

Nem csupán a közvetlen irányításukat ellátó püspökök, hanem a legmagasabb egyházi és világi körök támogatását is elnyerték. A leghatásosabbnak azt tartották, ha több támogatójuk volt egyszerre. Amikor 1921-ben segítségért fordultak a kultuszminiszterhez, úgy nyerték el a 10 000 korona támogatást, hogy a prímás és Cziráky gróf is közbenjárt ügyükben.⁶¹⁷ A tartományi házat sújtó tüzeset után, 1929-ben hiába próbáltak anyagi támogatást szerezni az újjáépítéshez „több ízben, több helyen”, végül közvetlenül Serédi hercegprímáshoz fordultak.⁶¹⁸ A nővérek pozsonyi pincelakásának megszüntetése érdekében benyújtott folyamodványukat kérelmükre Csernoch hercegprímás személyesen nyújtotta át a miniszternek.⁶¹⁹ Amikor 1879-ben Pozsonyban a helyzetük szinte tarthatatlanná vált, és már világi jötevők fokozottabb támogatására sem számíthattak, az oktatási minisztertől nyertek engedélyt arra, hogy könyöradományokat gyűjtsenek az országban. Azonban ez sem járt eredménnyel, ezért közvetlenül az uralkodóhoz fordultak segítségért.⁶²⁰ Ferenc József magánpénztárából 300 forint végleges segélyt utalt ki számukra.⁶²¹ Ez nem volt egyedi eset, 1884-ben újabb 100 forintos támogatásban részesítette őket.⁶²² Amikor a két világháború közötti időszakban a leányiskola bővítése anyagi források hiányában veszélybe került, a „kormányzóné pártfogását” nyerték el. Eredménye hamar megmutatkozott, miniszteri kiküldött jelent meg helyszíni szemlére.⁶²³

Többnyire azonban alsóbb szinteken döntöttek kérelmeikről. A keresztes nővérek meglehetősen nagy biztonsággal mozogtak a bürokrácia útvesztőiben. Naprakész információval rendelkeztek „bizalmi” embereik, „jóakaróik” révén. Tudták, mikor mi történik a hivatalokban; mikor, mit tárgyalnak; kinek van ügyükre befolyása.

A tornaterem építéséhez igényelt segély kérvényezésekor Shvoy és a közoktatási miniszter közötti baráti kapcsolatot igyekeztek felhasználni. „Mielőtt a folyamodványt benyújtottuk volna, egy kicsit utánanéztünk a dolgoknak – írták püspöküknek. – Az a megállapítás, hogy jelenleg a Kegyes püspök Atya tud legtöbbet elérni. Ha személyesen adja át a miniszter úrnak,

⁶¹⁷ Ch I. 1921. december 1.

⁶¹⁸ Kozár Shvoynak. 1929. november 1. SZPL 4580 SCH 2892/1929. Kozár Serédynek. 1929. november 3. EPL 4577/1929.

⁶¹⁹ Theodosa Hossza a közoktatási miniszternek. 1913. május 5. Uő. Csernochnak. 1913. november 7. A bíbnonok Vince Károlynak. 1913. november 21. Az államtitkár Csernochnak. 1915. február 26, uo. 1507/1915. Köszönő levelük: Ch I. 1914. október 23.

⁶²⁰ Simor Hidasinak. 1880. november 26. Fogalmazvány, EPL 5334/1880.

⁶²¹ Somlaki Simornak. 1881. február 8., uo. 1302/1881.

⁶²² Wosni a prímásnak. 1884. január 27., uo. 2332/1883.

már nyert ügy van.” Egyben felhívták arra is a figyelmet, hogy a testnevelési ügyosztály ügyeit a jelzett évben Petri államtitkár hozzájárulásával tárgyalja a miniszter, tehát az ő közbenjárására is szükség lenne.⁶²⁴

A kudarcba nem nyugodtak bele. Értesüléseik alapján nem csupán a kifogásokat cáfolták, hanem még javaslatot is tettek a miniszternek és a püspöknek, hogyan lehetne eredményesebben intézkedni. Felicidas Roman miniszteri tanácsos pénzhiányra hivatkozva utasította el a segílyt. A nővérek „biztos forrás” alapján közölték, hogy bizonyos fedezet rendelkezésre áll az ügyosztályon, nekik is jutna, „de a protektorok súlyossága” szerint utalják ki az összeget. Így a ceglédi zárda 18 000, Baja 12 000, az endrődi polgári iskola 15 000 pengőt kap, pedig a szakvélemény szerint a bentlakók száma alapján Zsámbékot illetné meg az elsőség. „Jóakaró egyének bizalmas közlése” alapján arra is felhívták Shvoy figyelmét, hogy minden jel szerint a miniszter nem ajánlotta „elég melegen” az ügyet, az aktán nincsen nyoma kifejezett óhajának, csak az van rávezetve, hogy „sürgős”. „Pedig a Miniszternek – írja Kerner Lucia – egy-két megjegyzése: pl. súlyt helyezek ez ügyre, vagy: elrendelem, hogy kedvező elintézését nyerjen, vagy kérek felvilágosítást az ügyre vonatkozólag, vagy más hasonló megjegyzésekből az ügyosztálybeliek tudják, hogy a miniszter az illető ügynek elintézését kívánja.”

Kerner nagy buzgalmában nem csupán püspöke közbenjárását kérte a miniszternél, hanem még meg is fogalmazta azt.⁶²⁵

Személyes befolyásuk sokszor sikert hozott. Hévízre Pozsonyból új oltárt rendeltek, Győrben nem tudták elérni a vám elengedését, Pesten a vasútigazgatóság sem járult hozzá, végül a minisztérium engedélyezte az ingyenes szállítást.⁶²⁶ A Zsombolyáról Magyarországra szállított bútorért sem fizettek vámot a nővérek.⁶²⁷

Leleményességük reménytelen helyzetekben nem ismert határt. Az 1923-ban folytatott építkezések során leveleket küldtek szét az egész országban,⁶²⁸ sokan támogatták őket kisebb-nagyobb összegekkel,⁶²⁹ egy évvel később a Belügyminisztérium engedélyével gyűjtést rendeztek, gyűjtőívet tettek ki.⁶³⁰

⁶²³ Kerner a főtanfelügyelőnek. 1931. június 8. SZPL 4580 SCH 1578/1931.

⁶²⁴ Kerner a főtanfelügyelőnek. 1934. december 10., uo. 4883/1934.

⁶²⁵ Kerner a püspöknek. 1935. július 18. SZPL 322/b. nem iktatott.

⁶²⁶ Ch II. 1929. február 5., március 7.

⁶²⁷ Ch II. 1928. június 13., 27.

⁶²⁸ CH I. 1923. július 23.

⁶²⁹ Uo. 1923. augusztus 5.

⁶³⁰ Uo. 1924. január 25.

A kongregáció tagjainak lelki felügyelete

A tartományi főnöknők számára talán még komolyabb kihívást jelentett a rendtagok lelki életének irányítása, a szentségek és egyéb számukra nélkülözhetetlen feltételek megteremtése.

Szigorú feltétel- és követelményrendszer szabályozta a társulatba való felvételt. Olyan 15., életévüket betöltött, jó hírnevű, önként jelentkező, katolikus,⁶³¹ büntetlen,⁶³² adósságtól és más pénzügyi kötelezettségtől mentes hajadonokat vettek fel, akik lelkileg és testileg egészségesek, szelídek, vidám kedélyűek, akiket tiszta szándék, és nem a megélhetés biztonsága vezet. Elutasították azokat, akiket szerzetesi fogadalom kötelezett, valamint azokat is, akik jelentkezésükkel erkölcsi kötelességeik alól mentesülhettek volna: így a szüleiket, nagyszüleiket szorult helyzetükben támogató lányokat, gyermekeik eltartásáról és neveléséről gondoskodó özvegyeket. Bizonyos esetekben az általános, illetve tartományi főnök és tanácsának döntésétől függött a felvétel. Ide tartoztak a 25. életévüket már betöltött, törvénytelen születésű, de még nem törvényesített lányok, az özvegyek és azok is, akik valamilyen másik szerzetesi társulatban jelöltek vagy újoncok voltak.⁶³³

Ha a vizsgáló nővérek titkos szavazással a felvételt támogatták, akkor a novíciaházban vagy a tartomány más állomásán a jelöltség időszaka következett. Ideje minimálisan hat hónap volt, de az 1931-es szabályzat szerint másfél évnél tovább nem tarthatott. A magyarországi példák viszont arra utalnak, hogy ez az előkészületi idő lényegesen meghosszabbodhatott. A novíciaházban élő jelöltek el voltak választva a novíciáktól, eltérő volt a ruhájuk, és külön vezető irányította őket. A hivatás különféle ágaiban foglalkoztatták őket, így például óvodákban, kórházakban stb. szolgáltak. Ezáltal győződhetett meg a főnök és maga a jelölt is, hogy van-e a társulat céljának megfelelő igazi hivatása.⁶³⁴

A tartományi tanács döntött arról, hogy a jelölt felvételt nyer-e a noviciátusba. A beöltözéssel kezdődött az egy évig tartó újoncév, a noviciátus. Rövidebb nem lehetett, de szükség esetén meghosszabbították.⁶³⁵ A novíciák a teljes esztendőt az újoncházban töltötték, és még a fogadalmas nővérektől is elkülönítették őket, csak az imánál és az ebédnél lehettek együtt. A társulat tevékenységében nem vehettek részt, irodalmi, tudományos, művészeti tanulmányokat

⁶³¹ Keleti szertartásúakat csak a keleti egyházi kongregáció írásbeli engedélyével vettek föl. Így például Kozár Clarissa tartományi főnök 1936/ ban azt kérelmezte a megyés püspöktől, hogy négy, a próbaidő egy részét már megelégedésre letöltő görög katolikus jelöltjüknek az újabb rendelkezések értelmében állítson ki ajánló levelet, hogy a svájci anyaház beöltözésük előtt Rómában kérelmezhesse átvételüket a római egyházba. Kozár Shvoynak. 1936. november 10. SZPL 322/b 2509/1936.

⁶³² Nem nyertek felvételt, akiket büntetés fenyegetett, feljelentették vagy feljelenthették őket, vagy akik olyan más világi ügyletekbe bonyolódtak, amely miatt a társulatnak kellemetlenségei vagy pörösködése támadhatna.

⁶³³ Szabvány 1931, 74–77.

⁶³⁴ Uo. 79.

⁶³⁵ Uo. 80–81.

nem folytathattak. Vezetőjük a legalább 35 éves, és már legalább tíz éve fogadalmas újoncmesternő, munkáját egy legalább harminc éves örökfogadalmas nővér segítette.

A novíciák haladásáról és fejlődéséről a mesternő kéthavonta értesítette a tartományi főnöknőt, a 4. és 8. hónap után pedig jelentést terjesztett a tanács elé, amelynek tagjai titkos szavazással döntöttek arról, hogy az újoncévet folytathatja-e, vagy rögtön elbocsátják.⁶³⁶

Az év elteltével a tartományi tanács döntött arról, hogy az újonc méltó-e az ünnepélyes ideiglenes fogadalomra. Az első szent fogadalmat az újoncház templomában vagy kápolnájában a nővérek jelenlétében, az általános főnöknő vagy az általa megbízott nővér kezébe tették le.⁶³⁷

Az ideiglenes fogadalmat két egymás utáni évben megismételték, azután pedig három év múlva. A szerzetesi élet első hat éve, a juniorátus, az ideigtartó fogadalom ideje tulajdonképpen a noviciátus meghosszabbítása. Az volt a célja, hogy a fiatal nővéreket a gyakorlati szerzetesi életbe bevezesse, és abban megerősítse.⁶³⁸ Csak ezután válhattak örökfogadalmassokká.

Az 1920-as évek közepétől a szent fogadalmat minden nővér csak egy évre újította meg.⁶³⁹

A tartományi főnöknők személyesen felügyelték a jelöltek és novíciák fejlődését. Ebben meghatározó szerepe volt Zsámbéknak, ezt jól mutatja a nem teljes adatsor is.⁶⁴⁰

⁶³⁶ Uo. 81–83. Az újoncok szabadon elhagyhatták a társulatot, de az előljárók is úgy küldhették el őket, hogy az elbocsátás okát nem voltak kötelesek közölni.

⁶³⁷ Uo. 13–14.

⁶³⁸ Útmutató 1927, 21.

⁶³⁹ Ch II. 1925. január 4.

⁶⁴⁰ Nem minden évből rendelkezünk adatokkal

15. táblázat. A jelöltek és novíciák száma Zsámbékon (1931–1948)

Év	Jelölt	Újjonc	Tartományi házban neveltek
1915	76	18	?
1916	67	21	?
1917	85	24	?
1918	79	20	?
1922	67	16	?
1923	40	27	?
1924	32	22	?
1925	45	14	?
1926	39	14	?
1927	56	10	?
1928	71	12	?
1929	64	18	?
1930	121	26	?
1931	82	20	46
1932	69	19	38
1933	68	21	44
1934	57	22	36
1935	44	15	30
1936	54	18	41
1937	51	21	34
1938	62	12	48
1939	81	5	56
1940	102	14	?
1948	33	6	25

Minden ideiglenes és örökfogadalmas nővér életét, tevékenységét is figyelemmel kísérték, és ha úgy látták, hogy nem a kívánatos mértékben fejlődött a személyiségük, nem elég elmélyült a hivatástudatuk, határozottan közbeavatkoztak.

A vezetőkre nagy felelősség hárult. Az ideiglenes vagy örökfogadalom megtagadásáról, illetve legsúlyosabb esetben a nővérek elbocsátásáról a rendi tanács saját hatáskörében teljhatalommal döntött, ez ellen csak közvetlenül a Szentszékhez lehetett fellebbezni. Az elbocsátás-

hoz elegendő volt „a szerzetesi szellem hiánya, mely másoknak botrányt okoz, vagy ha az ismételt intés egybekötve üdvös vezekléssel sem hozott volna javulást”.⁶⁴¹

A világi papság szinte értetlenül állt e szigorúság előtt. Czapik Gyula címzetes apát, nagyváradi kanonok Horváth M. Regis nővér védelmében arra hivatkozott, hogy a kódex 647. kánonja szerint az elbocsátásra az ordinarius loci jogosult, vagyis jelen esetben a székesfehérvári püspököt illette volna a döntő szó. Véleménye szerint, a nővérek a püspök jogainak megsértésével, önkényesen, törvényellenesen határoztak. Ezért arra kérte Shvoyt „privátin és bizalmasan”, hogy a nővér fellebbezését ne terjessze fel a Szentszékhez, hanem saját maga vizsgálta ki. Pár nappal később azonban ő maga is kénytelen volt beismerni, hogy a nővérek szabálykönyve egyedül a főnöknő jogairól beszél, tehát nem tartozik a megyéspüspök alá, és ezek a rendelkezések „bizonyos tekintetben eltérést mutatnak az általános jogtól, és ezek az eltérések privilégiumnak minősíthetők”.

Czapik szinte hitetlenkedve írja: „a nővér elbocsátása túlzott, és valóban nem volt rá meg a kellő ok, hanem csak inkább példa statuálása céljából történt. A benyomásom is az, hogy a zsámbéki főnöknő is nagyon szívesen segítene a nővéren, és örömmel látná, ha alkalom adódna neki a megmaradásra. A nehézség csak Svájc, ahol germán keménységgel kezelik az ügyet.”⁶⁴²

Ez a kívülálló számára túlzott szigorúság jogos és szükséges volt. Részben ezzel akarták kiszűrni azokat, akiket a megélhetés vágya vezetett soraikba. Szemléletes példája Berki Erzsébet, akit csak részvétből és könyörületből vettek fel, mert már más szerzetben is volt jelölt de „mindig jobban kitűnt, hogy nem a hivatás, hanem az elhelyezkedés lehetősége volt belépésének indító oka”.⁶⁴³

Ugyanakkor csak legvégső esetben hozták meg a legsúlyosabb ítéletet, az elbocsátást. A tartományi főnöknők lelki vezetéssel, tanácsokkal, ismételt próbára bocsátással igyekeztek segíteni a rászorulóknak.

A nehezen beilleszkedő vagy a szabályokat ismételten és gyakran megszegőket különböző állomásokra helyezték, hátha a főnöknők és nővértársak cseréje jó hatással lesz rájuk. Szalay Anakléta először Nyíregyházán szolgált, majd Zsámbékra rendelték. A tartományi házban a szerzetesi szellem elsajátítására ideálisak voltak a körülmények, mégsem értek célt. Rossz példája azonban másokra is károsan hatott, ezért a pásztói kórházba helyezték, de ott sem maradhatott sokáig, mert „a világiak részéről ismét veszélyben forgott”, ezért a pécsi sebészeti

⁶⁴¹ Szabvány 1931, 86.

⁶⁴² Czapik Shvoynak. 1930. augusztus 11., 14. Horváth Regis Shvoynak. 1930. augusztus 12., Shvoy Kozárnak. 1930 augusztus 31. Fogalmazvány, SZPL 322/b 2137/1930.

⁶⁴³ Berki Shvoynak. 1931. július 8. Kozár Shvoynak. 1931. július 17., uo. 1935/1931.

klinikára került.⁶⁴⁴ Kuracin Benjaminsát a székesfehérvári kórházból áthelyezték Pozsonyba az egyetemi kórházba, de munkakerülése miatt a doktorok részéről „az elégedetlenség a tetőpontra hágott”.⁶⁴⁵

Azzal is próbálkoztak a tartományi főnöknők, hogy nem a nővért helyezték más állomásra, hanem a velük együtt dolgozó társaikat cserélték ki. A székesfehérvári kórházban szolgáló, előjárói ellen is agitáló Kuracin Benjamina mellé új nővéreket küldött Münzer Ilona, „ki volna alkalmazkodóbb Benjamina nővér természetéhez”. De a helyzet nem változott.⁶⁴⁶

Olykor, például Szalay Anakléta esetében a püspöktől reméltek segítséget. A tartományi főnöknő abban bízott, hogy talán a főpásztor hatni tud majd rá. „Végtelenül örülnék, – írja –, ha Nagyméltóságú Püspök Atyánk apostoli nagy lelke ezt az eltévedt juhót – akin csak a ruha szerzetes, – a jó Istennek és szt. hivatásának megnyerné.”⁶⁴⁷

Egyes esetek arra utalnak, hogy a nővérek nemcsak megértőek, hanem – a forrásokból kiolvasható szigorúsággal ellentétben – túl elnézőek voltak. Haluska Fabiana nővér – saját bevallása szerint – sohasem tudott nyugodt otthonra lelni a zárdában, hétévi közös élet után csupán rábeszélésre tette le örökfogadalmát.⁶⁴⁸ Kozárnak „kétszer sikerült őt az elpártolástól megmenteni”, de amikor titkos levelezése a tartományi főnöknő kezébe került, és ezért magához hívatta, 1929. október 5-én éjjel megszökött, s csak egy hét nyomozás után bukkantak rá rokonainál.⁶⁴⁹

Voltak, akik az előjárók minden erőfeszítése ellenére hosszú idő után sem leltek nyugalmat, és önként, felindultan hagyták el a szerzetet. A 12 éve szolgáló, a pásztói kórházban dolgozó Pócza Samuela beteg édesanyjának meglátogatása után nem tért vissza, bejelentette, civil személyként nővérénél tartózkodik, ott várja be felmentését.⁶⁵⁰ Kucsik Anastasia nővér a Nyíregyházi Megyei Erzsébet Kórház konyháján szakácsnőként dolgozott, amikor 25 év után egy éjjel megszökött Budapestre, nővéréhez. Nem tért vissza, csak azt kérte Münzertől, hogy intézze el fogadalma alóli felmentését. Fekete Speravic édesanyja segédletével a szabadkai kórházból szabályszerűen megszökött,⁶⁵¹ Tóth Angelika pedig Zsámbékról úgy menekült haza, hogy az autóbusz-állomás főnökétől kért kölcsön pénzt.⁶⁵²

Sokszor maga a tartományi tanács döntött a jelölt, a novícia vagy a fogadalmas nővér elbocsátásáról. Ennek számos oka lehetett. Több helyen is szerepel a forrásokban a goromba, nyers

⁶⁴⁴ Kozár a püspöknek. 1933. szeptember 5., uo. 2307/1933.

⁶⁴⁵ Münzer a püspöknek. 1917. november 23., uo. Nem iktatott.

⁶⁴⁶ Uo.

⁶⁴⁷ Kozár a püspöknek., uo. 2307/1933.

⁶⁴⁸ Haluska a püspöknek. 1929. október 12., uo. 2640/1929. Kozár a püspöknek. 1929. október 14., uo. 2796/1929.

⁶⁴⁹ Kozár a püspöknek. 1929. október 14., uo.

⁶⁵⁰ Münzer Prohászkanak. 1922. május 3. SZPL 4580 SCH Nem iktatott. Ch I. 1922. április 12., 30., május 3.

⁶⁵¹ Ch IV. 1943. július 24.

természet,⁶⁵³ zabolátlan, meghasonlott lélek,⁶⁵⁴ a javulásra, változásra való képesség hiánya,⁶⁵⁵ a szerzetesi szellem (engedelmesség, tisztaság) burkolt vagy nyílt megsértése. A világiakkal való gyakori érintkezés veszéllyel is járt. Kaszás Alberta nővért négy év alatt négy intézetbe helyezték, a napló megfogalmazása szerint „érzéki vonzalma a világiakhoz” nem szűnt meg, ezért elbocsátották.⁶⁵⁶ Leindter Hyromina nővér a kókai hentessel keveredett szerelmi kalandba, éjszakánként titkos légyottra kiszökött az istállóba. A hentes édesanyjának aggódó levele leplezte le ezt,⁶⁵⁷ a nővért azonnal eltávolították a kongregációból. Egy másik nővér pedig azért adta fel hivatását, mert a pozsonyi kórház egyik orvosával került intim kapcsolatba, áthelyezték Futakra, ezért inkább kilépett.⁶⁵⁸ Még az is előfordult, hogy a túlérzékeny jellemű, a nyíregyházi szanatórium igazgatójának szüntelen elégedetlensége miatt büszkeségében megsértett főnöknő hagyta el a rendet.⁶⁵⁹

Különösen határozottan léptek fel, ha valaki károsan hatott nővértársaira. Az egyik jelölt pletykálgodással viszályt és ellentétet szított társai között, azonnal elbocsátották.⁶⁶⁰ Székesfehérvár esetében ez a kórházi ápolás feladását jelentette. Kuracin Benjamina húsz évi betegápolói működés után kilépett a rendből. Civilként dr. Pajzs mellett dolgozott továbbra is, ezért a tartományi főnöknő az ott dolgozó szerzetes nővéreket kivonta onnan.⁶⁶¹

⁶⁵² Ch II. 1927. január 6.

⁶⁵³ Uo. 1924. december 12., 1927. július 18.

⁶⁵⁴ Ch I. 1921. november 16.

⁶⁵⁵ Ch II. 1926. május 10.

⁶⁵⁶ Ch III. 1930. augusztus 9.

⁶⁵⁷ Ch II. 1926. január 2.

⁶⁵⁸ Ch I. 1915. október 12., december 28.

⁶⁵⁹ Uo. 1924. február 28.

⁶⁶⁰ Ch II. 1928. augusztus 23.

⁶⁶¹ Ch I. 1918. április 10.

Az egységes szellem biztosítása

A tartományház, a tartományi vezetés volt a tartomány szellemének a letéteményese. A következetes lelki élet kialakításában a tartományi főnöknők meghatározó szerepet játszottak. Shvoy Lajosnak küldött értékelésében Gyöngyös Ferenc körmendi plébános így vélekedett róluk: „Nagyon komolynak tartom a magyar tartománynak mostani vezetőségét, és bízunk abban, hogy a közeljövőben történő személyi változás ezt a mélységes vallásos szellemet, buzgó lelkiséget nem zavarja meg.”⁶⁶²

A tartományi főnöknők érzékenysége, intuíciója, jó emberismerete is hozzájárult az egységes szellemhez. Gyöngyös Ferenc a női szerzetesrendek egyik fő bajának a jó főnöknők hiányát tartotta. „Sajnos, hogy főnöknőképző iskola nincs és nem is lehet; csak az élet és a kegyelem termeli ki a megfelelő főnöknöket. Sok-sok bajt meg lehetne előzni a főnöknök útján. Az anyaháznak gyönyörű szellemét kell a főnöknőnek a vidéken fenntartani, ehhez kell az okosság, a bátorság, a fegyelmezettség és mindenekfölött a türelem.”⁶⁶³

Zsámbékon azonban ez megvalósult. A tartományi vezetés 1929-től évente a főnöknők számára általuk konferenciának nevezett gyűlést rendeztek, ahol részben elméleti, részben gyakorlati kérdéseket vitattak meg. Jelentőségét, fontosságát mutatja, hogy a tartományi főnöknő távolléte miatt az 1943 nyarán elmaradt összejevetelt a téli lelkigyakorlatos időszakban pótolták,⁶⁶⁴ és még a közlekedési szempontból teljesen megbénult időszakban, 1944 tavaszán is megtartották, amelyen minden nehézség ellenére a főnöknők szép számban vettek részt.⁶⁶⁵

A zsámbéki tartományi ház tehetséges, karizmatikus főnöknők egész sorát nevelte ki. Többen nem csupán Zsámbékon nevelkedtek, hanem hosszú ideig itt szolgáltak, fontos hivatalokat töltöttek be, tapasztalt vezetőkké váltak. Dévényi Alfonsa, a tartományi tanács tagja, a zsámbéki polgári iskola igazgatónöje, később a bicskei gyermekotthon vezetője lett, majd az érdi polgári iskola megszervezője.⁶⁶⁶ Tóth Zenkét, a zsámbéki polgári iskola igazgatóját küldték a rengeteg problémával küszködő nagyatádi polgári iskolába. Az 1943-ban létrehozott érdi szegényház élére a tartományi tanács egyhangúlag Armella nővért javasolta, aki a kezdetektől hat éven át a bicskei szegényház vezetője volt.⁶⁶⁷ 1924-ben Kókára szükségmegoldásként a tartományi tanács tagját, Aniceta Zossot küldték.⁶⁶⁸

⁶⁶² Gyöngyösi Shvoynak. 1935. szeptember 21. SZPL 322/b. Nem iktatott.

⁶⁶³ Uo.

⁶⁶⁴ Ch IV. 1943. január 9.

⁶⁶⁵ Ch IV. 1944. április 4.

⁶⁶⁶ Pályája Ifj. Rabár Ferenc: A Keresztes Nővérek Érden. Érd, é. n., az Apor Vilmos Katolikus Főiskola és a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek Marianum Általános Iskola közös kiadványa, 20–23.

⁶⁶⁷ Ch IV. 1943. szeptember 16.

⁶⁶⁸ Ch I. 1924. augusztus 27.

A tartomány dinamikus fejlődése sokszor főnöknőhiányt okozott. Így 1924 nyarán nem volt alkalmas jelölt a pécsi klinikára, a körmendi városi kórházba és a budapesti Állami Gyermekmenhelyre.⁶⁶⁹ Minden gondos mérlegelés és megfontolás ellenére a források kudarcáról is beszámolnak. Constantia nővér Temesváron a legjobb akarattal vette át a közösség irányítását, de le kellett cserélni. A krónika röviden fogalmaz: „Nem mindenki alkalmas mindenre. Nem ment.”⁶⁷⁰

A tartományi vezetés dolgozta ki az általános irányelveket, az egész rendre vonatkozó szabályzat magyarországi viszonyokhoz igazított módosított változatát. Ezt tartalmazza a Zsámbékon kiadott kis könyvecske, az Útmutató.

A tartományi főnöknők állították össze és hagyták jóvá a napirendet, az egyes házaknál a helyi sajátosságokhoz alkalmazkodó eltéréseket. Évente személyesen végiglátogatták a közösségeket (vizitáció).

⁶⁶⁹ Uo. 1924. augusztus 10.

⁶⁷⁰ Ch II. 1926. április 26.

A lelki élet eszközeinek biztosítása

A tartományi főnöknők feladata volt az is, hogy a különböző házakban élő nővérek számára a következetes lelki élet legfontosabb feltételeit és eszközeit (gyónás, szentmise, szentáldozás, lelkigyakorlat stb.) megteremtsék. A ritkább kivételek közé tartozott az, hogy a nagylelkű alapító biztosította ezt. Enyickén például már 1881/ben létre kellett hozni egy segédlelkészi állást.⁶⁷¹ A tartományi főnöknő határozott fellépése Semsén is eredménnyel járt. Az alapítványi levélben a nővérek mindennapi istentisztelete, a szentgyónás és egyéb ájtatossági gyakorlatok „nem csak kellően szabályozva, de érintve” sem voltak. Az Egyházmegyei Hatóság közölte Semsey Lászlóval, hogy elkerülhetetlen egy helyi káplánság szervezése.⁶⁷²

A Semsey család vállalta, hogy állandó jellegű lelkészi állást, ún. házi káplánságot szervez. Ennek feladata az volt, hogy kizárólag a keresztes nővérek számára misézzen, ájtatossági gyakorlataikhoz megfelelő asszisztenciát nyújtson, valamint az egyes családtagokért szentmisét mutasson be. A család nem kis áldozatot hozott: a 30 000 koronás alapítvány 4%-os kamatából kapta a lelkész az 1200 koronás fizetést, 24 köbméter vegyes tűzifát és egy háromszobás, konyhás lakást, a hozzá tartozó 800 négyszögöles zöldséges kerttel.⁶⁷³

Ez azonban egyáltalán nem volt általános, a források tanúsága szerint a tartományi főnöknőknek, vagy támogatásukkal, befolyásuk latba vetésével a házfőnöknőknek hosszadalmas küzdelmet kellett folytatniuk azért, hogy közösségeik a szabályzatuk szerinti gyakorisággal részeseülhessenek a szentségekben.

⁶⁷¹ Tomcsko Alajoshoz 5 község tartozott, a keresztes nővérek intézményével együtt 3 iskola, több mint 200 tanulóval, ehhez járult a felállított zárda. Tomcsko a püspöknek. 1881. szeptember 5. AC Ordcas. 1854/1881.

⁶⁷² Tomcsko a püspöknek. 1903. szeptember 27. A püspök Semseynek. 1903. október 7. Fogalmazvány, uo. 5436/1915.

⁶⁷³ Alapítványi oklevél. Semse, 1903. Szerámi Szent Ferenc napja. Uo. 1806/1909.

A gyóntatók

A rendtartományi vezetők a gyóntatásnak, a gyóntatóknak különös fontosságot tulajdonítottak. Kozár Clarissa megfogalmazása szerint a kongregáció jövője a lelkek képzésétől függ.⁶⁷⁴

A keresztes nővérek szabályzata részletesen rendelkezett arról, hogy a nővéreknek elegendő és személyre szabott alkalmuk és lehetőségük legyen az önvizsgálatra, bűnbánatra. A hatályos kánonjog szerint a megyéspüspök által kinevezett, és az egész szerzetesi család lelki életéért felelős ún. rendes gyóntató három évnél tovább nem gyakorolhatta hivatalát. Lehetősége volt viszont a püspöknek arra, hogy második és harmadik hároméves ciklusra is meghosszabbítsa ezt a megbízatást, ha nem tudott más alkalmas papot kinevezni, vagy ha a nővérek többsége titkos szavazással őt kívánta.⁶⁷⁵ Személyének fontosságát jelzi, hogy akik kinevezése ellen szavaztak, azoknak másik gyóntatót kellett kijelölni. Emellett minden szerzetesi közösségnek volt rendkívüli gyóntatója is, aki évente négyszer kereste fel a nővéreket. A főnöknő nem kötelezhetett senkit, hogy lelkét feltárja előtte, de azt sem tilthatta meg, hogy bármely nővér „bármely templomban nyilvános vagy félig nyilvános kápolnában a helyi püspöktől nők gyóntatására felhatalmazott” gyóntatóhoz forduljon. Sőt, mindenki saját személyre szabott gyóntatót is kérhetett.⁶⁷⁶ Erről még az amúgy is sok nehézséggel terhes történelmi időkben sem mondtak le. 1947-ben például Kertész Leonárda az érdi keresztes nővérekhez Palágyi Sándor főtisztelendő kinevezését kérte, mivel „egyik-másik nővérnek lelki igénye, adott esetekben egy másik gyóntatónak a beállítását is kívánatosá teszi”.⁶⁷⁷

A keresztes nővéreknek a lelki életüket irányító papokkal szemben magas elvárásaik voltak. Úgy ítélték meg, hogy a szerzetesi életet jól ismerő személyiségek tudják ezt a feladatot sikerrel ellátni. A tartományi főnöknő úgy nyilatkozott Balogh Károly zárdalelkészről, hogy „mint pap kifogástalan viselkedésű, tevékeny, s a világi hívek kezelésére nagyon alkalmas”, mégis leváltását kérte, mert, mint fogalmazott, „oly egyénre van szükségünk, aki a szerzetesi életet értékelni és a szerzetesi lelkeket hozzáértéssel kezelni tudja”.⁶⁷⁸

Szórványos adatok arra utalnak, hogy a keresztes nővérek eredményes lelki vezetésében, kezelésükben szerepet játszott az életkor is. Zsámbékon a nővérek körében nagy várakozást keltett 1908-ban, hogy az idős Krizsány János plébánost kanonokká nevezték ki, és Székesfehérvárra helyezték. Az új plébános érkezésével reményeik szerint lelki életükben is fordulat következik be, mert mint a krónika finoman megfogalmazta: „különböző okokból különösen a

⁶⁷⁴ Kozár a püspöknek. 1928. augusztus 25. SZPL 322/b 1644/1928.

⁶⁷⁵ Ilyenkor azok a nővérek is szavazhattak, akiknek más ügyekben erre nem volt joguk.

⁶⁷⁶ Szabvány 1931, 34-36.

⁶⁷⁷ Kertész Shvoynak. 1947. december 2. SZPL 7367/c SCH 3468/1947.

⁶⁷⁸ Kozár a püspöknek. 1928. augusztus 25. A püspök Kozárnak. 1928. augusztus 29. Fogalmazvány, SZPL 322/b 1664/1928.

novíciák nagy hiányt szenvednek”.⁶⁷⁹ A Pozsonyi Állami Kórházban szolgáló nővérek számára Münzer Ilona pedig 1912-ben Hedly Jeromos, pozsonyi Szent Ferenc rendi guardián kinevezését kérte rendes gyóntatónak. Kérését azzal indokolta, hogy Vince Károly kanonok „már előrehaladott korú, és így akarnak könnyíteni terhén”.⁶⁸⁰

A keresztes nővérek a ferencesek harmadrendi ágához tartoztak, ezért szinte természetes, hogy lehetőség szerint ezt a feladatot a helybeli vagy a közeli ferences kolostor vezetői, helyettesei vagy a tagjai látták el. A pozsonyi királyi egyetem kórházában lévő nővérek rendkívüli gyóntatójává a malaczkai Szt. Ferenc rendház főnökét nevezték ki,⁶⁸¹ a nagyszombati keresztes nővérek helybeli gyóntatója, a helyi ferences zárda házfőnöke, Skolják Remig volt.⁶⁸²

A ferences gyóntatókat a tartományfőnök jelölte ki, és ez önmagában biztosítékot jelentett és jelenthetett. Dezső István zárdalelkész, egy pécsi ferences papnak kért jurisdictiója kapcsán azzal érvel, hogy „az illető páttert Unghváry Antal, a Kapisztrán provincia tartományfőnöke jelölte ki, miért is erkölcsileg megvan a kellő biztosíték a joghatóság megadására”.⁶⁸³

A gyóntatóhoz való ragaszkodás még szabályszegéshez és egyházi értelemben botrányhoz is vezetett. A pozsonyi nővérek 25 jelöltjének lelki gondozását – Vince Károly kinevezése ellenére – Jedly Jeromos végezte, felhatalmazás nélkül. A prímás minderről Münzer Ilona leveléből értesült.⁶⁸⁴

A nővérek ragaszkodtak a rájuk jó hatást gyakorló, velük bensőséges kapcsolatot kialakító karizmatikus személyiségekhez. Példákat ismerünk arra, hogy az ilyen gyóntatók a kánoni idő leteltével a nővérek közelben lévő másik közösségének lelki vezetői lettek. Turkovich Engelbert galgóci ferences zárdafőnök 1912-től a Galgócon szolgáló nővérek rendes gyóntatója volt,⁶⁸⁵ 1918-tól pedig már a nagyszombati királyi katolikus konviktus keresztes nővérei-nél látta el ezt a feladatot.

Az esetek többségében a főnöknők a számukra megfelelő jelölt kinevezése érdekében az atyákkal előzetesen egyeztettek, és úgy terjesztették fel a püspökhöz. Hídvégi Stefánia, a törökbálinti keresztes nővérekhez Varga Teodorik ferences atyát kérte negyedévi gyóntatónak, egyben azt is közölte, hogy az atya ezt már elvállalta.⁶⁸⁶ A Kun utcai óvoda gyóntatójává úgy nevezték ki Buttykay Antalt, hogy Martiny Paula főnöknő már erről vele megállapodott.⁶⁸⁷

⁶⁷⁹ Ch I. 1908. november 10.

⁶⁸⁰ Münzer a hercegprímásnak. 1915. március 28. EPL 6295/1912.

⁶⁸¹ Az érseki helytartó Csernochnak. 1918. augusztus 24., uo. 4594/1918.

⁶⁸² Jedlicska a Főegyházmegyei Hivatalnak. 1916. szeptember 7., uo. 4620/1916.

⁶⁸³ Dezső István 1927. április 27. SZPL 322/b 746/1927.

⁶⁸⁴ Az érseki helytartó Jedlicskának. 1915. április 8. Fogalmazvány, EPL 6295/1912.

⁶⁸⁵ Jedlicska az érseki helytartónak. 1912. november 29., uo. 9005/1912.

⁶⁸⁶ Hídvégi Shvoynak. 1945. szeptember 21. SZPL 7367/c SCH 1279/1945.

⁶⁸⁷ Martiny az általános érseki helytartónak. 1912. január 17. EPL 406/1912.

Egy évvel később pedig hasonló módon került a Kun utcában és a Patronage Egyesületben szolgáló nővérekhez a belvárosi ferences zárdafőnök.⁶⁸⁸

Ha ferences atya nem tudta ezt a feladatot ellátni, előnyben részesítettek más szerzetesrendeket is. A nagyszombati kórházban szolgáló nővérek rendkívüli gyóntatója, a helybeli jezsuita rendház főnöke, Somogyi Jenő volt.⁶⁸⁹

A nővéreknek sokszor be kellett érniük egyházmegyei pappal is. Zosson M. Aniceta nagyatádi főnöknő megértően írja: Ha esetleg Börzsey Tivadar atya bokros teendői miatt nem vállalná a lelki vezetést, „megelégednénk egy környékbeli, belső tartalommal bíró lelkésszel is”.⁶⁹⁰ Paphiány miatt arra is volt példa, hogy egyévi megszakítás után ismét ugyanazt a személyt nevezték ki.⁶⁹¹

A püspökök, amennyire tehették, maguk is igyekeztek a nővérek elvárásainak megfelelni, de csak kivételes és erkölcsileg indokolt esetben teljesíthették különleges kéréseiket, például az év közbeni személycserét.⁶⁹² Egy ilyen intézkedés láncreakciószerűen bolygathatta meg az egyházmegye életét.

Sokszor azonban még az sem tűnt egyszerűnek, hogy bármilyen gyóntató papot találjanak. A kisebb és a főbb útvonalaktól félreeső zárdák megközelítése igen körülményes volt. Szélsőséges példája a somogyvári keresztes nővérekhez kinevezett rendkívüli gyóntató, Horváth Pál kiliti plébános, aki egyszer sem jelent meg, sőt a nővérek leveleit még válaszra sem méltatta. Münzer Ilona tartományi főnöknő a tényállás tényleges ismerete nélkül is arra gyanakodott, hogy „valószínűleg a távolság lesz a kérdésben, mely Somogyvár és Kiliti között van”.⁶⁹³

Ennél olykor fontosabb szerepet játszottak a közlekedési viszonyok. A nagyatádi keresztes nővérekhez rendkívüli gyóntatónak kinevezett Bontz József taranyi plébános azt kérte főpásztorától, hogy mentesítse feladata alól, mert falujának „téli időben oly rossz útja van, hogy majdnem járhatatlan”, a vasúti összeköttetéssel rendelkező Somogyszob vagy Lábod plébánosának ilyen nehézséggel nem kellett megküzdenie.⁶⁹⁴

Előfordult, hogy a könnyen megközelíthető, és látszólag csábító helyek betöltése is nehézséget okozott. A vasútállomástól csak 10 percre fekvő, a Velencei-tó partján lévő kisvelencei ház nem csupán teljes ellátást biztosított a gyóntatásra vállalkozó papoknak, hanem még a betegeskedés utáni rehabilitációt is lehetővé tette. Szekfü Ignác a nővérek házában erősödött

⁶⁸⁸ Martiny az érseki helytartónak. 1913. január 23., uo. 811/1913.

⁶⁸⁹ Az érseki helytartó Csernochnak. 1917. július 16., uo. 4321/1917.

⁶⁹⁰ Zosson a püspöknek. 1924. július 17. Veszprémi érseki és főkáptalani levéltár (a továbbiakban: VÉL) Acta diocesana (továbbiakban AD) 2625/1924.

⁶⁹¹ Kozár püspöknek. 1931. szeptember 4. SZPL 322/b 2389/1931.

⁶⁹² Püspök Kozárnak. 1928. augusztus 29. Fogalmazvány, uo. 1664/1928.

⁶⁹³ Münzer a püspöknek. 1922. március 21. VÉL AD 1553/1922.

⁶⁹⁴ Bontz a püspöknek. Keltezetlen. VÉL AD 2625/1924.

fel, és amikor ismét munkába állhatott, nem volt, aki a helyére lépjen.⁶⁹⁵ A nővérek „egy üdülést igénylő lelkészt” kértek püspöktől, aki azonban egyházmegyéjéből ilyet nem tudott küldeni, azt azonban felajánlotta, hogy ha a nővérek más egyházmegyéből tudnak szerezni, annak megadja a gyóntatási jogot. Ezért Szekfű Serédihez fordult, hogy a főegyházmegyétől ajánljon valakit.⁶⁹⁶

Egri Dániel a „Szív” újságban közzétett hirdetés alapján lett a törökbálinti nővérek gyóntatója. Még arról sem volt tudomásuk, hogy melyik egyházmegyéből érkezett. Amikor közölték vele, hogy más személlyel váltják fel, felháborodva közölte: „...nem veszi a rendelkezést tudomásul, miután neki, mint független egyénnek a Püspök Úr nem parancsol, s ezen intézkedés az egyházi törvényekbe ütköző eljárás.”⁶⁹⁷

A püspökökre nemcsak a kinevezések róttak nagy terhet, hanem a váratlanul szükségessé váló gyóntatócserék is. A ferences gyóntatók nem mindig töltötték ki hivatali idejüket. Számos oka lehetett ennek: felelősebb beosztásba való kinevezés,⁶⁹⁸ más, távolabbi helységbe való áthelyezés,⁶⁹⁹ misszióba indulás,⁷⁰⁰ háborús időszakban bevonulás.⁷⁰¹ A gyóntató halála egészen kivételes esetet képezett,⁷⁰² betegség azonban gyakran gátolta a nővérek lelki gondozását. Mind az egyházi előljárók, mind a helyi plébánosok már előre igyekeztek ez ellen bebiztosítani magukat. Zsámbék aránylag kedvező helyzetben volt. A kinevezett zárdalelkész gyengélkedése esetén könnyen találhattak helyettést a budapesti vagy akár az esztergomi ferenceseknél, a házfőnök vagy kiküldöttje személyében,⁷⁰³ de a zsámbéki papok is besegíthettek. Dezső István zárdalelkész már hetek óta vesződött a torkáival, ezért Radnich azt kérte, hogy az apácák gyóntatási joghatóságát adják meg neki, sőt még káplánjának is.⁷⁰⁴ Zsámbékon a nővérek gyóntatásába a hittanárok is bekapcsolódhattak. Kresz Rudolf ezért kérte Folláth József tanítónő-képzői hittanár számára a nővérek gyóntatásához a jurisdictiót, hogy akadályoztatás ese-

⁶⁹⁵ Kozár a püspöknek. 1929. január 14. SZPL 322/b 122/1929.

⁶⁹⁶ Szekfű Serédinek. 1929. augusztus 10. EPL 3048/1929.

⁶⁹⁷ Kozár a püspöki helynöknek. 1932. június 27. Ardelet Ronavita a törökbálinti plébánosnak. 1932. június 18. SZPL 322/b 1881/1932.

⁶⁹⁸ Virág a tartományi főnöknőnek. 1931. szeptember 2. Kozár a püspöknek. 1931. szeptember 4., uo. 2328/1931.

⁶⁹⁹ Sheirich Bonaventura helyett Buttkay Antal Ferenc-rendi szerzetes atya kinevezését kérték. Münzer a püspöknek. 1927. augusztus 31., uo. 1520 /1927. Az érdi keresztes nővérek azért fordultak a püspökhöz, mert Oslay Oswald ferences atyát elhelyezték Egerbe. Hicke Valéria a püspöknek. 1943. október 5. SZPL 7367/c SCH 2812/1943.

⁷⁰⁰ Rác János missziós pap Amerikába indult, ezért Dömötör Istvánt küldték helyette. Hidvégi a püspöknek. 1946. szeptember 10., uo. 2174/1946.

⁷⁰¹ Az I. világháború idején a szakolcai nővérek rendes gyóntatójának, Árgay Chryszostom ferences házfőnöknek a bevonulása miatt a vikáriusnak kellett ezt a feladatot ellátnia. Báthy László érseki helytartó Csernochnak. 1917. április 8. EPL 1964/1917. A II. világháború idején pedig, Sugár Mihály rendes gyóntató bevonult, ezért kérték az érdi keresztes nővérek Balogh András kinevezését. Hick Valéria a püspöknek. SZPL 7367/c SCH 2786/1942.

⁷⁰² Az aranyosmaróti nővérekhez ezért kellett új gyóntatót kinevezni. Bernadett Roulin a püspöknek. 1908. július 28. EPL 4794/1908.

⁷⁰³ Mezgár a püspöknek. 1920. július 29. SZPL 322/b 1342/1920.

tén helyettesíthesse őt. A Josephinumba kinevezett lelkész, aki a szentmisét és az egyéb istentiszteleteket végezte, szükség esetén a tartományi házban is kiséghetett.⁷⁰⁵

A papokra nagy terhet rótt a gyóntatási feladat, különösen azokon a helyeken, ahol oktatási-nevelési intézmények is működtek. Ez különösen igaz volt a tartományi házra. Radnich így jellemezte saját helyzetét Zsámbékon: „Az állás nem könnyű, és sok dolgot ad – azért szoktam meg én is. Jelenleg heti 16 óra hittan a polgáriban, 2 óra a noviciátusban és 2 a fogadalmas nővéreknél = 20 óra. Azután hetenként legyóntatni 150-160 apácát, noviciát, jelöltet és polgáristát. 2 vasárnapi mise – a betegek mindennapi ellátása –, az a rengeteg litánia és egyéb parádé, hozzávéve a hittan, az erkölccstan etc. Épp elég.”⁷⁰⁶ Az idősebb atyák nem is bírták a nagy terhet. Dénesfán az I. világháborút követően a szentségeket kiszolgáltató idős, beteges kapucinus atya szabályszerűen megszökött.⁷⁰⁷ A törökbálinti zárda főnöknője, Ardelt Ronavita, egy 84 éves pap jelentkezésekor maliciózusan írta püspökének: „Őszintén szólva – félek ezt az öreg urat magunkhoz venni, nehogy beteljesedjen egy látogatónknak nemrég tett tréfás megjegyzése, hogy ha még egy túl idős urat kapunk, akkor egyben temetkezési vállalatot is nyissunk.”⁷⁰⁸

A gyóntatás a papoknak nem csupán fáradtságos feladat volt, hanem hivatásukban is megerősíthette őket. Kresz Rudolf így vallott erről: „Megerszerettem a nővérek pasztorációját, amitől sok pap annyira fél... Nem is vágyakozom én sehova, hisz itt mindig az Isten közelében van az ember.”⁷⁰⁹

⁷⁰⁴ Radnich a püspöknek. 1923. október 21., uo. 1804/1923.

⁷⁰⁵ Horváth Mihály egyházmegyes papnak Josephinumba történő kinevezésekor sorolták fel feladatait. A püspöki helynök Schmidtnek. 1939. szeptember 12. SZPL 4580 ZSPI 2555/1939.

⁷⁰⁶ Radnich a püspöknek. 1929. augusztus 31. SZPL 322/b. Nem iktatott.

⁷⁰⁷ Münzer a püspöknek. 1926. október 17. GYEL Egyházmegyei sorozat 2861/1926.

⁷⁰⁸ Ardelt Ronavita Shvoynak. 1935. március 19. SZPL 322/b 741/1935.

⁷⁰⁹ Kresz Shvoynak. 1945. május 8. SZPL 4580 ZSPI 176/1945.

A kápolna és szentmishallgatás

A keresztes nővérek még a legegyszerűbb körülmények között is fáradhatatlanul küzdöttek azért, hogy saját kápolnájuk legyen. Hiánya elfogadhatatlan volt számukra.

Végszükségben a község, a falu vagy a város templomát használhatták. Téli időben azonban megközelítése körülményes, olykor lehetetlen volt, hiszen hivatásuk gyakorlása (pl. oktatás) nem tette lehetővé, hogy lakhelyüktől távolabb, naponta vegyenek részt szentmisen, oltári-szentség-látogatáson, közös imádkozáson stb. A saját kápolnához még akkor is ragaszkodtak, ha a templom közvetlenül a szomszédságukban volt. Lakhelyüket a pozsonyi kórház kápolnájától csupán egy utca; Aranyosmaróton a lakásul is szolgáló kórházat a templomtól csak a plébániaépület választotta el.

Az önálló kápolna biztonságot is jelentett, a templom állagának hirtelen megromlása vagy más, nem várt esemény akadályozhatta a nővérek lelki szükségleteinek kielégítését. Semsén például a templomon 1906-ban olyan veszedelmes repedések keletkeztek, hogy 3-4 hónapra szinte használhatatlanná vált, ezért a zárdában egy ideiglenes kápolnát alakítottak ki a napi szentmishallgatáshoz.⁷¹⁰ Előfordult, hogy ők segítették ki a községet: a zsámbéki plébánia-templom restaurálásakor például a község lakosai a nővérek kápolnáját használták.⁷¹¹

Az is előfordult, hogy megfelelő feltételek hiányában állomáshelyüket elhagyták. Pöstyénben a tartományi főnöknő bejelentette, hogy visszavonja a nővéreket, mert templomlátogatásuk nem megoldott. Egy hét múlva ígéretet kaptak arra, hogy amíg saját papot nem tudnak biztosítani, omnibusszal szállítják őket a templomba. 1917 januárjában pedig Münzer kérésére az ápolónővéreknek egy szobát rendeztek be kápolnának. Mivel vonakodva teljesítették feltételeiket, Münzer Ilona kivonta onnan a nővéreket.⁷¹²

A nővérek új feladatok vállalásakor ezt meghatározó szempontnak tekintették. Kisvelencén maga a püspök hívta fel a figyelmet arra, hogy a Kacskovics-kastélyban a bejárattól jobbra eső szoba egykor családi kápolna volt.⁷¹³ Erről az igényről sehol nem mondtak le. A meglehetősen túlszűfolt, naponta 282 beteget ellátó nyíregyházi Szent Erzsébet Kórház is kénytelen volt átengedni egy helyiséget erre a célra a nővéreknek. Nagysága, elhelyezkedése, kényelme nem játszott szerepet. Érden letelepedésük után három évvel rendeztek be egy kis szobácskát kápolnának,⁷¹⁴ Nagyatádon, a püspök támogatásával szintén három év múlva az új iskolaépülettel szemben a fáskamrának és mosókonyhának használt épületet alakították át.⁷¹⁵ Pécsen

⁷¹⁰ Zselinszky az Egyházmegyei Hatóságnak. 1906. november 17. AC Ordca 2701/1906.

⁷¹¹ Ch II. 1926. november 4.

⁷¹² Ch I. 1916. november 23., 30., 1917. január 11., június 20.

⁷¹³ Kozár Shvoynak. 1929. január 14. Shvoy Kozárnak. 1929. május 19. SZPL 322/b 122/1929.

⁷¹⁴ Rabár é. n. 37.

⁷¹⁵ Börzsey Rottnak. 1925. augusztus 19. VÉL AD 2890/1925.

például csak 1929-ben érték el, hogy megfelelő és tágas kápolnát biztosítson számukra a kórház vezetése.⁷¹⁶ A tartományi központban, Zsámbékon jobb volt a helyzet, legalábbis kezdetben. A kápolnát azonban a közösség hamarosan kinötte, ezért a keresztes nővérek már 1920-ban kérvényezték, hogy a templomromot kiépíthessék maguknak, de a Műemlékek Országos Bizottsága ezt visszautasította.⁷¹⁷ Egy évvel később újabb pártfogóra leltek. 1921 tavaszán az országos tanfelügyelő támogatta kérésüket a vallási és közoktatási miniszternél. A templomot Magyarország legértékesebb műemlékének nevezte, és kívánatosnak tartotta, hogy „hazánknak e gyönyörű műemlékét régi fényébe visszaállítsuk,” amelyért a keresztes nővérek minden áldozatra hajlandók lennének.⁷¹⁸

A Műemlékek Országos Bizottsága nem akart nyíltan szembehelyezkedni a tervet támogató és abszolút tekintélynek örvendő Möller Istvánnal. Ezért megbízták őt és Sztello Ottót a rekonstrukciós terv és a költségvetés elkészítésével.

A megvalósításra azonban nem kerülhetett sor. Az 1922. június 22-én tartott bizottsági ülésen kibontakozó vitában még a részleges helyreállítás szándéka is vereséget szenvedett, csupán Möller és Lechner Jenő támogatta.⁷¹⁹ A terv kudarca után a püspök engedélyezte, hogy két misét tartsanak vasárnap.⁷²⁰

Kórházukban, a Josephinumban a beteg apácák számára is kialakították a saját kápolnájukat. Szőnyi Ottó pápai prelátus, a Központi Egyházművészeti Hivatal vezetője az építész szemével tekintve nem csupán teljesen elhibázottnak tartotta az új épületet, hanem használhatatlannak is minősítette. A kápolna a főépület testéből messze kinyúlt, az időjárás szeszélyének kiszolgáltatva három oldalról szabadon állt sok ablakával, nyáron túl meleg, télen túl hideg volt. Szőnyi azt sem tartotta szerencsésnek, hogy éppen a legnagyobb betegek helyiségeit helyezték el a kápolna torkában, így ők is részesültek a kápolna temperaturájának szélsőségeiben.⁷²¹ A keresztes nővérek azonban tudatosan választották ezt az elrendezést, mert felfogásuk szerint a kápolna közelsége erőt adott azoknak, akik a legközelebb álltak a végső úthoz.

⁷¹⁶ Ch II. 1929. szeptember 28.

⁷¹⁷ Lövei Pál: A zsámbéki rom műemléki védelmének története. In: Műemlékvédelem, X. Bp., 1996. 43.

⁷¹⁸ Az országos felügyelő a vallási és közoktatási miniszternek. 1921. május 20. MOB irattára, 197/1921.

⁷¹⁹ A felszólalásokat, véleményeket közli Lövei 1996, 45–47.

⁷²⁰ Ch I. 1922. november 6.

⁷²¹ Szőnyi Shvoynak. 1936. július 1. SZPL 322/b 1488/1936.

Lelkigyakorlat

Az egységes szellem megőrzését és ápolását szolgálták az évente, a tartomány minden növénének szervezett lelkigyakorlatok. Ez nem csekély szervezést igényelt, a csoportok a nyár folyamán egymást váltották, sokszor egy-két vagy pár napos szünettel. Fontos szerepét mutatja, hogy ehhez még háborús válsághelyzetben is ragaszkodtak. Az I. világháború idején, 1917-ben az élelem beszerzése és biztosítása olyan nehézségekbe ütközött, hogy joggal lehetett attól tartani, hogy a növendékek az utolsó tartalékokat is felélik. Így az ország különböző részeiből lelkigyakorlatra érkező növénrek ellátása veszélybe került. Ezért a tanulók nagyobb terhelésével, más anyagbeosztással, Prohászka megértő hozzájárulásával megrövidítették a tanévet.⁷²² Arra is volt példa, hogy a tanévet ezért kezdték később: 1933-ban a karácsonyi szünetet két nappal meghosszabbították január 8-ig, mert az internátusi helyiségeket a lelkigyakorlatra érkezők foglalták el.⁷²³ A lelkigyakorlathoz akkor is ragaszkodtak, amikor iskoláiktól, hivatásuktól megfosztották őket, viaszszorultak a szűk, az egykori iskolától már elfalazott klauzúrába. Elegendő helyiséggel az államosítás miatt ekkor már nem rendelkeztek, ezért májustól szeptemberig több csoportban tartották meg a lelkigyakorlatot, ősszel került sor a Josephinumban fekvő betegekre, és csak karácsony után részesülhettek ebben azok, akik a nyár folyamán a munkahelyüket nem hagyhatták el.⁷²⁴

⁷²² Radnich az egyházmegyei főtanfelügyelőnek. 1917. február 28. SZPL 4580 SCH 572/1917.

⁷²³ Kerner a püspöknek. 1932. december 23., uo. 4000/1933.

⁷²⁴ Szemplaki Shvoynak. 1949. május 21., 25. SZPL 7367/c SCH 1577/1949.

Gondoskodás idősekről, betegekről

A tartományi főnöknők feladata volt a szerzetesi család tagjai egészségének óvása, a betegek ápolása, az eltávozók felkészítése az utolsó útra, emléküik ápolása. Munkabírásuk nem ismert határt, ezért a kívülállóknak olykor az a benyomás támadt, hogy felfogásukban az egészség megőrzésének nem is volt szerepe. Radnich Imre magát sajnáltatva (és sajnálva) jegyezte meg: „...miután ők szokva vannak ahhoz, hogy saját rendtagjaikat ész nélkül és kíméletlenül elhalmozzák munkával s ha kidől, nem baj, mert jön helyette egy másik: így akarnak a papokkal is elbánni!”⁷²⁵

A tartományi és házfőnöknők, amennyire lehetett, próbáltak enyhíteni a helyzetükön. Nehéz munkájukra való tekintettel a magyar tartományban engedélyezték a napi négyszeri, olykor ötszöri étkezést. Ezt a kivételes állapotot – a püspök hozzájárulásával – még a böjti időszakra is kiterjesztették. Balogh Károly zárdalelkész kérelmére Shvoy Lajos közölte, hogy a böjt alól nem lehet felmentést adni, csak az állapítható meg, hogy valaki annak megtartására nem kötelezhető.⁷²⁶ Ezért hozzájárult, hogy Zsámbékon, még böjti időszakban is naponta ötször étkezzenek. Egy évvel később a kisvelencei nővéreket ugyanilyen kedvezményben részesítette.⁷²⁷

Olyan esetekben pedig, amikor a szinte elviselhetetlen életkörülmények vagy minden fizikai és szellemi tűrőképességet meghaladó terhelés miatt a kongregáció tagjai sorra megbetegedtek, a tartományi főnöknők határozottan közbeavatkoztak. A Pozsonyi Állami Királyi Kórházban a nővérek nedves, vizes, penészes pincében laktak, az idősebbek állandóan gyengélkedtek, fiatalok is halálos betegségbe estek, a 60 nővér és jelölt között már alig lehetett egészségeset találni. Csernoch hercegprímás támogatásával a Schiffbeck-féle bérház épületében kaptak új lakást.⁷²⁸

A túlfeszített oktatói-nevelői munka is – számos adat tanúsága szerint – alááshatta és sokszor alá is ásta a nővérek egészségét. Ilyen esetekben a magukra vállalt többletterhek további teljesítését a tartományi főnöknők a leghatározottabban megtagadták.

Kókán a 70-80 fiúgyermek tanításában és fegyelmezésében részt vevő nővérek sorra betegedtek meg, a tartományi tanács úgy határozott, hogy 1930. szeptember 1-jétől a két nővért kivonja az iskolából.⁷²⁹

A nagy járványok ellen ápolói-oktatói tevékenységük miatt sikeresen nem védekezhettek. Az I. világháborút követően Zsámbékot több hullámban is elérte a spanyolnátha (1918; 1920;

⁷²⁵ Radnich Shvoynak. 1924. augusztus 31. SZPL 4580 SCH Nem iktatott.

⁷²⁶ Balogh Shvoynak. 1930. február 24. Shvoy Baloghnak. SZPL 322/b 632/1930.

⁷²⁷ Kapa Shvoynak. 1931. február 22., uo. 552/1931.

⁷²⁸ Theodosa Hossza a közoktatási miniszternek. 1913. május 5. Uő. Csernochnak. 1913. november 7. A bíbornok Vince Károlynak. 1913. november 21. Az államtitkár Csernochnak. 1915. február 26. EPL 1507/1915.

⁷²⁹ Kozár a püspöknek. 1930. február 25. VPKL Schola Koka 1373/1930.

1924). 1918-ban ezért az iskolákat bezárták, a gyerekeket hazaküldték, de majdnem minden nővér megbetegedett, aki ezt megelőzően a gyerekeket ápolta.⁷³⁰ 1924-ben az ismét megjelenő spanyolnátha miatt 22 nővér, vagyis az egész tantestület az igazgatónővel együtt ágynak esett, a tartományi ház valóságos kórházzá alakult, a félig egészségesek a betegeket ápolták.

⁷³¹ Hasonló helyzet alakult ki 1947-ben Érden a szegényházban: nem maradt egészséges nővér, a tartományi tanács küldött segítséget, hogy legyen, aki gondozza őket.⁷³²

Az olykor fellépő járványok hatása csupán a jéghegy csúcsa volt, a nővéreket a legkülönbözőbb betegségek tizedelték: tüdőgyulladás, tífusz, agyvelőgyulladás, gutaütés, neuralgikus fejfájás, mellhártyagyulladás, influenza, vértolulás, reuma, agyhártyagyulladás, vakbélgyulladás, csonttuberkulózis, vesezsugorodás, gerincvelő-gyulladás, asztma.⁷³³ Két esetben súlyos elmebaj is előfordult: Czabuk Symphorosa búskomorságba esett, bárdot rejtett az ágyába, egyik nővértársát akarta megölni, Palkó Apollóniának különösebb jel nélkül borult el az elméje, mindkettőjüket ideggyógyintézetbe szállították.⁷³⁴

A kongregáció tagjaira különösen nagy veszélyt jelentett a tüdővész. Ez magyar népbetegség volt, joggal nevezték morbus hungaricusnak. Bizonyos eredményt sikerült elérni, 1920-ban 10 000 lakosból 30 halt meg ebben a betegségben, 1938-ban csak 14, de a helyzet így is nagyon súlyos volt.⁷³⁵

Az általános, országos kimutatás is alátámasztja ezt: 1909–1912 között a 40 éven aluli apácák négyötödét, 60 éves korukig pedig kétharmadát érintette ez. Ezt a más társadalmi rétegekhez viszonyítva igen kiugró, magas számot az életkörülmények, a szerzetesi étellel járó vállalások, öltözködési szokások, a túlfeszített munka és terhelés okozta.

Már a korabeli orvostudomány is felismerte ezt. A Tuberkulózis elleni küzdelem Országos Bizottságának fejtegetése szerint a Koch-bacilust az élete folyamán felveszi minden ember, de immunbiológiai védekezés, az ellenanyagok termelése miatt csak kb. 30%-uk betegedik meg. Kifejlődésében nagy szerepe van a test mindenkori állapotának, az ún. kondíciónak. Ezt számos tényező ronthatja.

Az állandóan zárt levegőben való tartózkodás során a légzés felületessé válik, a légzési izmok elernyednek. A tüdő kitágulása, a vér vastartalma, a vörösvérsejtek száma is csökken, és ez vérszegénységhez vezethet. A kevés pihenés és főleg a kevés alvás is kockázati tényező, a

⁷³⁰ Ch I. 1918. október 6., 14., 21., 22., november 19.

⁷³¹ Uo. 1924. február 12., 15.

⁷³² Ch IV. 1947. február 28.

⁷³³ A felsorolt dátumok a betegségek sorrendjében a Krónika által részletezett betegségek említése, illetve leírása. Ch IV. 1943. szeptember 24., április 30., 1945 május 29., Ch III. 1930. április 2., március 29., január 24., augusztus 17., február 21., Ch II. 1927. április 17., 1924. november 11., 1926. október 20., Ch III. 1936. május 7., november 11., 14., 1931. június 10.

⁷³⁴ Ch III. 1934. január 15., 17., 18., 1935. november 11.

⁷³⁵ Hahn 1960, 105–106.

folyamatos szellemi és testi éberség, a tartós figyelem kimeríti a szervezet ellenálló képességét. Az apácáknak a folytonos figyelmet kívánó munkájuk miatt több pihenésre, több pihenésre („üdülésre”) volna szükségük, ezzel szemben korábban kelnek, később fekszenek, mint mások, és kevesebb a pihenőidejük is. A lakáskörülmények, a hiányos élelmezés és „a test kipárolgását akadályozó, nehezen szellőző célszerűtlen viselet” további rizikófaktort jelentettek.⁷³⁶

A szakképzett ápolókkal és megfelelő orvosi ismeretekkel rendelkező kongregáció vezetői lehetőségeikhez képest ügyeltek az óvintézkedésekre (szellőztetés, szabad levegőn való tartózkodás, a pihenés biztosítása, a fertőzésveszély megelőzése). Mindez azonban kevésnek bizonyult. A tüdőbeteg keresztes nővérekről nincs adatsorunk, de a forrásokban rendszeresen visszatérő utalások és a visszaemlékezők híradásai megerősítik, hogy magas volt a számuk.

A tartósan beteg, munkaképtelen, a zsámbéki kórházukban, a Josephinumban ápolt nővérek száma⁷³⁷ a következőképpen alakult:

⁷³⁶ A Tuberkulózis elleni küzdelem Országos Bizottsága Serédynek. 1929. november 27. EPL 4430/1929.

⁷³⁷ Ez nem tartalmazza azokat, akik csak rövidebb ideig szorultak ápolásra, illetve azokat, akik a tartomány többi házában lábadoztak.

16. táblázat. A Josephinumban ápolt súlyos betegek száma (1915–1940)

Év	Betegek száma
1915	2
1916	2
1917	4
1918	11
1919	?
1920	?
1921	?
1922	7
1923	5
1924	8
1925	5
1926	8
1927	8
1928	6
1929	6
1930	2
1931	5
1932	3
1933	7
1934	4
1935	9
1936	13
1937	12
1938	19
1939	21
1940	22

A nem teljes, csak 1940-ig tartó adatsor részletei arról is árulkodnak, hogy több nővért éveken át kellett gondozni. A kiragadott példák is jól szemléltetik ezt. Crescentia nővér 1927–1931-ig, Melinda nővér 1931–1936-ig, Alacoqe 1935–1940-ig, Clotildis 1937–1940-ig, Blandina nővér 1936–1940-ig folyamatos ápolásra szorult. Több nővér csupán rövid időre gyógyult fel:

elég itt Venantia nővérre utalni, aki tartós betegségben szenvedett 1927–29-ig, 1931–1934-ig, 1936–1940-ig.

Sokan folyamatos fájdalommal, vagy vissza-visszatérő, kiújuló betegségekkel éltek. Leonilla nővér a fogadalmától haláláig csonttuberkulózisban szenvedett,⁷³⁸ Szigeti Modestát egymást követően több szélütés is érte,⁷³⁹ Hostsuk Mártát szinte állandó neuralgikus fejfájás kínoztta.⁷⁴⁰

A tartományi főnöknők tőlük telhetően igyekeztek a gyógyulás feltételeit megteremteni. Hévízszentandráson 1928-ban megvásároltak egy villát,⁷⁴¹ a tartományi ház félig használt bútoraival, eszközeivel berendezték⁷⁴² és felszentelték.⁷⁴³ Az új állomás neve a „Keresztes nővérek panziója” lett.⁷⁴⁴ Célja a Hévízen gyógyulást kereső nővérek elhelyezése, segítése. A költségek fedezésére kezdetben zenét oktattak, majd magán polgári iskolát nyitottak.⁷⁴⁵ Zsámbékon 1936-ban új kórházépületet emeltek, a Jozephinumban liftet szereltek be, hogy a beteg nővéreket megkíméljék a lépcsőzéstől. Hátránya az volt, hogy csak 50 kilót szállíthattak.⁷⁴⁶ A különböző házakból rendszeresen a tartományi házba hozták a nővéreket megerősíteni, felgyógyulni, a tartományi főnöknök részére pedig Ingenbohl, illetve különböző külhoni gyógyhelyek szolgálták ugyanezt. A tartományi tanács súlyosabb betegségek esetén maga intézkedett, a krónika bejegyzései szerint a tartományi főnöknök személyesen látogatták az operáción átesett nővéreket.⁷⁴⁷

Minden erőfeszítés ellenére a betegségek, a munka, a nélkülöző életmód hamar felemésztette a nővérek erejét és életét.

A halál életkortól függetlenül érkezett. Több esetben előfordult, hogy a jelöltek, novíciák már fogadalomtételük előtt válságos állapotba kerültek, ezért kívánságukra, idő előtt, halálos ágyukon beöltöztették őket.⁷⁴⁸ Egy menthetetlennek ítélt tanítónő pesti kivizsgálása kapcsán keserűen jegyezte meg a krónika: „Ismét betegszobának neveltünk egy tanerőt.”⁷⁴⁹

A halál olykor teljesen váratlanul következett be. Az egyik – látszólag – teljesen egészséges nővérnél az orvos csak könnyű rosszulletet állapított meg, de elveszítette eszméletét, és né-

⁷³⁸ Ch II. 1925. november 30.

⁷³⁹ Ch IV. 1945. május 29.

⁷⁴⁰ Ch III. 1930. április 2.

⁷⁴¹ Ch II. március 22., április 11., 12., 13.

⁷⁴² Uo. 1928. május 12.

⁷⁴³ Uo. 1928. július 12.

⁷⁴⁴ Uo. 1928. április 30.

⁷⁴⁵ Uo. 1928. október 3.

⁷⁴⁶ Ch IV. 1943. szeptember 16.

⁷⁴⁷ Ch III. 1930. január 26., február 15.

⁷⁴⁸ Ch III. 1931. július 24., Ch IV. 1943. december 4.

⁷⁴⁹ Ch II. 1927. április 11.

hány nap múlva meghalt.⁷⁵⁰ Hostsuk Márta nővér megérezte a közeli véget, de nem akarták feladni neki a betegek kenetét, annyira egészségesnek tűnt.⁷⁵¹

Már a könnyelmű öltözködés is végzetes lehetett.⁷⁵² Baán Evangelista meghűlt, meleg fürdőt vett, öltözködésnél rosszul lett, lefektették az ágyra, hányingerre panaszkodott, majd a földre esett – az orvos már csak a halál beálltát tudta megállapítani.⁷⁵³ Dobó Virgilia jelölt megfázott, influenzát és agyhártyagyulladást kapott, elvesztette az eszméletét, tíz napig feküdt nagy fájdalmak között, míg meghalt. Petronella nővér egy köhögési rohamban szívbénulást kapott, és „haláltusa nélkül lehelte ki tiszta lelkét”.⁷⁵⁴ Anastasia nővér a nagykállói kórházban influenzát kapott, és egy nappal később már meghalt.⁷⁵⁵

Sok nővérre azonban hosszú szenvedés várt, amit Istennek nyújtott áldozatként fogtak fel. A gyógyíthatatlannak ítélt Kégl Valériáról írta a krónika, hogy „betegsége lelki üdvösségére szolgál”.⁷⁵⁶

A nem teljes adatsor szerint⁷⁵⁷ az 1914–1940 közötti időszakban mindössze négy olyan év volt, amikor nem érte veszteség a rendet. A kongregáció sematizmusa szerint összesen 66 nővér hunyt el. A legfiatalabb 19, a legidősebb 82 éves volt. Még korabeli mértékkel mérve is kirívó, hogy a nővérek kétharmada húszas-harmincas éveiben halt meg.

17. táblázat. A keresztes nővérek halálozási életkora

Életkor	Elhalálozott nővérek száma
10–19	1
20–30	22
31–40	20
41–50	9
51–60	6
61–70	5
71–80	2
81–90	1

⁷⁵⁰ Ch IV. 1944. április 30.

⁷⁵¹ Ch III. 1930. április 2.

⁷⁵² Ch II. 1927. március 21.

⁷⁵³ Uo. 1928. október 6.

⁷⁵⁴ Uo. 1927. április 17.

⁷⁵⁵ Ch III. 1931. január 24., 27.

⁷⁵⁶ Ch II. 1928. március 30.

⁷⁵⁷ 1919–1920-ból nem rendelkezünk adatokkal.

Ennél is szomorúbb képet mutat a fogadalomtól az elhalálozásig eltelt idő vizsgálata. Ketten még a fogadalomtétel évében hunytak el, 19-en legfeljebb öt évet, hatan maximum tíz évet, 17-en 11-20 évet, 17-en több mint húsz évet élhettek hivatásuknak.

A tartományi főnöknők felfogása szerint Zsámbék és a magyar tartomány nem emberi alkotás volt. A Svájci nagykáptalani gyűlésről hazatérő Kozár Clarissa eltelt lélekkel írta főpásztorának: „...ismételten arról győződtem meg, hogy a Keresztes Kongregáció, a Szentlélek remekműve. Végtelenül boldoggá tesz a tudat, hogy ennek a kongregációnak lehetek a tagja.”⁷⁵⁸ Ennek szolgálatában égették el életüket, itt akartak elbúcsúzni az élettől. Münzer Iona hivatali idejének lejárta után Hévízszentandrászon volt főnöknő, 25 éves jubileumának ünnepségei után hazatért Zsámbékra, itt halt meg 1936. október 9-én. Kozár Clarissa élete utolsó szakaszában Nyíregyházán és Mohácson volt főnöknő, és amikor súlyos betegség kínozza, hazaindult Zsámbékra, útközben érte a halál. A magát németnek valló Schmidt Nóra 1945. november 21-én egy vöröskeresztes teharautón elhagyta az országot,⁷⁵⁹ és többé nem tért vissza,⁷⁶⁰ a rend anyaházában, Svájcban telepedett le, de egykori nővértársai iránti felelősség, aggodalom soha nem hunyt ki belőle, 1970-ben bekövetkezett haláláig imádkozott értük.

⁷⁵⁸ Kozár Shvoynak. 1933. június 14. SZPL 322/b 1409/1933

⁷⁵⁹ Ch IV. 1945. november 21.

⁷⁶⁰ Az óvatosság indokolt volt, az Államvédelmi Hatóság emberei keresték 1947-ben. Ch IV. 1945. november 21.

IV. A kongregáció működési engedélyének megvonása

1944 tavaszától Budapest és a nagyvárosok intenzív, csaknem folyamatos bombázása miatt szinte megbénult az élet. A tanítás január 5-től március 30-ig tartott,⁷⁶¹ és csak szeptember 13-án kezdődött ismét. Miután azonban ekkor már lángokban állt az egész ország, alig egy hónap múlva, október 25-én a rádió közölte a tanítás felfüggesztését.⁷⁶²

Szeptember végén az oroszok elérték a trianoni országhatárt, az ország különböző pontjairól a tartományi házban kerestek menedéket a nővérek. A budapesti Koszorú utcai nővérrotthon lakóinak élete már 1944 nyarán veszélybe került, ezért a tartományi főnöknő parancsára öszszecsomagolták szerény holmijukat, és Zsámbékra távoztak.⁷⁶³ 1944 őszén pedig a keleti területekről érkeztek egyre többen (Szeged, Újkígyós, Szabadka, Nyíregyháza).⁷⁶⁴ A Léván szolgáló fiatal jelölteket is Zsámbékra rendelték.⁷⁶⁵

Azonban az sem volt ajánlatos, hogy egy helyen sokan tartózkodjanak. Ezért a tartományi tanács engedélye és saját döntésük alapján október 10-én és 11-én két csoportban sok növendék, jelölt és főként fiatal, de idősebb nővér is elutazott, hogy szüleiknél, rokonaiknál keresenek oltalmat.⁷⁶⁶ Zsámbékon maradt azonban 80 leányka, mert már nem volt hova menniük, vagy hozzátartozóik a front és a háborús viszonyok miatt nem tudtak értük jönni.⁷⁶⁷

Ezekben a válságos hónapokban a nővérek tőlük telhetően segítették a rászorulókat. 19 zsidó kislány életét úgy mentették meg, hogy szerzetesnőjelöltnek öltöztették őket. 1944 októberében a szegedi helyőrségi kórházból érkeztek menekülők késő este, két lovas kocsin összezsúfolódva, teljesen átfagyva, szomjasan, éhesen. A sebesülteket a már üres internátusban, az ápolószemélyzetet az iskolaépületben helyezték el.⁷⁶⁸

1944 novemberében a tartományi főnöknő az iskolaépületet az aszódi katonai szanatórium sebesült katonáinak a rendelkezésére bocsátotta,⁷⁶⁹ akik két csoportban, november 7-én és 9-én érkeztek Zsámbékra.⁷⁷⁰ A nővérek ápolták őket, a tartományi házban maradt gyermekek pedig Mikulás-csomagokat (cigaretta, mogyoró, sütemény) készítettek nekik.⁷⁷¹ A szovjet csapatok elől azonban menekülniük kellett: zsámbéki lakosok szállították el őket lovas koci-

⁷⁶¹ CH IV. 1944 január 6., március 31.

⁷⁶² Uo. 1944 szeptember 13., október 25.

⁷⁶³ Uo. 1944. június 8.

⁷⁶⁴ Uo. 1944. szeptember 12., október 1., 5., 9., 11.

⁷⁶⁵ Uo. 1944. október 10.

⁷⁶⁶ Uo. 1944. október 10., 11.

⁷⁶⁷ SZPL Kézirattár, 1695/b Barabás 2. 6.

⁷⁶⁸ Ch IV. 1944. október 19.

⁷⁶⁹ Uo. 1944. november 4.

⁷⁷⁰ Uo. 1944. november 7., 9.

⁷⁷¹ Uo. 1944. december 5.

kon.⁷⁷² Novemberben a Vöröskereszt tábori kórháza költözött a Jozephinumba,⁷⁷³ december elején egy vöröskeresztes tábori kórház vonult át Zsámbékon, a nyolc ápolónak a nővérek adtak szállást.⁷⁷⁴

A front gyorsan közeledett, december 9-én az ágyúlövések már egyre erősebben hallatszóttak.⁷⁷⁵ 1944. december 20-án a németek váratlanul elhagyták Zsámbékot.⁷⁷⁶

1944 december 24-én Schmidt Nóra főnöknő a kolostor lakóit összehívta az ebédlőbe. Bejelentette: az oroszok elérték Herceghalmot, és kora reggel, de lehet, hogy már éjszaka Zsámbékra érnek. Mindenkit felszólított: készüljön a vértanúságra. Számtalanszor lepergett előttük már a jelenet: tarkólövés, azután közös gödörbe hajítják, és mésszel szórják be őket. Este sem ruhájukat, sem fátylukat nem vetették le, dupla ruhában feküdtek ágyaikon, személyes irataikat a tarsolynak nevezett nagy zsebben helyezték el, hogy haláluk után azonosítani tudják őket.

Amikor sötétség ereszkedett Zsámbékra, hírt hoztak arról, hogy az oroszok már Etyeken vannak. Zsámbék kihalt, az este 10 órára előre hozott éjféli szentmise is elmaradt. Még azon a napon a töki utcára begördültek a szovjet előőrsök dzsipjei.⁷⁷⁷ Karácsony napján, 1944 december 25-én délután T-34-es páncélos oszlopok törtek előre Mányról Tök irányába, és ezzel Zsámbék orosz megszállás alá került. Az a remény, hogy a csapatok továbbvonulnak, hamar szertefoszlott. Zsámbék és környéke részesévé vált a Budapest felmentésére irányuló német kísérleteknek (Konrád I. január 1–8. Konrád II. január 9–12. Konrád III. január 12–27). A front megmerevedett, állóháború alakult ki, de a község még Budapest elfoglalásával sem került ki frontvonalból. A Balaton térségében indított német ellentámadás (Frühlingserwachen) is érintette ezt a vidéket is.

Az elkövetkező három hónapot a lakosok „orosz időknek” nevezték el. A szemtanúk és a túlélők értékelése szerint az 1739-es pestisjárvány óta a lakosság ilyen borzalmakat nem élt át. A községben a polgári lakosság jelentősebb veszteséget szenvedett, mint az oroszok. A főjegyző kimutatása szerint három szovjet tisztet és 157 katonát földeltek el a községben tízes csoportokban, tömegsírokban,⁷⁷⁸ 1944 karácsonyától 1945 végéig viszont egy átlagos békeév háromszorosa, 273 lakos halt meg.⁷⁷⁹

A kilencven napos ostrom során a nővérek épületeiben súlyos, de nem helyrehozhatatlan károk keletkeztek. A gazdasági épület tetejét és a mennyezetét már 1945 januárjában átszakí-

⁷⁷² Uo. 1944. december 8.

⁷⁷³ Uo. 1944. november 21.

⁷⁷⁴ Uo. 1944. december 3.

⁷⁷⁵ Uo. 1944. december 9.

⁷⁷⁶ Uo. 1944. december 20.

⁷⁷⁷ Jelli 1996 II. k. 139.

⁷⁷⁸ 1947. április 29. PML Körrendeletek, levelek, 59/1947.

totta egy bomba, februárban pedig három találatot is kapott, teljesen használhatatlanná vált.⁷⁸⁰ 1945 február 4-én egy bomba az ebédlő, az oratórium és egy hálószoza mennyezetét ütötte át, minden romhalmazzá vált. A ház és az iskolaépület több helyen is megrongálódott.⁷⁸¹ A helyzetet súlyosbította, hogy február közepén az oroszok a tartományi házat harcálláspontnak használták. Az internátus udvarra néző ablakaiból lőtték a német repülőket, másnap pedig a nővérek nappalijában légvédelmi ágyút állítottak fel.⁷⁸² Március végén a refektórium tetejét szakította át egy lövedék.⁷⁸³

Az orosz katonák fosztogatása is jelentős károkat okozott. A szobákat bútorral, ablak- és ajtókerettel fűtötték,⁷⁸⁴ minden mozdíthatót elhurcoltak a klauzúrából, az internátusból és az iskolából is.⁷⁸⁵ Az állapotokat jól jelzi, hogy a klauzúra folyosóján gyújtottak tüzet, de időben észrevették, és még el tudták oltani.⁷⁸⁶

Az ostrom, a harci cselekmények és az orosz megszállás szinte nem követelt a nővérektől emberáldozatot. 1945 január 7-én a hajnali órákban egy lövedék az udvari bejárat előtt csapódott be, és az ott őrködő Horváth Etelka nővért egy szilánk megsebesítette. Felkészült a halálra, másnap délben fél egykor hunyt el, ideiglenesen a bejárat előtti virágágyásba hantolták el.⁷⁸⁷ 1945. február 16-án Verena nővér halálát régi betegsége, a tuberkulózis okozta, de a nővérek szerint ebben komoly szerepet játszott az is, amit a Jozephinumban az oroszok részéről el kellett szenvednie.⁷⁸⁸ A bicskei árvaházból elmenekült és a pincében bújtatott gyermekek közül egy 12 éves legyengült lány halt meg.⁷⁸⁹

A keresztes nővérek az orosz jelenlétet – a körülményekhez, más településekhez és kolostorokhoz képest – kevesebb szenvedéssel vészték át, mint ahogy Kresz Rudolf zárdalelkész fogalmazott „...voltak házak, amelyeket igen erősen meglátogatott az Úr”.⁷⁹⁰

Mindez több okkal magyarázható. Kétségtelen, hogy az orosz parancsnokság jóindulatának számos tanújelét adta. A tábornok kimondottan barátságosan viselkedett, amikor január közepén a tisztjei kíséretében meglátogatta a kolostort is.⁷⁹¹ A nővérek kérésére őrséget rendelt

⁷⁷⁹ Jelli 1996, II. k. 146

⁷⁸⁰ Ch IV. 1945 január 26.

⁷⁸¹ Uo 1945. február 4.

⁷⁸² Uo 1945. február 12., 13.

⁷⁸³ Uo 1945. március 30.

⁷⁸⁴ Uo 1945. február 21.

⁷⁸⁵ Uo. 1945. január 10.

⁷⁸⁶ Uo. 1945. január 13.

⁷⁸⁷ Uo. 1945. január 7., 9., 10. Csak tavasszal, 1945. március 20-án helyezhették a temetőben végső nyughelyére. Uo. 1945. március 20.

⁷⁸⁸ Uo. 1945. február 16.

⁷⁸⁹ Uo. 1945. január 26.

⁷⁹⁰ Kresz jelentését közli Mózessy Gergely (szerk.): Inter Arma. 1944 –1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból. Székesfehérvár, 2004, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, 289.

⁷⁹¹ CH IV. 1945. január 15.

éjszakára a házuk elé.⁷⁹² Egy alkalommal pedig maga a parancsnok védelmezte a nővéreket. Egy orosz katona járművével behajtott az udvarra, és ordítva követelt tűzifát, a kolostorban tartózkodó parancsnok zavarta el.⁷⁹³ Háborús viszonyok között az pedig már különleges gesztusnak számított, hogy hosszas kérelmezésükre ajándékoztak nekik két lovat,⁷⁹⁴ az istállójukból elkötött tehének közül hármat visszaszolgáltattak.⁷⁹⁵

Az orosz vezetés jóindulatának köszönhető, hogy már az ostrom alatt megkezdhatték a sérült épületek kijavítását. Hozzájárultak ahhoz, hogy a németek által épített, de akkor már az üresen álló barakkokból a deszkákat felhordják a tetőzet kijavítására, a tönkretett bútorok, ablakkeretek helyreállítására,⁷⁹⁶ február közepén pedig lányokat, asszonyokat küldtek az iskolai helyiségek rendbehozatalára.⁷⁹⁷

A szerzetesi ruha tiszteletet ébresztett a szovjet tisztekben, maguk a nővérek is úgy látták, hogy megmenekülésük egyik oka az volt, hogy nem öltöttek civil ruhát.

Nagy segítséget jelentett az is, hogy a szerbül és szlovákul jól beszélő délvidéki és felvidéki származású nővérek kommunikálni tudtak a katonákkal.⁷⁹⁸

Értékelésükben annak is nagy jelentőséget tulajdonítottak, hogy sokan voltak. Ez önmagában is biztonságot jelentett, de a sokszor magányos orosz katonák megfékezését is lehetővé tette. Minden oroszot, kisebb csoportot, 15-20 nővér kísért, és szigorú őrszolgálatot szerveztek.⁷⁹⁹

Erre nemcsak akkor volt szükség, amikor a parancsnokság még nem biztosította ezt, vagy elmulasztott öröket küldeni,⁸⁰⁰ hanem akkor is, amikor orosz katonák örködtek, hiszen ezzel nem szűnt meg teljesen a rablás és az atrocitás veszélye. A krónika név szerint emelte ki az éjjel-nappal örködő Benigna Margitot és Jolánta Schantalt.⁸⁰¹

Még talán ez sem lett volna elég. A nővérek azonban világosan körvonalazott, határozott stratégiát követtek az oroszokkal szemben. Ennek fő eleme az volt, hogy mindig barátságosak voltak velük, és ennek szellemében segítettek nekik.

Az 1944. december 24-én este 8-kor a kapun dörömbölő orosz katonák kijelentették, hogy nővéreket visznek magukkal krumplit hámozni. Végül beleegyeztek abba, hogy helyben készítsék el számukra a vacsorát. Az egész szenteste és éjszakája az oroszok társaságában telt: a konyhában ültek, és csendesen szemlélték, ahogy a nővérek serényen hámozták a 4-5 zsák krumplit, pucolták és sütötték a 120 csirkét. Amikor reggeli szürkületre elkészültek, a katonák

⁷⁹² Uo. 1945. január 13., február 19.

⁷⁹³ Uo. 1945. március 8.

⁷⁹⁴ Uo. 1945. március 1.

⁷⁹⁵ Uo. 1945. január 25.

⁷⁹⁶ Uo. 1945. február 28.

⁷⁹⁷ Uo. 1945. február 15.

⁷⁹⁸ Uo. 1945. február 19.

⁷⁹⁹ Uo. 1944. december 25.

⁸⁰⁰ Ilyen volt például 1945. január 18.

mindent összepakoltak, és elvitték a táborba.⁸⁰² Naponta negyven kenyeret sütöttek az oroszoknak,⁸⁰³ február folyamán pedig a Natasáknak nevezett női katonák és a telefonosok köpenyeit varrták, javították.⁸⁰⁴ A katonák zsákszámra hozott, agyonfoltozott és szennyes fehérneműit is ők mosták.⁸⁰⁵

December elején az iskolaépületet átalakították kórházzá, a nővérek biztosították a szakképzett ápolást, igaz, csak három napig,⁸⁰⁶ a kórház továbbvonulásáig.⁸⁰⁷

Szükség esetén az orosz katonai vezetők számára szállást is biztosítottak. A püspöki szobában január 15–20-ig tisztek laktak,⁸⁰⁸ január 28-tól az internátus szobáit vették igénybe,⁸⁰⁹ februárban pedig néhány orosz telefonos költözött a klauzúrába.⁸¹⁰

A nővérek kedvesek, nyájasak voltak, dicsérték őket, de tudták azt is, hogy nem szabad félelmet mutatni, s ha kellett, nagyon határozottan léptek fel. Sajátos módon a civilek közül senki sem mert szembeszállni az oroszokkal, még az itt lakó papok sem. Egyes nővérek a többiek szemében valóságos hőökké váltak.⁸¹¹

Drámai, csaknem kezelhetetlen helyzetben Isten oltalmának tekintették azt, hogy nagyobb baj nem történt. 1945. február 20-án az udvar felől három orosz katona tört be a pincébe, ahol a gyerekek és a civilek voltak, a berendezést összetörték, de – krónikájuk szavai szerint – súlyosabb dolog nem történt.⁸¹²

⁸⁰¹ Uo. 1944. december 27.

⁸⁰² Uo. 1944. december 24.

⁸⁰³ Uo. 1945. március 8.

⁸⁰⁴ Uo. 1945. február 19.

⁸⁰⁵ Uo. 1945. február 19.

⁸⁰⁶ Uo. 1944. december 27.

⁸⁰⁷ Uo. 1944. december 30.

⁸⁰⁸ Uo. 1945. január 15., 20.

⁸⁰⁹ Uo. 1945. január 28.

⁸¹⁰ Uo. 1945. február 10.

⁸¹¹ Uo. 1945. február 19. A krónika konkrét eseteket is leír, uo. 1945. január 13.

⁸¹² Uo. 1945. február 20.

Élet az ostrom alatt

Már 1944 karácsonyától véget ért a csendes rendi élet. Katonák adták egymásnak a kilincset, az egyik jött, a másik ment. A folyosókon, a klauzúrában, az internátusban, az iskolaépületben járkáltak, olykor a nővérekre irányított puskacsővel, olykor csak üvöltözve: „Német katonák hol vannak?”⁸¹³ A krónika megfogalmazása szerint a kolostor egy országúthoz vált hasonlatossá.⁸¹⁴

Közben pedig egyre csak nőtt a lakók száma, szinte az elviselhetetlenségig fokozódott a zsúfoltság. Már december végén alig fértek el a biztonságot nyújtó pincerészben, több nővér nyugodtabb éjszakákon a kápolnához vezető folyosón aludt.⁸¹⁵ A helyzet mindig csak rosszabb lett. 1945. január 1-jén a gazdasági épületben lakók is felhúzódtak a kastélydombra.⁸¹⁶ A nővérek igazgatása alatt álló bicskei árvaházat katonai célokra lefoglalták, két nővér egy odamenekült jezsuita segítségével január leghidegebb napjaiban 30 4-8 éves árvát kísért át Zsámbékra.⁸¹⁷ Sok helybeli lakos a nőekkel erőszakoskodó és fosztogató oroszok elől a nővéreknél keresett menedéket. Január elején már a Jozephinum és a tartományi ház is annyira megtelt, hogy a konyhába vezető folyosón alig lehetett közlekedni.⁸¹⁸ Az oroszok azt követelték, hogy minden zsámbéki hagyja el a kolostort.⁸¹⁹ Az ismétlődő ellenőrzések azt bizonyítják, hogy ez nem történt meg.

1945 januárjában a plébániát bombatalálat érte, az eddig a pincében meghúzódó papok és személyzetük a kastélyban kaptak szállást.⁸²⁰ Februárban pedig a mányi pusztáról érkezett 50 elgyötört és meggyötört menekült, elszállásolták és élelemmel látták el őket. Eredetileg Páty felé akartak tovább vonulni, végül két nap múlva visszatértek Mányra.⁸²¹

A nővérek kolostora biztosította egy ideig a vallásos élet folyamatosságát. Az oltáriszentséget felhozták a templomból, itt tartották január 21-ig a miséket, keresztelőt, és innen indultak temetni.⁸²²

A keresztes nővérek a kolostor lakóit, a zsámbéki vagy más helységekből hozzájuk menekült embereket ellátták, ételmezték. Ezt egyrészt a kedvező körülményeknek, másrészt az ügyes-

⁸¹³ Uo. 1944. december 24.

⁸¹⁴ Uo. 1944. december 25.

⁸¹⁵ Uo. 1944. december 30.

⁸¹⁶ Uo. 1945. január 1.

⁸¹⁷ Uo. 1945. január 4.

⁸¹⁸ Uo. 1945. január 6.

⁸¹⁹ Uo. 1945. január 12., 19.

⁸²⁰ Uo. 1945. január 16.

⁸²¹ Uo. 1945. február 10., 12.

⁸²² Uo. 1945. január 18.

ségüknek is köszönhatték. 1944 nyarán jó volt a termés, már augusztusban kicsépezték a gabonát.⁸²³

A németek, amikor elhagyták Zsámbékot, a teherautókra a sebesült honfitársaikat helyezték, így nagy mennyiségű, kastélyban raktározott lisztet és egyéb élelmiszert hagytak hátra. A bombázás ideje alatt az ablakmélyedésekben tornyozták fel a zsákokat, az ablakokat szinte elbástyázták ezzel, de ez lehetővé tette azt is, hogy naponta süssenek kenyeret. Az ostrom közben is mentettek mindent, amit lehetett. 1945 februárjában, nem törődve a körülöttük röpülő lövedékekkel, az alsó házból kosarakban cipelték fel a kastélydombra a búzát, kukoricát, burgonyát, hordták a fát és a szenet is.⁸²⁴

Már ekkor gondoltak az ostrom utáni időkre. Nagy leleményességgel óvták, és ha lehetett, pótolták állatállományukat. A gazdasági épület istállójából hat tehenet már korábban magukkal vittek az oroszok, a maradék hármat január 25-én vezették el. Tiltakozásukra azonban visszaadták azokat. Biztonságos helyet kerestek nekik, ezért a polgári iskola egyik termét kiürítették számukra. A helyzet komikus volt: leírásuk szerint a négy lábúak készségesen és engedelmesen trappoltak fel az udvari lépcsőn.⁸²⁵ A szénraktárban a disznókat helyezték el.⁸²⁶ Azt remélték, hogy ezeken a helyeken az oroszok nem fognak állatok után kutakodni. Sokszoros kérelmezésükre a parancsnokságtól kaptak két lovat is. Nem valami pompásat, szegény állatok olyan benyomást keltettek, mintha a bibliai hét szűk esztendőből származnának. Nekik már nem jutott sehol hely. Az első éjszaka még ott nyargalásztak az udvaron, másnap gőzerővel istállót építettek a barakkokból elhozott deszkaanyagból.⁸²⁷

⁸²³ Uo. 1944. augusztus 12.

⁸²⁴ Uo. 1945. február 1.

⁸²⁵ Uo. 1945. január 25.

⁸²⁶ Uo. 1945. március 1.

⁸²⁷ Uo. 1945. március 2.

Az újrakezdés

A front elvonult. 1945 március 25-én tartották meg az első, hálaadó szentmisét,⁸²⁸ másnap érkezett meg az első posta, karácsonyi üdvözlöt hozott.⁸²⁹ A faluban még nem volt teljes a nyugalom, az oroszok szórványos zaklatásainak még ők is ki voltak téve. Április 23-án este két részeg orosz követelte, hogy engedjék be őket. A portán őrködő nővér ezt megtagadta, az oroszok dühükben lövöldözni kezdtek, végül távoztak.⁸³⁰ Május 19-én, pünkösöd szombatján késő este részeg oroszok dörömböltek az internátus ajtaján, majd az egyik kaputól a másikig szaladgáltak, és közben lövöldöztek. Schmidt Nóra meghúzta a kis harangot, a hamarosan megjelenő rendőrök kényszerítették az oroszokat menekülésre.⁸³¹ Július közepén egy magát tisztnek kiadó orosz át akarta kutatni az alsó folyosón elhelyezett koffereket. A nővérek ellenálltak, az orosz tehetetlen dühében ordítva fenyegetőzött, hogy három óra múlva jön ismét, de nem tért vissza.⁸³² Csak 1946 nyarán szüntethették meg az őrséget. Nyugodtabbak lettek az idők.⁸³³

Legelőször saját lakhelyüket hozták rendbe.⁸³⁴ 1945 tavaszán visszaköltözhetnek a klauzúrába, ismét mindenki a saját szobájában, saját ágyában, levetkőzve aludhatott.⁸³⁵ Szükségmegoldásként a gyerekek egyik hálótermét rendezték be ebédlőnek.⁸³⁶

A helyreállított óvodában már április elejétől megkezdődtek a foglalkozások,⁸³⁷ és hamarosan megindult az iskolákban is az oktatás.⁸³⁸ A félév nagyon rövid lett. A keresztes nővérek vezetése alatt álló zsámbéki gyakorlóiskolában április 15-től július 14-ig, a polgári iskolában április 19-től július 13-ig tartott.⁸³⁹ Az ötödéveseket kivéve a bentlakók többsége nem tért vissza, ezért kisebb létszámmal folyt a tanítás, de még így is komoly kihívást jelentett a feltételek biztosítása, az önellátás.

A különösen sérült tetőzet helyreállítása az anyagihiány miatt elhúzódott, így az időjárás további károkat okozott. 1945. november 5-én az alkalmazottakkal három kocsit tetőpalát hoztak Nyergesújfaluról.⁸⁴⁰ Pár nappal később az elhagyott épületekről és javakról szóló, község-házán megtartott tanácskozáson az orosz parancsnokság engedélyezte számukra, hogy a le-

⁸²⁸ Uo 1945. március 25.

⁸²⁹ Uo. 1945. március 26.

⁸³⁰ Uo. 1945. április 23.

⁸³¹ Uo 1945. május 19.

⁸³² Uo. 1945. július 15.

⁸³³ Uo. 1946. június 22.

⁸³⁴ Uo. 1945. március 24.

⁸³⁵ Uo. 1945. március 23.

⁸³⁶ Uo. 1945. március 30.

⁸³⁷ Uo 1945. április 5.

⁸³⁸ Uo 1945. április 6.

⁸³⁹ Uo. 1945. április 15., 19., július 13., 14.

⁸⁴⁰ Uo. 1945. november 6.

bombázott zsidó templom tetőpaláját is felhasználhassák.⁸⁴¹ 1946. január elején az elektromos vezetékeket megjavították, és így már telefonjuk és világításuk is volt.⁸⁴²

A sérült, megrongált és teljesen kifosztott Jozephinum viszont lakatlan maradt. Ez sokak figyelmét felkeltette, és különböző célokra kívánták lefoglalni. Ezért, 1946 nyarán a betegszobákat rendbehozták, az ablakokat egyelőre csak papírossal ragasztották be, és három nap alatt a betegeket átköltöztették.⁸⁴³ Július végén beüvegezték az ablakokat.⁸⁴⁴ A nyár folyamán az ostrom alatt megsérült központi fűtést javították ki, szeptember 10-én tartották a próbaüzemet.⁸⁴⁵

Újabb természeti csapás súlyosbította a helyzetüket. 1947 nyarán a félelmetes orkán az internátus harmadik emeletén több ablakot tokkal együtt kitépett, a falakat is benyomta.⁸⁴⁶ 1947. nyár végére az internátus renoválása befejeződött.⁸⁴⁷

⁸⁴¹ Uo. 1945. november 9.

⁸⁴² Uo. 1946. január 3.

⁸⁴³ Uo. 1945. május 24., 27.

⁸⁴⁴ Uo. 1946. július 31.

⁸⁴⁵ Uo. 1946. szeptember 10.

⁸⁴⁶ Uo. 1947. július 9.

⁸⁴⁷ Uo. 1946. augusztus 19.

A tartományi ház gazdasági ellehetetlenítése

A háború után romokban és kifosztva hevert Zsámbék. A községben és közvetlen határában állomásozó 8000 fős orosz egység élelmezéséről három hónapon át nagyrészt a község gondoskodott, de olykor távolabbi orosz csapatok ellátásának terhe is rájuk hárult. Az állatállomány veszteségét a zsámbékiak joggal becsülték 100%-ra. A teljes baromfiállományt is felémésztette a háború.

A falu maga is jelentősen károsodott: a kb. 800 ház 25%-a többé-kevésbé megrongálódott, 40 ház olyan romos állapotba került, hogy le kellett bontani. Minden egyéb gyári felszerelés, technikai eszköz is megsemmisült, tönkrement vagy elszállították.⁸⁴⁸

A lakosság nagy részét pedig kitelepítették a községből.⁸⁴⁹ 1946 március 29-én telefonon szólították fel a nővéreket, hogy 24 órán belül küldjék be a községházára a kolostorlakók névjegyzékét,⁸⁵⁰ több nővér és jelölt neve is felkerült a kitelepítendőek listájára. Április 6-án két vöröskeresztes ápolónő, a kiutasítási bizottság teljhatalmú megbízottjaként kiszállt Zsámbékra, vizsgálatukkal és fellépésükkel elérték, hogy a kiutasítási listáról a nővéreket és jelölteket töröljék.⁸⁵¹

1946. április 5-én indították útnak a kitelepítettek első csoportját a herceghalmi állomásra. Először a Volksbund-tagoknak kellett elhagyniuk Zsámbékot, őket követték azok, akiknek fiai német katonák voltak, és azok, akik a népszámláláskor németeknek vallották magukat. Eszerint hozzávetőlegesen a lakosok fele maradhatott volna otthonában, de ez a végén 18%-ra csökkent.⁸⁵²

Április 7-én a második, április 9-én a kiutasított németek harmadik csoportja is útra kelt.⁸⁵³ A vizsgálat most már azokra is kiterjedt, akik nevüket magyarosították, be kellett mutatniuk a születési igazolványukat.⁸⁵⁴ Április 13-án indították útnak a kitelepítettek negyedik csoportját. A falu szinte kihalt. Lassan érkeztek az új, szegény családok, valamennyien a legszegényebb néprétegből származtak, olyanok, akiknek soha nem volt házuk vagy földjük: napszámosok, cselédek, pásztorok.⁸⁵⁵

Nagy részük a kalászosok vetési ideje után költözött Zsámbékra. 1947-re sem javult a helyzet, a kalászosokban 80%-os, a kapásokban 70%-os volt az aszálykár. Az állami kiküldöttek 1946

⁸⁴⁸ A főjegyző a főispánnak. 1947. január 9. PML NDKI 93/1947.

⁸⁴⁹ Részleteit ismerteti: ZSPIT Historia Domus 1946. március 24., 25. A szemtanú leírása: Mathias Engel: Motzis Wanderjahre. Erinnerungen 1944–1946. Sajat kiadás. 2005, I. k., 354-362.

⁸⁵⁰ Uo. 1946. március 29.

⁸⁵¹ Uo. 1946. április 6.

⁸⁵² Uo. 1946. április 5.

⁸⁵³ Uo. 1946. április 7., 9.

⁸⁵⁴ Uo. 1946. április 12.

⁸⁵⁵ Uo. 1946. április 13.

decemberétől 1947 januárjáig két ízben is átfésülték a községet, nem hozott eredményt még a „legerélyesebb végrehajtás sem.”⁸⁵⁶ Az ellátottak száma 1500 volt, számuk az új termés elle- nére hétről hétre nőtt.

A keresztes nővérek még ilyen körülmények között is 1945–1946-ban önellátók maradtak. 1945 tavaszán szinte napról napra kellett előteremteni az alapvető élelmiszereket. Esemény- nek, mi több különleges sikernek számított az, hogy Anyácsapusztán három tyúkot,⁸⁵⁷ Tarjánban 15 mázsa krumplit, Turán egy teherautó téli káposztát vásároltak.⁸⁵⁸ A tartományi ház ellátásában a magyarországi házak is részt vettek.⁸⁵⁹ Az anyaházból érkező adományok és az amerikai segélyakció (UNRA) keretében kapott küldemények csak enyhítették a helyzetü- ket.

1946-ban ezt a szinte elviselhetetlen infláció súlyosbította. Elég csupán arra utalni, hogy Bu- dapestre korábban egy buszjegy 3 pengőbe, június végén ez 3 billió pengőbe került.⁸⁶⁰ Az akkori viszonyokat jellemzi, hogy a véget ért nyári lelkigyakorlat második turnusáról (július 16–24) nem tudtak elutazni a nővérek, mert annak költsége 700-szorosára emelkedett.⁸⁶¹

A németek kitelepítése miatt nem volt munkaerő. A nővérek, a jelöltek és a növendékek vé- gezték a munkákat: ha kellett sírt ástak, temettek,⁸⁶² fakitermelést végeztek,⁸⁶³ üvegeztek.⁸⁶⁴

Az ostrom után a szükséges állatállomány kialakításával megteremtették a gazdálkodás és ellátás feltételeit. 17 0000 pengőért vásároltak új lovakat és kocsit,⁸⁶⁵ az egyre növekvő inflá- ció közben egy tehénért 193 gramm aranyat fizettek,⁸⁶⁶ de az állatok takarmányozása mind nagyobb gondot okozott.⁸⁶⁷

1947 január 1-jétől viszont ők is a lisztjegyesek soraiba kerültek. A közellátási miniszter 1947 januárjában a növekvő ínség ellenére 20%-kal csökkentette az ellátást,⁸⁶⁸ ezért a Közél- látási Bizottság is kénytelen volt módosítani a lisztjegyesek számát. A cséplési eredmények alapján jelölték ki azoknak a névsorát, akiknél feltételezték, hogy gabonafőlésszel rendel- kezhetnek. A lista összeállítása után Kecskés András azt követelte, hogy a zárdát szigorúan számoltassák el.⁸⁶⁹ Február első napjaiban ez megtörtént. A nővérek januári fejadagjuknak

⁸⁵⁶ A főjegyző az állami adóhivatalnak. 1947. január 28. PML Körrendeletek, levelek, 247/1947.

⁸⁵⁷ Ch IV. 1945. április 11.

⁸⁵⁸ Uo. 1945. május 15., december 16.

⁸⁵⁹ Uo. 1946. február 2, 15.

⁸⁶⁰ Uo. 1946. június 28., július 25.

⁸⁶¹ Uo. 1945. július 24.

⁸⁶² Uo. 1946. május 13.

⁸⁶³ Uo. 1946. április 23.

⁸⁶⁴ Uo. 1946. július 31.

⁸⁶⁵ Uo. 1946. április 10.

⁸⁶⁶ Uo. 1946. július 7.

⁸⁶⁷ Uo. 1947. január 23.

⁸⁶⁸ A helyettes főjegyző az alispánnak. 1947. január 14. PML NDKI 61/1947.

⁸⁶⁹ Az 1947. január 28-i Közellátási Bizottság ülésének jegyzőkönyve, uo. 80/1947.

csak a felét kapták meg, ezért úgy határoztak, hogy februárban a teljes adagot kiszolgáltadják. Kecskés András és Kerekes János bizottsági tagok azt azonban elérték, hogy a nővérek a lisztmennyiségüket gabonában kapják meg, és így rájuk hárult az öröltetés költsége.⁸⁷⁰

1947. február 20-án a Közellátási Bizottság két tagja, közöttük a nővérek iránt köztudottan zsigeri ellenszenvvel viseltető Kerekes János ismét felkereste a zárdát, a nővérek 86 mázsa 10 kiló búzát, 5 mázsa 21 kiló rozst, 21mázsa 64 kiló árpát csépeltek. A vizsgálat végén kérdőre vonták őket, hogy milyen alapon vágnak a zárdában engedély nélkül sertést. Arra hivatkoztak: ez korábban is gyakorlat volt, és nekik 162 személy ellátását kell biztosítani. A bizottság felszólította őket, hogy az erről szóló engedélyt mutassák be.⁸⁷¹

1947-ben egyre kilátástalanabbá vált a helyzetük. A kíséretével a kolostorban megjelenő bíró kijelentette: több élelmiszert vásároltak, mint amit az előírások megengednek. Az egyeztető tárgyalások után felmérték a készleteket, és végül az összes élelmiszerjegyet megvonták tőlük.⁸⁷² Újabb csapást jelentettek a tolvajok: 1947 tavaszán a gabonamező jelentős részét valaki learatta és elszállította, feltehetőleg a tehének takarmányának.⁸⁷³ Ráadásul a gazdasági kert bérleti díját a község jelentősen megemelte: 1000 forintot kellett sürgősen befizetni.⁸⁷⁴ Egyre reménytelenebbé vált a megélhetés biztosítása. 1947 szeptemberében 700-800 mázsa krumpli helyett nagy fáradtsággal összesen 36 mázsát tudtak vásárolni drága pénzért. Hasonló volt a helyzet a szénnel.⁸⁷⁵

1949 szeptemberében a nővérek kénytelenek voltak lemondani a mányi köves út mellett elterülő két katasztrális hold bérletéről.⁸⁷⁶

A zárdában végrehajtott 1950-es leltár még ilyen körülmények között is fejlett gazdaságot mutatott: a gépszínbén répavágó, morzsoló, daráló, 2 lóerős motor; a sertésólban 6 südő, két malac, egy anyasertés; a kocsiszínbén kocsi és a kocsis számára kialakított külön szoba volt.⁸⁷⁷

⁸⁷⁰ A Közellátási Bizottság 1947. február 11-i ülésének jegyzőkönyve, uo.

⁸⁷¹ 1947. február 20. A keresztes nővérek zárdájában a zárdá gabonamennyiségének elszámolása tárgyában felvett jegyzőkönyv, uo.

⁸⁷² Ch IV. 1947. április 3.

⁸⁷³ Uo. 1947. május 10.

⁸⁷⁴ Uo. 1947. május 19.

⁸⁷⁵ Uo. 1947. szeptember 5.

⁸⁷⁶ Az 1949. november 10-én tartott képviselő-testületi tanácskozás jegyzőkönyve. PML Da – 1.

⁸⁷⁷ Leltár 1950. szeptember 12. ABTL O – 18891/2 Objektum dosszié. Női szerzetesrendek. (továbbiakban: OD) 115/a.

Intézményeik államosítása

1945 tavaszán, április végén megkezdődött a felvidéki területekről a nővérek kitelepítése. A szlovák történetírás Enyickével kapcsolatban csupán annyit jegyez meg, hogy a magyar nővérek éppen már összezsomagoltak, és indulni készültek, amikor a szlovák nővérek megérkeztek.⁸⁷⁸ A valóságban ez az exodus nagyon kíméletlenül zajlott: Abaszéplakon mindössze két órát kaptak, hogy egy kis személyi csomagocskát összeállítsanak, aminek a felét a határon elkobozták.⁸⁷⁹ A kassai nővérek Budapestről gyalogoltak Zsámbékra (április 28), és folyamatosan érkezett a többi ház lakója is. Ez elhúzódott egészen 1947-ig, ekkor, októberben tértek vissza Zsámbékra a jókai nővérek.⁸⁸⁰ A déli területeken sem maradhettek a magyar kongregáció tagjai: a szabadkai kórházban dolgozó utolsó magyar nővért egy fegyveres partizán kísért egy elkülönített vagonban a határig.⁸⁸¹

Ez lehetőséget nyújtott a kongregációnak arra, hogy – a kedvezőtlen politikai légkör ellenére – magyarországi tevékenységét kiterjessze.⁸⁸² Tovább fejlesztették egészségügyi hálózatukat. Az 1942-ben elhagyott pásztói kórházba ismét visszatértek,⁸⁸³ 1945 augusztusában pedig munkába álltak a szőnyi kórházban is.⁸⁸⁴ A Budapesti Vilma királynő út 11. szám alatti, korábban dr. Szász szanatóriumának nevezett, háborúban megsérült intézményt helyreállították, megkezdődött a nővérek klauzúrájának kialakítása, az ápolószemélyzetet a keresztes nővérek biztosították.⁸⁸⁵ 1946-ban megállapodtak a miskolci kórház igazgatójával, hogy három nővér megkezdje az intézményben az ápolást.⁸⁸⁶ 1947-ben Tokajban, a kezdeti stádiumban lévő tüdőbetegek gondozása is rájuk hárult. A világi ápolók alkalmatlansága miatt a Nyíregyházáról már ismert keresztes nővérektől kértek segítséget, 1947 júliusában már kilenc nővér dolgozott ott.⁸⁸⁷

Fokozatosan bővítették alsó szintű, elemi iskolai és óvodai hálózatukat is. 1945 szeptemberében Mezőberény iskolájának,⁸⁸⁸ egy évvel később pedig a Nyíregyháza melletti Levelek iskolájának, óvodájának, napköziotthonának irányítása került a nővérek kezébe.⁸⁸⁹ 1947 őszén a

⁸⁷⁸ Murian Čižmar: Rehoľny Život na územi Košického arcibiskupstva. In: Dejiny Košického arcibiskupstva. Presov, 2004 II. k. 286.

⁸⁷⁹ Ch IV. 1945. április 26.

⁸⁸⁰ Uo. 1947. október 21.

⁸⁸¹ Uo. 1945. szeptember 30.

⁸⁸² A feloszlatakor a nővérek házainak listáját közli Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlata Magyarországon. Bp., 1990, Vigilia Könyvkiadó, 366.

⁸⁸³ Ch IV. 1945. május 29.

⁸⁸⁴ Uo 1945. június 21., 22., július 20., augusztus 7.

⁸⁸⁵ Szemlaki a primásnak. 1946. január 22. Antal Márton az érseki helytartónak. 1946. február 5. EPL 868/1946.

⁸⁸⁶ Ch. IV. 1946. február 20.

⁸⁸⁷ Uo 1947. augusztus 31.

⁸⁸⁸ Uo. 1945. szeptember 3.

⁸⁸⁹ Uo. 1946. május 2., szeptember 9.

Hévíztől csak 5 kilométerre fekvő Reziben is letelepedtek, Weiland Takács plébános végrendeletét teljesítve. Napközitthonos óvodát nyitottak, és az iskolából kikerülő fiatal lányok vallásos nevelésének folyamatosságát is magukra vállalták. A hévízi főnöknő már korábban küldött oda két nővért, hogy így megakadályozzák az állami óvoda megnyitását.⁸⁹⁰ A Jókáról hazaérkezett három nővért irányították Rezibe.⁸⁹¹

A nagymarosi polgári iskolát a Vince nővérek elhagyták, a velük kötött szerződés feltételeit a keresztes nővérek elfogadták,⁸⁹² 1945 nyarán megtették az előkészületeket, hogy szeptemberben már az ő vezetésükkel kezdődjön meg a tanév.⁸⁹³

Zsámbéki iskoláik népszerűbbek voltak, mint valaha. 1946-ban – a várakozásokkal ellentétben – nagyon sokan jelentkeztek,⁸⁹⁴ 1947-ben pedig olyan sok (270) növendéke volt az internátusnak, mint még soha.⁸⁹⁵ A tanév végén, 1948 nyarán a tanfelügyelő az oktatás tárgyi feltételeiről és a színvonaláról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.⁸⁹⁶ De ezután már megkezdődött a végjáték.

Már az 1945-ben végrehajtott földreform során elkobzott 800000 hold kárpótlás nélküli kiszájtása megrendítette a katolikus egyház anyagi helyzetét, 1946-tól az országos és helyi katolikus egyesületek, szervezetek betiltásával fokozatosan szűkítették, majd meg is szüntették az egyház társadalmi szerepét, közéleti aktivitását. Ennek részeként a legérzékenyebb csapást az iskolák államosítása jelentette.⁸⁹⁷ Már 1946-ban komoly támadás indult az egyházi iskolák ellen. 1946 pünkösdjétől a falujáró csoportok szerte az országban erőteljes kommunista agitációt fejtettek ki.⁸⁹⁸ A Kisgazdapárt vezetőségébe beépített kommunista Ortutay Gyula vallási és közoktatási miniszterré való kinevezése (1947. március 14.) döntő fordulatot hozott. A fakultatív hitoktatás bevezetését a nagy ellenállás miatt nem tudta megvalósítani, de 1947 decemberében Révai József, 1948 januárjában Rákosi Mátyás már nyíltan beszélt a felekezeti iskolák államosításáról. 1948. március 15-én Ortutay már mint befejezett tény közölte ezt az ország népével. 1948. június 14-én jelent meg Dinnyés Lajos miniszterelnök 6500/1948. sz. kormányrendelete, amely kimondta a nem állami iskolák és tanulóotthonok épületeinek, berendezéseinek, felszerelésének és ezek fenntartását szolgáló egyéb vagyonának 1948. január 1-jei leltári állapot szerinti zár alá vételét. Másnap ezt kemény hangú belügyminiszteri rende-

⁸⁹⁰ Uo. 1946. július 7.

⁸⁹¹ Uo. 1947. október 29.

⁸⁹² Uo. 1945. július 12.

⁸⁹³ Uo. 1945. július 24., 26., augusztus 28.

⁸⁹⁴ Uo. 1946. szeptember 9.

⁸⁹⁵ Uo. 1947. szeptember 7.

⁸⁹⁶ SZPL Kézirattár, 1695/b Barabás 2. 7.

⁸⁹⁷ Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. Bp., 1991, MTA Történettudományi Intézet, 6–7.

⁸⁹⁸ Szabó Imre: Az iskolák államosítása Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Bp., 1988, Pest Megyei Levéltár, 54–62.

let egészítette ki.⁸⁹⁹ 1948. június 16-án – minden tiltakozás ellenére – megszavazták az 1948. évi 33. törvénycikket „a nem állami iskolák” államosításáról.⁹⁰⁰

Az állam ezzel 6505 iskolára és tanulóotthonra tette rá a kezét. A Zsámbékot is magába foglaló Budakörnyéki járás 10 000 tanulójának csaknem fele felekezeti oktatásban részesült: a 24 állami iskola mellett 21 katolikus, 5 református és 1 görögkeleti intézmény működött.⁹⁰¹

A Pest Vármegyei Nemzeti Bizottság plenáris ülésén egyhangúan elfogadták az iskolák államosítását, de a községek kötelesek voltak állásfoglalásukat megfogalmazni és felterjeszteni. Az 1948. június 1-jén tartott zsámbéki nemzeti bizottsági ülés határozata hosszan sorolta a kommunista propagandában már unos-untig ismételt, jól ismert érveket: csak az állam képes fenntartani az iskolákat, biztosítani az oktatás megfelelő körülményeit; a tanárok anyagi és erkölcsi megbecsülését, a szociális és emberjogi egyenlőséget, valamint az új, demokratikusnak nevezett rend elfogadtatását.⁹⁰²

A határozat alapján a községi elöljáróság a keresztes nővérek iskolaépületét zár alá vette, és megtartották a leltározást. Az iskolaévet az államosított Tanítónőképzőben és líceumban a hatóságok be akarták indítani, de ez a nővérek ellenállásán megbukott. Állami alkalmazottá váló átminősítésüket egységesen és kivétel nélkül visszautasították. Ezért Forgó Sarolta cinkotai állami Tanítónőképző-intézeti tanárt bízták meg az igazgatói teendők ellátásával és a leltározással. Többször megjelent Zsámbékon, tárgyalt a nemzeti bizottsággal, de lehetetlen helyzetbe került, képtelen volt tantestület nélkül az iskolai évet megkezdeni.

Július második hetében, az új tankerületi főigazgató személyesen tekintette meg az intézményt, és a tapasztaltak meglepték. Az iskolakomplexumot elhelyezkedése, nagysága, felszereltsége miatt mindenképpen meg akarta menteni a bezárástól. A külföldi tulajdon jogi tiszteltetésben tartásával Ingenbohl-tól ki akarta bérelni, vagy meg akarta vásárolni az internátust. A faluban később olyan hírek terjedtek el, hogy a főigazgató most már szeretné Svájctól az egész zárdát megszerezni, és a nővéreket valamilyen más épülettel kárpótolná.

Mindeközben Svájc hallgatott. Egyik levél és sürgöny ment a másik után, de a nővérek az anyaháztól nem kaptak választ.⁹⁰³ Az oktatási miniszter pedig szeptember 17-én közölte, hogy a keresztes nővérek iskolaépületét az 1948/49-es tanévre a zsámbéki állami általános iskolá-

⁸⁹⁹ Közli uo. 122–125.

⁹⁰⁰ A kommunista vezetők érvrendszerét, az államosítás előkészítését Pest megyében ismerteti uo. 69–118.

⁹⁰¹ Az adatokat közli Szabó 1988, 254.

⁹⁰² Kivonat Zsámbék község nemzeti bizottságának és népi szervek vezetőinek együttes ülésén felvett jegyzőkönyvéből. 1948. június 1. PML XVII K 191. A zsámbéki nemzeti bizottság iratai (továbbiakban: ZSNBI) a jegyzőkönyvek.

⁹⁰³ Kerner Shvoynak. 1948. július 17. SZPL 7367/c SCH 2511/1948.

nak bocsátja rendelkezésére. Ezért a tankerületi királyi főigazgató Forgó Saroltát felmentette megbízatása alól, és felszólította, hogy az intézetet adja át.⁹⁰⁴

Az átadás-átvétel megtörtént, a bizottság előtt megjelent Barabás Aquinata szerzetes tanárnő, a távollévő tartományi főnöknő nevében tiltakozott az állami tulajdonbavétel ellen. Hangsúlyozta: az intézmény svájci vagyont képez, felhívta a figyelmet a svájci követség által kiállított, és az iskola és a tanulóotthon ajtajára kifüggesztett menlevélre.

A bizottság kijelentette: „külpolitikai szempontból és nemzetközi jog alapján a kérdés alapos megvizsgálása nem a bizottság feladata, és a döntés joga a kormányt, illetőleg a vallási és közoktatásügyi miniszter urat illeti meg”.⁹⁰⁵

A tartományi főnöknő úgy látta, hogy már Svájc sem tud nekik hatékony védelmet nyújtani. A nővérek ügyvédje tárgyalt a svájci követségen, ott megígérték, hogy megpróbálnak közbenjárni, de ennek sikerességében kételkedtek. A lefoglalás napján megbízható személlyel szóbeli üzenetet is küldtek Svájcba. A bizonytalan helyzet miatt a nővérek hozzájárultak, hogy a végleges döntésig a községben lévő általános iskola V.–VIII. osztálya felköltözzön az épületükbe.

A fő gondjuk most már az volt, hogy az iskolával egybeépült klauzúrát megvédjék és biztosítsák. A konfliktusforrást az jelenthette, hogy a konyha és a kamra a rendházban volt.⁹⁰⁶ Shvoy levélben tudatta: a püspöki kar ragaszkodik ahhoz, hogy a szerzetesi intézmények átvételekor a klauzúrát sértetlenül fenn kell tartani, zárt jellegéhez ragaszkodni kell. Ezért felszólította Kerner Luciát, követelje, hogy a növendékek konyháját a klauzúrán kívül valamelyik más helyiségben alakítsák ki.⁹⁰⁷

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a hivatásukat vesztett keresztes nővérek népes közösségének új feladatot szánt: Zsámbékot országos lelki központtá akarta fejleszteni. A tervet az érsek támogatta, már 1948. szeptember 22-én a papi konferencián ismertette ezt, és felhívta mindenki figyelmét, hogy ezt Pestnek ki kell használnia. Ígéretet tett arra is, hogy az Oltár-egyesület és a Rózsafüzér Társulat központjait írásban ismételtelen lelkesíteni fogja.⁹⁰⁸

1948 októberére kiderült, hogy a helybeli általános iskola csak négy tantermet foglal el a földszinten. Az orosz fogságot is megjárt, és évtizedeken át a nővérekkel oktatási kérdésekben harmonikusan együttműködő Lacza nagyon megértően és együttérzően viseltetett a nővérekkel szemben. A tornateremre és a szertárakra nem volt szüksége, csupán azért jelentette be rá igényét, hogy a felszerelést el ne szállítsák.⁹⁰⁹

⁹⁰⁴ A vármegyei tanfelügyelő a zsámbéki általános iskola igazgatójának. Uo. 2511/1948.

⁹⁰⁵ Átadási-átvételi jegyzőkönyv. 1948. szeptember 24., uo. 2511/1948.

⁹⁰⁶ Szemlaki Shvoynak. 1948. szeptember 28., uo.

⁹⁰⁷ Shvoy a tartományi főnöknőnek. 1948. szeptember 29., uo.

⁹⁰⁸ Az érseki általános helytartó Shvoynak. 1948. szeptember 22., uo. Nem iktatott.

⁹⁰⁹ Kerner Shvoynak. 1948. október 9., uo.

1948 őszén megfosztották a hitoktatás lehetőségétől a lelkészeket, és az ezt a feladatot ellátó Ádám Anna Mira keresztes nővért is.⁹¹⁰ A Nemzeti Bizottság legveszélyesebbnek őt tartotta, erről tanúskodik a véghatározatuk:

„Ádám Anna Mira szerzetes tanárnő ... hitoktatói működését az általános iskolában nem ajánlja, mivel könnyen feltehető nevezett szerzetes nővérről, hogy a mindszentyzmus hordozója, illetve palástolója, mert egy zárt rendnek a lakója, akik az iskolák államosításával kapcsolatban passzivitásba vonultak.”⁹¹¹

1949-ben sorban távolították el a nővéreket a szociális és betegápoló intézetekből is. Az Állami Gyermekmenhelyen szolgáló 18 nővért 1949. július 1-jei hatállyal elbocsátották,⁹¹² szeptember 28-án pedig a Hűvösvölgyi Gyermekotthonban dolgozó 15 nővért szólították fel, hogy három napon belül hagyják el az intézetet.⁹¹³ Egyes esetekben ez kíméletlen brutalitással történt. 1949. decemeber 17-én éjjel valósággal betörték a lovasberényi nővérek hálótermébe, és mint hajléktalan csavargókat kitiltották őket nemcsak a községből, hanem három évre Fejér és Veszprém megye területéről is. Teherautóval Székesfehérvárra, a püspöki palotába szállították őket, és a rendőrfőhadnagy közölte, gondoskodjon róluk a püspök.⁹¹⁴ Hasonló sorsra jutott az országban a kongregáció minden intézménye.

1950-ben a keresztes nővérek már csak az óvodában gyakorolhatták hivatásukat. Koch Ferenc képviselő-testületi tag, községi pénztárnok a háború alatt lakhatatlanná vált lakóházának összes használható épületanyagát, tetőszerkezetét, tetőfedő anyagát önként és díjtalanul felajánlotta,⁹¹⁵ a községi óvodát és napközi otthont újjáépítették, 1948 novemberére elkészült.⁹¹⁶ A nővérek szerény, takarékos beosztással működtették az óvodát. Leváltásukról már 1949-ben is tárgyaltak, 1950 őszén pedig jogi értelemben is pontot tettek az ügyre. Szeptember 29-én a felekezeti iskolák államosítását korábban elvégző államosítási bizottság ismét kiszállt Zsámbékra. Mivel az óvoda – szólt a végzés – „olyan közművelődési célvagyon, amely az 1948. 33. tc hatálya alá esik”, ezért állami tulajdonba vették a Magyar utca 5. sz. telken fekvő óvodaépületet, és a hozzá tartozó 117 négyszögöles és 53 négyszögöles kertet. Az óvoda leltára szerint 781 ingó vagyontárgy 7035 forint értékben az állam tulajdonába került.⁹¹⁷

⁹¹⁰ Állami Általános Iskola a Zsámbéki Nemzeti Bizottságnak. 1948. november 6. XVII – 179 ZSNBI Nem iktatott.

⁹¹¹ Turbacs az Általános Iskola Igazgatóságának. 1948. november 20., uo. 254/1948.

⁹¹² Szemlaci az érseki helynöknek. 1949. szeptember 6. EPL 4169/1949.

⁹¹³ Geyer József a Főegyházmezyi Hatóságnak. 1949. szeptember 29., uo. 4841/1949.

⁹¹⁴ Shvoy Lajos: Önéletrajz. Székesfehérvár, 2002, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. 106.

⁹¹⁵ 1945. október 8. PML Da – 1 jkv.

⁹¹⁶ 1948. június 10. PML XVII. Néphatalmi bizottságok. Jegyzőkönyvek.

⁹¹⁷ PML XXIII. 17. A Pest Megyei Tanács Vb oktatási osztályának iratai. 379/1950.

A kongregáció működési engedélyének megvonása

Az egykor virágzó iskolaegyüttes egyáltalán nem volt kihasználva. Öveges József volt piarista tanár megtekintette, majd április 29-i leiratában közölte a helyi iskola igazgatójával, hogy az egykori tanítónőképző felszerelése „természeténél fogva inkább főiskolai színvonalú oktatás céljaira alkalmas”. Így az iskola felszerelését szakszerűtlenül, de lázas sietséggel két nap és egy éjszaka alatt teherautóra pakolták, és a Budapesti Pedagógiai Főiskolára szállították. Az így kifosztott, üres és hatalmas épületet a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezésére bocsátották, amely július 1-jével Mezőgazdasági Akadémiát kívánt nyitni 300 növendékkel. A nagyobb szabású átalakításokra másfél millió forintot irányoztak elő, és a minisztérium a bútorok visszaszállításáért is harcba szállt.

A nővérek ekkorra már a klauzúra és az internátus találkozásánál mind a három folyosót elfalaztatták. Erre szükség is volt, mert a falu prédájává vált az egykori kolostorudvar, a bálokat és minden egyéb nagyobb népünnepélyt ott tartották.⁹¹⁸

A Mezőgazdasági Akadémia megpecsételte az anyaház sorsát. A 200 személyre épített internátus természetesen szűk volt 300 felnőtt akadémiai hallgatónak. Ezért azonnal le akarták foglalni a beteg és öreg nővérek kórházépületét, a Josephinumot. Amikor a tisztiorvos látta a sok tbc-s beteget, a tervet elvetették. 1949. július 22-én délután felszólították a keresztes nővéreket, hogy este 7 óráig adják át az anyaházat.⁹¹⁹ Erre még nem volt példa, és előrevetítette a szerzetesek számára a baljós jövő árnyékát. Shvoy Lajos hangsúlyozta a hercegprímásnak: eddig az anyaházakat tiszteletben tartották, tudomása szerint ez az első eset, „hogy anyaházat szüntet be a pártérdek. Rá kell mutatnunk, hogy ez nem fér össze az alkotmányban törvényesen biztosított vallásszabadsággal.”⁹²⁰

Shvoy értékelése szerint ez a kongregáció halálát jelentheti. Hiszen Zsámbék nemcsak az a hely volt, ahol a novíciákat megfelelő képzésben részesítették, hanem az egész kongregáció „szíve és központi éltető lelke”. Az a hely, ahová az egész országból minden évben egy-egy hétre visszatértek a nővérek, és a lelkigyakorlatokon megújultak, megerősödtek. A nővérek kilakoltatása mindezt lehetetlenné tette. Shvoy úgy fogalmazott, hogy „a rend életének gyökerét vágja el az Anyaház elvétele, tehát megöli a Keresztes Nővérek Kongregációját”. Ezért – más eszköze nem lévén – az oktatási miniszterhez fordult. Kérte, hogy emeljen szót a nővérek érdekében, Grósz József érseket pedig arra kérte, hogy a miniszterelnöknél járjon közbe.⁹²¹

⁹¹⁸ Szemlaky Shvoynak. 1949. május 21. SZPL 7367/c SCH Nem iktatott.

⁹¹⁹ Magyarországi szóhasználatban a tartományi központot nevezték anyaháznak, egyházi értelemben viszont az anyaház Ingenbohl volt.

⁹²⁰ Shvoy Grósznek, Ortutaynak. 1949. július 31. SZPL 7367/c SCH 2181/1949.

⁹²¹ Uo.

A nővérek a kiköltözést megtagadták. Július 29-én kapták kézhez a Közintézményeket Elhelyező Titkárság erről szóló végzését, nem maradhattak tovább a tartományi házban. A nővérek egy részét más házakban helyezték el, de a 80 személyre épített Jozephinumban így is 120 nővér zsúfolódott össze,⁹²² betegek és egészségesek vegyesen.⁹²³ A betegház kápolnájában rendszeresen misét tartottak, amelyet a községben maradt németek és a Szlovákiából áttelepített birtokosok is rendszeresen látogattak.⁹²⁴

Zsámbék már nem tölthette be a tartományi központ szerepét, ezért 1949 áprilisában a keresztes nővérek Budapesten, a Városmajor utca 24. szám alatt új házat vásároltak. Hivatalosan ezt azzal indokolták, hogy az átutazó nővéreknek szállást, az orvosi kezelésre szoruló vagy tanulmányaik miatt Budapesten tartózkodó rendtagoknak otthont adjon. A valóságban új központnak szánták. A Rákóczi-házként is emlegetett épületet a 19. században egy Pogány nevezetű mérnök építette át, és szép gótikus külsővel látta el. Modern berendezésű, az utca felé magasföldszintes, a kert felé emeletes ház volt. „A főváros lüktető zajában csendes remeteségre” emlékeztetett, és legalább fél hold nagyságú kert tartozott hozzá, ami a későbbi épületbővítést is lehetővé tette.⁹²⁵ Az ügynöki jelentés szerint a tartományi főnöknővel 25 nővér költözött ide, más források szerint Kerner Lucia 1950. június 5-én tette át székhelyét Budapestre.⁹²⁶

A Zsámbékon lakó keresztes nővérek helyzete 1950 nyarán még válságosabbra fordult. Az ÁVH irányításával a nyugati határsávból a szerzeteseket és apácákat kiköltöztették, aminek egyértelmű célja a megfélemlítés volt.⁹²⁷ Czirák András av. főhadnagy azt jelentette, hogy Zsámbékon 50 szobában 120 nővér él, a befogadóképessége 150 fő. A hatóságok úgy rendelkeztek, hogy június 18–19-re virradóra, Zalaegerszegről 60 Notre Dame nővért telepítsenek át Zsámbékra.⁹²⁸

Két hónappal később az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet megvonta a Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélyét. Az állam és püspöki kar között létrejött megállapodás csak csekély mértékben enyhítette ezt. Ezzel a székesfehérvári egyházmegyében 10 férfi szerzetesház 88 szerzetessel és 57 női szerzetesház 664 szerzetesnővel szűnt meg.⁹²⁹ Tagjaik kötelesek voltak három hónapon belül, szeptember 7. és december 5. között kiüríteni rendházukat. Ezt 1950. szeptember 7-én hirdették ki. A szerzetesrendek eltá-

⁹²² 1951-es felosztás előtti apácarendek. 1958. január 20. ABTL O–188891/2 Női szerzetesrendek. OD 196.

⁹²³ Névsorukat közli Jelentés 1950. február 22. A Budakörnyéki járás területén lévő szerzetesrendek, uo. 72–74.

⁹²⁴ ABTL 3.1.5. O–9364 SZD 3.

⁹²⁵ Szabó Imre az érseki helytartónak. 1949. április 28. Szemplaki az érseki helynöknek. 1949. április 16., 1950. január 12. EPL 5324/1950.

⁹²⁶ Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3. ABTL 3.1.5. O–9364. SZD 12.

⁹²⁷ Gergely 1990, 18.

⁹²⁸ ABTL O–18891/2 OD 84., 91. SZPL Kézirattár, 1695/b Barabás 2. 7.

⁹²⁹ Shvoy 2002, 108.

volításának előkészületeit szinte azonnal megkezdték. Sándor Imre év. őrnagy már 1950. szeptember 5-én utasítást adott ki, hogy a rendelet megjelenésével egy időben, a leltározó bizottságok kezdjék meg munkájukat.⁹³⁰ 1950. november 5-én pályvász kocsikon a keresztes és Notre Dame nővéreket Zsámbékról Gyónra, a kármelita nővérek árvaházába és rendházába szállították.⁹³¹

A céltudatos és a kongregációt vaskézrel irányító tartományi főnöknő, Kerner Lucia 1949 végén összeroppant. 1947/ben nemcsak a Schlachta és Barankovics pártja melletti aktív szervezést irányította,⁹³² hanem megtagadott minden együttműködést a hatóságokkal, célravezetőnek és hatásosnak tartotta a passzív ellenállást. Az érseki biztosnak írt levelében kifejtette: ha felszólítják a rendi ápolókat, hogy lépjenek be a szakszervezetbe, ez nem fordulhat elő, mert távolmaradásukkal a tagok száma kevesebb lesz, és a többséget a szerzetesek teszik ki. „Ha előfordul az az eset, hogy reánk, szerzetesekre nézve nem kedvező határozatot akarnak hozni, és azt felterjesztik a felsőbb hatóságoknak a mi megkérdésünk nélkül, nem érik el céljukat, hiszen mi a többség vagyunk. Teljesen mégsem zárhatnak ki bennünket.”⁹³³

1949-től a reménytelenség lett úrrá rajta, és apátiába süllyedt. Sárvári ügynök jelentése szerint a többi női renddel az érintkezést nem tartották fenn, mint Kerner nyilatkozta „nincsen semmi értelme, miután sem külön, sem együttevén nem tudunk semmit sem csinálni”⁹³⁴.

1949-ben, az új helyzetben nem találta fel magát, nem ismerte fel szerepét. Félt. Bizonyosan tudott róla, hogy már 1947-től megfigyelés alatt tartották, és jelentéseket írtak róla. A kongregáció működési engedélyének megvonása után az Állambiztonsági Hatóság 1951. augusztus 30-án nyitotta meg dossziéját,⁹³⁵ 1956-ig figyelték és ellenőrizték.⁹³⁶ Talán ezért is, a kongregáció tagjainak megtiltotta, hogy levélben vagy személyesen felvegyék vele a kapcsolatot. Máskor pedig sértetten felelősségre vonta ezért a nővéreket, hangsúlyozva, továbbra is ő tartományi főnöknő. Az ellentétes utasítások teljes zavart okoztak.

Ez a kongregációra nézve végzetessé vált. A 446 nővér szétszóródott, magukra maradtak.

Igaz, Shvoy hivatásuk elvesztésétől kezdve mindent megtett az érdekükben, az ő egyházmegyéje területén helyezkedtek el a legtöbben: kórházakban, plébánián nyertek beosztást. A nővérek a székesfehérvári egyházmegyében folyamatos kántori képzésben is részesültek, és kántorként helyezkedhettek el a plébániákon, mivel az állami tanítóknak a kántori tevékenységet

⁹³⁰ Sándor Imre. 1950. szeptember 5. ABTL O–18891/2 OD A zsámbéki terjedelmes leltár már szeptember 12-én elkészült, uo. 109–115/a.

⁹³¹ SZPL Kézirattár, 1695/b Barabás 2. 8.

⁹³² A későbbi jelentés túlzón írja, hogy 400 nővért 20-30-as csoportokban küldött szavazni, ami nyilvánvalóan képtelenség. Jelentés. 1950. június 27. ABTL O–9364. SZD Operatív terv. 1952. július 31., uo. 21.

⁹³³ Szemlaci az érseki biztosnak. 1947. november 10., uo. 5.

⁹³⁴ Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3., uo. 13.

⁹³⁵ Javaslat személyi dosszié megnyitására. 1951. augusztus 30. ABTL O – 9364 SZD 1.

⁹³⁶ Zsiga Ferenc év. fhgy. 1956. szeptember 21., uo.

megtiltották.⁹³⁷ De nagy számban nem tudták őket alkalmazni a plébániákon, és az állami hatóságok tiltották a közös élet megakadályozása érdekében azt, hogy három szerzetesnőnél több egy helyen szolgálatot vállaljon. Mindössze 47 nővér tölthetett be egyházközségi munkakört.

A nővérek nehéz helyzetén az egyház is a maga korlátozott eszközeivel próbált könnyíteni. Az 1953-ben kezdeményezett tárgyalásokon elérték, hogy az idős, csökkent munkabírású szerzetesnők részére létrehozzák 1954 februárjában a Szolidaritás Szövetkezetet. Kezdetben papírzacskókat, az egymás után nyíló új részlegekben gyermekruhát, egyházi ruhát, kesztyűket, kötött árut készítettek. A Szolidaritás Magyarország egyik legnagyobb szövetkezetévé vált.⁹³⁸ A tartományi főnöknő javaslata alapján 16 keresztes nővér helyezkedhetett itt el.

Némi segítséget jelentett, hogy erre a helyzetre a tartományi vezetés korábban bizonyos mértékig felkészült. Már 1943-ban szóbeszédnek terjedtek arról, hogy a felekezeti iskolákat államosítani fogják, ezért a tanítónőket 1943 és 1944 nyarán betegápoló tanfolyamokra és gyakorlatokra küldték.⁹³⁹ Legtöbben (98 fő) az elkövetkező évtizedekben az egészségügyben helyezkedtek el, tanítónőként csupán 17-en, üzemben, gyárban mindössze 13-an dolgoztak. Sokan (48 fő) háztartási alkalmazottak lettek, illetve szociális otthonban töltötték elkövetkezendő éveiket (53 fő). Legtöbben (133) családjukhoz tértek vissza.⁹⁴⁰

⁹³⁷ Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3., uo.

⁹³⁸ Jelentés. 1957. november 28. ABTL III/III. O – 16132 Szolidaritás HTSZ 46-48.

⁹³⁹ Ch IV. 1944. június 4., 6., július 3., augusztus 3., 17.

⁹⁴⁰ Az adatokat közli SZPL Kézirattár, 1695/b Barabás 2. 8.

18. táblázat. A nővérek elhelyezkedése a kongregáció működési engedélyének megvonása után

Munkakör	Létszám
Egyházközségi munkakör	47
Egyházi szeretetszolgálat	21
Szolidaritás háziipari szövetkezet	16
Tanítónő, tanárnő	17
Egészségügy	98
Üzem, gyár	13
Háztartási alkalmazott	48
Szociális gondozott	53
Családi kör	133

A kongregáció nem szűnt meg, hiszen szerzetesrendeket csak az egyházi hatóság számolhatott fel: a Szentszék, illetve regionális esetben az alapítást jóváhagyó ordinárius.⁹⁴¹

A felosztatást nem ismerte el a székesfehérvári püspök sem. Ezt jelzi, hogy javaslatára a kongregáció működési engedélyének megvonása előtt a jelölteket beöltöztették, hogy „tartozzanak valahova.” Civil ruhában, civil közösségben, civil foglalkozást űzve, szerzetesi fogadalmukat megtartva, keresztes nővérként éltek.

A svájci anyaház is a kongregáció részének tekintette a betiltott tartományt. Ezt tanúsítja az általános főnöknő vizitációs útja a hatvanas évek közepén, amelyből állambiztonsági botrány lett. Az anyaház az 1960-as évek elején tájékozódni szeretett volna a magyarországi nővérek helyzetéről. Ezért Maria Severetti tanácsosnő turistaként Magyarországra utazott, visszatérése után beszámolt a nővérek körében kialakult általános elégedetlenségről. A szocialista rendszer lazulásával a nővérek útlevelhez jutottak, többen felkeresték a svájci vezetést, és beszámoltak helyzetükről. 1964-ben Kerner Lucia és helyettese, Barabás Ilona is tájékoztatást adtak Ingenbohlban. Hatására az általános főnöknő 1964 novemberében Magyarországra érkezett, az operatív kartonok megfogalmazása szerint is vizitációs útra. Először a Kerner Lucia albertfalvai otthonába összehívott nővérek csoportjával találkozott, majd felkereste a verőcei szeretetotthont is, ahol a nővérek mintegy 20 fős közössége élt. Ez felkeltette az Állambiztonsági Hatóságok figyelmét is. Ennek csak részben lehetett oka a nővérek felelőtlen viselkedése, hiszen az albertfalvai találkozóóról fennhangon meséltek még a villamoson is. Nagyon valószínű, hogy már korábban tudtak róla. A győri születésű váci gondozónőt, Győrffy ügynök

⁹⁴¹ Gergely 1990, 18–19.

néven⁹⁴² már 1961-ben beszervezték azzal a céllal, hogy feltérképezze és figyelje a Verőcén élő szerzeteseket.⁹⁴³ Verőcén, a közös ebéd fogyasztása közben megjelentek az Állambiztonság emberei, a nyers kérdőrevonás után az általános főnöknőt és titkárát a repülőtérre szállították. Elutazni azonban nem engedték, szinte fogságban tartották őket egy speciálisan kialakított, lehallgatókészülékekkel felszerelt szobában. Feltehetően a hatóságok célja az volt, hogy beszélgetésükből újabb információkhoz jussanak, de a tálcán ételmezt behozó stewardess ujját ajkához emelve figyelmeztette őket. Egy nap múlva utazhattak haza, az általános főnöknő titkára ideg-összeroppanást kapott.

Megkezdődött a magyar nővérek zaklatása, sorozatos rendőrségi kihallgatása. Az eset komolyabb következménnyel nem járt, Kerner Luciát és a tolmács szerepét is betöltő Barabás Ilonát rendőrhatalmasági figyelmeztetésben részesítették.⁹⁴⁴

Maguk a hatóságok is értelmetlennak ítélték a keresztes nővéreket. Egy évvel később Eperjes László alezredes a III/III-as csoportfőnök a Belügyminisztérium Pest megyei Rendőrfőkapitányságának azt javasolta, hogy az „operatív munkát” elsősorban a férfi szerzetesekre és az Isteni Megváltó Leányai, Isteni Üdvözítő Nővérei, Kalocsai Szegény Iskolanővérek és cisztercita apácákra terjesszék ki.⁹⁴⁵

⁹⁴² Személye az állambiztonsági iratok alapján beazonosítható, személyiségi jogok miatt nevét nem közöljük.

⁹⁴³ Győrffy jelentése. 1961. szeptember 1. ABTL O-18891/2 OD 268.

⁹⁴⁴ ABTL 2. 2. 1. Operatív kartonok. Barabás Ilona. 895/4.

⁹⁴⁵ Eperjesi László. 1955. június 3. ABTL 018891/2 OD 279.

V. A Kongregáció napjainkban

A rendszerváltás hozta meg a kongregáció újjáéledésének a reményét. Kerner Lucia halála után (1965) Barabás Ilona volt a nővérek vezetője, betegsége idején a feladatait végző Kenéz Enikőre hárult a kongregáció újjászervezése. Az egykori iskolákat nem igényelte vissza, mert már csak három tanító nővér élt. A zsámbéki épületek tulajdonjoga viszont ismét a kongregációra szállt, 1993-ban az egykori tartományi központban katolikus főiskola nyitotta meg kapuit. A kongregáció központját a székesfehérvári püspök által rendelkezésükre bocsátott pilisborosjenői üres plébániaépületben alakították ki. Pápai engedély alapján a kongregáció tagjai szabadon dönthettek, hogy visszatérnek-e közös életet élni. A 150 nővér többsége szociális intézményekben maradt (Érd, Kaposvár, Székesfehérvár, Jászberény, Gyón, Hejce, Pécs), és kisebb szociális feladatokat (élelemosztás, ápolás stb.) vállaltak. Az elmúlt másfél évtized alatt számuk rohamosan csökkent, jelenleg az átlagosan 80 év feletti nővérek körülbelül 20-an lehetnek.⁹⁴⁶

Az újjászerveződő közösségben a két világháború között szocializálódott nagyon idős nővérek és a fiatal jelöltek között mentalitásban áthidalhatatlan szakadék volt, ezért elhagyták a rendet. A kongregáció nem kapott megfelelő utánpótlást.

A jelenség nem magyar sajátosság, egész Európára jellemző.⁹⁴⁷ A kongregáció súlypontja áthelyeződött a harmadik világba. Afrikában, Ugandában rohamosan nő a számuk, annak ellenére, hogy a helyi, illetve a második lépcsőben Svájcban végzett vérvizsgálatok tanúsága szerint a jelentkezők 80%-a AIDS-fertőzött, és ezért elutasítják őket. Indiában különösen megerősödtek: ma a keresztes nővérek 50%-a három indiai: közép-, észak-, kelet-, és dél-indiai tartományban él. Ezért a kongregáció struktúráját átszervezték.

2007 október 4-én megalakult a közép-európai tartomány, amely magába foglalja az egykori négy osztrák (Ober-Österreich – Salzburg, Steiermark – Kärnten, Tirol – Voralberg, Wien – Niederösterreich), a bajor, a szlovén és a magyar tartományt.

A 19. századra, a 20. század első felére jellemző merev szerzetesi életforma felett eljárt az idő. Történelemmé vált. Ma az 1994-ben visszaadott Városmajor utcai házban négy nővér él, két magyar, egy bajor és egy osztrák, egy magyar pedig a rend nemzetközi novíciaközpontjában, Hegnében tölti felkészülési idejét. A két magyar nővérnek civil foglalkozása van, munkahelyükön és a világi életben egyik fontos feladatuk a világi apostolkodás, a

⁹⁴⁶ Számukat közli a 2008-as sematizmus, de az itt feltüntetett adatok már nem tükrözik a valós helyzetet, mert hónapról hónapra csökken a számuk. Schwesterverzeichnis. 2008. Insitut der Barmherzigen Schwestern vom heiligen Kreuz. Ingenbohl – Brunnen. 2008.

⁹⁴⁷ Csak Szlovákiában és Horvátországban jelentkeznek évről évre annyian, hogy a számuk nem csökken, illetve kismértékben emelkedik.

keresztény értékrend terjesztése életükkel, példájukkal és más módszerekkel. Az idős nővérek pasztorációját is ők végzik, különösen a nagy ünnepek előtt. A városmajori plébánia ellátásában is segédkeznek (egyházi ruhák mosása, vasalása), az egyik nővér hitoktatást végez itt. Évek óta részt vesznek a plébániai ifjúsági közösségi programok szervezésében, lebonyolításában. Nyáron hátrányos helyzetű, illetve veszélyeztetett gyermekeket táboroztatnak, kéthavonta pedig a 25-45-éves korosztály számára kétnapos lelki megújulási programot rendeznek.

VI. Összegzés

A szerzetesrendek történetének igen gazdag a szakirodalma, de még így is meglehetősen sok a fehér folt, különösen a női rendek esetében. Ezek sorába tartozik a Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek Kongregációja.

Az értekezés célja felvázolni történeti keretben, kronológiai rendben a kongregáció fejlődését, tevékenységét. A 20. század jelentősebb történelmi fordulatai (I. világháború, polgári demokratikus forradalom, Tanácsköztársaság, trianoni békeszerződés, II. világháború, az ország szovjetizálása) jelentősen befolyásolta a kongregáció életét. Ennek elemzése, értékelése az egyes történeti események árnyaltabb bemutatását is lehetővé teszi. Ugyanakkor egy nagyon sajátos felfogású, mindent a szerzetesi élet és a katolicizmus szemszögéből néző csoport politikai nézeteit is megismerhettük.

Az értekezésnek az is célja volt, hogy a keresztes nővérek belső életét, a kongregáció mindennapjait bemutassa. Ezekben a fejezetekben nem a kronológiai rendet követtük, az egyes rész kérdések ismertetésénél dualizmus kori és két világháború közötti példákkal egyaránt éltünk az általános folyamatok felvázolása érdekében.

Az összegzésben a feltárt részletek alapján többek között arra is választ kerestünk, hogy a női szerzetesrend között a kongregáció milyen eltérő sajátosságokkal rendelkezett.

Sajátos jelenségnek tekinthető, hogy a tartományi központ és az ahhoz kapcsolódó intézményrendszer (noviciátus, kórház, iskolák) nem városi, hanem vidéki környezetben jött létre.

A hely kiválasztásának pontos indokait nem ismerjük, valószínűleg szerepet játszott benne az, hogy az ország szívében, az Esztergom–Budapest–Székesfehérvár háromszögben helyezkedett el, befolyásolhatta a hely szelleme, valamint a falutól markánsan elkülönülő és bővíthető kastélyépület. Ez megfelelő környezetet kínált a novíciák elmélyülésére, de nem volt ideális a különböző intézmények, iskolák fejlesztésére.

A földrajzi elszigeteltség hatását a nővérek kezdetben alábecsülték, az idő haladtával hátrányai egyre nyilvánvalóbbakká váltak. A zsámbéki nővérek polgári iskolájuk negyedszázados jubileumán – önmagukat szinte mentegetve – úgy emlékeztek vissza, hogy nagyrészt gróf Cziráky Antal nyomására választották ezt a helyet.⁹⁴⁸

Az iskolahálózat kiépülésével és a tanulói létszám gyors növekedésével még a szünidőre való elutazás megszervezése is gondot okozott, egy idő után pedig az iskolaév szokásos rendje szerint szinte megoldhatatlan feladattá vált. Az 1936-os vizsgarend azt mutatja, hogy a június

⁹⁴⁸ Zsért 1930/31 3.

11-én megtartott Te Deum és záróünnepély után következtek a magánvizsgák és osztályvizsgák, képesítők, amelyek egészen június 26-ig elhúzódtak. Csúcs István egyházmegyei tanfelügyelő joggal furcsállotta ezt. Erre a látszólag logikátlan kényszerintézkedésre az vezette a nővéreket, hogy a tanulók a vizsgák után, másnap hazautazhattak, s mint Kerner Lucia megfogalmazta: „a tömeges hazautazás nálunk a vasút hiánya miatt nehézségekbe ütközik, s ily módon, azaz részletekben minden zavar nélkül lezajlik.”⁹⁴⁹

A szülőknek is nagy terhet jelentett Budapesten–Herceghalmon keresztül megközelíteni Zsámbékot, ezért a nővérek a 1920-as évek második felétől Budapestre kísérték a gyerekeket. A földrajzi elhelyezkedés és környezet előnyökkel is járt. Jó feltételeket kínált bizonyos oktatási (honismeret, népismeret, gazdasági iskola) és nevelési (vidéki, falusi élet értékeinek bemutatása) célok megvalósításához. A népessé vált tartományi központ ellátásának megszervezése ebben a környezetben sikeresebb lehetett (földek bérlése, vásárlása, napszámosok fogadása). A hely bizonyos védelmet is nyújtott: a Tanácsköztársaság idején városi környezetben kevés esélyük lett volna a nővéreknek arra, hogy iskoláikat, házukat, hivatásukat megtartsák, a II. világháború alatt pedig a falutól elkülönülő épülettömb kevésbé volt kiszolgáltatva a fosztogató, részeg orosz katonáknak.

A község vezetése, lakói és a nővérek közötti kapcsolat igen ellentmondásos volt. Megítélésük nem volt egységes: a ragaszkodás, elismerés mellett ellenszenv, sőt, különböző időszakokban ellenséges magatartás is megjelent a különböző társadalmi csoportokban.

Forrásokkal bizonyítható tény, hogy általában az apácákat bizonyos értetlenség, lenézés, torz kép övezte az átlaglakosok, de még olykor az egyházi személyek részéről is. Az 1935-ben tartott katolikus nagygyűlésen a szerzetesnők szemére vetett elítélő lista terjedelme és tartalma meglepő.

A nővérek kicsinyesek, elfogultak, nem nevelnek életre. A megengedett társadalmi szórakozásokat különös színben tüntetik fel (tánc, sport, színház, mozi, öltözködés). Nevetségessé teszik magukat az irodalmi művek tárgyalásánál, a mű tartalmát elferdítik, mert a szerelem szót nem akarják kiejteni. Hiányzik belőlük a gyakorlatiasság: a pénz értékét nem ismerik, pazarlók. Makacsok a világi hatóságokkal szemben, a felsőbb rendeleteket önkényesen magyarázzák. Babonások (cipőtalp, lábnyom megcsókolása, képek őrzése), féltékenyek, követelőzők, nagyizolásra nevelnek. Önzőek, szeretnek a központban lenni, kevés bennük a komolyság és megfontolás. Nevelésre, oktatásra alkalmatlanok, mindenkit és mindent kijátszának, még az osztályfőnöki órák tartására sem alkalmasak.⁹⁵⁰

⁹⁴⁹ A zsámbéki Tanítónőképző vizsgarendje. Csúcs Kernernek, Kerner Csúcsnak. 1936. május 16. SZPL 4580 SCH 4546/1936.

⁹⁵⁰ Kerner Lucia, a zsámbéki polgári leányiskola és Tanítónőképző Intézet igazgatója ismertette ezt nővértársával. A Székesfehérvári Püspöki Levéltárban egy jelzet alatt van összegyűjtve Kerner neveléshez kapcsolódó

Az esetlegesen felmerülő előítéleten túl a források szinte folytonosan ismétlődő súrlódásokról tudósítanak a község vezetésével. Az 1871. évi XVIII. tc. nyomán megalakult zsámbéki önkormányzat legfőbb szerve a 40 tagú képviselő-testület volt, 20 virilista, 20 főt pedig a lakosság soraiból választottak hatévente. A 19. század végétől háromévente 10 képviselőt választottak, és 10 virilistát jelöltek ki. Választójoggal minden olyan polgár rendelkezett, aki már két éve adót fizetett. A képviselő-testület elnöki tisztét a bíró töltötte be, meghatározó szerepe volt a község irányításában a jegyzőnek (1914-től főjegyző), az aljegyzőnek, a körorvosnak és az állatorvosnak.

A dinamikusan fejlődő (nagy)községre jelentős terhek hárultak: a 19. század végéig elhúzódozó úrbérrendezés során az egykori tulajdonos, a magyar kincstár által felajánlott földek felvásárlása (pl. Csillagerdő), a gazdasági fejlesztés (piactér, vásártér kialakítása), az infrastruktúra fejlesztése (kísérletek a vasútvonalhoz kapcsolódásra, utak karbantartása, építése), a közegészségügyet szolgáló törvények végrehajtása (pl. dögter, járványkórház), a községi igazgatás feltételeinek megteremtése (pl. községháza, jegyzői lakás stb.).

Részben ezzel is magyarázható, hogy a képviselő-testület a legcsekélyebb gesztusra sem volt hajlandó, a nővérek letelepedésében nagyrészt csak gazdasági hasznot látott. A zsámbéki letelepedést megelőző tárgyaláson (1904. május 12.) Magdics István kanonok pontos számítást végzett. A község a nővérek letelepedésével 18 000 koronát nyert, és nem kell fizetniük az apácák után a tanítói nyugdíjjárulékot, valamint az új iskolai épület tatarozási költségeit, és két új tanerőt sem kell fizetniük.⁹⁵¹ A későbbiekben is meghatározó volt a kiadásoktól menekülés. 1921-ben a zsámbéki iskolaszék úgy határozott, hogy a fiúiskola két új álláshelyét is keresztes nővérrel töltik be. Kimondták azt is, hogy a továbbiakban a fiúiskola megüresedő vagy új állásait a nővérek fogják ellátni.⁹⁵² Radnich a püspökhöz intézett, jóváhagyását kérő folyamodványában az apácák szakmai-emberi teljesítményére hivatkozott,⁹⁵³ de a döntés hátterében anyagi megfontolás is állhatott: az egyik férfitanítót felváltó nővér megkapta a járandóságát (800 korona fizetés, 240 korona lakpénz, 400 korona fapénz), a másik apácának viszont az iskolaszék csupán évi 100 korona fizetést szavazott meg, és az elnökre, Radnichra hárult a feladat, hogy a fizetéskiegészítő államsegélyt megszerezze.⁹⁵⁴

A nővérek köztudottan aszketikus szellemével és életével sokszor vissza is éltek. Ezt a cinizmust jól tükrözi az, hogy a gazdasági válság idején a zsámbéki elemi iskolában tanító nyolc

elődadási, hozzászólásai. A továbbiakban névmegjelölést (Kerner), dátumot, és ahol ez fel van tüntetve, a római számot és betűjelet adjuk meg. Kerner. 1935. november 18. I. SZPL 4580 SCH 4260/1937.

⁹⁵¹ 1904. május 12. PML ZSNI Ca-4. VIII/2/1904. jkv.

⁹⁵² Kivonat a zsámbéki róm. kath. iskolaszéknek 1921. január 20-án megtartott rendes üléséből. SZPL 4580 SCH 660/1921

⁹⁵³ Radnich Prohászkanak. 1921. április 5. Prohászka Radnichnak. 1921. április 11. Fogalmazvány, uo. 660/1921.

szerzetes nővér a nekik járó 560 pengő fizetésből 6-8 hónapig egy fillért sem láttak, a világi tanerőknek viszont pontosan folyósították járandóságukat. Amikor sérelmezték a kettős mércét, a községházán sajátos felvilágosítással szolgáltak: a világi tanítóknak „élniök kell, az apácák várjanak, nincs pénz...”⁹⁵⁵

A nővérek munkájának nehézségétől vagy súlyától függetlenül a község nem volt hajlandó fizetésemelésre (óvónők), az iskola fenntartásához többletterhet még akkor sem vállaltak, ha ez az intézmény megszűnését vonta maga után (polgári fiúiskola), a község kulturális, infrastrukturális fejlődését előmozdító beruházásokért is bérleti díjat követeltek (gazdasági, kert, derítő). A szinte folyamatos súrlódások és ellentétek arra is visszavezethetők, hogy a község polgárainak egy része úgy vélte, ők gyakoroltak kegyet, hogy a nővérek letelepedhettek Zsámbékon, a nővérek viszont úgy látták, munkájukkal a község nyer rengeteget. A heves viták és bizonyos források arra is utalnak, hogy többen kimondottan ellenségesen viszonyultak a nővérekhez.

Az egyházközség tagjai is eltérően vélekedtek róluk. Az kétségtelen, hogy a zsámbéki plébániai javadalom nem tartozott a szerények közé, ezt jól érzékelteti a község határ (5850 kataszteri hold) 1937-es felmérése. Zsámbékon csupán Darányi Kálmán m. kir. miniszterelnök, Zsámbék község, Heller János és Folláth Ádám esperes plébános birtokolt 100 holdnál nagyobb területet. A hitközség tagjainak nagy része azonban ínségben tengődött, vagy Budapesten vállalt napszámot, részben a természeti csapások miatt (filoxéra, jég, eső, aszály). Ráadásul folyamatosan anyagi áldozatot kellett hozniuk templomuk és hitközségük érdekében. Ilyen körülmények között a lakosság egy része az oktatással járó minimális terheket, az iskolai adó fizetését is alig tudta teljesíteni.⁹⁵⁶

Az iskoláztatást ezért sokan felesleges tehernek érezték, az óvodák pedig a tavaszi munkák idején szinte kiürültek. A 30-as években meginduló iskolaépítkezések teljesen eladósította a hitközséget. Nehézséget jelentett az is, hogy a hitközség igaerővel, élő munkaerővel járult hozzá a fejlesztésekhez, ez pedig különösen érzékenyen érintette a lakosságot a sűrű mezőgazdasági munkák idején.

A lakosság csaknem egészéből nagy ellenérzést váltott ki a nővérek mértéken felüli nemzeti elhivatottsága. Zsámbék nemzetiségi arányait jól érzékelteti, hogy a német hívek száma 4000 volt, a magyaroké mindössze 150.⁹⁵⁷

Zsámbék német lakossága identitását és hagyományait büszkén őrizte. Ezt tanúsítják a Jelli atya által szerkesztett Zsámbék monográfiának terjedelmes és gazdag anyagú néprajzi fejeze-

⁹⁵⁴ Kivonat a zsámbéki róm. kath. iskolaszéknek 1921. jan. 20-án megtartott rendes üléséből. uo.

⁹⁵⁵ Kozár Shvoynak. 1931. február 20. SZP 322/b Nem iktatott.

⁹⁵⁶ 1890. november 27. PML ZSNI Ca-2. 17/1890 jkv.

⁹⁵⁷ Magdics a püspöknek. 1911. február 10. SZPL 4580 ZSPI 337/1911.

tei, de más források is ezt támasztják alá. A félmillió magyarországi németeknek nem volt kulturális egyesülete, hosszú előkészítés után 1924. augusztus 3-án alakult meg a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländisch Deutscher Volksbildungsverein) a zsúfolásig megtelt budai Várszínházban, amelyen a zsámbéki lakosok is részt vettek,⁹⁵⁸ rendszeresen szerepeltek az egyesület rendezvényein, például 1937. június 13-án Solymáron a német községek fúvószenekarának versenyén 15 zsámbéki is szerepelt, Gündert József egyesületi elnök vezetésével. A zsámbéki németek minden magyarosítási próbálkozásnak öntudatosan ellenálltak. Ezt mutatja a hatóságok által szorgalmazott névmagyarosítás eredménytelensége is. A főszolgabíró szigorúan bizalmas felszólítására a főjegyző arról számolt be, hogy 1934 folyamán az adóügyi jegyző és az írnok magyarosította a nevét. További 17 zsámbéki születésű személyt sorolt fel, akik Budapesten dolgoztak, és már részben nem is laktak a községben.⁹⁵⁹ 1935-ben az év első felének kimutatása szerint hét családfő magyarosította a nevét, közülük csak ketten laktak Zsámbékon, a többiek hetente tértek haza családjukhoz.⁹⁶⁰ Német érzületüket bizonyítja az is, hogy 1926-os adatok szerint nyolc újságnak (*Nemzeti Újság, Magyarság, Új Nemzedék, Budapesti Hírlap, Esti és Pesti Napló, Pester Lloyd, Neues Politisches Volksblatt*) összesen 52 előfizetője volt, a magyarországi németek lapjának, a *Sonntagsblatt*nak⁹⁶¹ 140.

Az oktatás helyzete azonban kedvezőtlenül alakult számukra. A biai járás volt főszolgabírája, Bódiz László már a 19. század végén mozgalmat indított, hogy a székesfőváros térségében a németlakta vidéken „minden ajakról szeretett anyanyelvünk hangjai zengjenek”. Ezért „Árpád jutalomdíj alapot” hozott létre, és gyűjtést indítottak a települések között.⁹⁶² Ennek a célja az volt, hogy azokat a népiskolai tanítókat és tanulókat jutalmazza, akik a magyar nyelv tanításában, illetve a magyar nyelv tanulásában kiváló eredményt értek el.⁹⁶³

Az elmagyarosodás eszközét az iskola jelentette. Ez a politika – a németek rovására – részben sikeres volt. A német tannyelvű népiskolák száma 1880-ban még 867 volt, 1900-ra ez 383-ra csökkent.⁹⁶⁴ Ebbe a sorba illeszkedett a keresztes nővérek tevékenysége is, akik szerződésben vállalták, hogy a foglalkozások, a tanítás nyelve az óvodákban és az iskolákban a magyar lesz, pedig az óvoda- és iskolaköteles gyerekek 90%-a német anyanyelvű volt.

⁹⁵⁸ Tilkovszky 1998, 46. *Sonntagsblatt*, 1924. augusztus 10. 4. éfv. 32. sz.

⁹⁵⁹ Főjegyző a főszolgabírónak. 1934. november 19. PML ZSEI 46/1934.

⁹⁶⁰ Főjegyző a főszolgabírónak. 1935. június 18., uo. 50/1935.

⁹⁶¹ A *Sonntagsblatt* szerkesztője is zsámbéki volt

⁹⁶² Az alaphoz Albertfalva, Bia, Budafok, Budakeszi, Budaörs, Kistétény, Nagytétény, Páty, Tinnye, Torbágy, Törökbálint, Zsámbék csatlakozott.

⁹⁶³ 1903 -ig megközelítőleg 6000 korona gyűlt össze, ezt akarták 10000 koronára feltőkésíteni a kamatok egygyedéből, ezután pedig a kamat teljes összegét jutalomként szétosztani. PML ZSKI 4471/1904.

⁹⁶⁴ Manherz Károly (szerk): A magyarországi németek. Győr, 1998. 30.

A nővérek iránti ellenszenvet növelte, hogy ezt nem csupán az állam, az állami politika iránti lojalitásból tették, hanem belső meggyőződésből. A legkisebb kompromisszumra sem voltak hajlandóak, és több ízben is a leghatározottabban megtagadták a jogosan követelt német nyelvű oktatást.

A Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Lovászy Mártonnak 1918. november 22-i rendelete biztosította a nemzetiségi területek népiskoláiban az anyanyelvi oktatást.⁹⁶⁵ 1918. november 24-én a Zsámbékon az iskolaszék által meghirdetett nyílt gyűlésen egyhangúan arra szavaztak, hogy az elemi iskolában a tanítás német nyelven történjen. Radnich Imre plébános, iskolaszéki elnök ezért elrendelte, hogy 1918. december 2-től a tanítás nyelve a német legyen, főpásztorának pedig ezt bejelentette.⁹⁶⁶ A nővérek ezt megtagadták, és továbbra is magyarul tanítottak.⁹⁶⁷

A nemzetiségek iránt toleráns Teleki Pál kormányzata alatt a kérdés ismét napirendre került. 1920. augusztus 30-i módosított nemzetiségi iskolarendelet lehetővé tette, hogy a szülők kívánságára a nemzetiségi tannyelvet bevezessék. A magyar tankötelesek oktatását magyarul, külön osztályban végezheték.⁹⁶⁸

Az egyházi iskolák esetében döntő szava a püspöknek volt, ezért a rendelet megjelenése előtt a vallás- és közoktatásügyi miniszter már felhívta Prohászka figyelmét, hogy a német anyanyelvű polgári iskolai tanulóknak kívánatos lenne lehetővé tenni, hogy „a német nyelvet az eddiginél hatékonyabban és olyan terjedelemben és tantervi céllal tanulhassák, mint a magyar nyelvet és irodalmat tanulják, továbbá, hogy a hittanból és esetleg más, a reális ismeretek körébe tartozó tárgyakból is anyanyelvükön részesüljenek oktatásban...”. Arra kérte a püspököt, hogy a nővérek nyilatkozata alapján értesítse: a német kisebbség érdekét szolgáló intézkedés Zsámbékon megvalósítható-e?

Tóth Zenke polgári iskolai igazgató ezt a tervet elutasította. Közölte, hogy már a tavalyi év folyamán oly „behatóan” és olyan nagy óraszámokban tanították a német nyelvet, mint a magyart, és a változtatást a német anyanyelvű tanulók létszáma sem indokolja. Az év adatai szerint a leányiskola tanulóinak még negyede sem volt német. Ennek szellemében értesítette Prohászka is a minisztert, hogy sem a német nyelv óraszám, sem a szülők elégedettsége nem indokol bármiféle változtatást.⁹⁶⁹ A tartományi főnöknő sarkosabban fogalmazott. A követeléseket túlzónak tartotta, és kijelentette: „Különben mi nem is volnánk hajlandók változásba

⁹⁶⁵ Tilkovszky 1998. 34.

⁹⁶⁶ Radnich Prohászkanak. 1918. november 24. SZPL 4580 SCH 2780/1918.

⁹⁶⁷ Ch I. 1919. január 4.

⁹⁶⁸ Tilkovszky 1998 41.

⁹⁶⁹ Miniszter Prohászkanak. 1920. június 16. Tóth Prohászkanak. 1920. július 19. Prohászka miniszternek. 1920. augusztus 25. Fogalmazvány, SZPL 4580 SCH 156/1921.

belemenni, mert nincsenek német tanítónőink. Örüljön a község, hogy ingyen jutott polgári iskolához.”⁹⁷⁰

1923-ban a nyugat-magyarországi német képviselő, Neuberger Ferenc a parlamentben, a liberális Gratz Gusztáv, volt külügyminiszter- és nemzetiségi miniszter a Pester Lloyd hasábjain sürgette az új, átfogó nemzetiségpolitikai törvényhozást. Az azonnali és átfogó rendezés helyett első lépésként a kisebbségi nyelvek használatáról alkottak rendeletet. A 16.§ teljes tan szabadságot adott, kinyilvánította, hogy a kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok szabadon választhatják meg, milyen tanítási nyelvű iskolában folytatják tanulmányaikat, az állami és községi népoktatási intézetekben a magyar nyelv kötelező oktatása mellett „egészében vagy részben” tanítási nyelvként kell alkalmazni a nemzetiségi nyelvet, abban az esetben, ha többséget alkotnak, vagy ha legalább 40 nemzetiségi tanköteles van. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a részleteket szabályozó rendelete a tanév kezdete előtt csak egy héttel, 1923 augusztusában jelent meg. Ez a nemzetiségek által lakott községekben anyanyelv szerint az elemi iskolák három típusát különböztette meg. Az A típusban a diákok anyanyelven tanultak, de kötelező tárgy maradt a magyar; a B típusban fele-fele arányban tanították a tárgyakat nemzetiségi anyanyelven és magyarul; a C típusban a nemzetiségi anyanyelvet kötelezően tanulták, de a tanítás nyelve a magyar maradt. A rendelet abban az esetben tette lehetővé a kisebbségi népiskola létesítését, ha az adott községben a nemzetiségi tankötelesek száma elérte a negyvenet.⁹⁷¹

A németek sérelmezték, hogy az anyanyelvű oktatás bevezetésének feltétele az iskolaszék, az iskolakurátorok és az iskolaköteles gyerekek szüleinek határozott és kinyilvánított kívánsága volt. Jogosnak és igazságosnak azt tartották volna, ha minden német többségű helységben bevezetik (pontosabban újra bevezetik) a német nyelvű oktatást. A miniszteri rendeletben szereplő szülői gyűléseket nem hívták össze, ahol a lakosság nyomására ez megtörtént, többnyire eredménytelenül végződött: a németek népiskoláinak 75%-át a C típusba sorolták, ami nem tükrözte a nemzetiségi arányokat, és nem is lehetett anyanyelvi iskolának tekinteni.⁹⁷²

A nővérek álláspontját jól jelzi naplóbejegyzésük: felheccelték a svábokat, hogy követeljék a német nyelvű oktatást, ez nemcsak nagyon hazafiatlan lenne, de nem is tudnák teljesíteni, mert a nővérek gyengén tudnak németül, de sikerült megakadályozni.⁹⁷³

1924 februárjában a parlament elfogadta a törvényjavaslatot. 1924. március 9-én összehívták ismét a zsámbéki iskolaszék gyűlését, hogy döntsenek az elemi iskolában a tanítás nyelvéről.

⁹⁷⁰ Kozár a prépost kanonoknak. 1920. július 19., uo. 481/1921.

⁹⁷¹ Tilkovszky 1998 45-46. Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése. (1923–1929). In: Klny. *Századok*, 1973. 3. sz. 644-650.

⁹⁷² *Sonntagsblatt*, 1924. augusztus 10., szeptember 21. 4.évf. 28., 38. sz.

⁹⁷³ Ch I. 1923. szeptember 18.

Tafferner Antal az egész közösség kívánságát megfogalmazva a teljes körű német oktatást szorgalmazta, vagyis hogy minden tárgyat németül tanítsanak, „természetesen az állami nyelv tanításának megtartásával”. A német nyelvű oktatás fokozatos kiépítéséről határoztak: 1924. szeptember 1-jétől az első osztályban, 1929-től már mind a hat osztályban németül folyt volna az oktatás. A tervezetet az iskolaszék megszavazta, Radnich pedig felterjesztette Prohászkanak.⁹⁷⁴

Radnich kínos helyzetbe került, mert a nővérek kategorikusan elzárkóztak ennek teljesítésétől. Kijelentették, inkább itt hagyják az intézetet, de németül nem tanítanak. A plébánosnak nagy nehezen sikerült megegyeznie az iskolaszékkal a magyar nyelvű tanítás fenntartásáról. Ennek ellentételezéseként Prohászka hozzájárulásával vallási területen tettek engedményeket a német lakosságnak (imádságokat németül is tanították, német istentiszteleti énekeket oktattak az elemi iskolában, az evangéliumi szövegeket is németül olvasták és értelmezték stb.)⁹⁷⁵

A nővérek makacsságukkal nemcsak a község lakosainak ellenszenvét váltották ki, hanem ellentétes hatást értek el, mint amire törekedtek. A *Sonntagsblatt* cikkírója azt fejtegette, hogy az ifjúság csak azért lelkesedik, az iránt táplál szeretetet, ami érthető számára, felkelti vonzalmát és fantáziáját. A kisebbségi iskolákban az államnyelven tanított hazai történelem és földrajz ismeretanyagának papagáj módra történő visszaadása nem ébreszti fel a haza és az állam iránti lelkesedést.⁹⁷⁶

A nővérek eltökéltségét, elszántságát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy még Magyarország legfelsőbb katolikus vezetésének is ellenálltak. A magyar püspöki kar határozatot hozott arról, hogy német nyelvű oktatásra is alkalmas tanítónőkről úgy gondoskodik, hogy egy tanítónőképzőt német képzővé alakít át úgy, hogy a német tanításon kívül a magyar tanításra is alkalmas oklevelet is kiadhasson. Shvoy Lajos Serédi Jusztiniánnak a zsámbéki képzőt ajánlotta, hiszen közel van a fővároshoz, és a „község lakosságának tiszta katolikus és német anyanyelvűsége miatt erre a célra kiválóan alkalmasnak mutatkozik”. A nővérek ezt visszautasították. Részben egzisztenciális okok miatt, mert érvelésük szerint az átalakítás után kérdéses, hogy a 170 fős internátus megtelne-e, veszély fenyegetné a magyar polgári iskolát is, ahová a magyar szülők azért hozzák gyermekeiket, hogy azok tanulmányaikat a líceumban folytassák, megszűnne a 15-20 bentlakót adó magyar gyakorlóiskola is. A személyi feltételeket sem tartották alkalmasnak, mert némettanár csak az lehetne, aki anyanyelvi szinten beszél, vagyis már gyerekkorában elsajátította nyelvet, a kongregáció viszont – mint fogalmazták – „szinte színmagyar” jelentkezőkből áll. Nemzeti szempontból is elfogadhatatlannak tartották a tervet: ha ezt a képzőt német községben hozzák létre, akkor ott kisebbségi kultúrközpont fejlődne ki,

⁹⁷⁴ 1924. március 9-én tartott iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyve. SZPL 4580 SCH 546/1924.

⁹⁷⁵ Radnich a püspöknek. 1923. október 22., uo. 1805/1923.

és ezzel a nemzeti jelleg is sérülne. Végül és nem utolsósorban a nővérek erős nemzeti érzése is komoly akadállyal bizonyult. Így nyilatkoztak: „Legyen szabad még azt is mély tisztelettel megemlíteni, hogy rendünk annyira össze van forrva a magyarsággal, annyira magyar érzésű minden tagja, hogy lélekkel és odaadással nem tudnánk a német nyelvű tanítónőképzést elvégezni.”

Serédi Jusztinián Shvoy felterjesztésére közölte, bár nem volt szó a magyar képző megszüntetéséről, sem teljes német nyelvű képző felállításáról, csak tagozat létesítéséről, a nővérek érveit figyelembe véve, más helyszínen próbálkozik a terv megvalósításával.⁹⁷⁷

A két világháború között a nővérek szinte folyamatos építkezései is megosztották a község közvéleményét. Az építkezések, földjeik művelése részben munkaalkalmat teremtettek, ennek különösen a gazdasági világválság idején volt nagy jelentősége. Ugyanakkor sérelmezték, ha nem a község vállalkozóival kötöttek szerződést. A leányiskola építése körül azért robbant ki a háborúság, mert a tervet nem a helybeli mérnökkel készítették.⁹⁷⁸

Tevékenységük, szellemiségük a lakosok egy részében nagy szimpátiát váltott ki. Tiszteletüket növelte a szegényebb néprétegek között végzett szociális tevékenységük (ebéd-, ruha-, élelemosztás). Oktatásuk-nevelésük eredményességét, szakmai-emberi teljesítményüket a lakosok egy része, főként az asszonyok elismerték és értékelték, erre utal a Tanácsköztársaság alatt a nővérek melletti markáns kiállásuk. Ezt erősítette az asszonyokkal kialakított személyes viszonyuk és együttműködésük: bekapcsolódtak a felnőtt asszonyok között létrehozott vallási társulatok munkájába (Asszonyok Kongregációja, Rózsafüzér Egylet). A tehetősebb, befolyásosabb polgárok között is volt támogatójuk, segítőkük, erre utal a németek kitelepítéséhez fűzött megjegyzésük, hogy a legjobb, a kolostorral szimpatizáló családok mind elhagyták Zsámbékot.⁹⁷⁹

A 19. század második fele nemcsak az egyetemes, hanem a magyar egyháztörténelemben is a női szerzetesrendek fellendülésének ideje volt. Tóth Mike Mihály kimutatásában 17 női rendet sorolt fel, ebből mindössze öt volt régi alapítású, illetve a 18. században megújuló szerzet.⁹⁸⁰ Az új rendek közül mindössze kettő tartozott a szemlélődő, kontemplatív rendek közé (Sarutlan karmelita apácák, Mária Repatrix Társaság), a többi betegápolással, oktatással-neveléssel, karitatív tevékenységgel foglalkozott. Házaik száma alapján a keresztes nővérek

⁹⁷⁶ *Sonntagsblatt*, 1924. szeptember 28. 4. évf. 39.sz.

⁹⁷⁷ Serédi Shvoynak. 1941. február 18. SZPL 4580 SCH 419/1941.

⁹⁷⁸ Shvoy az egyházközség elnökségének. Fogalmazvány, keltezetlen irat. Uő. Radnichak. 1931. június 1. Fogalmazvány, uo. 1580/1932.

⁹⁷⁹ Ch IV. 1946. április 9.

⁹⁸⁰ Tóth Mike Mihály: Szerzetes rendek és társulatok Magyarországon. Kalocsa, 1913, k. n. Kronológiai értelemben az 1842-ben Szatmáron letelepedő Irgalmas nővérek a század első feléhez tartoznának, mi az új alapításokhoz soroljuk őket.

kongregációja már ekkor, a novícia-központ megalakulásakor a hatodik legjelentősebb volt.⁹⁸¹ Az I. világháború után következett be a női szerzetesrendek reneszánsza, a 41 rendből 15 volt teljesen új alapítás, 1920 és 1950 között az apácák száma háromszorosára növekedett. A Keresztes Nővérek Kongregációja a fiatal lányok számára vonzó volt, a jelentkezők száma folyamatosan nőtt, csak 1947-től kezdett csökkenni. Az általános felfogás szerint nem ők választották a szerzetesi életet, hanem meghívást kaptak rá a kegyelem által. Ezt fejezték ki mindennapi imádságukban: „Jóságos és irgalmas Isten!/honnét az a kegyelem, hogy engem a szent keresztről nevezett társulatba meghívtál!”⁹⁸² Elhatározásukban további motívumok is ösztönözhatték őket.

A kongregáció a tagjainak szerény, de biztos megélhetést nyújtott. Jelentőségét mutatja, hogy a válságos gazdasági időkben püspökök, tehetős jóakarók, külföldi adományok és a tartomány házainak összefogása biztosíthatta a minimális ellátást.

Bizonyosan szerepet játszott a két világháború között a vallásos érzés erősödése. Adatokkal bizonyítható, hogy többen a nővérek intézményeiben gyermekként ismerték meg, és ennek hatására választották ezt a sajátos életformát. Vonzó lehetett a szemlélődő, elmélkedő és aktív, tevékeny élet (*vita contemplativa*, *vita activa*) harmóniája is. A kongregáció a fiatal lányoknak többféle életpályát is kínált (ápolás, tanítás, nevelés, árva- és szegénygondozás), amelyből a jelentkezők a számukra legalkalmasabbat kiválaszthatták. Ezek mind olyan hivatások voltak, amelyek a női személyiségvonásaik (intuíció, gondoskodás, együttérzés, anyai szerep) kibontakoztatását lehetővé tették. A kongregációban előírások és rendelkezések sora szolgálta a közösségi szellem kialakítását és fenntartását. Az Útmutató óvta a nővéreket a túlzott érzékenységtől, a komor hangulattól, a hízelgéstől, gyanakvástól, féltékenységtől, társaik feletti ítélezéstől, előírta a nemzedékek, nemzetiségek és egymás közötti tiszteletet, megbecsülést, udvarias, barátságos, finom és méltóságteljes érintkezést, a derült kedélyt.⁹⁸³ Így a kongregáció tagjainak a közösségi élet belső harmóniát is nyújthatott, és otthonra lelhettek a szerzetesi családban. A néprajzi szakirodalom arról tanúskodik, hogy a szülők akarata alapján létrejövő házasság a fiatal lányok számára elkerülhetetlen kötelesség volt, és inkább szorongást keltett bennük, mint örömteli várakozást. A nővérek között nem kellett tartaniuk attól sem, hogy betegségükben magukra maradnak, idős korukban elmagányosodnak.

⁹⁸¹ A Paulai Szt Vince Leányai, a Temesvári Szegény Iskolanővérek, a Salvatoriánák, a Kalocsai Iskolanővérek, és a Ferences nővérek előzték meg. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973, k. n. 494.

⁹⁸² Hálaadás a hivatás kegyelméért. In: A Keresztes nővérek mindennapi imádságai. Zsámbék, Pest megye, 1925, a keresztes nővérek kiadása. 50.

⁹⁸³ Útmutató 1927, 62.

Ezek a tényezők okozhatták, hogy a kongregáció végig az élvonalba tartozott, 1927-ben a negyedik, 1943-ban pedig a hatodik legnépesebb rend volt. Jelentőségét akkor mérhetjük fel igazán, ha figyelembe vesszük, hogy ezalatt a női szerzetek száma 29-ről 41-re nőtt.

Az adatok arra utalnak, hogy elsősorban az oktatással-neveléssel, illetve ezt betegápolással kiegészítő rendek létszáma, tevékenysége bővült. A legnagyobbra, a Páli Szent Vince Szeretet Leányaira ez nem jellemző, létszámuk alig 270 fővel nőtt 1200-ról 1470-re, és csak két új házat alapítottak. A hangsúlyozottan oktatással foglalkozó Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek alig két évtized alatt megháromszorozták, az Angolkisasszonyok megkészserezték tagjaik és házaik számát, ez utóbbi a keresztes nővéreket megelőzve a negyedik helyre került. Az oktatásba, nevelésbe, és betegápolásba is aktívan bekapcsolódó Isteni Megváltó nővérei és Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas nővérek létszáma kétszeresre nőtt. Ugyanakkor az 1927-ben még keresztes nővérekkel azonos nagyságú, de speciális nevelési feladatot ellátó⁹⁸⁴ Jó Pásztor Szeretetéről nevezett Miasszonyunk Nővérek száma csökkent.

A két világháború között a szerzetesrendek egy része tehát valamilyen sajátos feladatra, vagy feladatokra specializálódott, és ezen a területen széles körű, sikeres, és országos léptékkel is kiemelkedő tevékenységet végzett. Ilyenek voltak az oktató-nevelő, gyógyító-, vagy szociális rendek. Ez kiegészült más járulékos tevékenységgel. Ezért a női rendek feladatkörök szerinti pontos csoportosítása szinte lehetetlen feladatnak tűnik, ez az átlagot meghaladó mértékben igaz a keresztes nővérekre. Ezt jelzi, hogy a szerzetesrendek által vállalt tevékenységi területek szinte teljességét lefedte. Az egészségügy területén magánbeteg-, és szegénybeteg-ápolás, gyógyíthatatlan betegek ápolása, állami, községi, városi és magánkórházakban, elmeegógyintézetekben, szanatóriumokban való szolgálat; különböző iskolatípusok és nevelési intézmények (óvoda, elemi és polgári leányiskola, kézimunka-iskola, gazdasági iskola, tanítónőképző intézet, erdei iskola, fiú- és leánynevelő intézetek, internátus) szervezése, árvaházak, szegényházak, aggok menhelyének működtetése, illetve működésükben való részvétel, háztartásvezetés, szemináriumi munka.⁹⁸⁵

Ez nagy rugalmasságot követelt tőlük: egy-egy nővér több munkakörben, illetve azt változtatva is dolgozott, sőt az is előfordult, hogy egy közösség pár évtized alatt három különböző feladatot látott el sikeresen ugyanazon a helyen (Törökbálint). A létszámhiánnyal párosuló igen sokféle és állandóan változó feladatrendszer miatt sem választhatták meg a nővérek a

⁹⁸⁴ A veszélyben forgó, megtévedt, vagy a társadalom perifériájára sodródott lányok felkarolása, segítése volt a céljuk (kallódó lányok, gyermeküket magányosan nevelő nők, vendégmunkások, szenvedélybetegek, börtönbüntetésüket töltők).

⁹⁸⁵ A felsorolás nem a két világháború közötti időszakra vonatkozik, hanem felöleli a kongregáció teljes történetét.

hivatásukat és állomáshelyüket. Szabályzatuk szerint minden nővérnek lehetősége volt arra, hogy bizonyos esetekben nyugodtan és szerényen közölje, ha úgy gondolja, hogy valamely hivatásra nem alkalmas, vagy bizonyos munka elvégzésére nincs meg benne az erő vagy a képesség. De szívében legyen teljesen eltökélt, hogy a felsőbb határozatot teljesíti.⁹⁸⁶ Ez állandó továbbképzést is igényelt (tanfolyamok, iskolák).

A feladatokat nem rangsorolták, minden tevékenység egyenrangú és egyformán fontos volt. A nővérek vállaltak háztartásvezetést (esztergomi érseki, pécsi püspöki szeminárium), a kórházakban nemcsak ápoltak, hanem kiegészítő munkákat is végeztek, (a körmendi kórházban ők gondoskodtak az élelmezésről és a tisztaságról is⁹⁸⁷), a szegényházakban szükség esetén – mint Bicske példája bizonyítja – nevelő-gondozó feladatukat gazdasági munkákkal egészítették ki.⁹⁸⁸

Az alapító Florentini Theodoziosz elvét vallották: „A kor szükséglete Isten akarata!” A keresztes nővérek nem rendelkeztek tudatos koncepcióval, távlatos tervekkel és átfogó víziókkal, hanem mindig az aktuális társadalmi-szociális-vallási problémákat orvosolták tevékenységükkel. Ez azt is jelentette, hogy korszakonként más-más feladat került előtérbe. A dualizmus korában főként az oktatás és az egészségügy területére koncentrált tevékenységük, az 1920-as években az újjászerveződő kórházhálózat kialakításába kapcsolódtak be, az 1930-as években a nevelés került előtérbe (nevelőintézetek, gazdasági iskola, polgári iskolák, tanítónőképző intézet).

A kongregáció több feladatot vállalt, mint amennyit létszámuk és a körülmények alapján biztonságosan és kiegyensúlyozottan el tudtak volna látni. A tartományi vezetés döntéseiben sajátos kettősség figyelhető meg. Részben gondosan mérlegelték a feltételeket, mindig szemrevételezték a helyszínt, felmérték a lehetséges támogatásokat, és ennek alapján számtalan felkérést utasítottak vissza. Feltűnő, hogy a két világháború között a magánalapítások szinte teljesen visszaszorultak. A gazdasági folyamatok, az infláció miatt a magán-alapítványok értékállósága igencsak kérdéses volt, ezért a tőkeerősebb állami vagy városi felkéréseket szívesebben fogadták. A Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeket leszámítva a 20 alapításból hármat a keresztes nővérek hoztak létre, hat állami és kilenc városi-községi volt.

Ugyanakkor több esetben látszólag teljesen irracionálisan döntést hoztak. Ezt bizonyítják a polgári iskolák alapításai: olyan körülmények között vállalkoztak erre, amikor a nagy tapasztalatokkal rendelkező, országosan elismert rendek visszautasították ezt. Rott Nándor veszprémi püspök az Iglóról Magyarországra menekült orsolyiták kudarca, és a soproni orsolyiták visszautasítása után a Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek tartományi főnöknőjét kérte

⁹⁸⁶ Szabvány 1931, 29–30.

⁹⁸⁷ Kapronczay – Remetei 1983, 42.

fel a nagyatádi polgári iskola irányítására. Sebők Vilma közölte, még a jelenlegi iskoláinknak tanerővel való ellátása is nagy nehézségekbe ütközik, és a nagy megterhelés veszélyezteti a nővérek életét és egészségét.⁹⁸⁹ A püspök 1939 őszén a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővéreket kérte fel a sümegi polgári iskola megnyitására. Gyöngyösi Mária Piroska rendtartományi főnöknő kijelentette, nem rendelkezik elegendő számú tanerővel.⁹⁹⁰

A keresztes nővérek úgy vállalták e két iskola működtetését, hogy még a legelemibb feltételeket sem tudták teljesíteni. Nagyatádon szinte egyhuzamban délelőtt és délután is tanítottak. Sümegen is csupán két tanerővel nyílt meg a polgári leányiskola, ráadásul Schubert Angelina elemi iskolai tanítónő volt, tehát nem is taníthatott volna polgári iskolában.⁹⁹¹

Olykor még minisztériumi engedéllyel sem rendelkeztek. Sümegen 1940 szeptemberében úgy nyílt meg a polgári leányiskola, hogy a tankerületi királyi főigazgató az iskolát hevesen ellenző állami gimnázium igazgatójának jelentéséből értesült róla.⁹⁹² Már két hónapja folyt az oktatás, de az intézmény még november közepén sem rendelkezett minisztériumi jóváhagyással, és püspöki hozzájárulással sem.⁹⁹³ Hasonló volt a helyzet Érden.⁹⁹⁴

Több esetben úgy vállaltak újabb feladatokat, hogy még a legminimálisabb tárgyi feltételek is hiányoztak. Érden egy átalakított parasztházban kezdték meg az oktatást, az egyik polgári osztályt pedig a Katholikus Kör kaszinótermében helyezték el.⁹⁹⁵

Nagyatádon egy kaszárnyában alakítottak ki két termet, az udvarban lévő két kis kamrából és konyhából hoztak létre egy tágasabbnak tűnő, tanteremnek használható szobát.⁹⁹⁶ Az 1940-ben Sümegen megnyitott polgári iskola az állami kisdedóvó két helyiségében kezdte meg működését. 41 tanuló oktatása folyt az egyik teremben, a másikat tornateremnek használták.⁹⁹⁷

Annél meglepőbb, hogy ezekben az intézményekben – nem kis áldozat árán – nem csak az oktatás-nevelés elvárt körülményeit és feltételeit alakították ki, hanem még fejlesztésekre is sor került.

Az anyagi feltételek megteremtése – még az ismertetett jó érdekérvényesítő képesség mellett is - folytonos és sokszor reménytelennek tűnő küzdelmet jelentett Különösen úgy, hogy gazdasági-gazdaságossági szempontok számos esetben alárendelt szerepet játszottak. Kiemelt célok megvalósítása érdekében még a legminimálisabb díjazásról is lemondtak (pl. zsámbéki

⁹⁸⁸ Kozár Shvoynak. SZPL 322/b 3013/1934.

⁹⁸⁹ Sebők Rottnak. Keltezetlen. VÉL AD 3199/1923.

⁹⁹⁰ Gyöngyösi a püspöknek. 1939. december 13., uo. 671/1940.

⁹⁹¹ Krisanich a főtanfelügyelőnek. 1940. szeptember 30., uo. 7172/1940.

⁹⁹² Liber Czapiknak. 1940. szeptember 10. Engelhardt Libernek. 1940. szeptember 13., uo. 6901/1940.

⁹⁹³ Engelhardt Krisanichak. 1940. november 18., uo. 7965/1940.

⁹⁹⁴ Kozár a főtanfelügyelőnek. 1935. augusztus. SZPL 4580 SCH 4638/1935.

⁹⁹⁵ Rabár é. n. 43–44.

⁹⁹⁶ Somsich Eszter Rottnak. 1923. szeptember 30. VÉL AD 3416/1923.

⁹⁹⁷ Krisanich a főtanfelügyelőnek. 1940. szeptember. 30., uo. 7172/1940.

fiú és leány polgári iskola),⁹⁹⁸ vagyis ingyen dolgoztak. A terjeszkedő kongregáció személyi feltételeinek biztosítása során még a korábban megítélt államsegélyhez sem jutottak hozzá.⁹⁹⁹ Nemcsak az egyes házak fenntartását kellett biztosítani, hanem a különböző intézmények fejlesztését. Több példát ismerünk arra, hogy a nővérek a gazdaságilag ellehetetlenült intézmények fenntartását is magukra vállalták, (dénesfai óvoda, bicskei szegényház 1945 után). Ehhez járult a szociális tevékenységük, a szegények támogatása.

Bevételeik nagyon csekélyek voltak, díjazásuk a világiakénál szerényebb volt. Megélhetésük tényleges alapját a minisztériumtól elnyert államsegélyek és a tanulói befizetések jelentették. Így nemcsak nevelési, hanem gazdasági szempontból is fontos volt a választható, kiegészítő oktatási lehetőségek biztosítása (pl. a polgári iskolákban nyelvórák, zeneoktatás stb.). Kimondottan a nővérek céljait szolgáló alapításoknál (Hévíz, Szeged) is valamilyen járulékos tevékenységgel kellett a működés feltételeit megteremteni (magánpolgári iskola, óvoda). A legjelentősebb bevételt az internátus jelentette, fejlesztése elsőrendű anyagi érdek (is) volt. Így érthető az, hogy a tanulókért folyó konkurencia-harcban a legmodernebb körülményeket teremtettk meg (vízvezeték, hideg-meleg fürdők, központi fűtés).

A kisebb közösségek ellátása (3–5 fő) átlagos gazdasági feltételek között nem okozott gondot, a letelepedés előtt azt is figyelembe vették, hogy a felajánlott kert és birtok biztosítsa az alapvető élelmiszereket.¹⁰⁰⁰ Az alapítványok elértéktelenedése és gazdasági válságok azonban súlyos helyzetet teremtett. Az 1920-as években az ország gazdasága összeroppant, rövid felvirágzás után a 30-as években újabb válság rázta meg a nemzetet. A szegénység lett az úr. Ez a nővéreket támogató gazdag mecénás családokat (pl. Cziráky) éppúgy sújtotta, mint a városokat, községeket vagy kisebb falvakat. Az alapítványok rohamosan elértéktelenedtek, számos helyen a nővérek működésének anyagi alapját az infláció a szó szoros értelmében elolvasztotta. Somogyi György nagyberényi plébános alapítványa annyira elértéktelenedett, hogy nem volt „elégés egy apácának cipőre”.¹⁰⁰¹ Püspöki segélyből éltek: Rott Nándor 1920-ban 1000, 1922-ben 8000 korona segélyt utalt ki számukra, amely csupán a legalapvetőbb szükségleteket fedezte (tűzifa, búza).¹⁰⁰²

Még a gazdagabb magánalapításoknál is különösen súlyos helyzet alakulhatott ki. Cziráky József uradalma a harmincas években olyan nehéz helyzetbe került, hogy még arra is számítani lehetett, hogy védettséget felfüggesztik, és így azzal már a Földhitelintézet fog rendel-

⁹⁹⁸ A zsámbéki polgári leányiskola tanárnőinek államsegély kérvényét csak 1922-ben nyújtották be.

⁹⁹⁹ A novíciaközpont megalakulása után olyan gyakori volt a tanítónők cseréje, hogy mire az új helyre megérkezett volna a megítélt államsegélyhez való hozzájárulás, már áthelyezték őket, és ismét kérvényezni kellett.

¹⁰⁰⁰ Erre példa az érdi szegényház, a kókai iskola.

¹⁰⁰¹ Rott a minisztériumnak. 1922. augusztus 28, Fogalmazvány, VÉL AD 3685/1922.

¹⁰⁰² Szöllősy Rottnak. 1921. január, uo. 6156/1920. Nagyberényi Keresztes Nővérek Rottnak. 1922. augusztus 16., Rott a nagyberényi főnöknőnek. 1922. augusztus 19., uo. 3612/1922.

kezni.¹⁰⁰³ A dénesfai óvoda támogatását a Cziráky család felfüggesztette, a 639 fős falu teljes közönye mellett a nővérek látták el az óvodában a tíz fiút és leányt, még a dologi kiadásokat is ők fizették.¹⁰⁰⁴

Kiszolgáltatók helyzetükre jellemző, hogy a nagyatádi polgári iskolában még 1928-ban az iskola fejlesztését tervezték, építési terveket készítették, a következő évben a tanulói létszám drasztikus csökkenése miatt szabályszerűen tönkrementek, a Szabó és Burits cégnél hitelben vásárolták a legalapvetőbb élelmiszereket.¹⁰⁰⁵ Minden emberi számítás szerint ezeknek a háznak meg kellett volna szünniük. Alig ismerünk rá példát.

A tartományi ház fejlesztése, népes közösségének folyamatos ellátása önmagában nagy kihívást jelentett, az I. világháború és a forradalmak alatt kialakult helyzet kényszerítette a nővéreket gazdálkodásuk megszervezésére. Az I. világháború alatt nemcsak az élelmiszerek beszerzése volt nehéz, hanem még engedélyt is kellett nyerni hozzá, korlátozták a mennyiségét, és ezt a rekvirálás súlyosbította.¹⁰⁰⁶

Az elhúzódó válságos helyzetet jól jellemzi, hogy 1919. szeptember 1-én a polgári iskolába való beiratkozaskor pénz helyett egy mázsa búzát kértek, mivel a zsámbéki parasztok a terményt Budapestre szállították, hogy nagyobb haszonnal adják el. Az 1920-as esztendő sem hozott változást, a kenyérliszt kifogyott, egy mázsa búzáért 1000 koronát kértek. A polgári iskolásoktól már a nyár folyamán kérték az iskolapénzt.¹⁰⁰⁷

Egyetlen megoldás maradt, az öngondoskodás. Ezért 1921-ben földet béreltek, és műveléséhez vettek egy pár lovat 118000 koronáért.¹⁰⁰⁸ A gyerekek számára nélkülözhetetlen tej literenkénti ára még 1921-ben is 12 korona volt, ezért vásároltak két tehenet 44000 koronáért.¹⁰⁰⁹ 1923-ban az Országos Földosztó Bizottságtól előnyös feltételekkel 10 hold szántót kaptak.¹⁰¹⁰ A tartományi központ ellátásban a többi ház is részt vett, pénzt és élelmiszer gyűjtöttek, a nővérek szülei gyümölcssel és egyéb élelmiszerekkel támogatták őket.¹⁰¹¹

A fűtőanyag beszerzése ennél is nagyobb gondot okozott, ezért többször el kellett halasztani az évkezdést. 1918-ban november 19-én, a második félévben február 8-án kezdődött a tanítás.¹⁰¹²

¹⁰⁰³ Eröss István plébános a püspöknek. 1937. szeptember 29. GYEL GYPL Egyházmegyei sorozat. 1989/1937.

¹⁰⁰⁴ Napközi otthon kimutatások. 1941. Dénesfa GYEL I. sorozat. Régi iskolai anyag 1777–1966. CXXI. D. 35. tétel

¹⁰⁰⁵ Tóth Zenke a püspöknek. 1929. január 3. SZPL 4580 SCH 872/1929.

¹⁰⁰⁶ Ch I. 1918. február 3., április 28.

¹⁰⁰⁷ Uo. 1920. július 31.

¹⁰⁰⁸ Uo. 1921. január 29.

¹⁰⁰⁹ Uo. 1921. augusztus 17.

¹⁰¹⁰ Uo. 1923. augusztus 28.

¹⁰¹¹ Ch II. 1926. szeptember 21., 26.

¹⁰¹² Ch I. 1918. november 19., 1919. február 8., február 12.

A történeti Magyarország bomlása további veszteségekkel járt, jól működő intézmények bevételi forrásaitól estek el (Enyicke, Zsombolya). A kommunizmus alatt értékpapírjaikat Pozsonyba menekítették, ahol a csehek azt lefoglalták, így 65000 korona kárt szenvedtek.¹⁰¹³

A fent vázolt okok és az építkezések, fejlesztések miatt szinte állandóan adósságba úsztak, még az is eredménynek számított, ha sikerült a váltót időre kifizetni, illetve újabb kölcsönökhöz jutni.¹⁰¹⁴

Némileg enyhítették helyzetüket a szinte folyamatosan érkező adományok. A rendi központ, Ingenbohl hosszú lejáratú kölcsönökkel, kisebb pénzüsszegekkel segített, nagy építkezések idején, vagy különösen ínséges időszakokban az egyházi vezetőkre is számíthattak: 1925-ben pl. Prohászka küldött nekik 3 millió koronát.¹⁰¹⁵ Magánszemélyek is adakoztak: így például Cziráky Antal gróf, Stösslein ingenbohli professzor,¹⁰¹⁶ a berni Viktoria szanatórium lakója, gróf Max Berchmann,¹⁰¹⁷ a pozsonyi Szent József lap.¹⁰¹⁸ Olykor áldozatos munkájuk ellentételezéseként jutottak nagyobb összeghez: Lederer báró édesanyját a nővérek több mint 20 éven át ápolták, a báró végrendelete értelmében 70000 koronát kaptak a nővérek.¹⁰¹⁹

Nagy segítséget jelentett az is, ha elengedték a fizetést. 1924-ben Kalin Ferenc építész közölte, hogy a két és fél éves munkájáért nem fogad el pénzt. Ezzel a nővérek 50 millió koronát kaptak ajándékba.¹⁰²⁰ Nem voltak hálátlanok, kérésükre és Csernoch hercegprímás közbenjárására XI. Pius pápától Pro Ecclesia et Pontificate kitüntetést kapott, amelyet 1925. április 22-én kis ünnepség keretében nyújtottak át neki.¹⁰²¹ Arra is volt példa, hogy kereskedő engedte el az ár egy részét.¹⁰²²

A nővérek természetesen minden alkalmat megragadtak, hogy bevételeiket növeljék. A noviciátus megalakulása után az alsó kertben lévő házat nyáron kiadták előkelőknek, a falvakban a plébániáknak mosást, vasalást vállaltak. Augusta nővér 1925-ben az osztályával egy sikeres színdarabot mutatott be, a belépti díjából 1, 5 millió koronát gyűjtöttek.¹⁰²³

Ez azonban nem lett volna elég. Szinte minden nővére puritán életmódjával hozzájárult a tartomány fejlődéséhez. A lemondás, nélkülözés, a legegyszerűbb és legszerényebb életkörülmények formálták, erősítették, fejlesztették a nővérek kitartását, fizikai tűrőképességét, de a szerzetesi szellem is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy képesek voltak olyan nagy terhek vál-

¹⁰¹³ Uo. 1921. február 16.

¹⁰¹⁴ Ch II. 1925. február 24

¹⁰¹⁵ Uo. 1925. január 7.

¹⁰¹⁶ Ch I. 1909. január 18.

¹⁰¹⁷ Uo. 1920. március 8.

¹⁰¹⁸ Uo. 1921. március 1.

¹⁰¹⁹ Uo. 1916. december 1.

¹⁰²⁰ Ch II. 1924. november 22.

¹⁰²¹ CH I. 1925. március 19., április 22.

¹⁰²² Uo. 1924. március 31.

¹⁰²³ Ch II. 1925. március 12.

lására. A szegénység a nővérek számára részben elfogadott és tudatosan vállalt állapot volt, ez megmutatkozott a ruházkozásban, étkezésben, orvosi ellátásban stb. A nélkülözés – paradox módon – hozzájárult női személyiségük kiteljesedéséhez (lemondás, önzetlenség, együttérzés, mások segítése), kedvező feltételeket teremtett szerzetesi életük gyakorlásához (világtól és javaitól elforduló imádságos élet, a vágyak legyőzése), erősítette a közösségi szellemet, hiszen bajban mindig erősebb az egymásrautaltság és összefogás, és lehetővé tette hivatásuk kiterjesztését (a különböző intézmények fejlesztése, szociális tevékenység).

Reálisan felmérték azonban a teljesítőkéességük határait is. Ezt mutatja, hogy a két világháború között az alapítások szakaszosan történtek: 1920–1924 között sorra nyitották új házaikat, illetve vállaltak újabb feladatokat. Ezután hosszabb szünet következett, és csak 1929–1931 között következett be egy újabb alapítási hullám. A II. világháborút megelőző évtizedben komolyabb, nagyobb volumenű vállalkozásaik a polgári iskolákra korlátozódtak.

A két világháború között az egyik legnagyobb kihívás a nevelés volt. A vallási, erkölcsi, szociális, nemzeti nevelés egységet alkotott, legfőbb jellemzőit mi különválasztva mutatjuk be.

A keresztes nővérek élete, tevékenysége szorosan összefonódott a két világháború között bekövetkezett vallásos megújulási mozgalommal. Ezt egyrészt nemzeti programmá emelte a hivatalos állami politika is (kereszténynemzeti irányzat), az egyházon belül pedig a dualizmus korában kibontakozó vallási reneszánsz szerves folytatása, kiteljesedése volt. A püspökök sikerebben teljesítették evangelizáló küldetésüket, rendszeresen vizitáltak, béráltak, igehirdetéseket tartottak, egyházmegyei zsinatokat tartottak, körlevelekkel irányították a hitéletet, támogatták a hitbuzgalmi egyesületeket, vallásos társulatokat, a szerzetesrendek letelepedését és tevékenységét.

A vallásos buzgóságot fokozták az évenként megrendezett katolikus nagygyűlések, a nagy külsőségek között megtartott nemzeti-vallási ünnepek: Szent Imre és Szent István halálának 900. évfordulója (1930, 1938), a Budapesten megtartott 38. Eucharisztikus Világkongresszus. Egyre nagyobb számban jelentek meg katolikus kiadványok.

A katolikus autonómia első tétova és bátortalan lépéseként az 1920-as évek elején megalakultak az első egyházközségek, vezetését a hívek választották. 1929-ben a püspöki kar elrendelte, hogy ezeket mindenhol szervezzék meg. Irányító és újító szerepüket azonban nem tudták betölteni: egyházfegyelmi, egyházkormányzati, lelkipásztori, istentiszteleti, egyházzavadalmazási ügyek nem tartoztak hatáskörükbe. Az elhivatott plébánosok irányításával sok helyen megélénkült a vallásos élet: 3- 8 napos lelkigyakorlatokat, 8-10 napos népmisziókat szerveztek.

A hitélet felvirágoztatásának, megújulásának legaktívabb végrehajtói, beteljesítői elsősorban a szerzetesrendek és a szinte egész országot behálózó nemek, korosztályok szerint megoszló, sajátos célkitűzéseket előtérbe állító hitbuzgalmi egyesületek, vallásos társulatok voltak.

A keresztes nővérek maguk is hozzájárultak a korra jellemző vallási megújuláshoz, de céljaik eléréséhez komoly támogatást kaptak kiemelkedő hitszónokoktól (pl. Buttykay Antal), papoktól, de főként a történelmi léptékkal is kiemelkedő püspököktől (Prohászka Ottokár, Shvoy Lajos, Glattfelder Gyula, Rott Nándor stb.)

Az egyes egyházmegyékben a főpásztorok meghatározó szerepe miatt ez a megújulás különböző mértékben érezte hatását. Prohászka Ottokár és Shvoy Lajos a szó legnemesebb értelmében egyházmegyénk apostolai voltak.¹⁰²⁴ Ez döntő jelentőségű volt a kongregáció szempontjából. Nem csak azért, mert Zsámbékon élt a legnagyobb lélekszámú közösség, hanem azért is, mert itt formálták a kongregáció tagjainak lelkiségét, (lelkigyakorlatok, főnöknők konferenciái), itt határozták meg az általános alapelveket, és betartásukat vizitációk során ellenőrizték.

Prohászka Ottokár papideálja az volt, aki „megy, jár a lelkek útján, meg akarja nyerni őket, szíves, barátságos, szereti a gyermekeket és a betegeket; nem zárkózik el.”¹⁰²⁵ Ezt valósította meg, közvetlen kapcsolatot alakított ki papjaival, híveivel, püspöksége első három évében szinte minden plébániát végiglátogatott. Shvoy Lajos pedig nemcsak a plébániákat, hanem a lelkészségeket, a kápolnával, templommal vagy hordozható oltárral rendelkező helyeket is felkereste.¹⁰²⁶

A főpásztorok és a nővérek kapcsolatát is ez a természetes, közvetlen, atyai-gyermeki viszony jellemezte. Prohászka a „nemzet apostola”, bérnálásakor, Mária kongregációba való tagfelvételtkor és más alkalmakkor is felkereste őket, nagyobb eseményeken személyesen végezte a szertartást (1924-es házszentelés).¹⁰²⁷ Akkor is betért hozzájuk legalább egy rövid szentbeszéd erejéig, ha csak átutazóban volt.

Shvoy Lajos sokat és hosszan, gyakran 3-5 napot tartózkodott közöttük, külön szobát alakítottak ki számára (püspök szoba),¹⁰²⁸ innen látogatta a plébániákat, pusztákat, innen járt bérnálni.

¹⁰²⁴ Prohászka ezt így fogalmazta meg: „Apostol az, aki izzik az eszme hevétől, aki lángol meggyőződésének kiterjesztésétől, aki gyóntat, prédikál, kinek érzéke van a természet fölötti élet, bűn és erény iránt.” Idézi Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez. In: Mózessy 2006¹ 84.

¹⁰²⁵ Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”. Bp., 2006, Gondolat, 107.

¹⁰²⁶ Shvoy 2002, 69.

¹⁰²⁷ Állítólag a nővérekkel töltött délutánról elmenőben ezt mondta: „Nővér, ilyen jól még soha nem éreztem magam.”

¹⁰²⁸ Ch III. 1934. október 20.

A nővérek az ordináriusokkal az azonos célok megvalósítása érdekében harmonikusan együttműködtek. Egyetlen kivételt ismerünk: Shvoy Lajos a nővérek kérésére – átmeneti megoldásként – Farkas Károly hitoktatót nevezte ki gyóntatónak.¹⁰²⁹ Pár hónappal később helyére Schwartz Antal Győr egyházmegyei, külföldről hazatérő papot helyezte. Magyar Elsa főnöknő kritizálta ezt a döntést.¹⁰³⁰ A felháborodott székesfehérvári püspök nem elégedett meg a bocsánatkéréssel, hanem a főnöknő eltávolítását követelte. Kozár Clarissa nem csupán a helyséből, hanem az egyházmegyéből is elhelyezte Magyar Elsát.¹⁰³¹

A főpásztorok teremtették meg a keresztes nővérek lelki életének feltételeit és jelentős mértékben hozzájárultak a kongregáció fejlődéséhez. Ez nagy terhet rótt rájuk. A rendes és rendkívüli gyóntatók kinevezése, a napi szentmishallgatás, és egyéb kegyelmi eszközök (prédikáció, lelkigyakorlat stb.) biztosítása az általános paphiány miatt sokszor komoly nehézségekbe ütközött. Ezt tetézte, hogy a nővérek olykor még különleges kéréseket is támasztottak (pl. gyóntató áthelyezése év közben).

A nővérek erejükön felül vállalkoztak újabb feladatokra, és nemcsak Zsámbékon, de szerte az országban anyagi fedezet nélkül építkeztek, bővítették intézményeiket, bizonyos időszakokban pedig saját ellátásuk is veszélybe került. Az ordináriusok olykor maguk utaltak ki számukra segélyeket (Rott, Prohászka), ezek azonban inkább egyedi esetek voltak. A nővérek szinte folyamatosan ostromolták a minisztériumokat, a Vallásalapot államsegélyért és egyéb támogatásokért. A főpásztorok továbbították a kérvényeket, személyes kapcsolataikat felhasználva próbáltak közbenjárni. A minisztériumok és a nővérek közötti esetleges félreértések elsimítása, a kompromisszumos megoldás keresése is rájuk hárult (polgári iskola nyilvánossági joga, gazdasági iskola).

A keresztes nővérek szabályzata tiltotta, hogy bármilyen viszálykodás részeseivé váljanak. Ezért a plébánossal, hitközséggel vagy politikai községgel kialakuló nézeteltérések feloldása is a püspökökre hárult, olykor jogi kérdésekben is állást kellett foglalniuk (Prohászka), vagy külső szakértőket felkérve döntéseket hozni, püspöki megbízott részvételével békéltető tárgyalásokat szervezni (Shvoy).

A főpásztorok elismerték és értékelték a nővérek sokoldalú, számos területet felölelő tevékenységét. Tény azonban, hogy nem az okozta megbecsülésüket, hogy a legszerényebb körülmények között, kivételes emberi erőfeszítésekkel a legkülönbözőbb feladatokat képesek voltak sikerrel ellátni. Az egyháziak tiszteletét elsősorban a fegyelem, a szerzetesi szellem, az imádságos és következetes lelki élet vívta ki. Shvoy Lajos felkérésére Gyöngyös Ferenc körmendi plébános így értékelte a nővéreket: „Az összbenyomásom a lehető legjobb... Lehetet-

¹⁰²⁹ Magyar Elsa Shvoynak, Farkas Károlynak. SZPL 322/b 2906/1929.

¹⁰³⁰ Shvoy Kozárnak. Keltezetlen fogalmazvány, uo. 970/1930.

len, hogy ennek a szelleme hatását ne éreztesse az egész megyében. Általában a fegyelem, a szerzetesi szellem és imádságos élet szempontjából a legkielégítőbb... a provincia szelleme nemcsak kielégítő, hanem kitűnő ... Az egész tartománynak főereje a következetes lelkiélet és annak forszírozása egész fronton ... Ebben a gyönyörű szellemű provinciában lángoló lelkeket lehet nevelni.”¹⁰³²

A főpásztorok maguk is aktívan és személyesen is segítették a nővérek és tanítványaik vallásos életének elmélyülését. Shvoy Lajos gyakran látogatta a beteg apácákat, novíciákat, a nővérekkel együtt szentségimádáson vett részt, szentmisét tartott a gyerekeknek,¹⁰³³ rendszeresen jelen volt a hittanvizsgákon,¹⁰³⁴ a tanítónőképző intézet első érettségi vizsgáján személyesen elnökölt, ezzel nyilvánította ki, hogy milyen fontos missziónak tartja a katolikus tanítónőképzőt,¹⁰³⁵ előadást tartott nekik.¹⁰³⁶

A nővérek lelki életükkel, nevelésükkel járultak hozzá az egyházmegye megújulásához, és az iskolákon, illetve az általuk alapított, vagy támogatott vallási társulatokon, hitbuzgalmi egyesületeken keresztül formálták az ifjú nemzedék szellemiségét.

A vallásos elmélyülés alapvető feltétele volt az imádságos élet. Mindennapi imádságaikhoz tartozott a reggeli, déli és esti ima, a Boldogságos Szűz kis zsolozsmája, a Rózsafüzér és a délutáni litánia. Jézus Szíve péntekre, a nagyobb ünnepek előtt, vagy rendkívüli alkalmakkor is végeztek rövid imádságot. Erről a házfőnöknő döntött.¹⁰³⁷ Csütörtökön és pénteken, az esti imádság után, Jézus öt szent sebét öt Miatyánkkal tisztelték meg. Az óvodai nevelés célja az is volt, hogy a gyermekeknek az otthoni, családi környezetben szerzett vallásos tapasztalatait (karácsony, húsvét, imádságok) elmélyítsék, ismereteiket bővítsék. A keresztes nővérek zsámbéki óvodai programja tartalmazta a Miatyánk, az Üdvözlégy és egyes fohászszerű imák magyarázatát és elemzését. A katolikus óvodákban folyó sokoldalú vallásos nevelésről jól tanúskodik Számord Ignác három évtized alatt három kiadásban megjelent, óvodások számára írt vallásos vezérfkönyve is.¹⁰³⁸ A zsámbéki Eucharisztikus Gyermekszövetségben 1941-42-ben 15 gyűlésen elemezték az egyes imádságokat, a helyes imádkozás jellemzőit. Az imádság átszötte még a laikus ünnepeket is. A nővérek szervezésében megtartott anyák napján a gyerekek szüleikkel közösen szentmisén vettek részt, és utána a kis meglepetés mellé az édesanyáknak „imacsokrot” is ajándékoztak.

¹⁰³¹ Kozár Shvoynak. 1930. június 26., uo. 1754/1930.

¹⁰³² Gyöngyösi Shvoynak. 1935. szeptember 21. 322/b Nem iktatott.

¹⁰³³ Ch IV. 1943. április 13.

¹⁰³⁴ Ch II. 1929. június 10., Ch III. 1935. május 13.

¹⁰³⁵ Uo. 1934. június 12.

¹⁰³⁶ Uo. 1936. január 5.

¹⁰³⁷ Útmutató 1927, 27.

¹⁰³⁸ Számord Ignác: Kicsinyek áhítata. Vallásos vezérfkönyv. Bp., 1931, Szent István Társulat.

A két világháború között a megújulás részét alkotta az eucharisztia tisztelete és a szentségekhez járulás. A székesfehérvári egyházmegyei lelkipásztori konferencián Shvoy Lajos irányításával kidolgozták az eucharisztikus élet programját, fokozatosan nőtt a hívek körében az elsópénteki áldozás és általában a gyónás és a szentáldozás.¹⁰³⁹

A keresztes nővérek reggel, délben, este részleges lelkiismeretvizsgálatot tartottak, minden héten az önvádolást (kulpa) során a zárdai fegyelem ellen elkövetett külső hibákat vallották meg, hetente végeztek szentgyónást. Ha teheték, naponta vettek részt szentmisén és járultak oltáriszentséghez, ha erre nem nyílt módjuk, akkor legalább vasárnap, a parancsolt, valamint a társulat ünnepein. Kötetlen, formában, szabadon választott időben naponta oltáriszentség látogatást is végeztek. Rendi szinten 1858-tól a nap 24 órájában folyamatosan, a tartományok egymást váltva imádták az oltáriszentséget,¹⁰⁴⁰ a magyar tartomány – Kozár Clarissa kérésére – 1933-tól kapcsolódhatott be ebbe.¹⁰⁴¹

Az elemi iskolában, és részben még a polgári iskolában is – a nővérek kifejezésével – a „szoktatáson” volt a hangsúly, ami a gyakori szentmishallgatásra, szentgyónásra, szentáldozásra való ösztönzés jelentette. Természetesen, ez a későbbiekben is nagy prioritást élvezett.

Az 1912-ben Tiefenthaler József által alapított, majd 1920-ban újjászervezett Eucharisztikus Gyermekszövetség zsámbéki tagjai vállalták, hogy hetenként egyszer vasárnap- és ünnepnapon, vagy ha ennek „elháríthatatlan akadályja volna”, havonta kétszer, de lehetőség szerint minél gyakrabban az Úr asztalához járulnak.¹⁰⁴² A keresztes nővérek sokkal szélesebb körben komoly eredményeket értek el ezen a területen. Kókán 1923-ban a tanuló ifjúság az őszi, és az enyhébb tavaszi napokon minden nap szentmisét hallgattak, az év folyamán négyszer végeztek szentgyónást, a lánytanulók közül sokan havonta járultak a szentségekhez.¹⁰⁴³ A zsámbéki női gazdasági iskola tanulói naponta hallgattak szentmisét havonta egyszer gyóntak és áldoztak.¹⁰⁴⁴ Radnich Imre plébános 1932-ben a tanítónőképző növendékeiről azt állapította meg, hogy többségük havonta végez szentgyónást, vannak, akik egy - két - háromhetes időközökben járulnak a szentségekhez, sok a napi áldozó, s vannak, akik hetenként 3–4-szer áldoznak.¹⁰⁴⁵ 1941-ből pontosabb kimutatással rendelkezünk. A Tanítónőképzőben a növendékek 20 %-a hetenként, 50%-a kéthetenként, 30 %-a háromhetenként illetve havonként gyónt. 80%-uk naponként áldozott.

¹⁰³⁹ Shvoy 2002, 52.

¹⁰⁴⁰ Szabvány 1931, 33–34.

¹⁰⁴¹ Kozár Shvoynak. 1933. június 14. SZPL 322/b 1409/1933.

¹⁰⁴² Az eucharisztikus gyermekszövetség vezérkönyve. Szerk. Mátrai Gyula. Bp., é. n. 5–12, 21.

¹⁰⁴³ Trungel jelentése. 1923. július 28. VPKL Schola Koka 6591/1923.

¹⁰⁴⁴ Gazdasági iskola értesítője, 1927/28. SZPL 4580 SCH 1540/1928.

¹⁰⁴⁵ Radnich Shvoynak. 1932. június 24. SZPL 4580 ZSPI 1941/1932.

A községgel való összehasonlítás még beszédesebb. 1934-ben Folláth Ádám plébános jelentése szerint Zsámbékon a havonta gyónók és áldozók száma 250 – 350 hívó, napi áldozó 16-18. Ezzel szemben a nővérek növendékeikkel együtt kb. 200-an járultak naponta a szentáldozáshoz.¹⁰⁴⁶

Az eucharisztia tiszteletét erősítették az ünnepek is: 1938-ban az Eucharisztikus Világkongresszuson a Hősök terén a nővérek és tanítványaik is részt vettek azon a szertartáson, amikor 300 pap 114 000 gyermeket áldoztatott,¹⁰⁴⁷ egy héttel később pedig Zsámbékon saját kis ünnepséget tartottak az iskolaudvaron felállított oltár körül¹⁰⁴⁸

Az egyházmegye főpásztorai nagy hangsúlyt helyeztek az öntudatos, katolikus világnézet kialakítására. A keresztes nővérek naponta félórás elmélkedés végeztek, a délutáni rózsafüzér előtt lelki olvasást tartottak, este a következő napi elmélkedésre készültek fel, havonta pedig, a megújulás, a „lelki magány napján” két órát elmélkedtek.¹⁰⁴⁹

A tizenévesek vallásos nevelésének a célja is katolikus öntudat, a szilárd világnézet kialakítása volt. A nővérek ezt azért is fontosnak tartották, mert tapasztalatuk szerint tanítványaik sokszor nem meggyőződésük, hanem a környezetük hangulata szerint cselekszenek. Ezért arra törekedtek, hogy „a vallásosság ne legyen a templom csendes falai közé meghúzódó, szelíd, kedves érzelm, hanem erős meggyőződés, ami tanításainkon keresztül ízzik és akkor növendékeink ... megtalálják a biztos utat.”¹⁰⁵⁰

Erre iskolai keretek között is számos lehetőség nyílt. Shvoy Lajos szorgalmazta, hogy a tanítónőképző intézetben a nővérek „minden tárgyat impregnáljanak katolikus szellemmel”, az egyes tárgyak előadóival kidolgoztatta, hogyan érvényesítik a katolikus jelleget. Csúcs István egyházmegyei felügyelő több javaslatot is megfogalmazott (földrajzban a missziós ügy, számtanban a katolikusok aránya, az irodalom tanításában a kortárs és régi katolikus költők és életművük ismertetése).¹⁰⁵¹ Az osztályfőnöki órák rendszerének életbe léptetésével még nagyobb tér nyílt e cél megvalósítására. Az 1941-es tanévkezdő értekezleten úgy határoztak, hogy a polgári leányiskolában Foerster: Az élet művészete és Károlyi Ignác: Igaz élet című könyvén keresztül fedeztetik fel a katolikus értékeket.¹⁰⁵² A hittanórák célja is most már a hit észbeli megalapozását szolgálta. A Mária Kongregációban 1942–43-ban nyolc gyűlésen foglalkoztak világnézeti kérdésekkel, a tanítónőképzős növendékek V. évfolyamában megalakí-

¹⁰⁴⁶ Jelentés a zsámbéki róm. kath. egyházközség hitbuzgalmi életéről. 1934. április 25. ZSPIT Kerületi Tanács elnevezésű csomó.

¹⁰⁴⁷ Ch III. 1938. május 20.

¹⁰⁴⁸ Uo. 1938. május 27., 28.

¹⁰⁴⁹ Útmutató 1927, 30.

¹⁰⁵⁰ Rendszeres havi értekezlet jegyzőkönyve. 1937. szeptember 26. SZPL 4580 SCH 4351/1938.

¹⁰⁵¹ Csúcs Kernernek. 1936. január. Fogalmazvány, uo. 5006/1935.

¹⁰⁵² A zsámbéki r. k. polgári leányiskola tanévkezdő értekezletének jegyzőkönyve. 1941. szeptember 5., uo. 5025/1941.

tották a világnézeti szakosztályt, bevezették az ankétszerű megbeszéléseket, és így a növendékek részletesebben kifejthették véleményüket, az esti imához rövid elmélkedési pontokat kaptak, ennek témáját Plus Uhl: Szemben az étellel című munkája alapján határozták meg, kiváló hitszónokok tartottak nekik lelkigyakorlatot (pl. Marcell Mihály), előkészítették a lányokat a falusi leányegyesületek vezetésére.

A missziók támogatása a demográfiai folyamatok miatt is központi kérdéssé vált. Míg az 1940-es években a katolikusok száma évente 4 millióval nőtt, a nem katolikusok 16 millió lélekkel gyarapodtak.¹⁰⁵³ A 20. század első évtizedeiben a missziók komoly eredményeket értek el, két évtized alatt a katolikusok száma 63%-kal, az iskolák száma 132%-kal, a segéd-személyzeté 111%-kal nőtt.¹⁰⁵⁴

A magyar tartományból egy magyar nővér, Surányi Ida vett részt kínai misszióban,¹⁰⁵⁵ Shvoy Lajos házi kápolnájában, szentmisével és áldással búcsúztatta.¹⁰⁵⁶

A nővérek és növendékeik támogatták ezt az apostoli munkát, annál is inkább, mert Magyarország szerepvállalása nagyon szerény volt. Évente hozzávetőlegesen egy millió pengőt gyűjtöttek a misszióknak, egy katolikusra átlag 10 fillér esett, a magyarok aránya összesen másfél fillér!¹⁰⁵⁷ A zsámbéki Eucharisztikus Gyermekszövetség évente 5-10 kg sztaniolt és bélyeget gyűjtött és adott el, fillérenként félrerakott 32 pengőt (1934/35), illetve tombolán befolyt pénzt ajánlották fel (1939/1940!).¹⁰⁵⁸

A vallásos érzést erősítették a nagy pompával megült országos ünnepeken való részvétel: 1938-ban a püspök kérésére a nővérek és tanítványai is várták a Székesfehérvárra begördülő Szent Jobbot szállító „aranyvonatot”,¹⁰⁵⁹ részt vettek a Szent Imre év budapesti eseményein is. Ezt további vallásos, a nővérek számára különösen fontos évfordulók zsámbéki megünneplése egészítette ki: a Szent Kereszt feltalálásának 1600. évfordulója,¹⁰⁶⁰ Szent Ferenc¹⁰⁶¹ és Szent Erzsébet 700 éves jubileuma,¹⁰⁶² az 1933-ban X. Pius pápa által, Krisztus 1900 éve történt halálának emlékére meghirdetett szentév.¹⁰⁶³

Már Prohászka Ottokár felkarolta az egyházközségek megalakítását, maga is példával akart mutatni: legkorábban a székesfehérvári székesegyház plébániájának képviselő-testülete ala-

¹⁰⁵³ Dr Waigand József: Ismerd meg, – dolgozzál érte! Rövid missziós enciklopédia. Bp., 1941, Unio cleri pro missionibus, 56.

¹⁰⁵⁴ Az adatokat közli: Wolkenberg Alajos: A katolikus világmisszió könyve. Bp., 1928, Szent István Társulat, 684–687.

¹⁰⁵⁵ Ch III. 1933. március 14.

¹⁰⁵⁶ Uo. 1933. március 15.

¹⁰⁵⁷ Waigand 1941 57.

¹⁰⁵⁸ Az adatokat a zsámbéki értesítők és évkönyvek alapján állítottuk össze.

¹⁰⁵⁹ Ch III. 1938. június 1.

¹⁰⁶⁰ Ch II. 1926. május 2., 3.

¹⁰⁶¹ Uo. 1926 október 2., 4.

¹⁰⁶² Ch III. 1931. november 9.

¹⁰⁶³ Uo. 1933. április 22.

kult meg.¹⁰⁶⁴ Svhoy Lajos különösen nagy hangsúlyt helyezett erre. 1933-ban a „Magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adózási szabályzatának” megjelenése után megszervezték az esperes kerületi tanácsokat, és az Egyházmegyei tanácsot, amelyek a plébániák-ról szóló összefoglaló jelentések alapján támogatták, segítették az egyházközségek munkáját.¹⁰⁶⁵

A keresztes nővérek a maguk szerény eszközeivel bekapcsolódtak az egyházközségi életbe is. Ez kiemelt feladatuk volt, ennek érdekében tanfolyamon, felkészítésen is részt vettek. Esztergomban, 1936-ban Krisztus és a falu címmel meghirdetett programon gyakorlati útmutatást kaptak a falusi fiatalság neveléséhez, irányításához.¹⁰⁶⁶

1923 júniusában 75 taggal Radnich Imre plébános megalakította Zsámbékon az Asszonyok kongregációját, elismerően nyilatkozott a nővérek segítségéről: "Rendkívül módon segítségemre van a tartományi Főnöknő által mellém rendelt nővér, akiben a buzgóság, értelem és mérséklet párosulva van."¹⁰⁶⁷ Komoly eredményeket értek el, az 1934. januárjában tartott misszió során 30, sőt 40 év óta szentségeket nélkülözőket vettek rá a gyónásra, áldozásra, látogatták a súlyos betegeket, gondoskodtak arról, hogy időben megkapják a végső szentségeket, javították a templomi ruhákat, díszítették az oltárokat.¹⁰⁶⁸

A falubeliek részt vettek a nővérek által szervezett egyházi ünnepeken (pl. virágvasárnap),¹⁰⁶⁹ ugyanakkor a nővérek tanítványaikkal a zsámbéki vallási ünnepek fényét emelték jelenlétükkel. 1936-ban, Krisztus király ünnepén, Zsámbékon katolikus napot tartottak, a gyakorlóiskola és a polgári iskola tanulói kezükben Krisztus monogrammal ellátott fehér zászlócskákkal, a tanítónőképző leányai égő gyertyákkal vonultak fel 14 egyházközség hívei kíséretében a templomromhoz, ahol diadalívet is állítottak, ezzel a felírással: Üdvözlégy, Oltáriszentség!¹⁰⁷⁰

A két világháború között az igazi kihívást az erkölcsi nevelés jelentette. Joggal emelte ki Kornis Gyula államtitkár, hogy az „egyoldalú éskultúra, merő racionalizmus” hódított tért, nagyobb jelentőséget tulajdonítanak „a tanításnak, mint a nevelésnek, az értelem kicsiszolásának, mint az akarat fejlesztésének, holott az erkölcsnek, mint mértéknek, az intelligencia csak végrehajtó eszköze.” A zsámbéki Mária Kongregáció, hasonló szellemben jelentette ki, hogy

¹⁰⁶⁴ Mózessy 2006¹ 93.

¹⁰⁶⁵ Svhoy 2002, 53. Megítélése szerint a székesfehérvárin kívül egyetlen egyházmegyében sem folyt komoly egyházközségi szervezői munka.

¹⁰⁶⁶ Ch III. 1936. augusztus 16.

¹⁰⁶⁷ Radnich a püspöknek. 1923. június 12. SZPL 4580 ZSPI 107/1923.

¹⁰⁶⁸ Jelentés a zsámbéki róm. kath. egyházközség hitbuzgalmi életéről. 1934. április 25. ZSPIT Kerületi Tanács csomó.

¹⁰⁶⁹ Ch II 1929. március 24.

¹⁰⁷⁰ Ch III. 1936. június 11.

az iskolarendszer egyoldalú, csupán az intellektuális fejlődést mozdítja elő, a szívet, az akaratot, a jellemképzést elhanyagolja.¹⁰⁷¹

A keresztes nővérek – megfogalmazásuk szerint – a „teljes ember” kialakítására törekedtek, ezért életük középpontjában a nevelés állt. Ezt támasztja alá, hogy minden tevékenységüket az emberek formálása hatotta át (betegápolás, iskolai és nevelési intézmények, árvaházak, szegényházak.)

Erkölcsei nevelésük korosztálytól független volt,¹⁰⁷² felölelte a kisgyermekkor (óvodások), a gyermek és ifjúkort (elemi iskolások, polgári iskolások), a felnőttkort (Mária kongregáció, Leánykör, Jézus szíve szövetség), az öregkort (szegényházak, kórházi ápolás). Nevelésük mindkét nemre kiterjedt. Szervezett oktatási keretek között – az általános szokással ellentétben – fiúgyermek oktatását-nevelését is eredményesen végezték (Zsámbék, Dénesfa, Kóka).

A nevelési értekezletek fennmaradt jegyzőkönyvei és Kerner Lucia előadásai alapján körvonalazni tudjuk céljaikat és módszereiket.

A sikeres nevelés alapvető feltételének tartották a hiteles nevelői személyiséget, mert a hiteltelen tanár beszéde olyan, mint a kösziklára vetett mag. Az ősi bölcsesség állt életük középpontjában: „Verba movent, exempla trahunt”, „A szó indít, a példa vonz”. A hamis életű nevelő lelepleződik, mert a gyermeket nem lehet becsapni, érzékenységgel felfedezi azt, hogy a nevelő élete összhangban van-e a tanításával.

Ennek kialakítása a felelősség elfogadása és átélése, mert „...minden ember egy sugárzó erőközpont, amelyből – akár akarja, akár nem – hatások, benyomások áramlanak a környezetére s azt alakítólag befolyásolják. A nevelő feladata tehát az volt, hogy az általa hirdetett eszményt minél jobban megközelítse, és önmagán keresztül közvetítse növendékeik felé.

Ennek módja az önismeretből kibontakozó önnevelés, melynek során a nevelő a feltárt fogyatékosságokat, hibákat kiküszöböli, a kívánatos képességeket és készségeket kifejleszti (tudatos önképzés, jó emberismeret, rugalmasság, váratlan helyzetekben találékonyság, a hangulat feletti uralom, a derült kedély, bizakodó, optimista szemlélet). Ezért jelentette ki Kerner: „...tanítani sokkal könnyebb, mit nevelni, ahhoz csak tudnunk kell valamit, ehhez azonban lennünk kell valaminek.”

A keresztes nővérek az erkölcsi nevelés területén a legnagyobb kihívásnak a leánynevelést tartották. Kettős feladat állt előttük: egyrészt arra törekedtek, hogy valamilyen életpályára

¹⁰⁷¹ Valami a Mária kongregációkról. In: Zsért, 1909/10. 4.

¹⁰⁷² Az óvodás kor előtti életszakasz kivételt képezett. A bicskei Horthy Miklósné Gyermekotthonban voltak csecsemők is, de ez egy komplex intézményrendszer járulékos részének tekinthető. 1947-ben a Budapesti Kereskedelmi Bank tisztviselőinek lábadozó, egészen kicsi gyermekei nyári gondozását visszautasították. Ch IV. 1947. április 29.

felkészítsék a lányokat. Prohászka Ottokár hangsúlyozta: a gazdasági fejlődés, a társadalmi változások új igényeket teremtettek. „Szükségessé tettek több műveltséget, értelmi tudást, tájékozottságot... több önállóságot, életképességet. Szükségessé tettek több kenyérkereseti pályára való képesítést, hogy önálló munkásai lehessenek saját boldogulásuknak...”¹⁰⁷³

Ezt szolgálták a polgári iskolák, a kereskedelmi szaktanfolyam, ipari iskola, és ez volt a célja a kudarcot vallott gazdasági iskolának is. A minisztérium többször átdolgoztatta velük a tervet, de ennek során végül az általános tárgyak olyan túlsúlya alakult ki,¹⁰⁷⁴ amely veszélybe sodorta a nővérek eredeti elképzeléseit. Ekkor a négy középiskolai osztályt végzett lányok számára olyan női gazdasági tanfolyamot akartak szervezni, amely kisdéd- vagy gyermekgondozói képesítést adna. Akik ezt elvégezték, folytathatták tanulmányaikat a szintén egyéves házvezetőnői vagy gondnoknői tanfolyamon. A koncepció elnyerte a Katolikus Tanügyi Tanács tetszését, de kidolgozatlansága és egyéb pedagógiai szempontok miatt visszautasították.¹⁰⁷⁵

Nevelésük elsősorban arra irányult, hogy a lányokban azt a sajátos nőeszményt alakítsák ki, amely a két világháború között meggyengült, amelyet a nőmozgalmak, és a főpásztorok is felkaroltak és támogattak.

A nőeszményhez kapcsolódott a keresztes nővérek női egyenjogúságról vallott sajátos nézete. A kor és a nővérek felfogása szerint a női és férfi lélek „belső élete” eltérő. Ez a különbözőség azonban nem jelent hierarchiát, rangsort, alsóbb vagy felsőbbrendűséget, a nő egyenjogú a férfival, nem kisebb értékű, de más értékű. Nem arra kell törekedni, hogy a nők egyenlők legyenek a férfiakkal, hanem hogy felismerjék igazi hivatásukat, rendeltetésüket, és belássák, szabadítást ne másoktól várjanak, hanem „igazi női lényének kibontakoztatásával szerezze meg magának,”¹⁰⁷⁶ a hagyományos női értékek feltámasztásával. A nőnevelés azért is fő célkitűzéseik között szerepelt, mert úgy vélték, ők képesek sikeresen ellátni ezt a feladatot. Ennek feltétele a női lélek ismerete, a férfiak felszínesen és saját szempontjukból ítélkeznek, csak bölcséletileg és lélektanilag kiművelt, valódi női érzéssel és gondolkodással bíró, elégséges világ és emberismerettel rendelkező nő vállalkozhat erre a feladatra.¹⁰⁷⁷

A keresztes nővérek szinte missziós feladatnak tartották a leánynevelést, mert tapasztalatuk szerint a lányok helyzete nagyon megváltozott. A háborús neuraszténiában szenvedő szülők értékrendje megroppant, a családi nevelés addig hatékony rendszere összeomlott. A gazdasági bizonytalanság, sok gond miatt korán megöregedett szülők indulatosak, sokszor elkeseredet-

¹⁰⁷³ Idézi: Bella Lászlóné: Prohászka és a nőkérdés. In: Mózessy 2006² 236–237.

¹⁰⁷⁴ Kerner Shvoynak. 1931. február 28. SZPL 4580 SCH 810/1930.

¹⁰⁷⁵ Vélemény a zsámbéki rom. kath. női gazdasági tanfolyam átszervezésének tervezetéről, uo. 2863/1930.

¹⁰⁷⁶ Kerner. 1936. január 5., uo. 4260/1937.

¹⁰⁷⁷ Uo.

tek, s nem nevelik a gyermekeiket következetesen, megértéssel, általában pedagógiai tekintetben csődöt mondott a szülői ház, de főleg az anyai nevelés. Súlyos hibának tartották azt is, hogy a gyerekek kívánságait, vágyait korlátlanul kielégítik, „nyeregbe ültetik azt, aki még lovagolni nem tud.” A szülők háromnegyed része „oly puha, érzelgős nevelést ad, hogy azt bátran rontásnak lehet nevezni.”

Tapasztalatuk szerint az iskola is „röviden néven nevezve az elpuhítást szolgálta.” a túlterhelés félelmétől hajtva a követeléseket csökkentették, az a cél, hogy „a tanuló tudjon mindent, de ezt valahogy úgy kell csinálni, hogy a tanulónak fáradságba ne kerüljön.”

Megváltozott a szociális környezet is, a lányok már korán kenyérkeresetre voltak ítélve. Megváltoztak az erkölcsök. Értékelésük szerint mozi, irodalom a szabad szerelem jogosultságát hirdeti, és tért hódított a szexuális szabadosság. Ez részben a háború következménye. A háborúból és a fogságból visszatért férfiak fegyelmezetlensége és fokozott érzékisége és ugyancsak a háborús időket átélő nők megingott erkölcsisége áttörte azokat a korlátokat, amelyeket a természetes erkölcs és a vallásosság tartott fenn.

Megváltoztak a lányok is. A nővérek azt tapasztalták: van bennük valami a fiús nemtörődömségből. Nem szentimentálisak, nem szeretik a jeleneteket és vallomásokat, nevükön nevezik a dolgokat, és az idősebb generációkat néha komikusnak tartják.¹⁰⁷⁸ Öntudatosabbak, hiszen a jövő teljes jogú állampolgárai, önállóbbak, hiszen már az iskola is erre neveli őket.

A keresztes nővérek nevelésükkel a hagyományos nőeszményt próbálták növendékeikben életre kelteni. Az alkalmi és gyorsan változó tevékenységgel szemben a tartós erőfeszítésre, az akarat fejlesztésére; a szüntelen vágyakozással és anyagi javak iránti sóvárgással szemben a lemondásra, önzetlenségre, mások segítségére; az érzékiséggel szemben szeméremre, tisztaságra, tiszteletre, tapintatra; az engedékenységgel szemben fegyelemre, pontosságra, önuralomra; az érzelgősséggel és indulattal szemben harmonikus érzelemvilágra, derűre; a túlzott kritikával szemben illemre, udvariasságra; a büszkeséggel szemben öntudatra; a kalandokkal szemben a tiszta szerelemre; a karrierrel szemben a hitvesi és anyai hivatásra nevelték a lányokat.

Eszményük nem „a modern nő, ki az urnához törekszik, s közélet forgatagában kíván érvényesülni s egyedüli eszményképet egy fokozott és raffinált külső kultúra elérésében látja”, hanem az a nő, aki jó feleség és jó anya, ... „a béke angyala, a szegények segítője, a betegek gyámola”.¹⁰⁷⁹

Meg voltak győződve róla: ezzel a jövő egészségesebb és harmonikusabb társadalmának kialakulását szolgálják.

¹⁰⁷⁸ Kerner. 1935. november 18., uo.

¹⁰⁷⁹ Zsért 1909/1910. 4.

A két világháború között a katolikus egyház fokozott figyelemmel fordult az elesett rétegek felé. Ezt különösen aktuálissá tették az 1920–1930-as évek gazdasági válságai. A keresztes nővérek kiemelt céljai között szerepelt a szociális tevékenység, a szerzetesrendek tevékenységének osztályozása során egyes szerzők kimondottan a szociális rendek közé sorolták őket. Feladatukat Sarlós Angelina a nagyatádi polgári leányiskolában így fogalmazta meg: „Az ezer sebből vérző emberi társadalom nyomora volt az az erő, mely társulatunkat létrehozta, ezért szent kötelességünk, hogy szerzetünknek létadó emberi nyomor enyhítésén fáradozzunk.”¹⁰⁸⁰

A kor felfogása szerint erre a nőkben nagyobb a fogékonyság. „Ma a közvélemény, – bizonygatta Dombi Márk a nagyatádi keresztes nővéreknek – a szociális bajok orvoslását sürgeti. Igen helyesen. De még mindig marad nem egy olyan seb, melyhez az ilyen intézmények nem tudnak hozzáférközni...Ilyen esetekben a női szem rendszerint élesebb s a női tapintat jobban megtalálja a módját, hogyan lehetne s hogyan kellene segíteni.”¹⁰⁸¹

Prohászka mutatott rá arra az ellentmondásra, hogy a szociális érzés és tevékenység a közre irányul, a nő pedig természetes hivatásánál fogva a családi körre van utalva.¹⁰⁸² Ilyen értelemben a keresztes nővéreknek nem voltak kötöttségei.

Számukra azért is fontos volt, mert tanítványaik, növendékeik bevonása a jellemfejlesztést is szolgálta: kialakíthatta a lányokban az együttérzés, a beleérző-képesség, az önzetlenség, a lemondás, a szeretet szellemét, és védelmet nyújthatott az elanyagiasodott világ ellen is. „Nagyigényű lányt bajosan bírunk jellemhibája belátására, ha gáncsoljuk, eljárásuk helytelen voltát szemére vetjük. Sokkal inkább számíthatunk eredményre, ha segítjük, hogy önzésén felülemelkedjék. Pl. ha a tekintetét a segélyre szorulókra, mások nyomorára irányítjuk, ha szívét és kezét megnyitjuk az adakozásra, ha átélhetjük vele a jótett nyomán fakadó örömet.”

A tartományi központban a keresztes nővérek szociális tevékenységüket közösen végezték tanítványaikkal, növendékeikkel, a gyermekekből, fiatalokból, felnőttekből álló társulatokkal (Mária Kongregáció, Eucharisztikus gyermekszövetség, Ifjúsági Vöröskereszt, Asszonyok Kongregációja). Az Ifjúsági Vöröskereszt pedig kimondottan ezzel a céllal jött létre az I. világháború után, a Magyarországon 1921-ben meginduló mozgalomnak 1939-ben már 145000 tagja volt.¹⁰⁸³

A zsámbéki Mária Kongregáció vidám dalokból, monológokból, táncokból álló kis farsangi műsort rendezett, a belépti díjakat a szegény lánytanulók támogatására fordították,¹⁰⁸⁴ az Eucharisztikus Gyermekszövetség karácsonykor gyűjtést rendezett, Mikulás-csomagokat és ka-

¹⁰⁸⁰ A keresztes nővérek nagyatádi polgári iskolájának évkönyve. 1943/44. 6.

¹⁰⁸¹ Dombi Márk: A nő hivatása Isten gondolatában. In: A nagyatádi polgári iskola évkönyve. 1940/41. 7–8.

¹⁰⁸² Idézi Bella Lászlóné In: Mózessy 2006² 237.

¹⁰⁸³ Magyar Ifjúsági Vöröskereszt. Bp., 1939, A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt kiadása. 3-4.

¹⁰⁸⁴ Ch II. 1928. január 15.

rácsonyi szeretetsomagokat (ruha, cipő, édesség) osztottak. Az Ifjúsági Vöröskereszt tagjai ruhát, meleg sálát, sapkát kötöttek a kicsinyeknek, játék babákat készítettek, munkáikból kiállításokat rendeztek, és a befolyt pénzből segélyezték a szegényebb tanulókat; élelmet gyűjtöttek és osztottak szét, ennek érdekében félretették az étkezésükre kapott gyümölcsöt, édességet; az árvízkárosultaknak is küldtek adományokat.

Az 1930-as évek elején különösen válságos helyzet alakult ki, az állam, a községek, a hitközségek, szerzetesrendek, tehetősebb személyek összefogása hozhatott némi eredményt. A nővérek részt vettek növendékeikkel az államilag szervezett ínségakciókban: a 2. osztályos tanítóképzősök tanáraikkal Budapestre utaztak, 400 gyermeket ajándékoztak meg egy-egy 3 kilogrammos élelmiszer csomaggal.¹⁰⁸⁵ A tartományi központban a gazdasági válság idején munkaalkalmat teremtettek. 1935-ben naponta 70–80 napszamos dolgozott a zárdánál. Zsámbék a téli időszakban munkát nem találó vagy munkanélküli családfőket és nélkülöző családtagjait ellátásban részesítette, a tanítónőképző növendékei segítettek a rászoruló felmérésében. A tartományi házban a nővérek 1933-ban naponta 30, 1935-ben a téli időszakban 30–35 szegénynek adtak ebédet a zárdában. Ezenfelül 40–45 iskolás gyerek kapott a hidegebb idő beálltával tavaszig meleg ebédet.¹⁰⁸⁶ Szent Erzsébet ünnepén a bennlakó növendékek saját takarékoskodásukból készítették el 12 szegény kisgyermek teljes fehérneműkészletét, és a gyűjtés helyére szállították az élelmiszerrel (liszt, burgonya, zsír) együtt.¹⁰⁸⁷ Az Asszonyok Kongregációja is bekapcsolódott ebbe a munkába, 90 tagja 1924-ben egész éven át 16 szegényt élelmezett,¹⁰⁸⁸ 1929-ben, karácsony előtt 600 kg lisztet, 1200 kg burgonyát, 80 kg zsírt, használt ruhákat, cipőket osztottak szét a szegényeknek.¹⁰⁸⁹

A zsámbéki katolikus egyházközség a keresztes nővérek aktív támogatásával regionális értelemben is kiemelkedő szociális tevékenységet végzett. Ennek jelentőségét úgy lehet igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy az esperesi kerületben Mátyás egyáltalán nem szervezett szegényakciót, így a szegények koldulásból tartották fenn magukat, Perbálon az egyházközség egyáltalán nem vett részt a segélyezésben, minden teher és feladat a polgári községre hárult.¹⁰⁹⁰ A pusztai szám adatok is beszédesek: a bicskei esperesi kerületben 1935–1936-ban egy év alatt 8000 pengőt fordítottak karitatív célokra, ebből Zsámbék 5000 pengőt osztott ki egymaga a rászoruló között.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁵ Ch III. 1930. december 3.

¹⁰⁸⁶ Főjegyző a főszolgabírónak. 1935 november 11. PML ELN 80/1935.

¹⁰⁸⁷ CH III. 1931. november 9.

¹⁰⁸⁸ Ch I. 1924. január 21.

¹⁰⁸⁹ Ch II. 1929. december 22.

¹⁰⁹⁰ A Bicskei esperesi kerület 1933. évi munkájáról egyesített jelentés. 1934 tavasza. ZSPIT Kerületi tanácsok csomó.

¹⁰⁹¹ A bicskei esperesi kerület 1936. március 2-iki tanácsülésének jegyzőkönyve, uo.

A II. világháború idején érmelegítőket készítettek a fronton harcoló katonáknak, szilvalekvárt főztek a kórházban fekvő sebesült honvédeknek, csecsemőkelengyékét, könyveket, játékokat küldtek Erdélybe és a Délvidékre.¹⁰⁹²

A keresztes nővérek kongregációjukban a nemzeti türelmet hirdették. Szabályzatuk felszólította őket: tiszteljék és ne sértsék meg egymás nemzeti érzését, kerüljék a nemzetiségi civakodást, hiszen „egy nagy családot” alkotnak. Hangsúlyozták: „Közös hazánk ott van, ahol az emberi nyomor szeretetünkre és segítségünkre szorul. Jövendő hazánk pedig a mennyország.” Ezt az elvet sikeresen valósították meg már akkor is, amikor közösségük még többnemzetiségű volt: a novícia-központ és a rendtartomány megalakulásának időszakában. Az I. világháborút követően a kongregáció nemzeti értelemben homogénebbé vált: elvértve, vagy csak kisebb számban találunk közöttük más nemzetbelieket.

Ez a lojalitás csak egymás között érvényesült, minden engedmény merev elutasítása jellemezte a zsámbéki németekkel szemben folytatott iskolapolitikájukat. A dunántúli *Günter Zeitung* egyenesen azt írta róluk, hogy intézetükben a hit, a hazaszeretet és a tudomány ápolása mellett a nemzetiségi vidéken egy sajátos missziót is betöltenek. „Ezt a missziót ismeri mindenki, aki csak felületesen is foglalkozik népcsoportunk iskoláztatásával. Mi lehetne más, mint az asszimiláció és a magyarosítás?”¹⁰⁹³ Elkötelezettségük az átlagos mértéket meghaladta. A fiú és leány polgári iskolába látogató tanfelügyelő 1922-ben így jellemezte őket: „Szent keresztről nev. irgalmas nővérek valláserkölcsi alapon álló, nevelésen-tanításon kívül a nemzetnevelés terén olyan munkát végeznek, melyet példaképpen lehet állítani minden iskolának jellegre való tekintet nélkül... A nővérek igazgatójukkal együtt sovén magyarok, szinte izzó tűz lobog szívében a szegény letiport haza felvirágoztatása érdekében. Minden nővér érzi, hogy felelősséggel tartozik a nemzet sorsa iránt, és ezt a felelősségérzetet mind a nevelés, mind a tanítás által ki is mutatja.”¹⁰⁹⁴

Az oktatás és nevelés során sokoldalúan és szenvedélyesen karolták fel a nemzeti ügyet. Ez szorosan kapcsolódott a Horthy korszakot jellemző általános politikai-kulturális folyamatokhoz. Ebben a korszakban hangsúlyozottan előtérbe került a nemzeti nevelés. A megcsonkított, öntudatában és önérzetében megroppant országban újszerű nemzeti érzés, az alkotó, munkás, tevékeny hazaszeretet kibontakoztatása volt a feladat. Klebelsberg Kunó megfogalmazása szerint háromféle magyar hazafiság van: szónokló, kesergő és alkotó. A kultuszminiszter már 1922-ben kijelentette: „a magyar hazát elsősorban nem a kard, hanem a kultúra teheti ismét naggyá”.¹⁰⁹⁵ Ebben a szellemben fogalmazták meg céljukat a keresztes nővérek: „A Keresztes

¹⁰⁹² Az adatokat az értesítők és évkönyvek alapján állítottuk össze.

¹⁰⁹³ A zsámbéki polgári leányiskola látogatási jegyzőkönyve. 1938. november 18. SZPL 4580 SCH 4225/1939.

¹⁰⁹⁴ A zsámbéki polgári leány és fiúiskola látogatási jegyzőkönyve. 1921. június 14. uo.1458/1921

¹⁰⁹⁵ Hencz 1999, 14.

Nővérek, keresztet szerető, azzal bátran szembenéző nemzetnevelőket, kiművelt emberfőket akarnak a haza szolgálatára bocsájtani, mert ezek teszik az állam igazi hatalmát. Kard szerezte, de kereszt és ima tartja fenn az országot, ez fogja régi határait ismét visszaszerezni, a nemzetet nagygyá és boldoggá tenni.”¹⁰⁹⁶

A nemzettudat fejlesztésében nagy szerep jutott a szerzetesrendeknek, mert a vallás-erkölcsi és nemzeti nevelés egységbe forrt. Erről a nővérek így vallottak: az egyházas szellem nemzeti szellemet is jelent. A történelem tanúsága szerint ahol a katolicizmus megjelent, a karitatív intézmények mellett az iskolák is létrejöttek. „Ezáltal az egyház a nemzeti kultúra úttörője régen, s világító fáklyája, útjelzője most.”¹⁰⁹⁷

A keresztes nővérek iskolahálózatuk fejlesztésével, oktatási koncepciójukkal is ezt a nemzeti célt szolgálták. Óvodáik, elemi iskoláik az alsóbb néprétegek műveltségét emelték, polgári iskoláikkal és főként a tanítónőképző intézet létrehozásával a Klebelsberg által oly nagyon szorgalmazott célhoz, az erős, művelt értelmiségi középosztály kialakításához járultak hozzá.¹⁰⁹⁸ A tanítói hivatásról így nyilatkoztak: „...a tanítói pálya nem a kultúrigények százszázalékos kielégítése elsősorban, hanem a haza, a nemzet, a nép szolgálata”.¹⁰⁹⁹ Radich M Chrysostoma történelemtanár a tanítónők egyik fő feladatának a nemzeti érzés megújítását tartotta. Akkor felelnek meg ennek, fejtegette, ha segítik a növendékeket a nemzet múltjának, mai életének, sorsának helyes megismerésében, ha fokozzák bennük a vágyat a magyarságismeret után. Tiszta, világos ismerethez kell juttatni a tanítónőjelölteket, hiszen ők nevelik majd az állampolgárokat.¹¹⁰⁰

Az 1930-as évektől még jobban előtérbe került a nemzetnevelés eszméje és fontossága. Hóman Bálint művelődéspolitikájának központi gondolata „a nemzeti egység, a nemzeti erők fokozása, és koncentrációja”. Nagy hangsúlyt helyezett az új iskolai tantervekben „az erkölcs és jellemnevelő s a nemzetnevelő szempontokra”.¹¹⁰¹

A keresztes nővérek ennek szellemében az oktatott tantárgyakon belül előtérbe helyezték a nemzeti önismeretet. Irodalom- és történelemórákon a nagy magyarok életét állították példaképül, a tanítónőképző intézetben a közgazdaságtan-, az alkotmánytan-, és földrajzórák a nemzeti közösségi érzés fejlesztését is szolgálták, a szülőföld értékeinek megismerésébe, múltjának feltárásába bevonták a növendékeket is, mert „a honismeret, a szülőföld ismerete a

¹⁰⁹⁶ Zsért 1932/33

¹⁰⁹⁷ Zsért 34/35

¹⁰⁹⁸ Klebelsberg meggyőződése volt, hogy ha nem segítik a történelmi középosztályt, akkor az proletarizálódik, helyét újjgazdagok foglalják el, akik nemzeti és kulturális hagyományok hiányában nem lesznek képesek az állam fenntartó szerepére. Hencz 1999 15.

¹⁰⁹⁹ Zsámbéki tanítónőképző intézet iskolalátogatási jegyzőkönyve. 1940. május 22. SZPL 4580 SCH 4875/1940.

¹¹⁰⁰ Módszeres értekezlet jegyzőkönyve. 1939. február 25., uo. 4516/1939.

¹¹⁰¹ Mann Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. Bp., 1997, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 103.

hazafias nemzetnevelés egyik legközvetlenebb, legkedvesebb és leghathatósabb eszköze”.¹¹⁰² Zsámbékon 1939 májusában az Országos Műemlékeket Védő Bizottság felásatta a templom főhajóját, ekkor minden osztály kivonult, régi cserépdarabok, csontok után kutattak, értékes leleteket (pl. 12-13. századi pénzeket) is találtak, az intézet muzeális gyűjteményt hozott létre. A bejáró növendékek, illetve távolabb lakók „egyéni gyűjtést” végeztek, dolgozatokat írtak szülőföldjük múltjáról, nevezetességeiről.

A nemzeti önismeretet szolgálta a korabeli politikai-szociológiai-gazdasági-szociális folyamatok ismertetése, értékelése. Az időszerű eseményekről a tanulók a rádióból szereztek tudomást, a fontosabb történelmi eseményeket elemezték, a *Magyar Lélek*, *Egyedül vagyunk*, *Lát-határ* című kiadványokat olvasták, az érdekesebb közleményeket tanáraikkal közösen megbeszéltek.¹¹⁰³

A növéreket nagy hangsúlyt fektettek a szép magyar beszédre, az előadásmód kifejlesztésére, a hibátlan magyar helyesírás elsajátítására. Felkarolták a „nyelvvédő mozgalmat”, az osztályokba nyelvőröket neveztek ki, „hadat üzentek az annyira meghonosodott pongyolaságnak”. Kiemelt cél volt a magyar és népi kultúra megismertetése. A kézimunka-oktatás a népi motívumok megismertetését is szolgálta, a tartományi házban népi díszítésű ebédlőt alakítottak ki, a Szent Erzsébet Önképzőkör tagjai népszokásokat gyűjtöttek, néprajzi ülést és „magyar délutánokat” rendeztek, mindezzel az volt a céljuk, hogy a tanulók megismerjék a magyar irodalmat, zenét, népművészetet, régi magyar táncokat adtak elő, a II–III. osztályos tanulók színdarabot írtak és mutattak be Mátyás király és Zrínyi Ilona korából.

A keresztes növéreket nemzeti elkötelezettségének – megítélésünk szerint – összetettek az okai. Bizonyosan hozzájárult a tartomány megcsonkításának személyes traumája, a szomszédos államok politikája (iskolák államosítása Jugoszláviában, a csehek vádaskodása, a románokról érkező budapesti hírek). Ellenérzésüket erősítették az elcsatolt területekről Magyarországra érkező növéreket, rokonaik beszámolóit. Azt sem lehet figyelmen kívül, hogy növéreket közül sokan a határon túlról, főként Felvidékről származtak, számukra ez tehát családi tragédia is volt. Ezzel magyarázható szenvedélyes irrendetizmusuk. Akár jellemzőnek is lehet tekinteni, hogy 1938-ban az I. bécsi döntés előtt, a részleges mozgósítás idején rettegve gondoltak egy újabb háborúra, ami a lelkekben még nagyobb rombolást végezne, mint az I. világháború, de naplóbejegyzésük arra is utal, hogy milyen szorongással várták a komáromi tárgyalások eredményét: „De mi lesz, ha nem kapjuk vissza azokat a területeket, amiket elraboltak tőlünk?”

¹¹⁰² Zsámbéki tanítónőképző intézet iskolalátogatási jegyzőkönyve 1940. május 22. SZPL 4580 SCH 4875/1940

¹¹⁰³ Uo.

Mindez aktivitásra sarkallta őket. Az ország helyzetét így jellemezték 1921-ben: „... ellenségeink uralkodnak felettünk, országunkat feldarabolták, alkotmányunkat szétrombolták, királyunkat száműzetésre hurcolták, és porig megalázták, szabadságunkat elrabolták, és olyasmire kényszerítettek, ami bennünket pusztulásba visz.”¹¹⁰⁴ A kongregáció évszázados története számos példával bizonyítja, hogy a rájuk szakadó nehézségek, reménytelennek tűnő helyzetek megerősítették őket.

A hivatalos politika által elvárt nemzeti nevelés mértéken felüli teljesítését részben magyarázza sajátos, egyoldalú történelemfelfogásuk. Számukra a nemzeti múlt a szentekben testesült meg, az ország Mária országa volt, a királyok Isten kiválasztottjai, a nemzet felemelkedésének útja az imádság és a nőnevelés. Felfogásuk szerint a katolicizmus tartotta fenn a nemzetet, és a nemzet a katolicizmust.

Végül nem kerülhető meg – legalábbis feltételezés szintjén – a pszichológiai motívum sem. Szigorúan és aprólékosan szabályozva volt a kongregáció tagjainak napirendje, viselkedése, de még az érzelmi élete is, a mai ember számára elképzelhetetlen önfegyelem és önuralom között telt minden napjuk. Ebben az elfojtott állapotban szinte felszabadítólag hatott a szenvedélyesen átélt hazaszeretet és nemzettudat.

A keresztes nővérek szellemi, szakmai, emberi teljesítménye vitán felül áll. Személyiségük ellentmondásos. Alázatosak voltak, de ugyanakkor öntudatosak, maximálisan igyekeztek megfelelni az egyházi és világi előljáróik elvárásainak, de makacsul ragaszkodtak saját elképzeléseikhez, a hagyományos értékeket hirdették, de például a pedagógiában korukat megelőző módszereket alkalmaztak. Megteremtették a saját világukat, de ezzel a környező világot szolgálták. A magyar történelem drámai fordulatokban bővelkedő évszázadának átélői, megélői és részesei voltak, de ők is formálták azt sokoldalú tevékenységükkel, szellemiségükkel. Életük a szó szoros értelemben alkotás volt. Letörölhetetlen nyomot hagytak a nemzet arcán és lelkén.

¹¹⁰⁴ Ch I. 1921. október 25.

VII. Rövidítések

ABTL Állambiztonsági és Történeti Levéltár

AC Archidioceses Cassoviensis (Kassai Püspöki Levéltár, Kosice)

AD Acta diocesana

Ca Képviselőtestületi Iratok Jegyzőkönyvek.

Ch Chronik I. Theil der Chronik des Provinzhauses Zsambek in Ungarn.

EPL Esztergomi Prímási Levéltár

GYEL Győr Egyházmegyei Levéltár

GYPL Győri Püspöki Levéltár

MOB Műemlékek Országos Bizottsága.

MOL Magyar Országos Levéltár.

NDKI Zsámbék Népi demokratikus közigazgatási iratok

OD Objektum dosszié. Női szerzetesrendek.

Ordcas Ordinariatus Cassoviensis

PML Pest megyei levéltár

SL Győr – Moson - Sopron megye soproni levéltára. SL

SCH plébániai – iskolai iratok

SZD Szemlaki dosszié

SZPL Székesfehérvári Püspöki Levéltár

TBI Törökbálinti plébániai iratok.

TNI Törökbálint nagyközség iratai.

VÉL Veszprémi érseki és főkáptalani levéltár

VPI Velencei plébániai iratok

VPKL Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

ZSNI Zsámbék nagyközség iratai

ZSPI Zsámbéki plébániai iratok

ZSPIT Zsámbéki plébánia irattára

ZSKI Zsámbék. Közigazgatási iratok

ZSEI Zsámbéki Elnöki Iratok

Zsért A Szent Keresztről címzett Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló zsámbéki polgári leányiskola, internátus, elemi népiskola és kiseddóvoda értesítője.

Zsév A Keresztes Nővérek vezetése alatt álló zsámbéki római katolikus polgári leányiskola évkönyve -...évről.

Zsoért A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló zombolyi intézet
értesítője az ...tanévből. Zombolya

VIII. Bibliográfia

Levéltári források

Esztergomi Prímási Levéltár (PLE)

Győr Egyházmegyei Levéltár. (GYEL)

Egyházmegyei sorozat

Kassai Püspöki Levéltár (Kosice) Archidiocesis Cassoviensis

Acta parochia Haniska (Enyicke).

Ordinariatus Cassoviensis (Ordcas)

Magyar Országos Levéltár. (OL)

K 166 Népjóléti Minisztérium J2

Győr – Moson - Sopron megye soproni levéltára. (SL)

Dénesfai és ciráki Cziráky család iratai. 1821-1949.

III. Családi és családtagokkal kapcsolatos iratok.

Dénesfai kápolnára és óvodára vonatkozó iratok.

Székesfehérvári Püspöki Levéltár (SZPL)

322/b Keresztes Nővérek iratai

4580 SCH Zsámbéki plébániai – iskolai iratok

7367/c Zsámbéki plébániai-iskolai iratok

4580 Zsámbéki plébániai iratok ZSPI

4507 Bicskei plébániai iratok BPI

4577 SCH Velencei plébániai-iskolai iratok VPI

4573 Törökbálinti plébániai iratok. TPI

Pest Megyei Levéltár (PML)

Zsámbék nagyközség iratai (ZSNI)

Zsámbék. Közigazgatási iratok (ZSKI)

Zsámbéki Elnöki Iratok (ZSEI)

Zsámbék Népi demokratikus közigazgatási iratok (NDKI)

Zsámbéki Nemzeti Bizottság iratai (ZSNBI)

Törökbálint nagyközség iratai. (TNI)

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL)

Schola Koka

Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (VÉL)

Kéziratos gyűjtemények

Székesfehérvári Püspöki Levéltár. Házy Alajos gyűjtemény

Historia Domus Zsámbék

Barabás 1. Barabás Ilona Aquinata: A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek zsámbéki tartományának megalakulása és fejlődése (1905-1928).

Barabás 2. Barabás Ilona Aquinata: A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek tartományának (székhelye Zsámbék) fejlődése 1927-1950 – ig.

Dávid 1983 Dávid Ferenc: A zsámbéki várkastély. Történeti adatok – ábrázolások. Kézirat. Bp., 1983

Sajtó, folyóirat

Nagybecskereki Hírlap

Nyugatmagyarországi Híradó.

Zsombolyaer Zeitung

Dettauert Zeitung

Pásztói Hírlap

Századok

Kisdednevelés

Alleluja. Egyházzene-művészeti folyóirat

Sonntagsblatt

Könyvészet

Batthyány é. n. Batthyány Tivadar gróf: Beszámoló. Bp., é. n., a szerző kiadása.

Bellér 1973 Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929).

Bezerédyné – Hencz – Zalányi 1967 Bezerédyné dr. Hertelendy Magdolna – dr. Hencz Aurél – dr. Zalányi Sámuel: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért. Bp., 1967, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Borsody 2002 Borsody István (szerk): Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Somorja, 2002, Méry Ratio

Bundics 1993 Bundics Antal Miklós: Fejezetek a körmendi római katolikus egyházközség történetéből. Körmend, 1993

Bundics – Pataky – Szántóné 1993 Bundics Antal – Pataky László – Szántóné dr. Balázs Edit: A körmendi egyházközségek és hitközség története. Körmend, 1993, Körmend, Önkormányzat

- Čižmar 2004 Murian Čižmar: Rehoľny Život na územi Košickéhó arcibiskupstva. Presov, 2004
- Csuka 1995 Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918–1945. Bp., 1995, Püski kiadó.
- Dercsényi 1958 Dercsényi Dezső (szerk.): Magyarország műemléki topográfiája. Pest megye műemlékei. Bp., 1958, Akadémiai Kiadó.
- Dezső 1926 Dezső István: P. Florentini Teodoz élete és a Keresztes Nővérek Társulata. Bp., 1926, a „Ferences Közlöny” kiadása.
- Engel 2005 Matthias Engel: Motzis Wanderjahre. Erinnerungen 1944–46. 2005, saját kiadás.
- Erényi 1978 Erényi Tibor: Kunfi Zsigmond. Bp., 1978, Akadémiai kiadó.
- Fazekas – Vágvölgyi 1990 Dr Fazekas Árpád – Dr Vágvölgyi János: A Szabolcs – Szatmár megyei kórház története. Historia Medica. Nyíregyháza, 1990, Jósa - kórház rendelőintézet
- Fodor – Gerencsér 1970 Fodor Dezső – Gerencsér József: A budai járás 25 éve. 1945- 1970. Bp., 1970, Budai Járási Tanács
- Forintos 2005 Forintos Attila: A Székesfehérvári Székeskáptalan. 1777 – 2004. Székesfehérvár, 2005, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
- Forster 1929 Báró Forster Gyula: Utóhang gróf Berchényi László, Franciaország marsallja történetéhez. Tekintettel Gróf Zichy Péter és fia, Miklós Óbuda és Zsámbék urai és Zsámbéki örökös főkapitányoknak a Berchényi családdal való kapcsolataira. Bp., 1929, (Egyetemi nyomda).
- Galántai 1974 Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Bp., 1974, Akadémiai kiadó: Zrinyi Kiadó.
- Galgóczy 1877 Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Történelmi, Föld s természetrajzi, Közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és ujkori leírás. Bp., 1877, Weiszmann.
- Gergely 1984 Gergely Jenő: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Bp., 1984, Gondolat könyvkiadó.
- Gergely 1990 Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlatása Magyarországon. Bp., 1990, Vigilia könyvkiadó.
- Gergely 1991 Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. Bp., 1991, MTA Történettudományi Intézet.
- Gergely–Kardos–Rottler 1997 Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Bp., 1997, Korona kiadó.
- Gergely 1997 Gergely Jenő: A Katolikus Egyház története Magyarországon. 1919 –1945. Bp., 1997. ELTE – Újkori Magyar Történeti Tanszék.

- Geregly 2006 Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”. Bp., 2006, Gondolat könyvkiadó.
- Geschichte 1888 Geschichte des Institutes der barmherzigen Schwestern vom heiligen Kreuze in Ingenbohl, kt. Schwyz (Schweiz) von dessen Gründung an bis zum Jahre 1888. Ingenbohl, 1888, a keresztes nővérek kiadása.
- Glaser 1929 Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata.
- Gratz 2003 Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. (Válogatás az 1921-es kiadásból) Bp., 2003, Vadszőlő kiadó
- Gudenus 1990 Gudenus József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Bp., 1990, Heraldika kiadó.
- Gyáni–Kövér 2006 Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2006, Osiris kiadó
- Gyermekvédelmi intézmények 1924 A magyarországi katolikus gyermekvédelmi intézmények. Bp., 1924, Katolikus Gyermekvédelmi központ.
- Hanák 1978 Hanák Péter (szerk.): Magyarország története 1890 – 1918. Bp., 1978, Akadémiai kiadó.
- Hahn 1960 Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Bp., 1960, Medicina
- Haiczl 1940 Haiczl Kálmán: Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából. Esztergom, 1940, Buzárovits nyomda.
- Heimbucher 1897 Dr Max Heimbucher: Die Orden und Kongregationen der Katholische Kirche. Paderborn, 1897, Schöningh.
- Hencz 1999 Hencz Péter: Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere. Szeged, 1999. Bába és társa Kft.
- Hermann 1973 Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973, k. n.
- Holtz 1986 Leonard Holtz OFM: Geschichte des christlichen Ordenslebens. Zürich, Einsiedeln, Köln, 1986, Benziger.
- Iratok 1969 Iratok Pest megye történetéhez. 1918-1919. (Okmányközlés). Bp., 1969, Pest Megye Tanácsa
- Iványi 1895 Iványi István: Futak és a futaki uradalom történelmi helyrajza. Különlenyomat a Bács – Bodrog vármegye Történelmi és földrajzi helynévtárból. Szabadka, 1895.
- Jedlicska 1910 Jedlicska Pál: Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp., 1910, Stephaneum nyomda.
- Jelentés 1908-1909 Jelentés a Katolikus Patronage Egyesület 1908–1909 június 30-ig terjedő működéséről. Különlenyomat a II. Országos Patronage Kongresszus iratainak 3. füzetéből.

- Jelli 1996 Jelli (szerk): Schambek / Zsámbék Beiträge zur Geschichte und Volkskunde einer „schwäbischen“ (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn. Gerlinge, 1996, saját kiadás.
- Juhász 1945 Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Debrecen, 1945, Cserépfalvi kiadó.
- Kanka 1865 Kanka Károly: A Pozsonyi Országos kórház Pozsony, 1865.
- Kaposi 2002 Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest – Pécs 2002, Campus Kiadó
- Kapronczay – Remetei 1983 Kapronczay Károly – Remetei Filep Ferenc: Körmend egészségügyének története. Körmend, 1983. Körmend, Városi Tanács.
- Kapronczay 2001 Kapronczay Károly: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Bp., 2001, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.
- Katalog der Barmherzigen Schwestern von Ingenbohl. Ingenbohl, saját kiadás.
- A Keresztes nővérek mindennapi imádságai. Zsámbék, Pest megye, 1925, A keresztes nővérek kiadása.
- Klinger 1958 Unsere verlorene Heimat. Donauschwäbische Beiträge. Heft 27., 1958, Herausgegeben von Josef Klinger im Auftrage des Heimatausschusses.
- Kornis 1927 Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Bp., 1927, Magyar Pedagógiai Társaság.
- Köte 1975 Köte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus korában (1859-1918). Bp., 1975, Tankönyvkiadó.
- Köte 1979 Köte Sándor: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései. Bp., 1979, Tankönyvkiadó.
- Lakatos 2002 Lakatos Andor (szerk): A Kalocsai-bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923. Kalocsa, 2002, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.
- László 2005 László T. László: Egyház és állam Magyarországon. 1919–1945. Bp., 2005, Szent István Társulat.
- Lendvai 1908 Lendvai Jenő: Temesvár város közgazdasági leírása. Bp., 1908. Különlenyomat a „Közgazdasági Szemle” 1908. évi január – augusztusi füzetéből.
- Lővei Pál 1996 Lővei Pál: A zsámbéki rom műemléki védelmének története.
- Magyar ifjúsági Vöröskereszt. Bp., 1939, A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt kiadása.
- Mann 1997 Mann Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. Bp., 1997, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

- Mészáros–Németh–Pukánszky 2003 Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és iskoláztatás történetébe. Bp., 2003, Osiris.
- Morlin 1896 Dr Morlin Emil: A kisdédóvás múltja és jelene. Bp., 1896. k. n.
- Mózessy 2004 Mózessy Gergely (szerk): Inter Arma. 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 2004.
- Mózessy 2006¹ Mózessy Gergely: Adalékok Pohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez.
- Mózessy 2006² Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Székesfehérvár – Budapest, 2006, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – Szent István Társulat.
- Német 2004 Német Ferenc: Negyed évezred az Úr szolgálatában. A nagybecskereki római katolikus egyházközség története (1753–2003). Nagybecskerek, 2004, Római Katolikus Plébániahivatal.
- Papp 1999 Papp Sándor: A Határon túli magyar nemzeti közösségek életrajza. 1918–1988. (Krónika, táji-történeti elhelyezkedés). Veszprém, 1999, Egyetemi kiadó.
- Peterdi 1995 Peterdi Ede: A bicskei Batthyány-kastély. Bp., 1995, Közlekedési Dokumentációs RT.
- Petrák – Millei 1959 Petrák Katalin – Millei György: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Bp., 1959, Gondolat.
- Petri 1988 Dr Anton Peter Petri: Beiträge zur Geschichte des Heilwesens im Banat. Herausgegeben von der Semmelweis – Vereinigung Banater Heilberufer.e. v. 1988
- Petri 1991 Anton Peter Petri (szerk.): Heimatbuch des Heidestädtchens Hatzfeld im Banat. Hatzfeld, 1991, Heimatortsgemeinschaft Hatzfeld.
- Pfeiffer 1987 Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630 – 1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987, Grösses Gesellschaft.
- Pfeiffer kézirat Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye plébániáinak rövid története. Kézirat.
- Pintér – Vincze – Csépany 1970 Pintér Nándor – Vincze Ferenc – Csépany István: Pásztó története. Pásztó, 1970, Hungária nyomda.
- Pohl 1941 Dr Pohl Sándor: Kassa város szociális munkája. Különlenyomat a Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség 1941. december havi kassai munkásügyi előadássorozatából.
- Puskely 1998 Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség – művelődéstörténeti enciklopédia. Bp., 1998, Dinasztia.

- Rabár 2002 Ifj. Rabár Ferenc: A Szent keresztől nevezett Irgalmas Nővérek.
- Rabár é.n. Ifj. Rabár Ferenc: Keresztes Nővérek Érden. Érd – Zsámbék, é. n., Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola és a Szent Keresztől Nevezett Irgalmas Nővérek Marianum Általános Iskola közös kiadványa.
- Radnich 1911 Radnich Imre: Zsámbéki műemlékek.
- Radnich 1912 Radnich Imre: A „Szent keresztől” nevezett irgalmas nővérek Magyarországon.
- Reisner 1991 Reisner Ferenc: Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchia – megmentési kísérleteiben. Bp., 1991, Márton Áron.
- Rutishauser 1942 Schwester M. Clarissa Rutishauer: Mutter Mária Teheresia Scherer. Ingenbohl, 1942, a keresztes nővérek kiadása.
- Rutishauser 1959 Sr. M. Clarissa Rutishauser: Mutter Maria Theresia Scherer. Leben und Werk. Ingenbohl, 1959, a keresztes nővérek kiadása.
- Sághelyi 1929 Vitéz Sághelyi Lajos: A magyar polgári iskola hatvan éves múltja. Bp., 1929, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület.
- Salacz 1975 Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975, Auróra kiadó.
- Scherer é.n. Mária Terézia Anyának a Szent Keresztől elnevezett Irgalmas nővérek első, alapító rendfőnöknőjének rövid életrajza. Zsámbék, é. n., a keresztes nővérek kiadása.
- Shvoy 2002 Shvoy Lajos: Önéletrajz. Székesfehérvár, 2002, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár.
- Schwesternverzeichnis 2008 Schwesternverzeichnis. Institut der Barmherzigen Schwestern vom Heiligen Kreuz. Ingenbohl – Brunnen, 2008.
- Schiel 1978 Irmgard Schiel: Stephanie. Kronprinzessin im Schatten von Mayerling. Stuttgart, 1978, Deutsche Verlag-Anstalt.
- Simon 1979 Dr Simon Gyula: A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon. Bp., 1979, Tankönyvkiadó.
- Somogyi 1942 Somogyi József: Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Bp., 1942, Eggenberger.
- Steier 1929 Lajos Steier: Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft. Zürich, 1929, Amalthea.
- Szabó 1988 Szabó Imre: Az iskolák államosítása Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Bp., 1988, Pest Megyei Levéltár.

- Szabvány 1931 Asszisi Szent – Ferenc harmadik rendjéhez tartozó Szent Keresztről nevezett Ingenbohli Keresztes Nővérek Társulatának szabványai. Zsámbék, Pest megye, 1931, a keresztes nővérek saját kiadása.
- Számord 1931 Számord Ignác: Kicsinyek áhítata. Vallásos vezérv. Bp., 1931, Szent István.
- Szántó 1988 Dr. Szántó Konrád O. F. M.: A Katolikus Egyház története. Bp., 1988, Ecclesia.
- Szentiványi 1911 Szentiványi Ferencz: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. Bp., 1911, Pesti Könyvnyomda.
- Szinnyei 1893 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1893, MTA Irodalomtudományi Intézet.
- Takács 1999 Takács János: A Hűvösvölgyi Gyermekotthon története. 1929–1999. Bp., 1999, saját kiadás.
- Tengely 2006 Tengely Adrienn: Prohászka és az Őszirózsás forradalom.
- Tilkovszky 1998 Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, 1998 Csokonai kiadó.
- Tolnai é. n. Tolnai: A világháború története 1914–1918. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles följegyzései és eredeti adatok nyomán teljesen átdolgozott II. kiadás. Bp., é. n. Tolnai nyomda.
- Tóth 1913 Tóth Mike Mihály: Szerzetes rendek és társulatok Magyarországon. Kalocsa, 1913, k. n.
- Útmutató 1927 Útmutató a Szent Keresztről nevezett Ingenbohli Irgalmas Nővérek szabványainak hűséges megtartásához. Zsámbék, 1927, a keresztes nővérek kiadása.
- Varga 1997 Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza. Készült Sándor Frigyes középkori templomokról írott kéziratának felhasználásával. Vác, 1997, Váci püspöki és Káptalani levéltár.
- Vass 1939 Vass József: Pásztó története. Gyöngyös, 1939, Hungária nyomda.
- Vásárhelyi 1904 Vásárhelyi Géza: A zsámbéki várkastély és templom története. Tinnnye, 1904
- Vígh 1959 Vígh Károly (szerk): Vörös Pest megye. Bp., 1959, Kossuth kiadó.
- Waigand 1941 Dr. Waigand József: Ismerd meg, – dolgozzál érte! Rövid missziós enciklopédia. Bp., 1941, Unio cleri pro missionibus.
- Wolkenberg 1928 Wolkenberg Alajos: A katolikus világmisszió könyve. Bp., 1928, Szent István Társulat.

